

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรี
ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

นางสาวธิดารัตน์ วันโพนทอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2555

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN
IN NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.

Miss Tidarat Wanphontong

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education

Department of Educational Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

ธิดารัตน์ วันโพนทอง: การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN IN NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.) อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ.ดร.อมรวิเศษ นาคทรพรพ, อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: อ.ดร.อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร, 315 หน้า.

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2) วิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และ 3) เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใน 2 กรณีศึกษา คือ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จากนั้นนำผลสรุปจากทั้ง 2 กรณีศึกษา มาปรับใช้กับกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า 1) กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาวและกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม มีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ที่เหมือนกัน ดังนี้ (1) การร่วมกำหนดเป้าหมาย (2) การร่วมกำหนดแนวทางเลือกเพื่อให้ไปสู่เป้าหมาย (3) มีการวางแผนร่วมกัน (4) มีการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (5) มีการสรุปบทเรียน และ (6) มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ซึ่ง 2 ขั้นตอนสุดท้าย เป็นขั้นตอนสำคัญที่ก่อให้เกิดพลังการพัฒนาศักยภาพของสตรีด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม แต่ละพื้นที่มีลักษณะกระบวนการเรียนรู้เฉพาะตัว ได้แก่ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว มีลักษณะการรวมกลุ่มจากการ “ระเบิดจากภายใน” ส่วนกลุ่มสตรีสมาคมคนทามมีลักษณะการรวมกลุ่มจากการสร้างพื้นที่ขึ้นมาใหม่โดยร่วมกลุ่มกับภายนอก

2) ปัจจัยที่เหมือนกันของ 2 กรณีศึกษา มีปัจจัยภายใน ได้แก่ (1) ครอบครัว (2) ผู้รู้ในชุมชน และ (3) คนในชุมชน/สมาคมคนทาม ภายนอก ได้แก่ (1) องค์กรพัฒนาเอกชนและ (2) องค์กรเครือข่าย สำหรับปัจจัยที่มีความเด่นชัดในกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ได้แก่ (1) วัฒนธรรมประเพณี (2) คนในชุมชน (3) ฐานทรัพยากร (4) ความเข้มแข็งของชุมชน และ (5) ผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีสมาคมคนทาม ได้แก่ (1) แรงจูงใจภายใน (2) กระบวนการกลุ่มที่เป็นเครือข่าย (3) การดำเนินการแบบมีส่วนร่วมทุกฝ่าย (4) สภาพทางเศรษฐกิจ ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีความโดดเด่นของกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว คือ แนวคิดการจัดการป่าชุมชนและบทบาทสตรี สำหรับกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม ได้แก่ (1) ผู้นำ (2) สื่อ และ (3) กระบวนการวิจัยชุมชน ทั้ง 2 กรณีศึกษามีเงื่อนไขที่เหมือนกัน คือ แนวทางการพัฒนาของรัฐ ส่วนเงื่อนไขที่แตกต่างกันของกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ได้แก่ 1) ช่วงระยะเวลา และ 2) ความสนใจ ในขณะที่กลุ่มสตรีสมาคมคนทาม มีเงื่อนไข ได้แก่ 1) บริบท และ 2) การเป็นตัวแทนของครอบครัว

3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากฐานประสบการณ์และฐานของปัญหา มีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ 1) เรียนรู้ปัญหา 2) รวมกลุ่ม 3) ร่วมค้นปัญหา 4) ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง 5) ร่วมวางแผน 6) ร่วมปฏิบัติร่วม 7) ร่วมถอดบทเรียน และ 8) ร่วมถ่ายทอด โดยมีเนื้อหา/องค์ความรู้สำคัญ คือ ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีเงื่อนไข ได้แก่ 1) บริบทของพื้นที่ 2) ความสนใจ 3) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย ทั้งนี้ ในกระบวนการต้องคำนึงถึงฐานความรู้ ประสบการณ์เดิม ฐานความคิดที่มีต่อบทบาททางเพศ ฐานทักษะและเทคนิคเชิงกระบวนการ และฐานการมีส่วนร่วม โดยมีปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) ความเข้มแข็งของชุมชน 2) ครอบครัว และ 3) ผู้รู้ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ 1) บทบาทของนักพัฒนา 2) นักวิชาการ และ 3) การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

ภาควิชา นโยบยการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา.....
สาขาวิชา พัฒนศึกษา.....
ปีการศึกษา 2555.....

ลายมือชื่อนิติศ.....
ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

5184227527: MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEYWORDS: LEARNING PROCESS / EMPOWER WOMEN / NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.

TIDARAT WANPHONTONG: THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN IN NATURAL RESOURCE. ADVISOR: AMORNWICH NAKORNTHAP, Ph.D., CO-ADVISOR: UBONWAN HONGWITHAYAKORN, Ph.D., 315 pp.

The aim of this thesis is to 1) find the learning processes of groups of women in natural resource management; 2) analyze the factors and conditions of learning process which empower groups of women in natural resource management; and 3) develop a learning process to empower groups of women in natural resource management. Qualitative methodology is employed in collecting data. The study is examined from two cases studies: (1) A group of women at Ban ThungYao, SriBuaBann, Lamphun Province and (2) A group of women from Taam and People Association, RaSriSalai Dam, Srisaket Province. The summary results of these two case studies are accordingly applied, using Participatory Action Research (PAR) in a group of women at Baan MuangChum, ChiangKhong, ChiangRai Province. The research outcomes can be summarized as follows:

1) The learning processes to empower groups of women in natural resource management from the two case studies have six similar processes of learning: (1) specifying a target group, (2) determining promising options for completion, (3) collaborating in making an action plan, (4) participating in group working, (5) summarizing learning outcomes, and (6) transferring knowledge. The last two processes are considered as the most important procedures in empowering a group of women to contribute self-development. However, each case study has specific characteristic of the learning process; the aggregation of the group of women of Ban ThungYao is an inside-out approach, dividing group from participants in the community, while the group of women from Taam and People Association builds the group by creating a new group accompanying people from outside.

2) Similar factors of the two case studies can be seen from both internal and external factors. The same internal factors are: (1) families, (2) key informants in a community, and (3) inhabitants in a community. The similar external factors are: (1) NGOs, and (2) networking corporations. Significant internal factors of the group of women at Ban ThungYao are presented as follows: (1) cultural traditions and local history, (2) inhabitants in a community, (3) resource base, (4) community strength, and (5) leaders of a community. Notable internal factors of the group of women from Taam and People Association can be presented in five points: (1) internal motivation, (2) group networking, (3) participatory approach in performance, and (4) economic status.

Noteworthy external factors of the group of women at Ban ThungYao are the management of community’s forestry. The notable external factors of the group of women from Taam and People Association are: (1) Leaders, (2) community’s media, and (3) community research. Additionally, the same condition in contributing a group learning process of these two case studies is the government’s developing policy. The different conditions of the group of women at Ban ThungYao are timing and interesting point, while the different conditions of the group of women from Taam and People Association are community’s context and being representatives of their own families. 3) The development of learning processes to empower groups of women in natural resource management is the process of learning from the experience-based and problem-based approaches. These approaches are consisted of (1) problem exploring, (2) group networking participation, (3) common problem finding, (4) alternatives determining, (5) participating in planning, (6) performing participation, (7) lesson learned, and (8) knowledge transferring. These approaches relate to the relationship between participants and natural resources subject to area contexts, interesting aspects, and Thailand’s developing policy. In order that, the process requires previous experiences, gender perspectives, skill bases, technical process and participation-based approach. Finally, the internal factors employing in the process are: (1) community strength, (2) family, and (3) community’s key informants. The external factors are: (1) roles of developers, (2) academics, and (3) support from external agencies.

Department: Educational Policy, Management, and Leadership Student’s signature.....

Field of study: Development Education Advisor’s signature.....

Academic Year: 2012 Co-advisor’s signature.....

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง จากอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ ดร.อมรวิรัช นาคทรพรพ และอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ ดร.อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร ผู้จุดพลังแห่งการเรียนรู้และพลังใจตลอดระยะเวลาแห่งการเรียนรู้ระดับปริญญาเอก อีกทั้งได้เสียสละเวลาอย่างมากในการตรวจสอบกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนพร้อมทั้งให้คำแนะนำอันมีคุณค่ายิ่ง รวมทั้งตรวจแก้ไขงานอย่างละเอียด รวมไปถึงคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ประกอบไปด้วย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ รองศาสตราจารย์ ดร.จรูญศรี มาติลโกวิท และอาจารย์ ดร.เฟื่องอรุณ ปริดีดิลก ที่ให้กำลังใจและเชื่อมั่นในศักยภาพของนิสิตอยู่เสมอ และขอขอบคุณกรรมการภายนอก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เรวดี โรจนกนันท์ ที่คอยให้โอกาสและความเอื้ออาทรไม่ตรีจิตทางวิชาการตลอดเสมอมา

ขอขอบพระคุณ ชาวบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ชาวบ้านสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และชาวบ้านม่วงชุม ตำบลครึ่ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายทุกคน ที่ให้โอกาสและเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทำให้แก่ผู้วิจัยได้เข้าใจถึงค่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างแท้จริง และเข้าใจถึงหัวใจของความเป็นพัฒนาศึกษา ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทุกท่านที่ได้เสียสละเวลาให้คำชี้แนะในการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้สนับสนุน “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช รุ่นที่ 17 ครั้งที่ 1/2555” สำหรับการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์พัฒนาศึกษาทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำและกำลังใจ ตลอดการศึกษาระดับดุขฎีบัณฑิต ขอขอบคุณกัลยาณมิตรพัฒนาศึกษา รุ่นที่ 17 ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.ดวงกมล บางชวด คุณปอรรษม์ ยอดเนร คุณกฤษมา เทพรัภย์ และที่ได้ให้กำลังใจและเป็นทีปรึกษาทั้งเรื่องเรียนและชีวิตมาโดยตลอด ขอขอบคุณคุณเกรียงไกร พุเกษม คุณพริ้วฝน เทียนศรี ที่คอยดูแลเรื่องสวัสดิการต่างๆ ตลอดการเข้าแคมป์เขียนวิทยานิพนธ์เพื่อไม่ให้มีเงื่อนไขใดที่เป็นอุปสรรคต่อการทำวิทยานิพนธ์

ท้ายที่สุดนี้ ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อเรื่องยศ คุณแม่ประภาพร และคุณสุพัตรา วัน โพนทอง ผู้ให้การสนับสนุนในทุกๆ ด้านมาโดยตลอด ทั้งกำลังใจ กำลังใจ และทุนทรัพย์ และขอขอบคุณ คุณภัทร ยืนยง ที่เป็นทั้งกัลยาณมิตรทางวิชาการและคู่ชีวิตที่คอยอยู่เคียงข้าง ดูแลเอาใจใส่และเป็นกำลังใจตลอดการศึกษาตั้งแต่ระดับบัณฑิตศึกษา มหบัณฑิต และดุขฎีบัณฑิต

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	1
คำถามในการวิจัย.....	5
วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	5
ขอบเขตในการวิจัย.....	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	12
1. 1. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง.....	12
1.1 ความหมายของการเสริมสร้างพลัง.....	13
1.2 การศึกษาเพื่อการสร้างพลัง.....	21
1.3 การมีส่วนร่วมกับการเสริมสร้างพลัง.....	24
1.4 ระดับของการเสริมสร้างพลัง.....	25
1.5 ประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลัง.....	27
2. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้.....	34
2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้.....	34
2.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน.....	40
3. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	50

	หน้า
3.1 ความหมายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	51
3.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน.....	55
3.3 แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากร.....	65
4. แนวคิด Structuration ของ Anthony Gidden.....	70
5. แนวคิดวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	75
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	82
6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการเสริมสร้างพลังชุมชน.....	82
6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดกระบวนการเรียนรู้.....	91
6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	96
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	113
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	124
ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ศึกษา.....	124
ตอนที่ 2 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ	171
ตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง กลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	196
ตอนที่ 4 การสรุปและนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่ม สตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	211
บทที่ 5 ผลการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	221
ตอนที่ 1 บริบทชุมชน.....	221
ตอนที่ 2 ผลการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	232
ตอนที่ 3 สรุปการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	243
บทที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	251
ตอนที่ 1 สรุปผลการวิจัย.....	251
ตอนที่ 2 การอภิปรายผลการวิจัย.....	264
ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้.....	274
รายการอ้างอิง.....	276

ภาคผนวก.....	298
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	315

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ..	183
ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	213
ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบปัจจัยของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	218
ตารางที่ 4 แสดงการเปรียบเทียบเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	219

สารบัญญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	10
ภาพที่ 2 แนวทางในการจัดทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน.....	53
ภาพที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	123
ภาพที่ 4 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้าน ทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.....	184
ภาพที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง ในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามัญไศล จังหวัดศรีสะเกษ	185
ภาพที่ 6 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ.....	190
ภาพที่ 7 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามใน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	196
ภาพที่ 8 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ทัศนศึกษา กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว.....	220
ภาพที่ 9 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ทัศนศึกษา กลุ่มสตรีในสมาคมคนทาม.....	221
ภาพที่ 10 การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ.....	250
ภาพที่ 11 การอภิปรายผลการศึกษาเชิงทฤษฎี Structuration	273

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

การพัฒนาประเทศเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เน้นการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจ ให้ความสำคัญกับภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม การส่งออก และการท่องเที่ยว แต่ไม่ได้คำนึงถึงสภาพสังคม ความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของสังคม ขณะเดียวกัน ภาคเกษตรกรรมกลับถูกทอดทิ้ง ทั้งที่เกษตรกรรมคือรากของสังคมไทยที่เป็นจุดแข็งของประเทศ แต่กลับไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา การพัฒนาในทิศทางดังกล่าวที่ผ่านมาจึงไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536) ซึ่งจากปัญหาที่ผ่านมา เราจะพบความเจริญทางวัตถุมากกว่าการพัฒนาที่แท้จริง ส่งผลให้กระแสการพัฒนาประเทศในยุคปัจจุบันเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาประเทศจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ มาสู่ทิศทางการพัฒนาประเทศโดยเน้น “คน” เป็นศูนย์กลางหรือเป็นจุดหมายหลักของการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาความสามารถของคนนั้น จัดเป็นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลที่สำคัญ ในการนำพาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า และถือเป็น “การพัฒนาอย่างแท้จริง”

นอกจากนี้ยังมีการปรับเปลี่ยนแนวคิด วิธีการ และกระบวนการวางแผนของการพัฒนา จากการพัฒนาแบบแยกส่วนมาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมหรือเป็นการพัฒนาที่บูรณาการความสัมพันธ์ของระบบต่างๆในสังคม ที่จะต้องมีการปรับบทบาทและหน้าที่ของตนเพื่อตอบสนองแนวทางใหม่ของการพัฒนาประเทศในการพัฒนาคนและสังคมไทยไปสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ในที่สุด (ประเวศ วะสี, 2545; 2547; 2550; พระธรรมปิฎก, 2542; 2546)

การพัฒนาคนและสังคมไทยไปสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ นั้น ได้เป็นไปตามยุทธศาสตร์การพัฒนาคูณาภพคนและสังคมซึ่งเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 – 2554) ที่ได้กล่าวถึง แนวทางการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างยุทธศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สามารถเข้าถึงแหล่งความรู้ด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญา พัฒนารูปแบบและหลักสูตรการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพของเมืองและชุมชน (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553: 52-57) แม้จะมีการรับมือและปรับทิศทางการพัฒนาที่ผ่านมา แต่ในเรื่องการพัฒนาคนก็ยังไม่สามารถเกิดผลครอบคลุมทั่วทุกภูมิภาค ในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะเขตชนบทยังคงอยู่กับวัฏจักรของกระแสการฟุ้งฟิงจากสังคมภายนอก รวมถึงสัมพันธภาพที่มีหรือที่

เรียกว่า ทูตทางสังคมของชุมชน จนหมดสิ้นและที่สำคัญขาดพลังที่จะต่อรองในการจัดการทรัพยากร การใช้ประโยชน์ต่างๆ ที่ชุมชนพึงจะได้รับและการแก้ไขปัญหา และที่สำคัญถูกทำให้ขาดพลังในการพัฒนาตนเอง (พัตน์ บุญยรัตพันธุ์, 2549)

อย่างไรก็ตาม ผลจากการพัฒนาประเทศตั้งแต่ระดับจุลภาคไปจนถึงระดับมหภาคก็ยังคงต้องได้รับผลกระทบต่อไป และถึงแม้ในหลายพื้นที่ทั่วประเทศได้มีความพยายามของชุมชนโดยมีประเด็นที่น่าสนใจที่ว่า บทบาทของผู้หญิงที่หลายคนมองว่าเป็นเพียงบทบาทของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกป้องดูแลของบทบาทผู้ชาย ซึ่งแท้จริงแล้วในสังคมไทย ไม่ว่าจะอยู่ในเพศภาวะใดก็สามารถที่จะพลิกผันชุมชนของตนเอง กลายมาเป็นชุมชนที่เป็นตัวอย่างด้านการพึ่งตนเองได้เช่นกัน จึงมีความจำเป็นจึงต้องมีการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนให้เกิดขึ้นผ่านกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (พนัส พุทธิสุนันท์, 2548) สิ่งสำคัญที่สุดจะต้องเชื่อว่า “คนในชุมชนทุกคนมีพลังในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง” (ประเวศ วะสี, 2547; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2546; พนัส พุทธิสุนันท์, 2548; พชรินทร์ สิริสุนทร, 2546; สีลาภรณ์ บัวสาย, 2548; อุทัย ดุลยเกษม, 2540) เพราะการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดความรู้ จะเป็นพลังอำนาจที่นำไปสู่การปฏิบัติและยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อไป แต่อยู่บนฐานของความเข้าใจเรื่อง “ศักยภาพ” ซึ่งกระบวนการพัฒนาไม่ใช่การไปทำโครงการเพื่อช่วยชาวบ้าน แต่เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่ “การพัฒนาชุมชน” (Community Development) แต่เป็นการช่วยให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพของตนเอง (Community Empowerment) ซึ่งหัวใจของกระบวนการทัศนเช่นนี้ อยู่ที่คำว่า ศักยภาพ (Potential) โดยจำเป็นต้องเชื่อมั่นว่า ชาวบ้านมีศักยภาพจริง ชุมชนมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้ เพียงแต่ต้องการโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเอง (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2548; เสรี พงศ์พิศ, 2550 และ อุทัย ดุลยเกษม ใน สุเทพ บุญอ่อน, บรรณาธิการ, 2545) ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความสนใจและเห็นความสำคัญว่าในการเสริมสร้างพลังชุมชนนั้น ควรจะดำเนินการในลักษณะที่เป็นการเสริมสร้างพลังชุมชนหลายๆ ด้านไปพร้อมๆ กัน เพราะถ้าชุมชนมีการเสริมสร้างพลังได้ด้วยตนเอง จะนำไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติให้สามารถฝ่าวิกฤต และก้าวไปสู่ความเจริญที่มั่นคงยั่งยืนทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้

กระบวนการพัฒนาบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน ถ้าบุคคลมีความรู้ ความดี ความงาม มีความสามารถในการจัดการสิ่งต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เช่น สามารถจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดคุณค่าอย่างสูงสุด สามารถบริหารจัดการองค์กร และพัฒนาสิ่งต่างๆ ด้วยการใช้ทรัพยากรภายนอกน้อยที่สุด และความดี คือ การสำนึกถึงคุณ

ในทรัพยากรและด้วยความงาม คือ การบริหารจัดการที่ดี สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ย่อมเป็นการสร้างสรรค์ให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้ต่อไป (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2546: 253)

ในหลายๆ องค์กร ชุมชน ได้เปิดพื้นที่และโอกาสให้แก่ผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทสำคัญและมีส่วนร่วมในตั้งแต่กระบวนการเริ่มคิด วางแผน การลงมือปฏิบัติ และร่วมกันรับผลกระทบที่เกิดขึ้น การยอมรับความหลากหลายในความคิดที่ไม่ยึดติดกับโครงสร้างทางความคิดของบทบาทความเป็นหญิงและความเป็นชาย มีหลายพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพทั้งหญิงและชายที่สามารถร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเองไปได้ ในแนวทางการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการตัดสินใจทุกระดับทั้งในด้านการพัฒนา/แก้ไขปัญหาสังคม การเมือง เศรษฐกิจอย่างครบวงจร หากผู้หญิงได้รับโอกาสในการเข้าร่วมก็จะสามารถอุดช่องว่างในประเด็นที่ผู้ชายละเลยหรือมองข้ามไปเนื่องจากไม่ได้สัมผัสกับสิ่งนั้นๆ โดยตรงดังที่คนตัวแทนผู้หญิงที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง และเห็นถึงคุณค่า/พลังที่อยู่ภายในความแตกต่างในเรื่องเพศหญิงและเพศชายที่ช่วยก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาช่วยเหลือชุมชนของตนเองได้เป็นอย่างดี (จรัญญา วงษ์พรหม, 2541: 35)

ตัวอย่างของผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นทั้งในตนเอง กลุ่มและชุมชนของตนเองด้วยความเป็นลักษณะเฉพาะของความแตกต่างในเรื่องความเป็นหญิงและเป็นชาย แต่สามารถนำมาผสมผสานและความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไปให้เกิดผลขึ้นจริงได้

แม่สะอึ่ง ไถวสินธุ์ ประธานกลุ่ม คนรักป่าพัฒนาต้นน้ำดงแม่แฝด จังหวัดร้อยเอ็ด ได้กล่าวไว้ในการถอดบทเรียนและประสบการณ์ของการต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่า

“...ผู้หญิงมีวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งหรือการเจรจาต่อรองที่ไม่ก่อให้เกิดความรุนแรง ในขณะที่ผู้ชายอาจจะนำไปสู่ความรุนแรง มีการใช้กำลังจนได้รับบาดเจ็บ ดังนั้นจึงไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้...”

นอกจากนี้ พัชรินทร์ ลาภานันท์ (2541: 68) ได้สะท้อนให้เห็นบทบาทอีกมิติหนึ่งของผู้หญิงชนบทที่สานผ่านการศึกษา 2 ชุมชนคือ โครงการคนรักป่าพัฒนาต้นน้ำดงแม่แฝด ครอบคลุม 16 หมู่บ้าน 2 อำเภอ 1 จังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มพรรณไม้ที่ครอบคลุมพื้นที่ 24 หมู่บ้าน 8 อำเภอ 3 จังหวัด ได้แก่ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ว่าผู้หญิงชนบทได้รับผลกระทบจากสภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และไม่ได้นิ่งเฉยต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ในทางตรงข้ามผู้หญิงได้พัฒนายุทธวิธีในอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บนพื้นฐานของ

ประสบการณ์ชีวิต และสถานะแวดล้อมของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และการพัฒนาในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แม้ว่ารูปแบบและวิธีการจะแตกต่างกันออกไปตามสภาพเงื่อนไข แต่สิ่งที่ผู้หญิงมีร่วมกัน คือ เป้าหมายในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ชุมชนและรวมตัวผู้หญิงเอง

ปรากฏการณ์ที่ชุมชนลุกขึ้นมาต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ผู้หญิงแสดงบทบาทออกมาในพื้นที่สาธารณะในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นถึงความคิดและจิตสำนึกบนพื้นฐานของกระบวนการอนุรักษ์ป่า ได้ปรากฏในความรู้สึกของความเป็นชุมชนที่ยังคงมีพลังอยู่ในสังคมชนบทอยู่อีกเป็นจำนวนมาก ความรู้สึกที่ร่วมเช่นนี้มีความผูกพันอยู่กับอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แสดงออกผ่านระเบียบกฎเกณฑ์ จารีต ประเพณีชุมชนที่ถือเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรของชุมชนให้คงอยู่อย่างสมบูรณ์ เพียงแต่ผู้หญิงมีความสามารถมีต้นทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้ที่หลากหลายที่ให้สอดคล้องกับบริบทในแต่ละพื้นที่

ทั้งหมดนี้ จึงเป็นเพียงประสบการณ์ของผู้หญิงจำนวนหนึ่ง ถือเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนตนเอง ซึ่งยังมีผู้หญิงอีกจำนวนไม่น้อยที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างกันออกไป การสนับสนุน การสร้างโอกาส และสร้างเงื่อนไข ให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในกระบวนการพัฒนาทั้งในระดับชุมชน ระดับภูมิภาค และระดับประเทศจึงเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญ กระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างมีส่วนสำคัญที่จะช่วยต่อยอดและเสริมสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็พื้นฐานสำคัญในงานพัฒนาชุมชน/สังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2551)

ดังนั้น จึงส่งผลให้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมุมมองของกลุ่มสตรี ที่แสดงถึงพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญ ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับการ “ร่วมมือ ร่วมใจในการทำงานอย่างมีส่วนร่วม” โดยไม่มีการนำเรื่องความแตกต่างทางเพศมาเป็นข้อจำกัดและเงื่อนไขที่แตกต่างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความจำเป็นของ “กระบวนการเรียนรู้” ที่นักการศึกษา โดยเฉพาะนักพัฒนศึกษา ที่มุ่งหวังจะช่วยกันแก้ไขปัญหาชุมชนและสังคมด้วยการศึกษา และการผสมผสานศาสตร์ต่างๆ มาปรับประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดงานพัฒนาที่สร้างสรรค์ต่อไปแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน และเป็นการสะท้อนให้เห็นศักยภาพของกลุ่มสตรีที่สามารถเสริมสร้างพลังที่มีอยู่ภายในได้ถูกค้นพบและนำมา

พัฒนาต่อยอด อีกทั้งเป็นแบบอย่างที่สำคัญให้พื้นที่อื่นๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไป

คำถามในการวิจัย

1. กลุ่มสตรีมีกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างไร
2. กลุ่มสตรีมีปัจจัยและเงื่อนไขอะไรที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะมีรูปแบบอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขอบเขตของการวิจัย

สำหรับการวิจัย เรื่องการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตและวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตเชิงเนื้อหา จะประกอบด้วย

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ในการวิจัยได้นำกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมาปรับประยุกต์ใช้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยพิจารณาขอบเขตในเชิงเนื้อหา 3 ประเด็น ดังนี้ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ และวิธีการเรียนรู้ของกลุ่มสตรี ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง ประกอบด้วยระดับของการเสริมสร้างพลัง โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง ที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ จะต้องมีการเสริมสร้างพลัง ดังต่อไปนี้ พลังความคิด การเสริมสร้างพลังความรู้ การเสริมสร้างพลังการปฏิบัติ

และการเสริมสร้างพลังที่ก่อให้เกิดภาวะเป็นผู้นำกลุ่ม/ชุมชน โดยอยู่ภายใต้โครงสร้างที่มีอิทธิพลประกอบไปด้วย กฎ ช่วงระยะเวลา พื้นที่ และทรัพยากร ตามแนวคิด Structuration ของ Giddens

1.3 แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เน้นการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน หรือบนเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมบนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ โดยต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาแบบองค์รวมที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

2. ขอบเขตเชิงพื้นที่

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเชิงพื้นที่ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นขอบเขตเชิงพื้นที่ต้นแบบเพื่อใช้ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่ ที่ผู้วิจัยนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังไปปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ศึกษาที่ 3 โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ขอบเขตพื้นที่ต้นแบบ เป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จและเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยมีบทบาทของกลุ่มสตรีเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จำนวน 2 พื้นที่ ได้แก่ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน และ กลุ่มสตรีที่อยู่ในสมาคมคนทาม เชื้อนราธิปไตย อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ

2.2 ขอบเขตพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นชุมชนที่มีความสนใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมีความยินยอมพร้อมทั้งให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยในการร่วมวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรีเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

3. ขอบเขตกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย ออกเป็น 2 กลุ่ม ตามวิธีดำเนินการวิจัย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 การวิจัยเชิงคุณภาพ มีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย คือ กลุ่มแกนนำทั้งหญิงและชาย และกลุ่มนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ เพื่อรวบรวมข้อมูล จากทั้งการสนทนากลุ่มย่อย

(Focus Group Discussion) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) และไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation)

3.2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มสตรีในชุมชนที่สมัครใจจะเข้าร่วมกระบวนการในการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อรวบรวมข้อมูล จากทั้งสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) และการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) การดำเนินกิจกรรมและร่วมสรุปบทเรียนร่วมกับผู้วิจัย และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) และไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation)

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอนและวิธีการที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทัศนคติหรือทักษะบางประการที่พึงประสงค์ เน้นการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ คือ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหาองค์ความรู้ และวิธีการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง หมายถึง การปฏิบัติอย่างมีขั้นตอนเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เน้นการปฏิบัติ การลงมือทำ เกิดจากการสะสมประสบการณ์ และการถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่น โดยต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตและการทำงานของผู้คนในชุมชนโดยพิจารณาจากฐานความรู้ วิธีการเรียนรู้ และลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญเน้นให้เกิดการคิดเอง ปฏิบัติเอง และเรียนรู้เอง กลุ่มและรายบุคคล จนมั่นใจในสิ่งที่คิดที่ทำ มั่นใจในวิธีกาตอบร่วมกันไม่ว่าปัญหาใหม่ๆที่เข้ามาจะเป็นอะไร แต่มีความมั่นใจเกี่ยวกับพลังความคิดของกันและกันในกลุ่ม รวมไปถึง พลังความรู้ พลังการปฏิบัติ และพลังผู้นำ ซึ่งจะเป็นพลังพื้นฐานที่สำคัญให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง คนในชุมชนมีการกำหนดขั้นตอน วิธีการ อย่างเป็นระบบ เกี่ยวกับดินน้ำป่า ของชุมชน โดยคำนึงถึง 3 องค์ประกอบ ดังนี้ 1) การอนุรักษ์ คือ การดูแลรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซม ป้องกัน เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน 2) การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ คือ การปล่อยให้ธรรมชาติได้อยู่ในสภาพที่ดีตามธรรมชาติไม่ถูกรบกวนจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ให้กลับคืนความอุดมสมบูรณ์ และ 3) การใช้ประโยชน์ คือ มีการวางแผนการใช้ทรัพยากรที่ก่อให้เกิดสมดุลกับความต้องการของมนุษย์ และเหมาะสมกับวิถีของผู้คนในชุมชน

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) สำหรับศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยเงื่อนไข โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร (Document study) รวมไปถึงนำเทคนิค การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant observation) ในส่วนของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) รวมไปถึงการใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) การอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) ใช้เทคนิคการดำเนินกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มทดลอง โดยมีผู้วิจัยเป็นหนึ่งในเครื่องมือการวิจัย และใช้เทคนิคการจัดอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) เพื่อเป็นตรวจสอบผลจากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปปฏิบัติ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยกว้างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีสาระสำคัญแต่ละแนวคิด พอสังเขปดังนี้

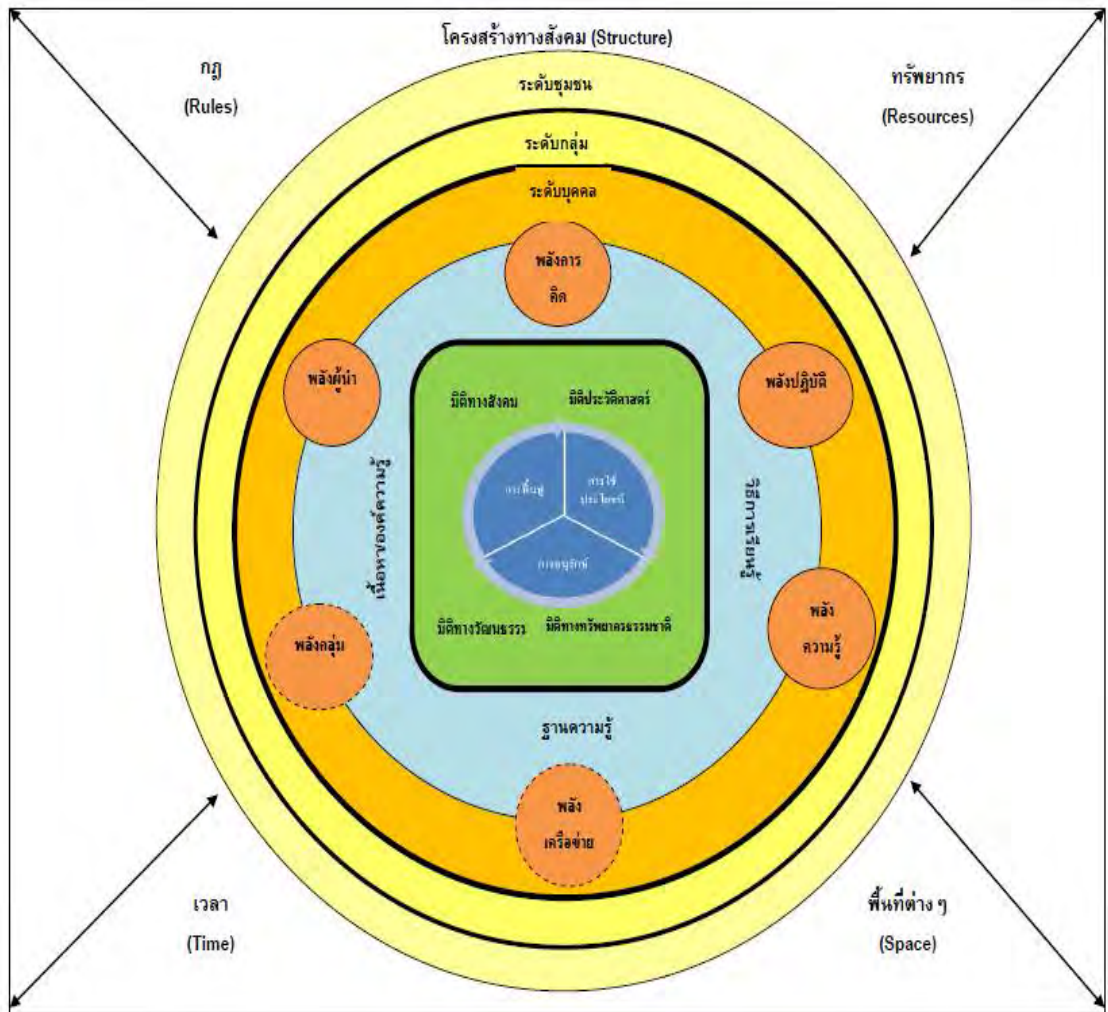
1. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง (Empowerment)

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีที่จะมีส่วนผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยพิจารณาตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การเสริมสร้างพลังการคิด การเสริมสร้างพลังความรู้ การเสริมสร้างพลังการปฏิบัติและการเสริมสร้างพลังที่ก่อให้เกิดภาวะความเป็นผู้นำกลุ่ม/ชุมชน ซึ่งการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีนั้น กระทำการศึกษาผ่านในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน (Czuba และ Page, 1999) ทั้ง 3 ระดับ จะเกี่ยวพันกันไม่สามารถแยกส่วนกันได้ เนื่องจากว่าการเสริมสร้างพลังในระดับใดระดับหนึ่งย่อมส่งผลต่อระดับอื่นๆ ตามไปด้วย นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบพลังกลุ่มและพลังเครือข่ายเพิ่มเติมจากการศึกษาใน 2 พื้นที่ต้นแบบ คือ บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน และสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามิไศล จังหวัดศรีสะเกษ

2. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ โดยผู้วิจัยได้สังเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จากเอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญ สรุปเป็นลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภายใต้การนำ ทฤษฎีสังคมและการทำความเข้าใจสภาวะสมัยใหม่ของ Giddens (1984) ซึ่งประกอบไปด้วย โครงสร้าง (Structure) กฎ (Rules) ทรัพยากร (Resources) พื้นที่ (Space) และเวลา (Time) เป็นปัจจัย เงื่อนไขของการวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังให้เกิดขึ้น

3. แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการต่างๆ และจากผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาสรุปและสังเคราะห์เป็นตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย ให้ความสำคัญกับ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ของกลุ่มสตรี โดยมองผ่าน 3 มิติ ได้แก่ 1) มิติทางสังคม 2) มิติทางวัฒนธรรม และ 3) มิติทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกรอบในการวิจัยเบื้องต้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบมิติทางประวัตินำมาเพิ่มเติมจากการศึกษา เป็นมิติที่มีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ถึงเรื่องราวความเป็นมาการสืบทอดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งเป็นมิติที่เชื่อมความสัมพันธ์กับมิติต่างๆ เช่น สังคม วัฒนธรรม และมิติทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

จากแนวคิดทั้ง 3 แนวคิด ที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเป็นตัวแปรในการวิจัยที่สำคัญสำหรับพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งเป็นผลที่ได้จากการสังเคราะห์จากเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รายละเอียดดังกล่าวปรากฏในบทที่ 2 และจากการศึกษาข้อมูลดังกล่าวเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่ายังไม่พบถึงผู้ศึกษาในเรื่องนี้ รวมถึงยังไม่มีการศึกษาที่เชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้ และการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประกอบกับในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัยสำหรับพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยนำเสนอเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ปรากฏดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อพื้นที่ที่ศึกษา ทั้ง 3 กลุ่มเพื่อนำผลการศึกษาไปต่อยอดและพัฒนาในชุมชนอื่นๆ ต่อไป
2. ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนที่สนใจประเด็นเรื่องการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้รับประโยชน์ในการนำไปเป็นแนวทางการทำงานชุมชนที่เน้นการให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในประเด็นอื่นๆ ต่อไป
3. ชุมชนที่ศึกษาได้รับประโยชน์จากผลการศึกษาเพื่อนำไปเป็นแนวทางในการขยายผลกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แก่พื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกับพื้นที่ที่ศึกษา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึง เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีแนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง
2. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
4. แนวคิด Structuration ของ Anthony Giddens
5. แนวคิดวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โดยมีรายละเอียดและความสัมพันธ์ของการพัฒนาเป็นแนวคิดหลักในการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Frame work) ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง (Empowerment)

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้นำแนวคิดการเสริมสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) มาปรับประยุกต์ใช้กับการเสริมสร้างพลังของกลุ่มสตรี เพื่อนำมาเป็นแนวคิดหลักในการวิจัย การเสริมสร้างพลังชุมชน ถือเป็นระบบที่มีคุณค่า และถือเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคม ที่ส่งเสริมให้บุคคล และชุมชน นำศักยภาพของตนเอง และภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน (พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, 2549) ซึ่งการสร้างพลังชุมชน เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน ไม่เพียงก่อให้เกิดการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วมเท่านั้น ยังต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ในการร่วมคิด ร่วมทำ และพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดพลังการจัดการ และเกิดองค์กรชุมชนขึ้น ด้วยความสมัครใจ และมีการจัดการที่ดีโดยสมาชิกชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกันเอง เสมือนเป็นสัญญาประชาคมในการแสดงพลังชุมชน ที่เป็นศูนย์กลางการ

ประสานงาน ทั้งภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชน อีกทั้งยังเป็นองค์กรชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชนที่ต่อเนื่อง และยั่งยืนต่อไป

1.1 ความหมายของการเสริมสร้างพลัง

การเสริมสร้างพลัง (Empowerment) เป็นกระบวนการทางสังคม ที่ส่งเสริมให้บุคคล องค์กร และชุมชน มีความเป็นตัวของตัวเอง สามารถควบคุมตนเองได้ มีความสามารถในการเลือก และกำหนดอนาคตของตนเอง ชุมชน และสังคมได้ พันธ์ พงษ์สุพันธ์ และคณะ (2548: 15) ซึ่ง UNDP สำนักงาน โครงการพัฒนาได้รายงานถึงสถานการณ์และบริบทใหม่ของการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน โดยมีประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ได้กล่าวถึง คือ การชี้ให้เห็นว่าการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนนั้นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ (สำนักงาน โครงการพัฒนาสหประชาชาติ, 2546) เป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น การสร้างพลังจึงเป็นกระบวนการที่คนๆ หนึ่งสามารถกระทำร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคม เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแนวทางที่พึงปรารถนา แต่ไม่ใช่เป็นพลังที่ไปบังคับ หรือครอบงำคนอื่นได้ (Wallernstein & Bernstein, 1988: 379-394 อ้างถึงใน เขาวดี สุวรรณาคะ, 2543)

การสร้างพลังจึงเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มบุคคล โดยใช้กระบวนการศึกษาที่เน้นให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการ ดังแนวคิดของเปาโล เฟร์รี (Paolo Friere) นักการศึกษาได้ใช้วิธีการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ และความคิดเห็นระหว่างผู้เรียน ได้เสนอแนวคิดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจในตัวเอง (Empowerment) โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยประชาชนจากวงจรการกดขี่ โดยเรียกร้องให้ผู้เข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนได้ตระหนักและรู้เท่าทันในเป้าหมายของการศึกษาที่ถูกขัดเยียด หรือที่เปาโล เฟร์รีเรียกว่า เป็น “มโนสำนึกกลวง” (False consciousness) ให้แก่มวลชน และได้เรียกร้องให้ปลดปล่อยผู้ที่ด้อยกว่าในสังคมให้หลุดพ้นจากมโนสำนึกกลวง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การศึกษาควรเป็นการศึกษาที่ปลดปล่อยให้ผู้เรียนเป็นอิสระ และช่วยให้ผู้เรียนเกิดจิตสำนึกในตัวผู้เรียนเอง จะช่วยให้ผู้เรียนที่ไม่มีความรู้ เกิดการเรียนรู้ขึ้น เกิดความเข้าใจในตัวเองและสภาพแวดล้อมรอบตัว สามารถวิเคราะห์วินิจฉัยสภาพและสิ่งแวดล้อมของตนเองได้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองและสังคม (ช. เขียวพุ่มพวง (แปล), 2517) อีกทั้งควรมองภาพหรือชุมชนของตนที่ควรจะเป็น และร่วมกันพัฒนาวิถีที่จะแก้ไขอุปสรรค เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งการศึกษาเพื่อเสริมสร้างพลังเป็นกระบวนการที่สามารถนำมาใช้ได้อย่างกว้างขวางทั้งในด้านการส่งเสริมสุขภาพ การพัฒนาบุคคล การพัฒนาชุมชน การปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

Roger (1994:103-104) ได้กล่าวถึงการเสริมสร้างพลัง เป็นส่วนหนึ่งของ จุดประสงค์หลักของการพัฒนา โดยเฉพาะการเสริมสร้างพลังที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นหลัก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการสนับสนุนส่งเสริมให้คนในชุมชนตัดสินใจและวางแผน และดำเนินการร่วมกัน เป็นการปลดปล่อยจากการถูกครอบงำจากอำนาจทั้งทางโครงสร้างทางสังคมและการเมือง และกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนที่เกิดจากการมีส่วนร่วมจะช่วยให้เกิดการพัฒนาดังกล่าว

การเสริมสร้างพลังชุมชน และใช้พลังชุมชนในการพัฒนาชุมชน ประชาชนและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน มีรากฐานมาจากความเชื่อและศรัทธาว่ามนุษย์มีพลังความสามารถที่จะสร้างสรรค์ความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ แม้ว่าพื้นฐานความรู้จะมีน้อยหรือมากเพียงใดก็ตาม แต่ละบุคคลย่อมรู้ดีว่าตนมีความต้องการอะไร รู้วิธีที่จะสนองความต้องการจากธรรมชาติ และประสบการณ์ที่ตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ และจากการเรียนรู้ตามธรรมชาติด้วยตนเอง งานพัฒนาชุมชนถือเป็นงานเสริมสร้างขีดความสามารถและความรับผิดชอบในการพัฒนาประเทศให้เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน ก็คือการสร้างพลังของชุมชน และใช้พลังชุมชนในการพัฒนาชุมชน พลังนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความรู้ในกรรมวิธีในการรวมกลุ่มคน แล้วเสริมความสามารถให้กับกลุ่มจนเกิดความเคลื่อนไหวในกิจกรรมต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ความเคลื่อนไหวนี้ทำให้เกิดพลังผลักดันกลุ่มให้ก้าวไปข้างหน้า ยิ่งกลุ่มต่างๆ มีความเคลื่อนไหวมากเท่าไร พลังชุมชนก็จะยิ่งมากเกิดเป็นวัฏจักรการหมุนเวียนขึ้นจนเป็นแรงเหวี่ยงหรือเคลื่อนไหว ซึ่งเราเรียกว่า “การพัฒนา” และ ที่มาของอำนาจการพัฒนานี้ ก็คือพลังชุมชนนั่นเอง (พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, 2549: 14-15)

นอกจากนี้ กรมศึกษาธิการนอกโรงเรียน (2545: 2-15) ได้กล่าวถึง พลังชุมชน ว่าเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์และก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนนั้น สามารถพิจารณาได้จาก 5 พลัง คือ 1) พลังกลุ่ม เกิดจากการรวมคิด การรวมกลุ่ม 2) พลังความคิด เกิดจากการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ 3) พลังการจัดการ เกิดจากการร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา 4) พลังภูมิปัญญาเกิดจากการร่วมสรุปบทเรียนและเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำ/ปฏิบัติ และ 5) พลังปิติ เกิดจากการร่วมรับผลการกระทำทั้งผลทางลบและผลทางบวก โดยมีรายละเอียดของแต่ละพลัง ดังนี้

1) พลังกลุ่ม คือ พลังที่เกิดจากการรวมตัวของคนทุกคนในชุมชน โดยมี “ผู้นำกลุ่ม” ที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนยอมรับความสามารถ “รวมคน” ในชุมชนเข้าเป็น “หมู่คณะ” เพื่อร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมสรุปผล และเรียนรู้จากการทำ และร่วมรับผลจากการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมของคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ประสบผลสำเร็จ และเกิดผลดีต่อส่วนรวม การรวมคนให้เกิดพลังกลุ่มนั้น มีหลากหลายวิธี ชุมชนแต่ละ

ชุมชนจะเลือกอย่างไรอย่างหนึ่ง หรือจะเป็นแบบผสมผสาน ขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนนั้นๆ โดยมีวิธีในการสร้างพลังกลุ่ม ได้แก่ การอาศัยผู้นำตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เช่น พระสงฆ์ บุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือของผู้คนในชุมชน เป็นต้น การอาศัยผู้แทนจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน เช่น ครู อาสาสมัคร พัฒนาชุมชน ธกส. ฯลฯ เข้ามาเป็นผู้ให้คำปรึกษา และร่วมค้นหาผู้นำกลุ่ม สร้างความรู้ ความเข้าใจในการรวมคน รวมกลุ่ม การบริหารและการจัดการกลุ่มที่ยั่งยืน และการเริ่มต้นจากการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างไม่เป็นทางการในงานประเพณี หรืองานบุญต่างๆ หรือกิจกรรมที่มีคนมารวมกันมากๆ ก่อนที่จะนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหรือทำกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

2) พลังความคิด คือ พลังที่เกิดจากสมาชิกกลุ่มร่วมกันระดมความคิด ร่วมกันคิดวิเคราะห์และตัดสินใจ ด้วยความเข้าใจชัดเจนร่วมกันในกลุ่ม เกิดการยอมรับและนำไปสู่การปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จได้ในที่สุด ที่สำคัญ พลังความคิดก่อให้เกิดการมีความคิดที่หลากหลาย ถูกมองทุกมิติรอบด้านในการดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจความคิดและเหตุผลของผู้เสนอความคิด อีกทั้งช่วยในการลดความขัดแย้งในการทำงานร่วมกัน เนื่องจากการตัดสินใจที่เกิดจากการมีส่วนร่วม สอดคล้องกับ เสรี พงศ์พิศ (2548 ข: 31) ได้กล่าวไว้ใน หนังสือเรื่อง ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข ที่สะท้อนบทเรียนจากหมู่บ้านว่า

“...เรามีปัญหาเรื่องกระบวนทัศน์ เรื่องวิถีคิด วิถีปฏิบัติ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง แบบที่ทุนนิยมเขามองกัน แบบที่ต้องการให้คนบริโภคมามากๆ เงินหมุนเวียนเยอะๆ จะได้เพิ่ม GDP แม้ทุกซ์ชาวบ้านจะเพิ่มไปพร้อมกับ GDP ก็ไม่เป็นไร...”

ดังนั้น สิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาและการเสริมสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้น ต้องเริ่มต้นที่การปรับกระบวนทัศน์ของผู้คน จึงทำให้การคิดมีความสำคัญต่อการกระทำของชุมชน หรือเป็นหัวใจของการเรียนรู้ของชุมชนอีกด้วย

ประเวศ วะสี (2547) และเสรี พงศ์พิศ (2550) ได้กล่าวถึงสิ่งเดียวกัน คือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือ การคิดอย่างอิสระซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎกดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ขณะเดียวกันแนวคิดนี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paolo Friere) (ช. เจียวฟุงฟวง (แปล), 2517) ที่ได้ให้ความหมาย การศึกษาเพื่อสร้างพลังว่า หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ประชาชนแสดงออกถึงพลังกลุ่มในการคิดวิเคราะห์สภาพสังคม เพื่อให้ได้มาซึ่งรากเหง้าของปัญหา และพัฒนาวิถีที่จะนำไปสู่ภาวะที่ดีของสังคม

3) พลังการจัดการ คือ พลังที่เกิดจากการแบ่งงานและความรับผิดชอบกันทำตามบทบาทหน้าที่ที่ร่วมตกลงกันได้ด้วยความเต็มใจ ทุกคนในกลุ่มทำงานด้วยความเสียสละและมุ่งมั่นให้เกิดความสำเร็จตรงตามวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และแผนงานที่ร่วมกันกำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับ สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ที่ได้กล่าวถึง การสร้างและการดำรงรักษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่จะนำมาสู่พลังชุมชน เพื่อให้ดำเนินไปได้ ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ กระแสปัจเจกชนนิยม และวัตถุนิยม จำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการในแนวใหม่ เพราะชุมชนเป็นที่รวมของคนที่เข้ามาสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง กลไกประสานความร่วมมือ จะต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ การมีกิจกรรมร่วมกันที่เปิดโอกาสให้คณะทำงาน และฝ่ายต่างๆ ได้มาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการวางแผนดำเนินงานร่วมกันและการติดตามประเมินผลการดำเนินงานร่วมกัน จะต้องถือเสียงความต้องการของชุมชนเป็นหลักในการกำหนดทิศทางการจัดการต่างๆ

4) พลังภูมิปัญญา คือ พลังที่เกิดขึ้นจากการคิดวิเคราะห์ การประชุมปรึกษาหารือ การประเมินตนเอง และประเมินผลงานที่ทำโดยกลุ่มหรือเครือข่ายของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง แล้วสามารถสรุปสังเคราะห์ขึ้นเป็นบทเรียนเฉพาะหรือเป็นองค์ความรู้ใหม่ของกลุ่ม อาจมีความแตกต่างจากบทเรียนหรือองค์ความรู้ทั่วไป ของกลุ่มอื่นๆ บทเรียนหรือองค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับนี้สามารถเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์แก่กลุ่มอื่นๆ หรือชุมชนอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี

5) พลังปิติ คือ พลังที่เกิดจากการผลสำเร็จในการแก้ปัญหาหรือทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์สุขร่วมกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความปลื้มปิติ มีกำลังใจที่จะร่วมกันคิดแก้ปัญหาหรือทำกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งพลังปิติ จะก่อให้เกิดพลังใจที่จะคิดแก้ปัญหา หรือทำกิจกรรมอื่นๆ ให้สำเร็จด้วย เกิดการพัฒนาคุณภาพ ประสิทธิภาพในการทำงาน เกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาที่ยากให้ประสบผลสำเร็จ และก่อให้เกิดการกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ การคิดค้นสิ่งแปลกใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่อไป

จากพลังทั้ง 5 นี้ ส่งผลให้เกิดเป็นแนวทางในการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง 5 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 รวมคน ขั้นที่ 2 ร่วมคิด ขั้นที่ 3 ร่วมทำ ขั้นที่ 4 ร่วมสรุปวิเคราะห์ และขั้นที่ 5 ร่วมรับผลจากการกระทำ ซึ่งการดำเนินการในขั้นตอนทั้ง 5 ขั้นตอน จะก่อให้เกิด กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นการพัฒนาคุณภาพของคนในชุมชนให้ คิดเป็น ทำเป็น ตัดสินใจถูก วิเคราะห์ประเมินผลสิ่งที่ทำได้ คิดค้นสร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้เกิดขึ้นด้วยความมั่นใจและภาคภูมิใจของคนในชุมชน โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอกแต่ฝ่ายเดียว

เสรี พงศ์พิศ (2550: 16) ได้กล่าวว่า

“...ผลพวงของการพัฒนา คือ การสูญเสียความสามารถในการจัดการชีวิตของตนเอง เมื่อทรัพยากรหมดไปก็ไม่ได้แต่รอความช่วยเหลือจากรัฐและภายนอกชุมชนจัดการชีวิตของตนเองไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ต้องการให้คนมาแนะนำว่าจะปลูกอะไรจะกินอะไร จะทำอาชีพอะไร ตัดสินใจด้วยตัวเองไม่ได้ เดิมทีเมื่อชีวิตยังไม่เปลี่ยนแปลงมากมายขนาดนี้ ยังพอจัดการตัวเองได้ ฟังพาทฤษฎีปัญหาของบรรพบุรุษ อาจารย์ตีประเพณีช่วยเป็นกรอบเป็นเกณฑ์ให้วันนี้สังคมเปลี่ยนไป ไม่มีฐานคิดใหม่ที่เหมาะสม ทำให้ช่วยตัวเองไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการผลผลิต การจัดการการศึกษาของลูกหลาน การจัดการสุขภาพ การจัดการทรัพยากร ในท้องถิ่น รวมทั้งการพัฒนาชุมชนเอง ทุกอย่างต้องอาศัยคนอื่นช่วยจัดการให้หมดชุมชนหลายแห่งวันนี้เริ่มเข้าใจแล้วว่าอะไรเป็นอะไร เริ่มตระหนักว่าถ้าปล่อยทุกอย่างให้เป็นเช่นนี้ต่อไปชุมชนก็จะล่มสลายแบบกู้นี้ไม่ได้ ผู้คนก็ต้องทิ้งบ้านเรือนย้ายเข้าไปอยู่ในเมืองกันเกือบหมดเหมือนหลายประเทศในละตินอเมริกา ไปใช้ชีวิตในชุมชนแออัดแบบไม่เห็นอนาคต วันนี้ชุมชนหลายแห่งเริ่มกระบวนการเรียนรู้ใหม่เพื่อเรียกความเชื่อมั่นกลับคืนมาฟื้นฟูความสัมพันธ์ในครอบครัว ในชุมชน กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เริ่มมีการบวชป่าสืบชะตาแม่น้ำ อนุรักษ์ปลา อนุรักษ์ดิน น้ำ เริ่มจัดองค์กรในชุมชนใหม่สร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ร่วมกัน หาวิธีจัดการความสัมพันธ์ใหม่ หาวิธีจัดการผลผลิต จัดการทรัพยากร จัดการทุน จัดการชีวิตของตัวเองใหม่...”

จะเห็นได้ว่า เสรี พงศ์พิศ ได้สะท้อนให้คุณค่าและมองเห็นศักดิ์ศรีและความเป็นคนของมนุษย์ อีกทั้งยังเห็นว่า ชุมชน/คนทุกคนมีศักยภาพภายในตัวเอง แต่ถูกทำให้พังพินจากปัจจัยภายนอกมากจนทำให้เกิดการหลงลืมความเป็นรากเหง้าของตนเอง

ดังนั้น แนวทางการพัฒนาทั้งหมดในการเสริมสร้างพลังชุมชน จึงเน้นเพื่อการพึ่งตนเอง และกลายเป็นชุมชนเข้มแข็ง มีหลักประกัน มีความมั่นคง มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความเป็นตัวของตัวเอง เพื่อให้อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินตลอดชีวิต (เสรี พงศ์พิศ, 2550; ฉันทนา บรรพศิริ โชติ และคณะ, 2546 ; สีลาภรณ์ บัวสาย, 2548 และชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2547) การพัฒนาในปัจจุบันต้องมีฐานคิดใหม่ ไม่ได้อยู่บนหลักคิดที่ว่า ผู้คน “โง่ จน เจ็บ” (เสรี พงศ์พิศ, 2550: 17) อีกต่อไป แต่อยู่บนฐานของความเข้าใจเรื่อง “ศักยภาพ” กระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่ “การพัฒนาชุมชน”(Community development) แต่เป็นการ

ช่วยให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพของตนเอง (Community empowerment) ซึ่งหัวใจของกระบวนการทัศน์
เช่นนี้ ให้ความสำคัญกับคำว่าศักยภาพ (Potential) โดยต้องเชื่อมั่นว่าชาวบ้าน/ ชุมชนมีศักยภาพที่จะ
พึ่งตนเองได้ เพียงต้องโอกาสการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง (เสรี พงศ์พิศ, 2550;

สีลาภรณ์ บัวสาย, 2548 และอุทัย คุลยเกษม ใน สุเทพ บุญซ้อน, บรรณาธิการ: 2545)

ในมุมมองของนักวิชาการด้านการทำงานท้องถิ่น สีลาภรณ์ บัวสาย (2548) ได้
สะท้อนให้เห็นถึงการทำความเข้าใจเรื่องพลังท้องถิ่น ต้องเริ่มจากการตั้งสมมุติฐานว่า ในชุมชน
ท้องถิ่นของไทยมีศักยภาพเป็นทุนเดิมอยู่ ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นรอดและเติบโตมาได้โดย
ไม่ต้องพึ่งพารัฐ เห็นได้จาก เครือข่ายอินแปง ชุมชนไม่เรียง ชุมชนศิวิล กลุ่มบ้านหินลาดใน กลุ่ม
ออมทรัพย์ตำบลคลองเปืยะ เป็นต้น ทั้งหมดเหล่านี้สะท้อนให้เห็นแนวทางการพัฒนาที่ชาวบ้านได้
ฟื้นศักยภาพของตนเองขึ้นมาใช้ในการแก้ไขปัญหาท้องถิ่นของตน และจัดการกับปัญหาของตนเอง
ได้ โดยมีฐานที่สำคัญของพลังท้องถิ่น ประกอบด้วย 4 ฐานที่สำคัญ โดยสรุป ดังรายละเอียด
ต่อไปนี้

1) ฐานทรัพยากร ที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศ และระบบความรู้ที่ถูก
สร้างสะสมและถ่ายทอดกันมาเพื่อความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่น ได้แก่ ป่า ลำน้ำ ชายฝั่งทะเล

2) ฐานเครือข่ายทางสังคม จะมีจุดเน้นที่ลักษณะของสายสัมพันธ์ทางสังคมและ
คุณภาพของสายสัมพันธ์นั้น

3) ฐานระบบความรู้หรือทุนความรู้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่จะเป็นตัว
ตัดสินใจว่า ท้องถิ่นจะมีพลังแข็งแกร่งขนาดไหนและจะสามารถเผชิญปัญหาอุปสรรคได้ขนาดไหน
โดยมีประเด็นที่น่าสนใจต่อการทำงานพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้ลักษณะ
ของความรู้ คือ บริบทที่ก่อให้เกิดของความรู้และมีผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นจริงๆ จึงเป็นชุด
ความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และถ่ายทอดสืบต่อๆ กัน ความรู้ที่เกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทาง
สังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังรวมไปถึงกระบวนการสร้างและถ่ายทอด
ความรู้ของชุมชนจะมีส่วนผลักดันให้เกิดการเสริมสร้างให้ท้องถิ่นเข้มแข็ง

4) ฐานทางวัฒนธรรมและความเชื่อ หรือเรียกว่าเป็นระบบคุณค่าและความเชื่อที่
ยึดโยงเครือข่ายทางสังคมให้สามารถดำรงอยู่ได้ ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบคุณค่าและความเชื่อ
ชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นเครื่องมือผูกร้อย “ใจ” ของผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นได้ และทำหน้าที่เป็น
เครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับ นอกจากนี้
ทางสังคมของระบบคุณค่าและความเชื่อแล้ว ยังหมายรวมถึงการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ

สีลาภรณ์ บัวสาย ยังได้กล่าวอีกว่า ชุมชนใดที่มีองค์ประกอบครบทั้ง 4 นี้ และ
ยังคงดำเนินอยู่ ย่อมทำให้เกิดพลังของท้องถิ่นสูง ถือเป็นทุนหรือศักยภาพพื้นฐานที่จะช่วยให้

ท้องถิ่นเติบโตและพัฒนาต่อไปได้ และการจัดการความรู้ โดย “คนใน” ชุมชนให้สามารถอยู่รอด และจัดการตัวเองได้ มักเป็นชุมชนที่สามารถจัดการความรู้ของตนเองได้ มีการนำเอาความรู้ที่ส่ง สมถ่ายทอดสืบต่อกันมา มาปรับใช้กับสถานการณ์ใหม่ๆ และมีการเรียนรู้เพื่อปรับหรือต่อยอดกับ ความรู้ที่มีผู้เชี่ยวชาญมาแนะนำ จนเป็นความรู้ชุดที่ชาวบ้านสามารถใช้ได้จริงและสอดคล้องกับวิถี ชีวิต (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547: 26)

ในทางตรงข้าม ชุมชนที่ต้องคอยแต่รับคำแนะนำแบบสูตรสำเร็จ มักจะจัดการ ตัวเองไม่ได้ ฟังตนเองไม่ได้ เช่น มีปัญหาเกี่ยวกับสภาพดิน ปัญหาเกี่ยวกับศัตรูพืชมาทำลายผลผลิต ทางการเกษตร ต้องให้นักวิชาการ มาวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะอะไร หรือนักส่งเสริมการเกษตรมา แนะนำว่าปลูกข้าวพันธุ์นี้ต้องใช้ปุ๋ยสูตรนี้ ชาวบ้านไม่สามารถวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุ และเข้าใจ ว่าตัวเองมีทางเลือกทางออกแบบใดจึงจะเหมาะสม สิ่งที่เป็นทางเลือกนั้นคือ การทำตามที่นัก ส่งเสริมฯแนะนำ โดยไม่ได้คำนึงถึงบริบทของชุมชน ไม่มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาของท้องถิ่นใดๆ ที่ สะสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาปรับใช้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนที่มี ลักษณะทำนองนี้ จึงมักจะฟังตนเองไม่ได้ทางความคิด ซึ่งหัวใจสำคัญของการฟื้นฟูพลังของ ท้องถิ่น อยู่ที่การสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ เอง (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2548: 36) จากหลักการและแนวคิดที่ได้จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาของ กนกรัตน์ ยศไกร และคณะ (2542) ที่กล่าวถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดพลังท้องถิ่น ประกอบด้วยฐานทรัพยากร คนหรือชุมชน ระบบความรู้ ระบบความเชื่อ ซึ่งมีกลไกจากกลุ่ม กิจกรรมต่างๆ และสถาบันศาสนา มีเครื่องมือสำคัญที่สร้างความรู้ในชุมชนเป็นที่มาของพลัง ท้องถิ่น คือ ประเพณีหรือพิธีกรรมจารีตฮีด-คอง ดำเนินเรื่องเล่า รวมทั้งศิลปะทั้งหลาย ระบบความ เชื่อเกิดจากการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน และคนกับธรรมชาติ นอกจากนี้ ทุกปัจจัย ภายในชุมชนได้มีการปะทะกับปัจจัยภายนอกตลอดเวลา ที่จะส่งผลต่อพลังของชุมชนที่มากขึ้น หรือน้อยลง ปัจจัยภายนอกดังกล่าว ได้แก่ กระแสการพัฒนาของรัฐหรือจากภายนอก ความรู้จาก ภายนอก กระแสหมุนหรือทำลายชุมชน วัฒนธรรมใหม่หรือวิทยาศาสตร์

การศึกษาของ Czuba and Page (1999: ออนไลน์) ได้กล่าวถึงว่า การเสริมสร้าง พลังคือ อะไร และความเข้าใจในการเสริมสร้างพลังนั้นจะเป็นการเข้าใจในมิติที่หลากหลายไม่ว่า จะเป็นมิติทางทางสังคม มิติทางจิตวิทยา เศรษฐกิจและมิติอื่นๆ ที่ถือว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่ จะช่วยให้ผู้คนได้แสดงความสามารถหรือศักยภาพในการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเอง ชุมชน และ สังคมของตน นอกจากนี้ การเสริมสร้างพลังเป็นกระบวนการทางสังคมที่ร่วมทำกับบุคคลอื่นๆ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยคนในชุมชนรู้และเข้าใจความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและมีส่วน

ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่สำคัญการเสริมสร้างจะต้องพิจารณาถึงบริบทและผู้ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย

Hamilton (1992: 84-86 อ้างถึงใน พรทิพย์ โภไคยอุดม, 2544: 31) กล่าวถึงการเสริมสร้างพลังอำนาจว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกิจกรรมการพัฒนามีชุมชนเป็นฐาน เป้าหมายสำคัญอันหนึ่งในการจัดกระบวนการ (Organizing) ชุมชน คือ การเพิ่มศักยภาพของพลเมือง เพื่อจะควบคุมแนวคิดในชีวิตของเขาให้แน่ชัดโดยผ่านกระบวนการเสริมพลังอำนาจ โดยมีกรอบความคิดเชิงปฏิบัติการของการเสริมพลังอำนาจ ซึ่งต้องการความเข้าใจในองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1) ความรู้ความเข้าใจ (Cognitive) กล่าวถึงความเข้าใจของสมาชิกกลุ่มเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเขา สถานภาพทางสังคม เจื่อนใจของบริบทที่เกี่ยวข้อง และเหตุผลของเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

2) จิตวิทยา (Psychological) กล่าวถึงความเกี่ยวข้องของความเข้าใจในสภาพอารมณ์ ความรู้สึก เจตคติ และระบบความเชื่อ ซึ่งจะสัมพันธ์กับความเชื่อมั่นในพลังความสามารถ (Self-esteem) ของเขา

3) เศรษฐศาสตร์ (Economic) กล่าวถึงความคิดริเริ่มหรือ พัฒนากิจกรรมที่เน้นผลิตภาพ (Productivity) ซึ่งทำให้พลเมืองพัฒนาสิ่งที่เป็นเงื่อนไขทางการเงินของเขา โดยเงื่อนไขเหล่านี้จะสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลหรือไม่ก็ชุมชน ซึ่งปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์จะมีความสำคัญเป็นพิเศษกับชุมชนที่มีรายได้น้อย ด้วยความเชื่อที่ว่าประชาชนจะอุทิศพลังความสามารถของเขาเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจกับระดับความต้องการในการยังชีพก่อนที่จะจะไปสู่ระดับความต้องการที่สูงขึ้น

ในขณะที่การศึกษาของ Kraft (2000: 35) ได้กล่าวถึงช่วงระยะเวลาของการเสริมสร้างพลังที่เกิดขึ้นโดยแบ่งออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 จะเริ่มต้นจากการตอบสนองต่อวิกฤติที่เกิดขึ้นที่เป็นสาเหตุให้วิถีชีวิตได้รับผลกระทบ และผู้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ช่วงที่ 2 คนในชุมชนจะพยายามค้นหาทางที่จะแก้ไขปัญหาจากประสบการณ์หรือความสนใจของคนในชุมชน ซึ่งเป็นช่วงที่คนในชุมชนค้นหาศักยภาพหรือความสามารถของตนในการแก้ไขปัญหา ช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่คนในชุมชนเข้าใจถึงสภาพปัญหาและศักยภาพของตนเองและนำไปสู่การปฏิบัติและเริ่มนำไปสู่ความคิดเห็นหรือประสบการณ์ที่แตกต่างที่จะเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาที่สำคัญทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วม และช่วงที่ 4 เป็นช่วงการสรุปบทเรียนการนำทักษะประสบการณ์ต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาเข้ามาทำความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงระหว่างความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและการร่วมกันหาข้อสรุปร่วมกันที่จะส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้น

สรุปได้ว่า การเสริมสร้างพลังชุมชน คือ กระบวนการที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่สามารถร่วมกันคิด ร่วมกันเลือกตัดสินใจและกำหนดอนาคตของตนเองและชุมชนได้ โดยกระบวนการเหล่านี้จะเกิดขึ้นจะต้องเกิดการเรียนรู้ร่วมกันของผู้คนในชุมชนทั้งเกิดประโยชน์ในการเรียนรู้ระหว่างตนเองและระหว่างผู้อื่น ด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ที่สำคัญจะต้องมาจากการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชน โดยจะไม่มีอำนาจใดครอบงำทางความคิดและการบังคับในคน/ชุมชนปฏิบัติ ที่ปราศจากความต้องการ และความคิดของคนในชุมชนบนพื้นฐานของคนในชุมชน ที่มีความเชื่อมั่นในศักยภาพความสามารถของตนเอง และเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองและของผู้อื่นว่าสามารถจัดการและแก้ไขปัญหา รวมถึงพัฒนาได้ด้วยตนเอง

จะเห็นได้ว่า คำสำคัญที่ยึดโยงก่อให้เกิดการเสริมสร้างพลังชุมชน มีคำสำคัญที่น่าสนใจและเป็นประเด็นให้เกิดการศึกษาขยายผลต่อประเด็นข้างต้น คือ “การศึกษา” เพื่อการสร้างพลังชุมชน รวมทั้งการมีส่วนร่วมกับการเสริมสร้างพลังชุมชน ระดับของการเสริมสร้างพลัง และประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังชุมชน ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดในลำดับต่อไป

1.2 การศึกษาเพื่อการสร้างพลัง

สำหรับการศึกษาเพื่อการสร้างพลัง ได้มีนักการศึกษา เปาโลเฟร์รี (Paolo Friere) ได้นำเสนอวิธีการศึกษาที่ช่วยในการเสริมสร้างพลังให้แก่ผู้เรียน และได้แสดงให้เห็นความเข้าใจตามกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectical Understanding) ของการสร้างพลังในระดับบุคคลและชุมชน โดยใช้ทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่มีเฉพาะในวัฒนธรรมนั้น ในการสนับสนุนกระบวนการสร้างพลัง จะช่วยให้ผู้เรียนได้ค้นพบของการเรียนรู้ของเขาเอง โดยวิธีการศึกษาในรูปแบบของการเผชิญปัญหา (Problem posing education methods) ด้วยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและเพิ่มผลผลิตของการเรียนรู้จากวัตถุดิบ ซึ่งถือว่าการมีส่วนร่วมของผู้เรียนเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดและต้องตัดสินใจในการกระทำต่างๆ ด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว จะทำให้สามารถเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ และเนื่องจากมีระดับของจิตสำนึก มีวัฒนธรรมและการให้ความหมายของสังคมต่างๆ แตกต่างกัน ดังนั้น การใช้วิธีการฟังและสนทนาจะช่วยเปลี่ยนแปลงระดับจิตสำนึกไปสู่ระดับของการตระหนักรู้หรือคิดวิเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติ และเปาโลเฟร์รี (Paolo Friere) เชื่อว่ารูปแบบของทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้จะช่วยทำให้เกิดการสร้างพลังและเป็นทรัพยากรในการเรียนรู้ที่จับต้องได้ ซึ่งเขามีความเห็นที่ประเทศในโลกที่ 3 ประชาชนในชนบทคุ้นกับสภาพที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ จนไม่รู้สิ่กว่าสูญเสียอะไร ความจำเจต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะกดขี่เช่นนี้ เปาโล เฟร์รี (Paolo Friere) เรียกว่า

วัฒนธรรมเงียบ (Culture of Silence) ผู้คนไม่แสดงความรู้สึกนึกคิด ไม่รู้จักแสดงความคิดเห็น ขอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง ได้แต่เพียงคอยรับคำแนะนำ คล้อยตามกับ ค่านิยม วัฒนธรรม ความคิดความเชื่อจากสังคมเมือง ประชาชนไม่ตระหนักถึงสภาพที่เป็นจริงของตนเอง ยังไม่รู้สึกลำบากถึงการถูกกดขี่ครอบงำของตน แต่เมื่อใดที่โครงสร้างสังคมเกิดรอยโหว่ขึ้น ประชาชนจะมีการเคลื่อนไหวจนสามารถเห็นสภาพความเป็นจริง แล้วจึงสำนึกในความถูกครอบงำ และแสดงออกซึ่งข้อเรียกร้องต่างๆ มากขึ้น และเริ่มตระหนักในสภาพความเป็นจริงของสังคมมากขึ้น (ช.เชียวพุ่มพวง (แปล), 2517) ดังนั้น บุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของตนเองบน ประสบการณ์และความสามารถของตนเอง และเมื่อมนุษย์เป็นอิสระต่อตนเองจึงจะสามารถเรียนรู้ ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองได้

การศึกษาเพื่อสร้างพลัง มีหลักการที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ (Bishop et al., 1988; Arnold & Burke, 1983 อ้างถึงในประภาเพ็ญ สุวรรณและคณะ, 2540: 12-14)

1. ในการเรียนการสอนที่เน้นการสร้างพลังให้แก่บุคคล โดยการสนับสนุนให้บุคคลมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อม และเชื่อว่าตนสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสุขภาพของตนเอง กลุ่มชนและสังคมได้
2. การเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากประสบการณ์ของผู้เรียน ให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์ โดยใช้วิจารณญาณ เพื่อโยงปัญหาต่างๆ ของบุคคลเข้ากับปัจจัยทางสังคมที่เป็นสาเหตุ การเกิดความเข้าใจดังกล่าว จะนำไปสู่การปรับปรุงพฤติกรรมที่บุคคลกระทำอยู่หรือที่จะกระทำในอนาคต ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม
3. การเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอน ตั้งแต่การเลือกประเด็นในการเรียนรู้ที่เป็นที่สนใจ และมีความสำคัญต่อผู้เรียน การวางแผนกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการสนทนา และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผลตนเอง ตลอดจนการประเมินผลโครงการ
4. การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม (Collective Learning) คือ การที่ทุกคนสอนทุกคนเรียน ได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากจะทำให้แต่ละคนได้เกิดความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงแล้ว ยังช่วยให้รู้สึกการเป็นกลุ่ม มีการคิดและกระทำร่วมกัน ซึ่งการรวมกลุ่มกันจะทำให้ผู้เรียนรู้สึกว่ามีพลังสนับสนุนมากพอ ที่จะกระทำการแก้ไขปัญหาหรือการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องการ
5. การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ ค่านิยม และทัศนคติ ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันทีหรือมีการเปลี่ยนแปลงภายหลัง เมื่อได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้จะนำไปสู่การกระทำเพื่อ

การเปลี่ยนแปลง โดยจะมีการสนับสนุนและกระตุ้นให้ผู้เรียนมีการวางแผนร่วมกัน สำหรับการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง

6. การเรียนการสอนที่มีความยืดหยุ่น และเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง โดยจะมีการปรับเนื้อหา วิธีการ และสื่อการเรียนให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียนและกลุ่ม รวมทั้งการเรียนรู้อาจจะไม่จำกัดเฉพาะในห้องเรียน เนื่องจากผู้เรียนสามารถเรียนรู้จะไม่จำกัดเฉพาะในห้องเรียน สามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ จากประสบการณ์จริง และจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองได้ตลอดเวลา

7. การเรียนการสอนที่มีความสนุกสนานไม่น่าเบื่อกระบวนการเรียนรู้ของการศึกษาเพื่อสร้างพลังการศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องเป็นวงจร ไม่มีที่สิ้นสุด (Learning Spiral) คือ เริ่มต้นจากประสบการณ์หรือสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ แล้วนำมาคิดวิเคราะห์ไตร่ตรอง (Reflection) ว่าปัญหาคืออะไร มีความเป็นมา และมีปัจจัยสาเหตุใดบ้างโดยโยงให้เห็นความเกี่ยวเนื่องจากปัจจัยต่างๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจต่อปัจจัยสาเหตุที่เกี่ยวข้องทั้งหมด อันจะนำไปสู่การวางแผนการปฏิบัติ และการลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา โดยผลของการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ของผู้เรียนจะกลายเป็นประสบการณ์ใหม่ที่นำไปสู่วงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องต่อไป

8. หลักสูตรการเรียนการสอนต้องมีการกำหนดเป้าประสงค์ที่ชัดเจน ซึ่งจะช่วยให้สามารถเลือกใช้ขั้นตอน เทคนิค เครื่องมือ และกิจกรรมได้อย่างเหมาะสม เพื่อจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และบรรลุเป้าประสงค์

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเพื่อสร้างพลังนั้น จึงไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิคการเรียนรู้ที่จะต้องถูกเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ เช่น เหมาะสมกับเนื้อหา วัตถุประสงค์ จำนวนผู้เข้าอบรม/ประชุม และมีใช้เป็นการนำเอาเทคนิคการเรียนรู้หลายๆ อย่างมารวมกันไว้ แต่การศึกษาเพื่อสร้างพลัง เป็นปรัชญา และทฤษฎีในการจัดการศึกษา ให้แก่บุคคล เนื่องจากเทคนิคการเรียนรู้แบบต่างๆ เช่น การแสดงบทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่มย่อย สามารถนำไปใช้กับแนวคิดใดๆ ก็ได้ ผู้สอนที่แนวคิดการสอนแบบดั้งเดิม จะทำให้ผู้เข้าฝึกอบรม/ประชุม ขาดความสนใจ และเกิดการฟุ้งงา หรือถูกลดพลังลงได้ ดังนั้น การนำเทคนิคการเรียนรู้แบบต่างๆ ไปใช้ อาจทำให้ผู้เรียนรู้สึกมีพลัง หรือไร้พลังได้ ขึ้นกับแนวคิด และความสามารถของผู้นำเทคนิคเหล่านั้นไปใช้ และนำไปใช้กับใคร การเสริมสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็ง และการเตรียมประชาชน ให้มีความพร้อม รับการเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านจิตใจ เศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสานต่อเป็นเครือข่ายของความร่วมมือ ภาครัฐต้องปรับทิศทาง วิถีคิด วิถีทำงาน ในฐานะของวิทยากรกระบวนการเรียนรู้ (Facilitator) ในการนำการเปลี่ยนแปลง กระตุ้น และเชื่อมประสานให้ประชาชนเกิดความตื่นตัว ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนตนเอง เป็นการส่งเสริม

การพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการรวมกลุ่มพลัง เพื่อสนองต่อสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน เป็นระบบคุณค่าของสังคม ทำให้ประชาชน หรือองค์กรชุมชน สามารถรวมตัวกันทำงานเป็นทีม มีความสามัคคี เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สามารถระดมทรัพยากร เสริมการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต (พัฒน์ บุญรัตพันธุ์, 2549)

ดังนั้น การศึกษาเพื่อเสริมสร้างพลังชุมชน มีส่วนช่วยก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาคนในชุมชน/สังคม กล่าวคือ จะต้องเน้นให้คนในชุมชนมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเอง จากการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยจะต้องเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วม รวมถึงการเรียนรู้ร่วมกันแบบเป็นกลุ่ม ด้วยการใช้วิธีการฟัง การสนทนา เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ ความรู้สึก และทักษะต่างๆ รวมถึงการช่วยเปลี่ยนแปลงระดับจิตสำนึกสู่ระดับการตระหนักรู้อย่างคิดวิเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติ ที่สำคัญจะต้องเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง และยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทและผู้คนในชุมชน/สังคม

1.3 การมีส่วนร่วมกับการเสริมสร้างพลัง

การมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจสำคัญอย่างมากของการเสริมสร้างพลัง การทำให้ประชาชนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมรับผิดชอบในความสำเร็จ และความล้มเหลวของการพัฒนา ทำให้ประชาชน หรือชุมชนได้มีโอกาส เรียนรู้ปัญหาจากการร่วมมือทำงาน โดยการทำงานแบบพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจึงถือเป็นหัวใจของการสร้างพลังชุมชน ทั้ง ชุมชน องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และวิทยากร ร่วมเรียนรู้ด้วยกัน ก่อให้เกิดผลการเรียนรู้ 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ เจตคติ และเกิดทักษะในการพัฒนาชุมชน และเกิดโครงสร้างใหม่ ในสังคม หรือชุมชน (พนัส พงษ์สุนันท์ และคณะ, 2546)

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม คือ ชุมชนจะต้องระบุปัญหา และความต้องการของชุมชน จัดลำดับของปัญหาที่จะต้องดำเนินการ ก่อน-หลัง มีการสร้างวิสัยทัศน์ของชุมชน เกี่ยวกับการพัฒนาเมืองนำอยู่แล้ว จึงร่วมกันจัดทำโครงการ/แผนงาน เพื่อการพัฒนา และมีการติดตามประเมินผล โดยชุมชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน การจัดทำแผนชุมชน ทั้งแผนแม่บท ยุทธศาสตร์ และแผนปฏิบัติการ ประชาชนต้องแสดงพลังการมีส่วนร่วม ร่วมแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ร่วมวิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางแก้ไข ร่วมตัดสินใจกำหนดแผนแม่บท และแผนปฏิบัติการ ร่วมลงมือปฏิบัติตามแผน รวมถึงการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งทำให้ประชาชน หรือองค์กรชุมชน สามารถรวมตัวกันทำงานเป็นทีม ซึ่งจะก่อให้เกิดพลัง ในการจัดการที่มีความสามัคคี เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถระดมทรัพยากร ภูมิปัญญา และทุนทางสังคม เพื่อทำกิจกรรมแก้ไขปัญหา เสริมการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต รวมถึงมีการกำกับติดตาม

ประเมินผลในกิจกรรม และทบทวนยุทธศาสตร์ ปรับแผนเป็นระยะๆ เป็นวงจรที่ต่อเนื่อง และใน ส่วนของการส่งเสริมบทบาทของคนไทยทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย เรียนรู้การพึ่งตนเอง และการสร้างพลังชุมชน ให้เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมการตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติในทุกระดับ นำไปสู่การบูรณาการ และการสร้างความสมดุลของการพัฒนา ระดับบุคคล เชื่อมโยงถึงการมีครอบครัวอบอุ่น สร้างกลุ่ม ให้มีพลังเข้มแข็ง เพื่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และประเทศชาติมั่นคง (พนัส พฤกษ์สุนันท์ และคณะ, 2546)

สอดคล้องกับผลการวิจัยของโครงการวิจัย การสำรวจสถานะความรู้ เรื่อง กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา โดยมี ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ผลการวิจัย ได้กล่าวถึง การเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน จะต้องประกอบไปด้วย การเสริมสร้าง การมีส่วนร่วม และการเสริมสร้างการเรียนรู้ ซึ่งถือเป็นหัวใจในการเสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน ที่ได้ ให้ความหมายว่า การเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลังความสามารถ (power to) ที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่ง หนึ่งได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมาย การทำงานที่จะต้องอยู่อย่างต่อเนื่องและถือว่าเป็นหัวใจในการทำงานเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจ ให้กับชุมชน เพราะกระบวนการพัฒนาชุมชนหรือในกระบวนการของชุมชน ย่อมสร้างให้เกิดการ เรียนรู้ควบคู่ไปด้วยกัน โดยให้ความสำคัญที่กระบวนการเรียนรู้มากกว่าตัวของความรู้ การเลือกรู ปแบบและเทคนิคของการส่งเสริมการเรียนรู้ควรคำนึงถึงมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชาติ วัฒนธรรม คุณค่าของความรู้เดิม และการสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่างๆ

จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมกับการเสริมสร้างพลังชุมชนเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน อย่างมากและถือเป็นหัวใจในการเสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/ สังคมจะก่อให้เกิดพลังความสามารถ ที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง ร่วมที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองและชุมชน รวมถึงการร่วมรับผิดชอบและก่อนให้เกิด การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในการพัฒนาชุมชนของตน

1.4 ระดับของการเสริมสร้างพลัง

พนัส พฤกษ์สุนันท์ (2548: 15-16) ได้เน้นอิทธิพลที่เกี่ยวข้องในด้านการควบคุม ตนเอง และอิทธิพลที่เกี่ยวข้องทางด้านสังคมหรือชุมชน ซึ่งการเสริมสร้างพลัง สามารถแบ่งได้ 3 ระดับ ดังนี้

1) การสร้างพลังในตัวบุคคล พลังในตัวบุคคลจะเกิดขึ้นได้กับบุคคลที่ได้รับการ สนับสนุนส่งเสริมให้แสดงออก ซึ่งความสามารถในการพัฒนาความคิด สติปัญญาและการทำงานสู่

ความสำเร็จ ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น สามารถพึ่งตนเองได้ และเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง ที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดการเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-esteem) กล่าวคือ การเห็นคุณค่าในตนเองของบุคคลเป็นการตัดสินใจคุณค่าของตนและแสดงออกในรูปแบบเจตคติที่บุคคลนั้นมีต่อตนเอง การพิจารณาความหมายของ “คน” ในแง่ปรัชญามีลักษณะเป็นนามธรรมที่หมายถึง เอกลักษณะของบุคคล รวมถึงลักษณะทางกายภาพความสามารถทางสติปัญญา แต่ในทางจิตวิทยา จะมองคนในแง่ของการเรียนรู้ โดยเป็นการรับรู้ตนเองในด้านต่างๆ ที่ได้จากการมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และเป็นกระบวนการจากประสบการณ์ทางสังคม (Taylor, 1982 อ้างถึงใน เยาวดี สุวรรณาคะ, 2543) และสอดคล้องตามแนวคิดของ Downie et al. (1991) และ Wallerstein & Bernstein, 1988 อ้างถึงใน ประภาเพ็ญ สุวรรณ และคณะ, 2540) เห็นว่า การสร้างพลังภายในเป็นสิ่งที่บุคคล/กลุ่มคนจะต้องสร้างขึ้นเอง เป็นที่เชื่อกันว่าสภาพของบุคคลที่ขาดพลัง (Powerless) จะก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็น การรู้สึกเฉยเมยต่อสิ่งต่างๆ ขาดแรงจูงใจ ไม่มีความปรารถนาในการควบคุมเหตุการณ์ต่างๆ ได้ เป็นต้น

2) การสร้างพลังในองค์กร เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกในองค์กร มีส่วนร่วมในอำนาจขององค์กร ตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากข้อมูล มีกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน กำหนดจุดมุ่งหมาย กำหนดวิธีดำเนินงาน และการควบคุมกำกับ ความพยายามต่างๆ ต่อจุดมุ่งหมายที่กำหนดร่วมกัน ส่งเสริมให้มีการเชื่อมโยงในกลุ่มสมาชิกเพื่อสร้างเป็นพลังองค์กรแล้วไปเชื่อมโยงกับองค์กรอื่นๆ และชุมชน ในเชิงอำนาจหรือพลังโน้มถ่วงนโยบายและการตัดสินใจในสังคมที่กว้างขึ้น

3) การสร้างพลังในชุมชน เป็นระบบคุณค่าทางสังคม (Social Value) ซึ่งแสดงออกถึงการรวมตัวของประชาชนในชุมชนเป็นประชาคม อาสาสมัครพัฒนา เพื่อทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน ด้วยความสามัคคี เกื้อกูลกัน มีโอกาสตัดสินใจและเลือกหนทางในการแก้ปัญหาของชุมชนเอง มีการจัดการที่เหมาะสม และเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพลังปัญญา และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งสาระสำคัญในการสร้างพลังในชุมชนมีสาระสำคัญสอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2547) ที่ให้ความสำคัญเรื่อง พลังปัญญา ของผู้คนในชุมชนที่ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันรับผิดชอบ สอดคล้องกับการศึกษาของ Czuba และPage, Nanette.(1999: ออนไลน์) ที่กล่าวถึงความเข้าใจเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง ว่าพื้นฐานสำคัญในการเสริมสร้างพลังจะต้องเกิดขึ้นในระดับของบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน

นอกจากนี้ Alinsky, Freire (1970, 1973) และ Rothman (1971) (อ้างถึงใน พรทิพย์ โภไคยอุดม, 2549) ได้ให้ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจ ที่กล่าวถึง

ระดับของการเสริมสร้างพลัง นั่นคือ กระบวนการหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจที่จะต้องมีการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล การมีส่วนร่วม การกระตุ้นให้เกิดสำนึก และการทำงานด้านการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงสังคม

สรุปได้ว่า ระดับการเสริมสร้างพลังชุมชน มีอยู่ด้วยกัน 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับองค์กร และระดับชุมชน ซึ่งสิ่งสำคัญของคำว่า การเสริมสร้างพลัง เป็นกระบวนการที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของบุคคลในการที่จะดึงสิ่งที่มีอยู่ภายในตัวเองในการควบคุมจัดการสร้างอิทธิพลกับตัวเอง และสังคมรอบข้างอันจะส่งผลเป็นรูปธรรมต่อชีวิตตนเอง

1.5 ประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลัง

จากผลงาน พลังแห่งการเรียนรู้: ยุทธศาสตร์ทางปัญญาเพื่อสุขภาวะของสังคม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545) ได้ให้ความสำคัญกับ พลังแห่งการเรียนรู้ ต้องให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและประเพณีรวมถึงระบบความเชื่อดั้งเดิมที่เคยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลอาศัย โดยเน้นความเป็นหนึ่งเดียวกันของทุกสิ่งทุกอย่างเป็นองคร่วม คือ โลกทัศน์ที่ตั้งบนยุทธศาสตร์แห่งความพอเพียงที่ยั่งยืน

ประเวศ วะสี (2547) กล่าวว่า พลังแห่งการเรียนรู้ ที่ได้รับจากการเชื่อมโยงบูรณาการ ทำให้ความเชื่อมโยงของทุกสิ่ง ไม่แยกเป็นส่วนๆ เกิดการรู้จักและเข้าใจตัวเองตามความเป็นจริงว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมด และการเรียนรู้จะนำไปสู่อิสรภาพและความสุขเพราะการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งจากสภาวะภายในตัวผู้เรียนรู้อย่างเดียว โดยผ่านการกระตุ้นจากปัจจัยภายในและภายนอกจนนำไปสู่การลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง หรือจากการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ทั้งหมดนี้ จะต้องอาศัยกระบวนการคิด ทบทวน และรวบรวมข้อมูลความรู้หรือประสบการณ์ พร้อมทั้งวิเคราะห์ห้วงวิจรณ์จนทำให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงของเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่อยู่ในบริบทแวดล้อมของปัญหาหรือสถานการณ์นั้น ทำให้รู้และเข้าใจภาพรวมของปัญหา และสถานการณ์ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ และนำไปสู่การเกิดปัญญาในการคิดแก้ปัญหาได้ต่อไป ซึ่งหลักการสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในศักยภาพของแต่ละคนที่สามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ด้วยตนเอง แม้จะต้องอาศัยเงื่อนไข สภาวะและเวลาที่แตกต่างกัน แต่ทุกคนก็สามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองได้ โดยพยายามค้นหาศักยภาพของตนเอง และสิ่งที่ดีมีคุณค่าในชุมชน พร้อมกับการแสวงหาและเลือกรับสิ่งใหม่ๆ มาปรับใช้ให้เหมาะสมและพัฒนาไปสู่การสร้างดัชนีชี้วัดความสุขทั้งในระดับตนเองและชุมชน เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีความสุข

พระไพศาล วิสาโล (2549: ออนไลน์) ได้ให้มุมมองของการเสริมสร้างพลังทางศีลธรรมในสังคมไทย จะต้องมีการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้าน วิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อให้เกื้อกูลต่อศีลธรรม โดยมีมาตรการที่สำคัญ คือ

1. การเสริมสร้างสายสัมพันธ์ในครอบครัว การส่งเสริมให้พ่อแม่มีเวลาอยู่กับลูกมากขึ้น เป็นสิ่งที่สำคัญประการแรก ความรักของพ่อแม่เป็นปัจจัยเบื้องต้นในการสร้างพื้นจิตที่ดีงามให้แก่เด็ก และการส่งเสริมให้พ่อแม่มีความสามารถในการฝึกฝนกล่อมเกลา ให้รู้จักคิด ใฝ่รู้ และมีจิตสำนึกที่ดีงาม การนำบทบาททางการศึกษากลับมาสู่พ่อแม่จะช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์ภายในครอบครัวให้เข้มแข็งขึ้น ดังนั้นควรมีกกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งของครอบครัว เช่น การจัดตั้งเครือข่ายครอบครัวเพื่อช่วยเหลือกัน ทั้งด้านการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ เครือข่ายดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นตามละแวกบ้านหรือพื้นที่ใกล้เคียง และที่สำคัญควรรณรงค์ให้มีกฎหมายที่เอื้อให้พ่อแม่มีเวลาอยู่กับลูกมากขึ้น

2. พื้นฟูชุมชนให้เข้มแข็ง ปัจจุบันชุมชนในชนบทมีสภาพอ่อนแอลงมาก แต่ก็ยังมีศักยภาพที่จะฟื้นฟูส่งเสริมศีลธรรมของผู้คนภายในชุมชนได้ มีหลายชุมชนที่เมื่อมีการหันหน้ามาร่วมมือ ปรากฏว่าสามารถลดปัญหาภายในชุมชนได้มาก เกิดจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการกลุ่ม ซึ่งมีหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็น ในรูปแบบโครงการสัจจะออมทรัพย์ โดยการนำของพระสุบิน ปุณฺธิโต ที่ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการสามัคคีที่จะทำงานร่วมกัน และเกิดการไว้วางใจกันมากขึ้น กระบวนการกลุ่มบางครั้งมาในลักษณะของการจัดเวทีชุมชน โดยมีแกนนำชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการกลุ่มมีความสำคัญมากในการช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง จึงควรส่งเสริมให้เกิดกระบวนการกลุ่มขึ้นในชุมชน ตามสภาพของชุมชน โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุด โดยเฉพาะในการจัดการดูแลสิ่งที่มีผลกระทบต่อชาวบ้านโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชุมชน สุขภาพ การศึกษา สิ่งนี้มีความสำคัญต่อชุมชนยิ่งกว่าการส่งเงินหรือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ มาให้ ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านแตกแยกกันหนักกว่าเดิม หรือเกิดนิสสัยพึงพารัฐ

นอกจากนี้ ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ (2547) ได้กล่าวถึงหลักคิดสำคัญของการฟื้นฟูชุมชนว่าต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย 4 ด้าน ที่เชื่อมโยงและสมดุลกัน คือ

ด้านที่ 1 ความคิด ความเชื่อ หรือศาสนา หมายความว่า ชีวิตเป็นเรื่องของกาย ใจ และจิตวิญญาณ กายเป็นเรื่องของการกินการอยู่ ใจและจิตวิญญาณ เป็นเรื่องของความคิด ความเชื่อ ศาสนา ซึ่งเบื้องต้นต้องเข้าใจว่า ชุมชนนั้นมีความคิด ความเชื่อ มีศาสนาอย่างไร เพราะความคิด ความเชื่อ หมายถึง โลกทัศน์ เป็นระบบการอธิบายโลกและธรรมชาติ มองความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ และมองความสัมพันธ์ของคนกับคน ซึ่งมักมีการนำไปสัมพันธ์กับสิ่งที่เขาเชื่อสูงสุดเสมอ

ด้านที่ 2 ฐานทรัพยากร หมายความว่า ไม่ใช่การมองแค่เรื่องดิน น้ำ ป่า ภูเขา เท่านั้น มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่อาศัยกับธรรมชาติที่ใดก็ตาม ย่อมจะเกิดการพัฒนาความรู้หรือ องค์ความรู้ ขึ้น และความรู้สำคัญมากกับชุมชนท้องถิ่น คือ ความรู้เรื่องธรรมชาติ (องค์ความรู้ระบบนิเวศท้องถิ่น) และความรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์กับธรรมชาติ (องค์ความรู้/การจัดการ/การใช้ประโยชน์) ซึ่งเปรียบได้กับรากฐานชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น

ด้านที่ 3 ฐานการผลิต ฐานการผลิตของชุมชนมีพัฒนาการมาเรื่อยๆ จากดั้งเดิมสุด คือ ระบบหาอยู่หากิน พึ่งพาธรรมชาติ ต่อมาพัฒนามาเป็น ระบบทำมาหากิน คือ เริ่มมีการผลิตมากขึ้น มีการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ซึ่งฐานการผลิตนี้เกิดขึ้นมาจากความเข้าใจระบบนิเวศและวางระบบการผลิตให้สอดคล้องกับตัวระบบนิเวศ

ด้านที่ 4 ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน แต่เดิมมา ฐานหลักที่เป็นฐานที่แกร่งที่สุดของชุมชน คือ ฐานเครือญาติ ซึ่งถือเป็นฐานหลักของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า ชั้นของชุมชน ที่มีโครงสร้างขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง คือ บรรดาเหล่าคณะกรรมการชุมชน ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนนับถือ

องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน จะเห็นได้ว่า ก่อนที่จะไปฟื้นฟูชุมชน จะต้องเข้าใจฐานชีวิตด้วยวิธีการมองในมิติต่างๆ ข้างต้นเป็นอย่างน้อย อย่างไรก็ตามในสังคมเครือญาติ เช่น สังคมไทย ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจะมีผลโดดเด่น ต่อการขับเคลื่อนกระบวนการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น ซึ่งหากความสัมพันธ์เต็มไปดด้วยท่าทีที่เอื้อเพื่อ สามัคคี รักถิ่น และไว้ใจกันขยายออกไปอย่างเป็นระบบ เครือข่ายที่เรียกว่า ทุนในสังคม ย่อมเป็นพลังขับเคลื่อนที่พึงปรารถนาในการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น โดยจะต้องเกิดจากคนภายในชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

อีกทั้ง ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552: ออนไลน์) ได้ให้มุมมองในการประชุมคณะทำงานเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชน โดยภาคประชาสังคม ที่มุ่งเน้นเสนอแนวทางการสนับสนุนขบวนการเสริมสร้างขีดความสามารถฯ เพื่อประเมินสถานการณ์ในระดับพื้นที่และสร้างองค์ความรู้ เชื่อมโยง ประเมินผล ขับเคลื่อนความเข้มแข็งของภาคประชาชน โดยภาคประชาสังคม ซึ่งต้องสร้างให้เกิดพลังการมีส่วนร่วม 3 พลัง ได้แก่ 1) พลังองค์ความรู้ 2) พลังจิตวิทยา 3) พลังจัดการใหม่ และพลังองค์ความรู้ของคนในชุมชนจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชน เช่นเดียวกับ อารักษ์ จันทร์สมวงศ์ (2545: 68-69) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมความรู้ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบอยู่ 5 ยุทธศาสตร์ คือ

- 1) จะต้องมีฉันทะในเรื่องความรู้
- 2) มีความสามารถในการสร้างความรู้ได้

- 3) ใช้ความรู้ในการดำรงชีวิตและการทำงาน
- 4) ได้รับประโยชน์จากการใช้ความรู้
- 5) มีความสุขจากกระบวนการเรียนรู้ทั้ง 4 ข้อที่กล่าวมา เพราะเมื่อเกิดความสุข ความสุขจะเป็นแรงจูงใจวกกลับไปทำให้มีฉันทะในเรื่องความรู้มากขึ้น ทั้งหมดนี้จะเชื่อมโยงกัน เป็นวัฒนธรรมความรู้ ซึ่งต้องทำให้เกิดขึ้นให้ได้ในสังคมไทย ถ้ามันเกิดขึ้นแล้ว จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้หมด

นอกจากนี้ กระบวนการวิจัย ถือเป็นเครื่องมือในการเพิ่มพลัง (Empower) ชุมชน ในการจัดการตามแผน เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้ ด้วยมี เป้าหมายสำคัญยิ่ง อย่างน้อย 4 ประการ คือ

- 1) คน(Man) เป็นเรื่องของการสร้างคน การพัฒนาศักยภาพบุคคล ในแง่การพัฒนา ความคิด มโนทัศน์ วิสัยทัศน์ และกระบวนการทัศน์ใหม่ต่อการพัฒนาสังคม ที่มีพื้นฐานสอดคล้องกับ สังคมแห่งการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นการมองมนุษย์ทุกคนอย่างมีคุณค่า มีศักยภาพมากกว่าการยึดถือ ปัจเจกเป็นที่ตั้ง การมองเรื่องการพัฒนาแบบองค์รวม (holistic approach) มากกว่าการแยกส่วน ให้ ความสำคัญกับการระดมความคิดเห็นร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือให้ความสำคัญ กับข้อมูลความรู้ความจริงอย่างเป็นเหตุในการตัดสินใจมากกว่าการใช้ความรู้สึกส่วนตัว รู้จักการทำงานเป็นทีม รวมไปถึงการพัฒนาขีดความสามารถในกระบวนการวิจัย (Research Process) เช่น การวิเคราะห์ปัญหา (Problem Analysis) การวางแผน (Planning) กระบวนการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม (Participation Process) การบันทึกข้อมูล การจับประเด็นและการเชื่อมโยงข้อมูล การวิเคราะห์ และการสรุปข้อมูล (Analysis and Conclusion) การจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และการประสานศักยภาพภายนอกมาหนุนเสริมการทำงาน ซึ่งคนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะชาวบ้าน เท่านั้น แต่หมายรวมถึงนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และข้าราชการในหน่วยงานของรัฐด้วย

- 2) ความรู้ เป็นเรื่องของการสร้างสังคมความรู้แห่งอนาคต ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน หมายถึง กระบวนการตัดสินใจหรือดำเนินการใดๆ ของท้องถิ่น สังคมและประเทศที่ตั้งอยู่บน พื้นฐานของความรู้ความจริงอย่างเป็นเหตุเป็นผล (Knowledge-based) และการมีส่วนร่วมจากทุกคน โดยเฉพาะกลุ่มคนระดับรากหญ้า ไม่ใช่มาจากการใช้ความคิดเห็นส่วนตัวของคนบางกลุ่มในการ ตัดสินใจ หรือกระทำการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนรวม โดยอาศัยอำนาจหน้าที่เพื่อแสวงหา ผลประโยชน์ส่วนตน ขณะเดียวกันจะเป็นการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นอย่างหลากหลายเพื่อนำไป แก้ไขปัญหาท้องถิ่นและสังคม ตลอดจนเป็นการยกระดับความรู้สู่การสร้างแนวคิดทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เพื่อเป็นต้นแบบในการศึกษาวิจัย และการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมแห่ง อนาคต

ดังนั้น แหล่งความรู้ใหม่จึงไม่ได้มาจากตำราต่างชาติแต่เพียงแหล่งเดียว หากแต่จะมีส่วนผสมจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นฐานสำคัญจากการเรียนรู้ของสังคมทุกระดับผ่านกระบวนการศึกษา กระบวนการวิจัย และกระบวนการพัฒนาประเทศ และที่สำคัญเป็นกระบวนการที่สร้างความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแห่งการค้นหาคำรู้ความจริงของคน เนื่องจากความรู้ในความจริงเป็นความหมายใหม่แห่งความเท่าเทียมกันของคนในสังคมแห่งอนาคต เพราะเป็นที่มาของการรักษาผลประโยชน์และการได้มาซึ่งผลประโยชน์ของตนเอง ชุมชนและส่วนรวม

3) เครือข่ายกับการเรียนรู้ เพื่อที่จะพัฒนาสังคมให้เป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ เป็นการสร้างสังคมแห่งความจริงที่มีความเป็นเหตุเป็นผล เป็นสังคมแห่งการค้นหาและค้นพบความรู้ความจริงอย่างมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนอันหลากหลาย ทั้งในกระบวนการศึกษารวบรวมข้อมูล การวิพากษ์วิจารณ์ การหาข้อสรุป และการตัดสินใจ โดยเน้นการพัฒนาจากฐานข้อมูลท้องถิ่นของคนท้องถิ่นเพื่อคนท้องถิ่นและโดยคนท้องถิ่นอย่างหลากหลายเป็นสำคัญ ซึ่งจะนำไปสู่การหนุนช่วยระหว่างกัน มีการดึงศักยภาพที่หลากหลายจากชาวบ้าน นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ มาหนุนเสริมการพัฒนาท้องถิ่นและประเทศ รวมทั้งมองเป้าหมายส่วนรวมมากกว่าเป้าหมายของบุคคลและคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งจะช่วยลดช่องว่างและข้อขัดแย้งอันเกิดจากข้อจำกัดและเงื่อนไขต่างๆ ในกระบวนการพัฒนาของแต่ละองค์กรและหน่วยงาน

4) หน่วยจัดการความรู้ที่เป็นอิสระ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในฐานะองค์กรที่ส่งเสริมงานด้านการวิจัย ได้คาดหวังอยากจะให้เกิดกลไก/กลุ่มคนท้องถิ่นที่สามารถจัดการ หรือยกระดับความรู้ โดยการนำความรู้ต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นมาสังเคราะห์ร่วมกับผู้รู้/นักวิชาการในพื้นที่ ไปพร้อมๆ กับประสานความร่วมมือระหว่างองค์กร ภาคนิพนธ์มิตรต่างๆ ในท้องถิ่นทุกระดับที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยและพัฒนา ตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการ เพื่อนำความรู้ต่างๆ มาแลกเปลี่ยนพูดคุย สู่การกำหนดทิศทางการวิจัยและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน บนพื้นฐานของการผสมผสานกับองค์ความรู้จากภายนอก อันจะนำไปสู่ชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็งในอนาคต ทั้งนี้ กลไก/กลุ่มคนท้องถิ่นเหล่านี้ จะต้องเป็นอิสระจากพันธนาการใดๆ ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางอำนาจ การครอบงำจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นการพึ่งพิงความรู้ ความคิด ด้วยกระบวนการสร้างความรู้สู่การแก้ปัญหา และสามารถรับใช้สังคมอย่างแท้จริง (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547: 11-13) สะท้อนให้เห็นว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น การให้ความรู้หรือการสร้างพลังอำนาจให้เกิดขึ้นในชุมชน สิ่งสำคัญที่สุดที่จะทำให้อะไรก็ตามขับเคลื่อนและสามารถตอบข้อสงสัยหรือข้อค้นพบจากรากฐานข้อมูลอย่างแท้จริงคือ “การมีส่วนร่วมของผู้ที่เป็นเจ้าของข้อมูล และเพื่อให้ชุมชนได้ร่วมที่จะจัดการชีวิตของตนเองท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์” ด้วยตัวของชุมชนเอง

สอดคล้องกับปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2546) ที่กล่าวว่า การศึกษาชุมชน คือ การแสวงหาข้อเท็จจริงของชุมชนทั้งระบบโดยไม่แยกส่วนวิเคราะห์ ซึ่งนำไปสู่การเรียนรู้และปฏิบัติงานร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย วิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชนให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย มีการพัฒนาวิธีการศึกษาให้สามารถดำเนินการได้ในระยะเวลาสั้น เพื่อให้ทันกับสถานการณ์และนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระบบการสร้างเสริมพลังชุมชน

จะเห็นได้ว่า ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังชุมชน จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรม พบว่า มีพลังการเรียนรู้ พลังทางศีลธรรม ที่เน้นเสริมสร้างให้เกิดขึ้นในระดับสถาบันครอบครัวไปจนถึงการฟื้นฟูชุมชนให้เข้มแข็งในแง่การหันหน้าเข้าหากันและกระบวนการกลุ่ม นอกจากนี้ ยังมีพลังการฟื้นฟูชุมชน ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ (2547) ได้ให้มุมมองแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ด้านความคิด ความเชื่อ ศาสนา ด้านฐานทรัพยากร ด้านการผลิต และด้านระบบความสัมพันธ์ของชุมชน รวมไปถึง พลังความรู้ พลังทางจิตวิทยา พลังการจัดการ ของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552: ออนไลน์) และพลังที่เกิดจากกระบวนการวิจัย เพื่อเป้าหมาย อย่างน้อย 4 ประการ คือ คน ความรู้ เครือข่าย และหน่วยจัดการความรู้ที่เป็นอิสระ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นการสรุปจากประเด็นการเสริมสร้างพลังชุมชนที่นอกจากที่กล่าวไว้ในรายละเอียดข้างต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดพบว่า การเสริมสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้นนั้น จะต้องเกิดจาก กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเองเป็นสำคัญ ซึ่งการศึกษาเพื่อเสริมสร้างพลังชุมชน มีส่วนช่วยอย่างยิ่งเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาคนในชุมชน/สังคม กล่าวคือ จะต้องเน้นให้คนในชุมชนมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเอง จากการเรียนรู้ด้วยตนเอง รวมถึงการเรียนรู้ร่วมกันแบบเป็นกลุ่ม ด้วยการใช้วิธีการฟัง การสนทนา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ ความรู้สึก และทักษะต่างๆ รวมถึงการช่วยเปลี่ยนแปลงระดับจิตสำนึกสู่ระดับการตระหนักรู้อย่างคิดวิเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติ ที่สำคัญจะต้องเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง และยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทและผู้คนในชุมชน/สังคม รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจในการเสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/สังคมจะก่อให้เกิดพลังความสามารถที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง ร่วมที่จะกำหนดทิศทางพัฒนาของตนเองและชุมชน รวมถึงการร่วมรับผิดชอบและก่อนให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในการพัฒนาชุมชนของตน โดยจะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นทุกระดับในสังคม ไม่ว่าจะเป็นทั้งในระดับบุคคล ระดับองค์กร และระดับชุมชน

นอกจากนี้ การเสริมสร้างพลังชุมชน จะต้องมีการเรียนรู้ พลังทางศีลธรรม พลังที่เกิดการฟื้นฟูชุมชน และพลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ก็มีส่วนช่วยให้เกิดการเสริมสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้นถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่จะแก้ปัญหาและพัฒนา ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การศึกษา สุขภาพ และวิถีประชาธิปไตย ในกระบวนการนี้จะเป็นการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติของทุกฝ่าย ตั้งแต่ชุมชนถึงรัฐบาลจะเป็นการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของคนไทย ความสำเร็จเกิดขึ้นเพราะในกระบวนการนี้จะประกอบพลัง 5 ประการ หรือ พละ 5 (ประเวศ วะสี, 2553: 14) เข้ามาบรรจบกัน คือ

ศรัทธาพละ	คือ	พลังแห่งการมีศรัทธาร่วมกัน
สังคัมพละ	คือ	พลังแห่งความสามัคคีร่วมมือกัน
ปัญญาพละ	คือ	พลังแห่งปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน
วิริยะพละ	คือ	พลังแห่งความเพียร
อิทธิพละ	คือ	พลังแห่งความสำเร็จจากที่มีการจัดการที่ดี

ดังนั้น หัวใจของความสำเร็จของชุมชนเข้มแข็งอยู่ที่ การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) โดยมีองค์ประกอบ 3 วง คือ 1) ความรู้ ได้แก่ ข้อมูลข่าวสารความรู้ต่างๆ ทั้งเก่าและใหม่ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำ อาจเป็นความรู้ในตัวคนหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการวิจัย 2) การเรียนรู้ เป็นเรื่องสำคัญที่สุดเพราะถ้ามีแต่ความรู้แต่ไม่มีการเรียนรู้ก็ไม่มีประโยชน์ การเรียนรู้ไม่ใช่ไปท่องตำราแต่เป็นการเรียนรู้ในการปฏิบัติ เรียนรู้คนเดียวไม่สำเร็จ เพราะมีหลายคนหลายฝ่ายเกี่ยวข้องจึงต้องเรียนรู้ร่วมกัน ความรู้จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ 3) การจัดการองค์กร เมื่อทำงานร่วมกันไป ผู้นำตามธรรมชาติจะเกิดขึ้น เกิดองค์กรการจัดการ อาจเรียกว่าองค์กรชุมชน องค์กรเป็นเครื่องมือการจัดการที่ช่วยให้การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติเป็นไปได้ดียิ่งขึ้น

จากการทบทวนแนวคิดการเสริมสร้างพลังชุมชน เพื่อนำมาปรับใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยให้ความสำคัญเกี่ยวกับพลังที่ช่วยพัฒนาศักยภาพภายในของกลุ่มสตรี ที่ยังไม่ได้รับการถอดบทเรียน/ยังไม่รู้ถึงศักยภาพและความสามารถของตนเองในฐานะการเป็นผู้พัฒนาแก่ผู้อื่น มีประเด็นที่น่าสนใจเพื่อนำไปพิจารณาในการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย คือ การเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นนั้น เป็นการแสดงความสามารถในการคิดและความสามารถเลือก/กำหนดอนาคตของตนเองและชุมชนได้ ซึ่งเกิดจากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยมีฐานความคิดเบื้องต้นถึงการเคารพศักดิ์ศรีและความสามารถ

ของตนเองว่าทุกคนมีพลังอยู่ในแต่จะต้องถูกดึงศักยภาพดังกล่าวมาใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง การเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น ถือเป็นกระบวนการทางสังคมที่กระทำร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น พัฒนาทั้งตนเองในระดับปัจเจก และในระดับกลุ่ม/ชุมชนอีกด้วย ที่สำคัญต้องเน้นการมีส่วนร่วม เป็นหัวใจสำคัญของการเสริมสร้างพลังให้ชุมชนพึ่งตนเองได้เข้มแข็งต่อไปได้ ในแต่ละพื้นที่ย่อมจะมีพลังที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับต้นทุนของคนและชุมชนเป็นอย่างไร และคนในชุมชนเองสามารถที่จะค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในตนเอง/ชุมชนได้อย่างไร จึงทำให้ผู้วิจัยได้นำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยมีเป้าหมายการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นในกลุ่มสตรี ที่ไม่เพียงสะท้อนความสามารถแค่การจัดการภายในครัวเรือนเท่านั้น แต่ยังสามารถทำงานควบคู่ทั้งในและนอกบ้านและร่วมงานในการทำกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมสรุปประเมินผลกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชนของตนเองได้ จึงทำให้ตัวแปรที่ศึกษาในการเสริมสร้างพลัง จึงเป็นเพียงกรอบอย่างกว้างเพื่อไว้เป็นแนวทางในการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่และนำมาพัฒนาต่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยที่ได้จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่เบื้องต้น

2. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกที่สำคัญที่สุดของมนุษย์เพื่อใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และสังคมระดับต่างๆ ไม่ว่าจะครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศ และระบบนิเวศ อีกทั้งยังครอบคลุมถึงการปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกร่างกาย จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถ และจินตนาการที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย (ทิสนา แจมมณี, 2545 และอรรถวิกรมวิทยาพงศ์, 2549: 109-121)

2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ มีคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ คำว่า “การเรียนรู้” และคำว่า “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งคำทั้งสองนี้มีความสำคัญทั้งคู่ ในบางบริบทคำสองคำนี้ถูกใช้ในสถานะของคำที่มีความหมายแตกต่างกัน ขณะที่บางบริบทถูกใช้แทนกันในสถานะของคำที่สื่อความหมายอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมในยุคศตวรรษที่ 21 (สิริลักษณ์ ยัมประสาทพร, 2548: 3) ซึ่งมีนักวิชาการที่หลากหลายได้ให้ความหมายของการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

คณะกรรมการสตรีโครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (2531: 49 อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 257) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ว่า เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง เป็นกิจกรรมที่ดำเนินอยู่เป็นไปเพื่อสนองต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงจะเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เมื่อได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก

ทิสนา เขมมณีและคณะ (2545:1) ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ว่า มีขอบเขตที่ครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ การเรียนรู้ในความหมายของ กระบวนการเรียนรู้ (Learning process) ซึ่งหมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้และการเรียนรู้ ในความหมายของ ผลการเรียนรู้ (Learning outcome) ซึ่งได้แก่ความรู้ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ นั้นหมายความว่า การเรียนรู้มีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์ ซึ่งเป็นเป้าหมายปลายทาง (Ends) และวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย (Means) ลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อกัน หากบุคคลมีกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ดีมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับตน บุคคลนั้นก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระหรือกระบวนการต่างๆ ได้อย่างกระฉับกระฉวย เกิดความรู้สึกหรือเจตคติไปในทางที่เหมาะสม และเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

ประเวศ วะสี (2542: 31) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ว่า ควรจะมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เรียนรู้เพื่อตัวเอง 2) เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง ทั้งที่ใกล้และไกล 3) เรียนรู้เพื่อรู้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งนอกตัวและสามารถจัดความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลระหว่างกัน

พรพิไล เลิศวิชา (2532: 7) ให้ความหมาย กระบวนการเรียนรู้ ว่าเป็นกระบวนการที่มีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมในท้องถิ่น ไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยกระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (อ้างถึงในสิริลักษณ์ ยัมประสาพร, 2548: 6) ได้ให้ความหมาย “การเรียนรู้” ว่าเป็นกระบวนการรับรู้ข่าวสาร ข้อมูล และประสบการณ์

ที่นำไปสู่การเรียนรู้แจ้งเห็นจริง และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ เน้นกระบวนการพัฒนามนุษย์ ที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ ความเข้าใจ และการปรับเปลี่ยนทางความคิดและพฤติกรรม และกล่าวถึง “กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์” ว่าเป็นกระบวนการต่อเนื่อง “ตลอดชีวิต” โดยเน้นที่ผู้เรียนเป็นผู้รู้จักคิด พิจารณา และแสวงหาความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2549:4) ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ไว้ว่า คือ การแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบ ขั้นตอน นับตั้งแต่การมีข้อมูล การจำแนกข้อมูล การสรุปองค์ความรู้ การจัดการเรียนรู้ ด้วยการปฏิบัติจริงให้กับผู้อื่น องค์กรอื่นๆ และการสรุปบทเรียนจนนำไปสู่การจัดระบบเป็นชุดความรู้ในภาพรวม

สุพรรณิ ไชยอำพร (2550: 17) ได้ให้ความหมายของ กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินงานอย่างมีระบบเป็นขั้นเป็นตอนในการได้มาซึ่งความรู้ การเผยแพร่ เรียนรู้ ตั้งแต่ขั้นการกำหนดจุดมุ่งหมายสาระกิจกรรมแหล่งเรียนรู้สื่อการเรียน และการวัดประเมินผล ที่มุ่งพัฒนาคน และชีวิตให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ และสามารถปรับประยุกต์ใช้เต็มความสามารถ สอดคล้องกับความสนใจ และความต้องการของผู้เรียน ภายใต้อ 8 ขอบข่าย ดังนี้

1. เป็นการศึกษาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตจริง และสังคมของผู้เรียน
2. มีกระบวนการเรียนรู้ หรือเป็นการเรียนรู้ที่มีกระบวนการถ่ายทอด มีองค์ความรู้ และความต่อเนื่อง
3. มีการจัดการ และกระบวนการจัดการที่เกิดการมีส่วนร่วม
4. มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องหรือชุมชน
5. มีเนื้อหา รูปแบบ และวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายแตกต่างกันไป
6. เป็นการเรียนรู้ที่อยู่นอกระบบการศึกษาที่เป็นทางการ และไม่อิงกับหลักสูตรที่เป็นทางการ
7. มีเจตนาการเรียนรู้เพื่อวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายด้านคุณภาพชีวิต ด้านศักยภาพตัวตน ด้าน โลกทัศน์-ความรู้ ด้านสังคม-ชุมชน เป็นต้น
8. เป็นกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างผู้เรียนรู้

เสรี พงศ์พิศ (2551: 56) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ในงานพัฒนาว่าเป็น กระบวนการที่มีความจำเป็น และจะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่อง ต้องใช้เวลา ซึ่ง การเรียนรู้จะทำให้คนได้สืบค้นหาศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง ค้นพบ “ทุน” ที่แท้จริงในชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นทุนทรัพยากร ทุน โภคทรัพย์ผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางศีลธรรม ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม เป็นต้น

ในความหมายของ การเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ความรู้ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดพลัง และทำให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งต่อไป

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549: 24-25) กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก เป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติอย่างไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ ในแต่ละสังคมก็จะมีวัฒนธรรมการเรียนรู้หรือแบบแผนเฉพาะที่กำหนดเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ในบริบทของวัฒนธรรมไทยยุคชุมชนนั้น กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นโดยกลไก ช่องทาง วิธีการที่หลากหลายอย่างยิ่ง มีทั้งการสอนโดยตรงด้วยการพูด การเล่า เทศน์ การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล ฯลฯ หลากหลายไปตามเนื้อหาและฐานการเรียนรู้ที่หลากหลาย ส่งเสริมให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพ เพราะมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน และความสามารถ-ความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนและผู้สอนแต่ละด้วย โดยความรู้ทั่วไปในการดำรงชีวิตของบุคคลมาจากกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการที่กลมกลืนอยู่ในระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ในวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชน

จากการให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ข้างต้น สรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้หมายถึง การดำเนินงานอย่างมีระบบเป็นขั้นเป็นตอนในการได้มาซึ่งความรู้ การเผยแพร่ เรียนรู้และสามารถปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียนให้สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอันพึงประสงค์ได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้นั้นจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ การทำความเข้าใจลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ ต้องทำความเข้าใจว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่ Active กล่าวคือเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนต้องเป็นผู้จัดการกระทำต่อสิ่งเร้าหรือสาระการเรียนรู้ มิใช่เพียงรับสิ่งเร้าหรือสาระเข้ามาเท่านั้น ผู้เรียนต้องเป็นผู้สร้างความหมายของสิ่งเร้า หรือข้อความที่รับเข้ามาด้วยตนเองให้ผู้อื่นทำแทนไม่ได้ เพราะเป็นการสร้างความหมายที่เป็นกระบวนการเฉพาะตัว ซึ่งกระบวนการสร้างความรู้อาจดำเนินไปเรื่อยๆ ตลอดเวลา จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไปตลอดชีวิตและเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา สถานที่ ทำให้กล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นทั้งกระบวนการทางสติปัญญาแล้วยังเป็นกระบวนการทางสังคมอีกด้วย (ทิสนา เขมมณีและคณะ, 2545: 13)

นอกจากนี้ยังเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับกระบวนการทางจิตใจของบุคคล (Affective process) ในการรับสิ่งเร้าต่างๆ และพยายามสร้างความหมายของสิ่งเร้าหรือประสบการณ์ที่ตนได้รับเพื่อให้เกิดความเข้าใจประสบการณ์นั้น โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมเข้ามาช่วยเป้าหมายของการเรียนรู้ คือ การนำความรู้ไปใช้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิดความเข้าใจและการกระทำต่างๆ ในการดำรงชีวิตประจำวันร่วมกับผู้อื่น สรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้มีลักษณะ (ทิสนา แคมมณี, 2545: 14-15) ดังต่อไปนี้

(1) การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา หรือกระบวนการทางสมอง (a cognitive process) ซึ่งบุคคลใช้ในการสร้างความเข้าใจ หรือการสร้างความหมายของสิ่งต่างๆ ให้แก่ตนเอง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการของการจัดกระทำ (acting on) ต่อข้อมูลและประสบการณ์ไม่ใช่เพียงการรับข้อมูล (taking in) หรือประสบการณ์เท่านั้น

(2) การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือประสบการณ์ส่วนตัว (personal experience) ที่ไม่มีผู้ใดเรียนรู้หรือทำแทนกันได้

(3) การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม (social process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคมซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตการเรียนรู้ด้วย

(4) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ทั้งจากการคิดและการกระทำรวมทั้งการแก้ปัญหาและการศึกษาวิจัยต่างๆ

(5) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัวและสนุก (active and enjoyable) ทำให้ผู้เรียนรู้สึกผูกพัน เกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนาน หรือท้าทายให้ใฝ่รู้สู่สิ่งยาก

(6) การเรียนรู้อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (nurturing-environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี

(7) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ (any time and any place) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน

(8) การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลง (change) กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิดและการกระทำ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

(9) การเรียนรู้เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้อยู่เสมอ เพื่อพัฒนาชีวิตและจิตใจของตนเอง การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นกระบวนการที่ยั่งยืน ช่วยให้บุคคลและสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

โดยมีขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีดังนี้ (สุนทร สุนันท์ชัย, 2543: 39)

1. ตระหนักในปัญหา หมายถึง การเข้าใจว่าเรื่องใดเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข
2. การหาทางเลือกที่หลากหลาย หมายถึง การกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหา
3. การกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม หมายถึง การตัดสินใจเลือกทางเลือกที่คาดว่าจะแก้ปัญหาได้

4. การเรียนรู้ปฏิบัติการ หมายถึง การดำเนินการตามทางเลือก

5. การประเมินผล หมายถึง การสรุปผลการปฏิบัติการ

นอกจากขั้นตอนการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ (2549: 4-10) ได้กล่าวถึง ช่องทางที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ คือ 1) วิธีการ หรือช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การศึกษาประสบการณ์ จากบุคคล-ชุมชน การศึกษาดูงานหรือทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง 2) ฐานการเรียนรู้ที่หลากหลาย มีทั้งภายในและภายนอกชุมชน 3) เนื้อหาหรือองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคลปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกในขณะที่มีชีวิตอยู่ 4) บริบทแวดล้อมและกลไกต่างๆ ที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น คือ มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ แบบแนวนอน และมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ 5) มีกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ มีผลทำให้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาสร้างใหม่ในสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล และระหว่างบุคคลกับตัวเองเกิดทำความเข้าใจกับสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดและมีการเชื่อมโยงหรือสังเคราะห์ขึ้นเป็นความรู้ชุดใหม่ และส่งผลให้บุคคลสามารถพัฒนาและเกิดความรู้ใหม่ได้ด้วยการเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ทำให้บุคคลสามารถคิดค้น การผลิตใหม่หรือการสร้างสรรค์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและได้มาก หากเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ย่อมกระทบต่อคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล และยังปิดกั้นความคิดใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยตนเองของบุคคลด้วย เกิดเป็นการเรียนรู้ทางเดียว

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้ คือ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ เจตคติและพฤติกรรมของบุคคลตามที่ต้องการ ด้วยตนเอง เป็นผลมาจากประสบการณ์ การฝึกหัด ไม่ใช่เรื่องของการทำตามแบบหรือเลียนแบบ แต่ครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทาง

พฤติกรรม ที่เป็นผลจากการสังเกต เน้นการคิด พิจารณาไตร่ตรอง การแก้ปัญหา แสวงหาความรู้ ความเข้าใจ ความคิดสร้างสรรค์ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ การเข้าใจ เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทาง กายภาพและความคิด เพื่อก่อให้เกิดการค้นหาค้นหาศักยภาพที่แท้จริงของตนเองอีกทั้ง เป็นการปรับตัวให้ เข้ากับสิ่งแวดล้อม การมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย การเรียนรู้ที่จะจัดการความสัมพันธ์ของสิ่ง ที่อยู่รอบตัว และกระบวนการเรียนรู้นอกจากจะเรียนรู้เพื่อตนเองแล้ว สามารถเกิดขึ้นได้จากการมี ส่วนร่วม และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน/สังคม ซึ่งจะมีผลต่อการนำไปสู่การ เสริมสร้างพลังชุมชนต่อไป

นอกจากนี้ คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ยังถูกนำไปใช้ประกอบ กับคำอื่นๆ ที่นอกไปจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้วย เช่น องค์กรแห่งการเรียนรู้ สังคมแห่ง การเรียนรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ฯลฯ ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายที่ลึกกลงไปในรายละเอียดมากขึ้น โดยในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกที่จะศึกษาในบริบทของชุมชน จึงได้ประมวลความหมายของ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในหัวข้อต่อไป

2.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหรือของกลุ่ม ได้มีผู้ให้ความหมายกระบวนการ เรียนรู้ชุมชน ไว้หลากหลาย ดังต่อไปนี้

Mathews (อ้างถึงใน สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร, 2548: 8-9) ได้ให้ความหมายของ คำว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ว่าหมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น อาทิอะไร คือ สิ่งที่มีคุณค่าต่อเราในฐานะที่เป็นชุมชน อะไร คือ ผลประโยชน์ร่วมของเรา ในฐานะ ที่เป็นชุมชนเรามีเป้าหมายตรงกันหรือไม่ และอะไรคือ สิ่งที่เรา (ชุมชน)คิด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะ ทำให้เรารู้ในสิ่งที่เรา ต้องการจะรู้ ซึ่งไม่กำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน และในทัศนะของ Mathews เห็นว่าการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของ “การพัฒนาชุมชน” ในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก เป็น “เจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชน (sense of community) จึงเป็นสิ่งเดียวกับการ กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยจะต้องไม่แยกจากการสร้างสำนึกสาธารณะ

ประเวศ วะสี (2538:8-20) ได้กล่าวถึงความสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญญาว่า เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็ง ทางปัญญา เกิดจากลักษณะ 5 ประการคือ 1) สติปัญญา 2) โครงสร้างของสมอง 3) กระบวนการ เรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา 4) การเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต 5) ความสามารถในการ สร้างความรู้ใหม่ สอดคล้องกับแนวความคิดของ สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538: 40, 2539: 66) ได้

เสนอกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งมีลักษณะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต กล่าวคือ เป็นลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มคิด วิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน นอกจากนี้ ยังได้เสนอ ว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมี ลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ

1) เป็นกระบวนการกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกได้ร่วมกันพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทาง และอื่นๆ ในการดำเนินงานของชุมชน กระบวนการที่สมาชิกได้มาร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการดำเนินงานของชุมชนร่วมกัน

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือดำเนินงานวัฒนธรรมจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพัฒนาของชีวิตจริง โดยการดำเนินงานพัฒนา พลวัตของการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และหาแนวทางการแก้ไข โดยการดำเนินงานของชุมชน เมื่อได้ข้อตกลงแล้วสมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด-ทำ-ทบทวน-วิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกได้ยกระดับความคิดและสั่งสมภูมิปัญญาไว้

3) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง ดังนั้นการเรียนรู้ของชุมชนนี้จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สติปัญญาของสมาชิกจะสูงขึ้นเท่านั้น แต่การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงานพัฒนา เป็นเรื่องของวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน/ของท้องถิ่นของชุมชน จะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้ที่จะดำเนินงานได้

4) เป็นการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน มากกว่าในแนวตั้ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกและระหว่างชุมชน เป็นการเรียนรู้จากความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงานภายใต้วัตถุประสงค์เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

พระมหาสุทนต์ อากาศโร (2548:100-105) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนว่า มักเกิดจากการทดลอง การแสวงหาคำตอบ การฝึกปฏิบัติจนเกิดความเข้าใจและสร้างระบบคิดของชุมชนขึ้นมา เป็นกระบวนการที่มีทั้งการยอมรับ การปฏิเสธ การประยุกต์ใช้ การเลิกใช้ และการสร้างใหม่ โดยเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมในชุมชนและบริบทของสังคมที่เข้าสู่ชุมชน โดยการเรียนรู้ของสังคมไทยมีลักษณะร่วมกันอย่างน้อย 4 ประการ คือ

1) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของชีวิตและการทำงาน กล่าวคือ เปรียบชุมชนเป็นเหมือนชีวิตที่มีการเกิดขึ้น เรียนรู้ เผชิญปัญหา การจัดการตนเอง และสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ชุมชนจะดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนไม่ได้ ถ้าไม่เข้าใจในบริบทที่ตนเองเป็นอยู่ และไม่กำหนดรู้ว่าตนเองเป็นอยู่อย่างไร ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและงานที่จะต้องมีการจัดการตนเองเพื่อให้กลุ่มหรือกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนได้ประกอบกิจกรรมของตนตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม (2547) และผลงานการศึกษาจินตนาการสู่ปี 2000 เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสของฉันทนา บรรพศิริ โสติ และสุริชัย หวันแก้ว (2539) ที่ได้ศึกษาประวัติชีวิตและวิถีคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิมว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจะต้องเข้าใจที่จะเรียนรู้ปัญหาและต้องจัดการด้วยตนเอง

2) เครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน คือ ปัญหา การเรียนรู้จากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

3) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน ในหลายพื้นที่ทั่วทุกภูมิภาคในสังคมไทย ความเป็นชุมชนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความคุ้นเคยกัน มักจะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ ความคิด และการจัดการร่วมกัน และอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้ของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน โดยการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน รวมถึงการประเมินตนเองตลอดเวลาจะทำให้ชุมชนเกิดชุดความรู้ใหม่

4) การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ด้วยเหตุที่ชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับคน กลุ่มคน วิถีคิด ระบบการจัดการที่เชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชน โดยการตั้งคำถาม และการค้นหาคำตอบ ก็ถือว่าการเรียนรู้ที่สำคัญ แต่คงไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ของคนในชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้จากการลงมือทำ มีการทดลอง ผลิตซ้ำ จนได้ความรู้และความเข้าใจจะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีวิถีของชุมชน ซึ่งถ้าไม่มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง ชุมชนอาจจะไม่สามารถเผชิญกับปัญหาได้ รวมทั้งขาดการสร้างชุดความรู้/ภูมิปัญญาของตนเองขึ้นมาใหม่ และเมื่อปฏิบัติจนชำนาญแล้ว ชุมชนสามารถสร้างความรู้และภูมิปัญญาของตนเองขึ้นมาซึ่งผลผลิตของความรู้นั้นก็กลายเป็นนวัตกรรมของชุมชนทั้งในรูปแบบของเครื่องมือ เครื่องใช้ วัฒนธรรม ประเพณีและระบบการจัดการ ซึ่งอาจจะแพร่ขยายไปยังชุมชนอื่น

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540: 32-33) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่าสามารถแบ่งตามความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้สองแบบคือ ความสัมพันธ์แนวราบ เป็นความสัมพันธ์ที่

เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านและชุมชนเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ต่างจากการศึกษาที่จัดอยู่ในสถาบันการศึกษาทั่วไปที่เน้นความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ครู-นักเรียน ผู้รู้-ผู้ไม่รู้ เป็นต้น โดยการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างจะประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา ทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การประชุม สัมมนา ศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่ากิจกรรมเครือข่าย เพราะว่าเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน

4. การประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือ การแสวงหาความรู้ อย่างเป็นระบบ ขั้นตอน บนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสำนักสธารณะ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม นับตั้งแต่ การสร้างความตระหนักในปัญหา การกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหา การดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา การสรุปบทเรียนจากการปฏิบัติ จนนำไปสู่องค์ความรู้และการสร้างสรรค์ใหม่

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2549: 6) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่ง que เรียนรู้จากการปฏิบัติและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากสำนักสธารณะการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของ ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงถือได้ว่าเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

จะเห็นได้ว่า การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง มีรากฐานมาจากประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรม จารีต ประเพณี ค่านิยม วัฒนธรรม ความเชื่อ ผสมผสานระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตและการปฏิบัติ จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อแสวงหาความรู้ที่ไม่เป็นทางการ และมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน คือ เป็นการพัฒนาด้วยศักยภาพของชุมชน (ประเวศ วะสี, 2550) สอดคล้องกับแนวคิดของ เสรี พงศ์พิศ (2537: 35-37) ที่ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นกระบวนการที่มีรากฐานอยู่ที่ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น มีความสัมพันธ์

สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการปฏิบัติและต้องมีความเหมาะสมของท้องถิ่น ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติอย่างผู้รู้ ปฏิบัติตามแบบอย่างผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทสังคมวัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริง ได้รับการถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นระบบ

อย่างไรก็ตาม การให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สิ่งสำคัญที่ได้จากการทบทวนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ล้วนแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะต้องมีการสะสมประสบการณ์ สอดคล้องกับ แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ (Experiential Learning) ที่ Dewey (อ้างถึงใน ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ, 2544: 39-43) Dewey ได้ให้ความสำคัญที่ผู้เรียนเป็นผู้ลงมือกระทำ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ (Learning by doing) และยังเน้นที่ผู้เรียนเป็นผู้สร้าง (Creation) ความรู้ใหม่หรืออาจกล่าวได้ว่า ผู้เรียนปรับเปลี่ยนตนเอง (Transformation of oneself) ตามกระบวนการเรียนรู้ให้สามารถปฏิบัติตนในสถานการณ์ใหม่ได้ ซึ่งการเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นวงจร “การลงทำ” โดยจะต้องเริ่มต้นที่ 1) ผู้เรียนรับรู้ปัญหา (Aware of problem) 2) คิดหาแนวทาง (Getting an idea) 3) ลองกระทำ (trying out a response) 4) เกิดประสบการณ์จากผลของการกระทำ (Experiencing the consequences) และในที่สุด 5) สร้างความรู้ของตนเอง โดยอาจเป็นการยืนยันในความรู้เดิมว่า สอดคล้องและใช้ได้ ในสถานการณ์ใหม่หรือปรับเปลี่ยนความรู้เดิมเป็นความรู้ใหม่ (either confirming or modifying previous conceptions) ที่นำไปใช้เมื่อเผชิญปัญหาใหม่อีก จึงเป็นการเคลื่อนที่กลับไปเริ่มต้นขั้นที่ 1 ของวงจรใหม่อีก ที่สำคัญที่สุด คือ กระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้การสร้างความรู้ในรูปการปรับเปลี่ยนความรู้กลายเป็นการเรียนรู้ที่มีความหมาย มีคุณค่าและใช้ประโยชน์ได้ในชีวิตประจำวัน ที่เป็นประโยชน์สูงสุดของวงจรการลงกระทำ คือ ทำให้ผู้เรียนมีประสบการณ์การคิดและการกระทำ จนกระทั่งคิดไตร่ตรองจนเกิดความหมาย (meaning-making) ครั้งแล้วครั้งเล่า จนก่อให้เกิดการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ ซึ่งนักศึกษาผู้ใหญ่ Kolb (Sutherland, 1997 อ้างถึงใน ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ, 2544: 41) ให้ความหมายของการเรียนรู้จากประสบการณ์ ว่าเป็นกระบวนการสร้างความรู้โดยการปรับเปลี่ยนประสบการณ์ โดยมีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ 1) การเรียนรู้เป็นกระบวนการ (Process) 2) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องบนพื้นฐานของประสบการณ์ 3) กระบวนการเรียนรู้เป็นการปรับเปลี่ยนความรู้เดิมที่ขัดแย้งกับประสบการณ์ใหม่ 4) การเรียนรู้เป็นกระบวนการโดยรวมของการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับโลกปัจจุบัน 5) การเรียนรู้เป็นกระบวนการกระทำซึ่งกันและกัน (Transaction) ระหว่างบุคคลกับสภาพแวดล้อมและ 6) การเรียนรู้เป็นกระบวนการสร้างความรู้ (Process of creating knowledge) สิ่งที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในทางการพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นหัวใจสำคัญ ที่จะช่วยขับเคลื่อน

กระบวนการการเรียนรู้ของชุมชน ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของแต่ละชุมชน โดยต้องอาศัยผู้คนในชุมชนให้มีส่วนร่วมจึงจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (บัณฑูร อ่อนคำ, 2544:26-31) จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) การเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกของคุณค่า ศักดิ์ศรีของมนุษย์ และพลังการรวมกลุ่มพลังชุมชน การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคมจำเป็นต้องสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ผู้ถูกกดขี่ โดยมีเป้าหมายและหลักการคือการสร้างสำนึกในคุณค่า ศักดิ์ศรี สำนึกทางชนชั้น ความตระหนักในสิทธิเสรีภาพ คุณค่าของตนเองและชุมชน รวมทั้งการพัฒนาความรู้ ความสามารถของบุคคล ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะนำไปสู่ผลของการเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมที่เชื่อมโยงระดมพลังศักยภาพต่างๆ ที่จะนำไปสู่การเสริมความเข้มแข็งขององค์การชุมชนสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน การพึ่งตนเอง ความเสมอภาคและเป็นธรรม

2) การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน กระบวนการเรียนรู้แบบส่วนร่วมจึงเน้นการให้คุณค่าและการมองแบบองค์รวม เป็นตามความเป็นจริงที่ทุกส่วนสัมพันธ์กัน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่แยกส่วนระหว่างความเป็นชุมชนกับ โครงสร้างอำนาจภายนอกชุมชน โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องค้นหาคุณค่าเดิมที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นเอง สัมผัสและสืบทอดกันมา เพื่อค้นหาแนวทางและกระบวนการปรับตัว การต่อสู้ทางสังคมที่จะสร้างความเท่าเทียมเป็นธรรมให้เกิดขึ้น

3) การเรียนรู้ที่ประสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกันทฤษฎี กระบวนการเรียนรู้ที่ได้ผลและเป็นประโยชน์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในงานพัฒนา คือ การเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การทำงานจริง ด้วยตนเองมาระยะหนึ่งแล้ว มีกระบวนการสรุปทบทวนจากการปฏิบัติ เรียกว่า เวทีสรุปทบทวน โดยการวิเคราะห์สรุปผลของการทำงานที่ผ่านมา ปัญหาที่เกิดขึ้น และถอดประสบการณ์ในเรื่องวิธีการทำงานกับชุมชน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนหาแนวทางการทำงานที่สอดคล้องเหมาะสมยิ่งขึ้น แล้วนำลงไปปฏิบัติจริงอีกครั้ง ก่อนจะกลับมาสู่กระบวนการเดิมซ้ำแล้วซ้ำเล่า กระบวนการนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างการเรียนรู้ด้วยตนเอง และเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การวิเคราะห์ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งส่งผลต่อการเกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ในงานพัฒนา

4) การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรงควบคู่กับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แต่มีกระบวนการต่อเนื่องยาวนาน เป็นการเรียนรู้ที่ได้พบเห็นของจริง จับต้อง สัมผัสได้ หรือได้แลกเปลี่ยนกับผู้ที่มีประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้ตรงจะ

ทำให้ผู้เรียนรู้ได้วิเคราะห์ เลือกลง และตัดสินใจจากการวิเคราะห์สิ่งที่พบเห็น และประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกับประสบการณ์ตรงของตนเอง เช่น การศึกษาดูงาน

5) ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ ต้องคำนึงถึงพื้นฐานและประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ของการเป็นผู้ค้นหาข้อมูล ประเมินปัญหา ความต้องการและความจำเป็นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้เข้าร่วมควรได้เรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์ของกันและกันเป็นหลัก โดยผู้จัดกระบวนการเรียนรู้เป็นเพียงผู้จัดหรือเอื้ออำนวยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกันได้เต็มที่ เพราะธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ ต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเรียนรู้ และต้องมีความอิสระในการเรียนรู้มากกว่าฟังฟังผู้อื่น ผลของการเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์และการแสดงออกของตนเองทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดี เมื่อเปรียบเทียบด้านแนวคิด ทฤษฎี

6) ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือจะเสริมการเรียนรู้ และสร้างสำนึกของการมีส่วนร่วมแก่ผู้เข้าร่วมจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง กระตุ้นสำนึกในความเชื่อมั่น ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความพร้อม ความมั่นใจในการแสดงความคิดเห็น การเสนอประสบการณ์และศักยภาพของตน และพร้อมที่จะให้โอกาสซึ่งกันและกัน บรรยากาศของการสร้างความร่วมมือกันในลักษณะการทำงานเป็นทีมเพื่อร่วมกันคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหาจะช่วยเสริมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

7) เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรู้ตามสถานการณ์ เนื้อหาและกระบวนการ กำหนดขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ที่มาจากความต้องการของผู้เข้าร่วมเรียนรู้ เน้นให้ผู้เรียนรู้จากการค้นคว้า ซักถาม อภิปราย ตรวจสอบ ฝึกปฏิบัติ ทดลองลงมือแก้ไขปัญหาในกลุ่ม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน เน้นที่ความคิดสร้างสรรค์กระบวนการใหม่ๆ ในการค้นหาทางแก้ปัญหาที่เปิดกว้างๆ จะไม่มีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานสำหรับการประเมินตรวจสอบ โดยไม่เน้นการตรวจสอบผลของการเรียนรู้ด้านเนื้อหาว่าผิดหรือถูก แต่จะเน้นที่กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นว่า ผู้เข้าร่วมเรียนรู้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สามารถแสดงออกและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกันอย่างเต็มที่โดยสามารถใช้ประสบการณ์ต่างๆ ในการวิเคราะห์เรียนรู้จากประสบการณ์ของตน

8) กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้ที่ดีต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งควรมีการวางแผนการจัดการเรียนรู้ที่จะส่งผลในระยะยาว เช่น การพัฒนาแกนนำชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่การจัดทำแผนการจัดการเกษตรในชุมชน ซึ่งควรมีแผนงานติดตาม

สนับสนุนให้แกนนำสามารถดำเนินการจัดทำแผนการจัดการเกษตรในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ที่อาจจะเป็นทั้งการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการศึกษาดูงานเพิ่มเติม รวมทั้งการสนับสนุนกองทุนการจัดตั้งกลุ่มเกษตร เป็นต้น

9) การเน้นการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ ให้ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้และผู้เข้าร่วมการเรียนรู้มีความเป็นกันเอง บรรยากาศที่มีความเป็นกันเองจะช่วยสร้างความรู้ที่ไว้นื้อเชื่อใจ ใจกว้าง และสร้างให้เกิดความร่วมมือสามัคคีช่วยเหลือกัน มีการให้และรับกันเต็มที่

10) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จัดและผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ ควรมีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้มีส่วนร่วมกำหนดและตัดสินใจต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง ให้เกิดการสื่อสารโต้ตอบ ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เสนอความคิดเห็นและสะท้อนกลับ โดยผู้จัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีบทบาทเป็นผู้เอื้ออำนวย ส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้มีการซักถาม การใช้วิจารณญาณของตนเอง

โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้ร่วมเรียนรู้เป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง เริ่มตั้งแต่การค้นหาข้อมูล ประเมินปัญหา ความต้องการ และความจำเป็นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ และร่วมเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ด้วยกันเอง

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ของชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับช่วงเวลาและสถานที่เกิดขึ้น บางช่วงอาจมีความเข้มแข็งซึ่งก่อให้เกิดศักยภาพในการพัฒนาและระบบการจัดการที่ดีของชุมชน แต่บางครั้งการเรียนรู้ตกอยู่ในภาวะถดถอย ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยภายนอกที่มาจากอิทธิพลของความรู้ ค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน ซึ่งชุมชนจะต้องร่วมกันสำรวจ ค้นหาและสร้างอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่ และปัจจัยภายใน เช่น การขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ความขัดแย้งในชุมชน และสิ่งที่มีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอันส่งผลไปสู่การกระทำของชุมชน คือ การคิด ซึ่ง ประเวศ วะสี (2545: 20-12) ได้กล่าวไว้ว่า “สิ่งที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งคือ พลังปัญญา” นั้นย่อมแสดงว่าพลังปัญญาเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่สำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

นอกจากนี้ เอกวิทย์ ฌ กลาง (2544: 110-116) ได้สรุปกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย ว่าเกิดจากการสร้างสรรค์และการสังสมภูมิปัญญาของคนตามบริบทสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการมายาวนาน ถือได้ว่าเป็นศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งเอกวิทย์ ฌ กลางให้สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ มีดังนี้

1) การลองผิดลองถูก จากประสบการณ์มนุษย์จะสะสมความรู้ความเข้าใจของตนเอง แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานของตน

2) มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำจริงในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จนแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป จนได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติในชีวิต

3) การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากการทำจริง ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการ “สาริตวิธีการ” “การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral tradition) ในรูปของ คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์

4) การเรียนรู้ผ่าน “พิธีกรรม” มีผลต่อจิตวิทยาของคนในชุมชน/สังคม เพราะพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อและกรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แต่ใช้ศรัทธาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ที่เน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

5) ศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมๆ กัน และมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าเชื่อถือศาสนานั้นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ด้วย

6) การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวาง ทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการกระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทย

7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Culture reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม นำไปสู่การตอกย้ำให้เกิดเป็นความรู้ ความเข้าใจตระหนักถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

8) ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่มีมาแต่เดิม เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลอกทำดู ตามแบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง

ในหนังสือ ถอด 23 กระบวนท่า วิชาพื้นฟูชีวิตท้องถิ่น (อัญชลี มณีโรจน์, เรียบเรียง, 2548: 57) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ในมุมมองของNGOs ที่จะต้องเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการนำมาใช้ในงานพัฒนาต่อไป

“...กระบวนการของเอ็นจีโอก็ไปตอบโต้กระแสภายนอกโดยใช้ตาต่อตา ฟันต่อฟัน สู้กันไปสู้กันมาก็ไม่ลงตัวสักที ขณะที่งานฐานที่เคยทำมาก็ได้รับความสนใจมากขึ้น ดังนั้น คงไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่คือ การกลับไปเอาของเก่ามาทำควบคู่กันไป ยึดชุมชนเป็นตัวเชื่อมโยงประเด็น เหมือนกับติดจึกชอว์ อย่างพื้นที่ข้างบนมี 23 หมู่บ้าน ก็เลือกข้างบนแค่สอง ข้างล่างแค่สอง เพื่อที่จะเป็นโจทย์ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ทำพื้นที่เล็กๆ แต่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อขยายผลในพื้นที่อื่นๆ...”

นอกจากนี้ อัญชลี มณีโรจน์(เรียบเรียง, 2548: 83-84) ได้กล่าวถึง ประหยัด จตุพร พิทักษ์กุล ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ได้เล่าถึงมุมมองปะทะกันของหมู่บ้านห้วยอีค่าง ซึ่งเป็นประธานเครือข่ายการจัดการลุ่มน้ำวาง ว่าทางชีวิตของพวกเขา มีแค่สองทาง คือ ทางที่ทำแค่พอกิน กับทางที่แย่งชิงแข่งขันกันหาเงิน ยิ่งทำก็ยิ่งไม่พอ ยิ่งทำก็ยิ่งดิ่งลงนรกชั้นที่ต่ำลงเรื่อยๆ ดังนั้นที่มาของวิทยาลัยชาวบ้านลุ่มน้ำวาง คือ ความต้องการของชุมชนที่จะมีเครื่องมือการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูชีวิตชุมชนไม่ให้ไหลไปตามกระแสสังคม

“...กระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางของวิทยาลัยชาวบ้านให้ความสำคัญกับ คน ในชุมชนสูงสุด เป็นการเรียนรู้ที่มาจากความต้องการของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนร่วมจัดการ และเพื่อคนในชุมชน ซึ่งแตกต่างจากการเรียนใน โรงเรียน กระแสหลัก ที่เรียนตามความต้องการของตลาด โดยรัฐเป็นผู้จัดการ และเพื่อสนองต่อตลาดแรงงานแบบทุนนิยม สิ่งที่จะต้องเรียนรู้มี 3 อย่าง

รู้คุณค่าน้ำบ่อหลัง คือ รู้คุณค่าของตนเอง ความเป็นชาติพันธุ์ วัฒนธรรม
ฮิตฮอยต่างๆ รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงภายนอกที่เข้าไปสัมพันธ์กับชุมชน

รู้ที่จะร่วมมือกันจัดการชีวิตจัดการทรัพยากรอย่างสอดคล้องกับ
สถานการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน...”

จะเห็นได้ว่าการเรียนแบบวิทยาลัยชาวบ้านไม่ใช่การเรียนรู้เพื่อ “รู้” เรื่องราวแล้ว จบแต่เป็นการเรียนรู้ปัญหาเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ปัจจุบันความสามารถในการจัดการเรียนรู้ให้กับชุมชนสูงขึ้น ต้องเน้นเรื่องการสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ในการเรียนรู้ การทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย การพัฒนาความรู้และทักษะใหม่ๆ ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การนำแนวคิดเรื่องการจัดการ

ความรู้ การวิจัย การสร้างตัวชี้วัดและใช้ตัวชี้วัดในการประเมินตนเอง การเรียนรู้ผ่านการเผชิญสถานการณ์จริงชีวิตจริง การถอดความรู้ การเรียนรู้วิถีพุทธ การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมชุมชน การเรียนรู้ผ่านกระบวนการทางศิลปะ/ละคร การเรียนรู้ผ่านการฟังที่ลึกซึ้ง (Dialogue) กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเชื่อมั่นในตัวเอง (Empowerment) ฯลฯ มาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายของการเรียนรู้อยู่ที่ให้ผู้เรียนรู้จักตัวเอง รู้จักชุมชน รู้จักโลก และสามารถดำรงตนในชุมชนได้อย่างมีความสุขบนฐานของการใช้ความรู้หรือปัญญาเป็นตัวนำ (พลเดช ปิ่นประทีป, บรรณาธิการ, 2551: 321-322)

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย กล่าวคือ จะต้องคำนึงถึง การมีส่วนร่วม ที่เกิดจากการปฏิบัติร่วมกัน ลงมือทำและจากการมีประสบการณ์ รวมไปถึงเป็นกระบวนการที่มีดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตเกี่ยวข้องกับชีวิตและเรียนรู้จากวัฒนธรรมจริง เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมไปถึงการรวมกลุ่มเป็นกระบวนการกลุ่ม และเกิดจากการสร้างความรู้ใหม่ ใฝ่รู้แสวงหาความรู้ ด้วยการวิจัย

จากทั้งแนวคิดการเสริมสร้างพลังชุมชน แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ได้มีการพยายามที่จะนำแนวความคิดการเสริมสร้างพลังไปใช้ในด้านต่างๆ ทั้งหมดมีหลักการสำคัญร่วมกัน คือ ต้องเกิดจากความเชื่อในศักยภาพและความสามารถของตนเองเป็นพื้นฐาน อีกทั้งต้องได้รับความสนับสนุนส่งเสริมคนในชุมชน โดยมีแนวคิดการเสริมสร้างเป็นเหมือนกับกระบวนการที่จะขับเคลื่อนให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ และมีอีกทำให้เห็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พลังชุมชนนั้นเกิดขึ้นจริงได้ จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ซึ่งต้องเริ่มต้นจากการที่คนในชุมชนมีกระบวนการทัศน วิถีคิดในเป้าหมายของตนเองและชุมชนร่วมกัน และนำมาสู่การระเบิดพลังที่ยิ่งใหญ่ในการขับเคลื่อนงานพัฒนาทุกมิติ

3. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน รวมไปถึงการ

ให้ความสำคัญ หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน และแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

3.1 ความหมายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เกษม จันทร์แก้ว (อ้างถึงใน วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548) การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถเอื้ออำนวยให้มนุษย์มีใช้ตลอดไป โดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใดๆ

สุภาวดี แก้วประดับ (2546: 15) หมายถึง การกระทำและหรือการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การกระทำหรือการดำเนินการดังกล่าว ครอบคลุมไปถึง การบริหาร การแบ่งสรรการควบคุมกำกับ การดูแลรักษา การถือครอง การใช้สอย การอนุรักษ์ การป้องกัน การแก้ไข และการพัฒนา

ศศิณา ภาธา (2550: 320) หมายถึง การดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามหลักการอนุรักษ์ มีบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานต่างๆ เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม

พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์ (2553: 35) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศน์สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ การปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศน์สามารถดูดซับ และทำลายมลพิษนั้น ได้ด้วย กล่าวคือ หากใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วหมดไป (non-renewable) จำเป็นต้องหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วไม่หมดไป (renewable) มาแทนที่ แต่ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วไม่หมดไปนี้ ไม่มากเกินไป จัดความสามารถของระบบนิเวศน์ในการผลิตทดแทนได้ด้วย

โดยสรุป ความหมายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในการศึกษาครั้งนี้ อธิบายได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรในชุมชนที่เป็นสมบัติของสาธารณะหรือชุมชน ในบริบททางสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของชุมชน ประกอบด้วย ที่ดินสาธารณะ ป่าไม้ ชุมชน น้ำในแหล่งน้ำต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตและแบบแผนดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ต้องมีเงื่อนไขและปัจจัยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสำคัญ เกษม จันทร์แก้ว (อ้างถึงใน วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548: 68-69) ดังนี้

1. ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง โดยต้องเป็นไปตามหลักการและลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

2. ยึดหลักการสร้างความมั่นคงในการให้ผลผลิตของทรัพยากรธรรมชาติโดยต้องคำนึงถึงความสามารถ ปริมาณ และอัตราการทดแทนของทรัพยากรนั้นๆ โดยไม่นำทรัพยากรต้นทุนมาใช้ประโยชน์

3. เน้นการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช่ถูกใช้อย่างสิ้นเปลือง จนส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติ

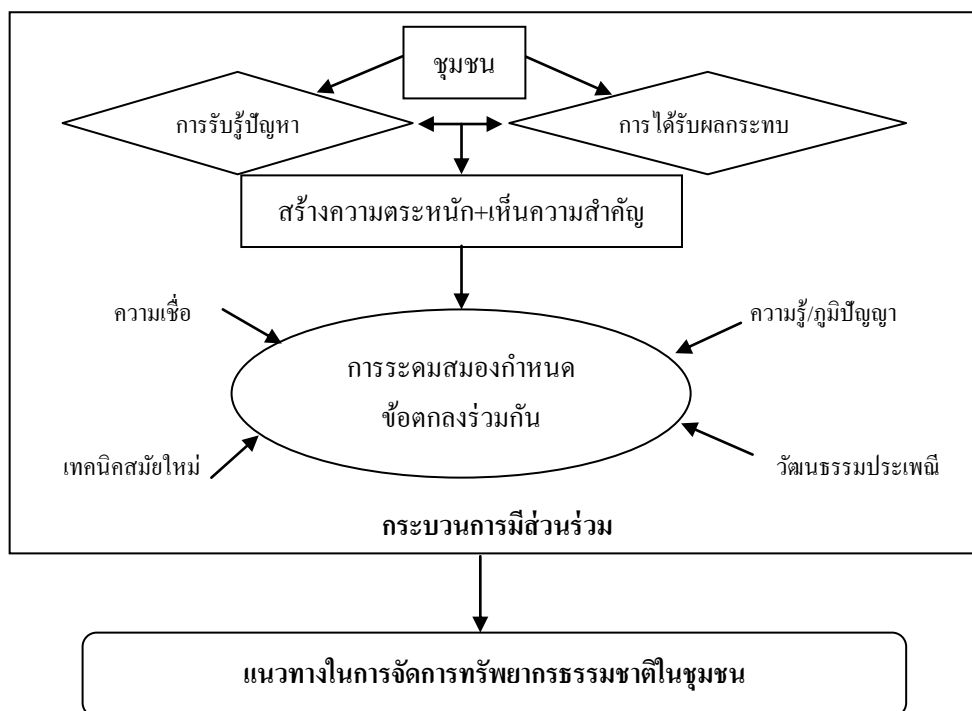
4. เน้นการประยุกต์หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงต้องมีการพัฒนาปรับปรุง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในสภาวะสมดุล และสามารถให้ผลผลิตที่ยั่งยืน ได้อย่างเพียงพอแก่ความต้องการของมนุษย์

5. ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลง โดยพยายามรักษาคุณภาพขององค์ประกอบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ปริมาณ สัดส่วน การกระจายและคุณภาพขององค์ประกอบของทรัพยากรธรรมชาติ

6. การดำเนินการใดๆ ทางสิ่งแวดล้อมต้องคำนึงถึงปัจจัยทางสังคมควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตด้วยเสมอ

นอกจากนี้ กรณีศึกษา ของ สหทัยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547: 75) ได้ทำการศึกษา สรุปได้ว่า ชุมชนมีความสามารถที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้ โดยลักษณะการจัดการจะเริ่มต้นที่การรับรู้ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น การได้รับผลกระทบจากปัญหา การสร้างความตระหนักและเห็นความสำคัญของทรัพยากรในชุมชน หลังจากนั้นจึงได้มีการปรึกษาหารือ และกำหนดข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน โดยได้มีความพยายามใช้ความรู้ วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน เป็นเครื่องในการปฏิบัติงาน รวมทั้งผสมผสานความรู้และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ เข้าประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

ผู้วิจัยที่สรุปเป็น แผนภาพเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงองค์ประกอบที่สำคัญจากการสรุปกรณีศึกษาข้างต้น ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

อย่างไรก็ดี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ในพหุทธิ ศิริบรรณพิทักษ์, 2553: 36) ได้เสนอกรอบแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน ในระดับนโยบาย ประกอบด้วย

1. การปรับปรุงกระบวนการทัศนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.1 ผู้บริหารประเทศ ต้องตระหนักว่า การพัฒนาประเทศจะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีความสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน และต้องถือหลักว่า “ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนประเภทหนึ่ง” ดังนั้น การอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติจึงเป็นการเพิ่มทุนทางธรรมชาติ เพื่อให้ประโยชน์ในระยะยาวอย่างยั่งยืน

1.2 ประชาชนทั่วไป ต้องเปลี่ยนทัศนคติให้ยอมรับว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่หวงแหนของทุกคนในชาติ จำเป็นต้องประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุดต้องมีการบำรุงรักษาให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องระยะยาว รวมทั้งการรับภาระต้นทุนและความเสียหายที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

2. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องยึดหลักการบริหารจัดการเชิงนิเวศน์

2.1 ต้องเข้าใจถึงขีดจำกัดและความสามารถในการรองรับระบบนิเวศน์

2.2 ต้องเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการตามเขตพื้นที่การปกครอง มาสู่การจัดการภายใต้ระบบนิเวศน์ เพื่อให้เกิดการบูรณาการเชื่อมโยงการจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และชุมชนเข้าด้วยกัน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องหลากหลาย

3.1 สิ่งแวดล้อมชีวภาพ/ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องนำมาใช้อย่างยั่งยืน

3.2 สิ่งแวดล้อมกายภาพหรือมลพิษที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องยึดหลักการป้องกันมากกว่าการแก้ไข

3.3 สิ่งแวดล้อมทางมนุษย์ และสังคม ศิลปะ วัฒนธรรมประเพณีที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสิ่งที่มีมูลค่าไม่ได้ แต่มีคุณค่าควรได้รับการอนุรักษ์ไว้

คณะอนุกรรมการเพื่อจัดทำคู่มือ การจัดทำแผนแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด (อ้างถึงใน มานะ นาคำ และคณะ, 2548: 3-4) กล่าวถึงแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ 4 ประการ คือ

1) การสงวน หมายถึง การดำรงไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ มีการเจริญเติบโต และสัมพันธ์ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยไม่มนุษย์ไม่ควรยุ่งเกี่ยว

2) การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล ป้องกันรักษา ใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์อย่างชาญฉลาด เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ใช้ได้นานที่สุด กระจายประโยชน์อย่างทั่วถึง ถูกต้องตามกาลเทศะ

3) การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีสภาพที่ดีขึ้น สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก

4) การใช้ประโยชน์ หมายถึง การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ

กล่าวโดยสรุป ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งที่จะต้องคำนึงถึง ให้ความสำคัญ คือ การมองแบบองค์รวมที่มีความสัมพันธ์กันของทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า โดยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องประกอบด้วย

1) การอนุรักษ์ คือ การดูแลรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซม ป้องกัน เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

2) การพัฒนาและการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่สภาพที่ดีตามธรรมชาติ และทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจากการดำเนินกิจกรรมของมนุษย์ให้กลับมามีความสมบูรณ์

3) การใช้ประโยชน์ ต้องมีการวางแผนการใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการของมนุษย์ และมีการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดและยั่งยืน

3.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

3.2.1 ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนในช่วงเวลาที่ผ่านมา ได้มีการกล่าวถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความเสื่อมสลายของดิน น้ำ ป่าไม้ พร้อมนั้นได้เรียกร้องให้มีการฟื้นฟูสภาพ และการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านั้นไว้ จะเห็นได้จากการปรับตัวของกลุ่มชาวบ้าน มีความกังวลถึงอนาคตของตนเองและทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากการเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาแต่เดิมๆ นั้นมักเน้นที่บทบาทของรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐว่าเป็นมีหน้าที่โดยตรง ในขณะที่ประสบการณ์ที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นว่าความพยายามในการแก้ไขมักไม่บรรลุผลเท่าที่ควร พร้อมนั้นกลับมีปัญหาแทรกซ้อนเกิดขึ้นเสมอมา (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2536)

วิธีการแก้ปัญหาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าผู้กำหนดนโยบายและผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความรู้ ความสามารถและภูมิปัญญาของชาวบ้านและองค์กรชุมชน ซึ่งงานผลงานวิจัยที่ผ่านๆ มาในพื้นที่ต่างๆ ได้สะท้อนความจริงที่ว่า “ชาวบ้านในพื้นที่ต่างรู้สึกผูกพันกับทรัพยากรดิน น้ำและป่าไม้ ที่ล้อมรอบพื้นที่ทำกินและหมู่บ้านของเขา” (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2549: ข) มุมมองของสังคมส่วนใหญ่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จะไม่ค่อยเข้าใจแนวทางการจัดการของชุมชน ซึ่งสามารถสะท้อนปัญหาได้ในสองประเด็นหลักๆ ด้วยกัน (อาภรณ์ จันทน์สมวงศ์, 2544: 116-117) คือ

ประเด็นแรก แนวทางการพัฒนาของประเทศที่ใช้ความรู้เชิงเดี่ยวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมองข้ามระดับชุมชนที่มีหลายระบบ ทั้งระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ ระบบที่เป็นความรู้ดั้งเดิมหรือระบบความรู้ท้องถิ่น ระบบของการปรับตัวโดยความรู้ท้องถิ่น ผสมผสานกับระบบวิทยาศาสตร์

ประเด็นที่สอง มองว่าชุมชนเป็นต้นเหตุของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติซึ่งสาเหตุนั้นไม่ได้อยู่ที่ชุมชนทั้งหมด อาจมีสาเหตุมาจากนโยบาย กฎหมายเรื่องอื่นๆ ที่เป็นเรื่องของระบบที่เป็นโครงสร้างภายนอกเข้ามากระทบชุมชนอย่างมากมาย

ดังนั้น ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน จึงต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างองค์รวมในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรม

และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไปพร้อมๆ กัน การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพเป็นวิถีคิดที่เป็นระบบมีหลักเหตุผลผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนเป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีลักษณะรวมอำนาจมากขึ้น ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจได้ประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม แม้รัฐได้เข้ามาผูกขาดระบบการจัดการและละเมิดศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แต่ชาวบ้านในหลายพื้นที่ก็ยังคงสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีเดิมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน บางชุมชนได้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ที่สร้างแรงกดดันต่อทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นได้อย่างเหมาะสม เช่น การจัดการป่าชุมชน เป็นต้น (สุภาวดี แก้วประดับ, 2546: 123)

การที่จะส่งเสริมให้ใช้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักการสำคัญ ทั้งสำหรับการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์และทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับมิติทางสังคมของเงื่อนไขและปัญหาของการมีส่วนร่วม ซึ่งแฝงอยู่ในกระบวนการพัฒนาและการจัดการทรัพยากร โดยมักจะปรากฏอยู่ในรูปของความขัดแย้งลักษณะต่างๆ ทั้งในระบบความรู้ สิทธิและอำนาจ และกลไกในการจัดการเชิงสถาบัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 205)

การรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้เกิดความยั่งยืนได้ต้องประกอบด้วยปัจจัยที่ควรให้ความสำคัญ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2548: 8-9) ดังนี้

1) ชุมชนสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ จัดการ ดูแลรักษา ตัดสินใจ และสามารถปกป้องการทำลายทรัพยากรได้ดีกว่ารัฐ

2) ชุมชนสามารถวางแผน ออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์การจัดการ และการฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน

3) ชุมชนสามารถกำหนดทางเลือก และตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เข้ามาภายในชุมชน เช่น โครงการพัฒนา การส่งเสริมการปลูกพืชต่างๆ เป็นต้น

3.2.2 หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ได้มีการอธิบายหลักการจัดการทรัพยากรในมิติต่างๆ

3.2.2.1 หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติลุ่มน้ำ

ผู้วิจัยนำหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติลุ่มน้ำโดยชุมชน มาประกอบในการทบทวนแนวคิดทฤษฎีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน เพราะไม่ว่าชุมชนตั้งอยู่บริเวณที่ใดจะต้องอยู่ขอบเขตในมิติของลุ่มน้ำ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติลุ่มน้ำมาประกอบเพื่อพัฒนากรอบแนวคิดในการวิจัย

การจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะต้องให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ โดยภาครัฐและเอกชนเป็นเพียงผู้กระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาในระยะยาว และในบรรดาการจัดการทรัพยากรนั้น การจัดการลุ่มน้ำ ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการจัดการเพราะมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์ มีแนวคิดและหลักการที่สำคัญที่ เป็นการมองในมิติของการพึ่งพาอาศัยและการใช้ประโยชน์ โดยมีแนวคิดและองค์ประกอบ (สหัชชา วิเศษและนิคม บุญเสริม, 2547: 12-21) ดังนี้

1. ระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา แนวคิดในการจัดการลุ่มน้ำ จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ของคนกับทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะต่างๆ คือ

1) เป็นแนวทางการทำงานและการจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน

2) การจัดการในขอบเขตลุ่มน้ำจะต้องมีความครอบคลุมการมองปัญหาและแก้ปัญหาอย่างเป็นองค์รวม

3) มีการผสมผสานทั้งองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์สมัยใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่น

4) การมองเห็นปัญหาร่วมกันหรือการมีชะตากรรมร่วมกันของคนในลุ่มน้ำ จะทำให้เกิดความร่วมมือโดยการสร้างเวทีการเรียนรู้ของคนในลุ่มน้ำเดียวกัน

5) มองการอยู่รอดของคนและระบบนิเวศลุ่มน้ำ โดยพิจารณาลุ่มน้ำในแง่ที่เป็นหน่วยทางนิเวศ และหน่วยงานทางสังคมไม่แยกจากการบริหารจัดการของชุมชนท้องถิ่นที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ และกระบวนการพัฒนาร่วมกัน

6) มีการสร้างกระบวนการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในลุ่มน้ำ พร้อมไปกับการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำ เพื่อการดำรงชีพทั้งในปัจจุบันและอนาคต ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและทรัพยากรธรรมชาติ

7) กำหนดแนวทางในการรองรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำ

แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน ดังกล่าว เป็นแนวคิดที่มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ที่ผู้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์ ชุมชนจะมีองค์ความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในมุมมองที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันจนเกิดเป็นความหลากหลายของรูปแบบการจัดการและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

โดยมิติการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนนั้น เป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ทั้งทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาที่ทำให้ความเคารพต่อธรรมชาติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเหมาะสมการรวมกลุ่มของชุมชนเกิดขึ้นตามเงื่อนไขของระบบการจัดการตามภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ระบบเหมืองฝาย รวมทั้งมีการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการเรียนรู้จากประสบการณ์กับกลุ่มต่างๆ รวมทั้งร่วมกันหาทางออกในการจัดการกับปัญหาด้วยความเข้าใจในระบบนิเวศ

2. ระบบการจัดการและการใช้ประโยชน์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำโดยชุมชนนั้น มีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ

1) เป็นการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม คือ การจัดการทรัพยากรตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมองทรัพยากรป่าไม้ น้ำ และที่ดินเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กัน และคำนึงถึงผลประโยชน์และหน้าที่ของทรัพยากรแต่ละชนิดเป็นไปตามธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวมทั้งในความสัมพันธ์เชิงกายภาพและความสัมพันธ์เชิงจิตใจ เช่น ความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

2) เป็นการจัดการทรัพยากรโดยคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่มีเงื่อนไขความแตกต่างของแต่ละท้องถิ่นเป็นตัวกำหนด

3) เป็นการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะกระจายอำนาจสู่ชุมชน โดยประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย ลักษณะพิเศษของการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเหล่านี้ คือ ชุมชนและสมาชิกในชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการจัดการ มีการจัดการในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มประเพณี ผู้อาวุโส กลุ่มเหมืองฝาย ฯลฯ มีการร่างกฎระเบียบในการจัดการของตนเอง มีการลงโทษ และปรับผู้กระทำผิดเอง และมีการจัดสรรผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเป็นกรรมสิทธิ์รวมของชุมชนเป็นหลัก

4) เป็นการจัดการทรัพยากรที่ยึดหลักคุณธรรม ศีลธรรม ในการควบคุม การใช้อำนาจ การจัดการ และการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการตรวจสอบและควบคุมซึ่งกันและกันของสมาชิกองค์กร

3. องค์ประกอบในการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน ผลจากการที่ชุมชนท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำในชุมชน ก่อให้เกิดการตั้งสมมุติฐานความรู้ และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและการใช้ประโยชน์ของชุมชน จะมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1) ความเชื่อและพิธีกรรม ในอดีตชาวบ้านมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้ระบบของความเชื่อและคำสั่งที่สืบทอดส่งต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ระบบความเชื่อเหล่านี้ เป็นกฎระเบียบที่ชุมชนรับรู้ร่วมกัน และปฏิบัติตามในรูปแบบของพิธีกรรมหรือประเพณี ซึ่งมีความสอดคล้องกับระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำ ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการจัดการแบบใหม่ของภาครัฐ และความรู้จากท้องถิ่น โดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและการมีกฎระเบียบในการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ความเชื่อของคนในแต่ละชุมชนอาจแตกต่างกันไปตามกลุ่มชาติพันธุ์แต่มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม ระบบความเชื่อของคน จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ผู้คนในอดีตจะให้คุณค่าแก่สิ่งเหนือธรรมชาติว่า สามารถดูแล ปกป้อง รักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ผลผลิตเจริญงอกงามมีฝนตกต้องตามฤดูกาล การแสดงความเคารพด้วยการประกอบพิธีกรรมจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นความรู้ของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีความเชื่อมโยงกับระบบการผลิตและวิถีชีวิตของคน

2) องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นมาจากความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติที่ได้พึ่งพิงและใช้ประโยชน์ ซึ่งการใช้ประโยชน์นั้นได้ให้ความสำคัญกับการใช้อย่างเหมาะสม ดังนั้น จึงมีการแสวงหาความรู้ในรูปแบบที่เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จนเกิดการสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป

องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

ลักษณะที่ 1 องค์ความรู้ในด้านการจัดการ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) การจัดการตามระบบความเชื่อดั้งเดิม เกิดจากการที่ชุมชนให้คุณค่ากับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านจะแสดงความเคารพต่อจิตวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว โดยการประกอบพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น รวมทั้ง การบนบานสาธยายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลผลผลิตให้ฝนตกตามฤดูกาลหรือผลผลิตมีความอุดมสมบูรณ์

2) การจัดการตามประเพณีท้องถิ่น ในบางชุมชน จะมีการนำประเพณีท้องถิ่นเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ให้กับคนที่เข้ามาร่วมงาน

3) การจัดการโดยการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยการบวชต้นไม้ การสืบทอดแม่ไม้ เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ได้นำวิธีการดังกล่าวมาใช้ การประยุกต์พิธีกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการนำคุณค่าของพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์การยับยั้งทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

ลักษณะที่ 2 องค์ความรู้ในด้านการใช้ประโยชน์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) การใช้ประโยชน์ในระบบผลิตของชุมชน โดยชุมชนได้จำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ในการผลิตของชุมชน 4 ประเภท หลัก ได้แก่ พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าใช้สอย และลำห้วย แต่ละพื้นที่จะมีการใช้ประโยชน์แตกต่างกัน ซึ่งเกิดมาจากเงื่อนไข 3 ประการ คือ

- เงื่อนไขทางวัฒนธรรมตามความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- เงื่อนไขระบบผลิตของชุมชนที่ต้องรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อ

เป็นแหล่งของปัจจัย 4 ในการดำรงชีพของชุมชน

- เงื่อนไขของคุณค่าการดำเนินชีวิตที่ไม่เอาัดเอาเปรียบต่อ

ทรัพยากรธรรมชาติ

2) การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในลุ่มน้ำ โดยชุมชนมีความรู้ระหว่างการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษา เพื่อให้พืชและสัตว์เกิดการขยายพันธุ์ต่อเนื่องกันไป ดังนั้น ในการใช้ประโยชน์จะใช้เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพเท่านั้น เช่น ความรู้ในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค การตัดไม้ใช้สอย การหาของป่าและการล่าสัตว์ป่าอย่างยั่งยืนเพื่อให้มีการขยายพันธุ์ในระบบนิเวศอย่างสมดุล

3) การพัฒนาเป็นองค์กรชุมชน เกิดจากการเปลี่ยนแปลงไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรจากกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มอิทธิพล ชุมชนใกล้เคียง หรืออำนาจรัฐ ทำให้ชาวบ้าน เกิดการปรับกระบวนการภายในชุมชน สร้างกลไกและพัฒนาเป็นองค์กร ชุมชนที่มีคณะกรรมการ มีกฎระเบียบที่อยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อและสิทธิอันชอบธรรมของชุมชน ในการดูแลรักษา การพัฒนาในลักษณะขององค์กรชุมชน นอกจากจะเป็นการพัฒนาคนให้มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเองได้ ยังนำไปสู่การสร้างพลังในการเรียกร้อง การต่อรองสิทธิชุมชนในระดับนโยบาย เช่น การออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน การเรียกร้องให้ปรับเปลี่ยน หรือยกเลิกนโยบายที่มีผลกระทบต่อชุมชน เป็นต้น

จากบทความเรื่อง แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำ : คน ชุมชน ลุ่มน้ำ โดยสำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, มปป.: ออนไลน์) ได้สรุปแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำ ในเบื้องต้น ได้ดังนี้

1) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงภาพรวมทรัพยากรทุกชนิด มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทั้งคน ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น

2) ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องไม่แยกคนออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และทางกายภาพ เพราะวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

3) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ประสบผลสำเร็จ เกิดจากผู้ใช้ทรัพยากร ได้ตระหนักถึงความสำคัญ และรู้จักการใช้อย่างชาญฉลาด รวมทั้งการก่อให้เกิดประโยชน์หลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม คุณภาพทั้ง 3 มิติจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญในการบูรณาการเพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ประกอบไปด้วย

- ระบบสังคม
- กิจกรรมด้านสังคมและเศรษฐกิจและหน้าที่

- ทรัพยากรลุ่มน้ำ (ดิน-น้ำ-ป่าไม้-อากาศ)
- กฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ
- การพัฒนาการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในพื้นที่
- องค์กรสถาบัน

ในส่วนของ เอนก นาคะบุตร (2536: 8) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาคนเพื่อการจัดการ ดิน น้ำ ป่า ในอนาคต จะต้องมีการปรับฐานองค์ประกอบที่สำคัญที่จะเป็นหลักในการจัดการลุ่มน้ำมี 5 องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกัน คือ

- 1) Re-value: การปรับระบบคิด ระบบคุณค่าใหม่
- 2) Re-strategy: การปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาทั้งระดับจุลภาคและมหภาค
- 3) Re-process: การเน้นการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนของระบบจารีตและของภูมิปัญญา ผสานเข้ากับระบบคิด นโยบายและกฎหมายของรัฐ
- 4) Re-structure: การจัดปรับองค์กรดำเนินงานทั้งของชุมชนและของรัฐให้สอดคล้องกับการจัดการดิน น้ำ ป่า ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค
- 5) Re-habilitate: การฟื้นฟู ดิน น้ำ ป่า โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรชุมชน 4 ขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การปรับปรุง การออกกฎระเบียบและการรับรองสิทธิของชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในมิติลุ่มน้ำ สิ่งที่ชุมชนให้ความสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนาและการฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ดำเนินการผ่าน องค์ความรู้ของชุมชนหรือภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ องค์ความรู้ในการจัดการ โดยกระทำผ่านความเชื่อและพิธีกรรม ประเพณีท้องถิ่น และการประยุกต์ใช้ประเพณี เช่น การจัดพิธีเลี้ยงผีป่า การบวชป่า เป็นต้น

องค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์ ระบบผลิตของชุมชนที่มีการเรียนรู้ผ่านเงื่อนไขวัฒนธรรม ความเชื่อ การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรค อาหารจากป่า เป็นต้น และองค์ความรู้ในการรวมกลุ่มองค์กร การเปลี่ยนแปลงไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรจากกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มอิทธิพล ชุมชนใกล้เคียง หรืออำนาจรัฐ ทำให้ชาวบ้าน เกิดการปรับกระบวนการภายในชุมชน สร้างกลไกและพัฒนาเป็นองค์กร ชุมชนที่มีคณะกรรมการ มีกฎระเบียบที่อยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อและสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนในการดูแลรักษา

เห็นได้จากในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้มีการนำ ภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ของชุมชน ความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม มาใช้ในการอนุรักษ์ การพัฒนาและฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ที่จะนำไปสู่การจัดการที่ยั่งยืนที่เข้ากับบริบทและวัฒนธรรมของชุมชน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนได้นำความเชื่อและพิธีกรรมมาช่วย เช่นในกรณีการจัดการลุ่มน้ำ นำเอาการเลี้ยงผี ในบริเวณที่เป็นตาน้ำ (แหล่งกำเนิดน้ำ) มากำหนดเป็นพื้นที่หวงห้ามไม่ให้คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์เพราะเป็นบริเวณที่ผีป่า ผีเจ้าที่ปกปักรักษาอยู่ ซึ่งเป็นความเชื่อของคนในชุมชน

การพัฒนาและฟื้นฟู มีการประยุกต์ใช้ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมของชุมชนที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น การนำประเพณีสืบชะตาชีวิตของคนทางภาคเหนือ มาประยุกต์ใช้ในการสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ลุกขึ้นมาให้ความสำคัญต่อการฟื้นฟูดูแลรักษาแม่น้ำ

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนนำภูมิปัญญาหรือความรู้ที่ได้ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ความรู้เรื่องของสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ

3.2.2.2 หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมิติการจัดการป่าของชุมชน

ป่าชุมชนว่าเป็นการอนุรักษ์ และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ โดยชุมชน เพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชนและเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศน์ในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว แนวความคิดในเรื่องการจัดการป่าชุมชน มีพื้นฐานจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรของประชาชนที่จะมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยรวม ซึ่งสะท้อนให้เห็นการยอมรับในศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย เนื่องจากป่าชุมชนเป็นสาธารณะสมบัติ (Common Property) จึงต้องการสร้างกลไกในการให้ชุมชนให้โทษทางสังคมมากขึ้นมา (Social Sanction) เพื่อกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลแต่ละคนไม่ให้ใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นมากจนสร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่นๆ เช่น ระบบความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่นกฎเกณฑ์ต่างๆ

อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนในระดับท้องถิ่น มีองค์ประกอบหลักๆ 3 ประการคือ 1) การมีส่วนร่วมของประชาชน 2) การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน และ 3) การสร้างระบบแรงจูงใจ

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมากในกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประโยชน์ของชุมชน

ร่วมกันและถ้ามองในภาพกว้างแล้ว การจัดการป่าชุมชนของแต่ละชุมชนย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของสังคม และของโลกโดยส่วนรวมด้วย

กาญจนา ทองทั่ว (2545) ได้อธิบายลักษณะการจัดการป่าของชุมชนที่ได้ดำเนินการ ดังนี้

1) การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิม โดยอาศัยระบบความเชื่อการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบดั้งเดิมอาจผูกติดอยู่กับความเชื่อ อาจเป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนาซึ่งจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ในการมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเชื่อในรูปแบบต่างๆ ช่วยให้นุชนุชสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อยู่ในธรรมชาติอย่างมีความพอเหมาะพอดี สภาพการณ์ของสังคมเปลี่ยนไป ความต้องการของมนุษย์เพิ่มมากขึ้น ความเชื่อเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่ทำให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ดังนั้น สังคมอาจต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาเสริมกับพลังความเชื่อ ในการที่จะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการจัดการป่าไม้ของชุมชนต่อไป

2) การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม การจัดการป่าชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการวางแผน การดำเนินการ และการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบนี้มีทั้งการจัดการเชิงอนุรักษ์และในเชิงการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นจัดการเพื่อวัตถุประสงค์ประการใด ชุมชนหลายชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในเชิงการจัดการป่าชุมชนที่ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสนใจ และเสริมสร้างศักยภาพนั้นให้มีมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาและรวบรวม บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำอิงโดยองค์กรชุมชน ของ ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ (2546: 134-135) ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกรณีป่าชุมชน นั้นชุดความรู้ที่ชุมชนได้ผลิตขึ้นมาใหม่ และผลิตซ้ำองค์ความรู้เดิมของชุมชน มีวิธีคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของสิทธิหน้าหมู่ (สิทธิส่วนรวม) ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันและอุดมการณ์ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ที่มีการผสมผสานกับประเพณีทางพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) องค์ความรู้ที่เป็นอุดมการณ์ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยมีการให้คุณค่ากับธรรมชาติ และแสดงการเคารพผ่านการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีเจ้าพ่อที่ดูแลรักษาป่า

2) องค์ความรู้ที่เป็นการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา มาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะศาสนาเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนมารวมกัน การประยุกต์

ประเพณีทางพุทธศาสนา มาใช้จึงเป็นกุศโลบายที่พระสงฆ์ต้องการให้คนมีจิตสำนึก และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น

3) องค์ความรู้ที่เป็นความรู้ใหม่หรือประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมา และนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกรณีการจัดการป่าชุมชน ไม่ว่าจะอาศัยกลไกใดก็ตาม สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างเป็นระบบระเบียบและภายใต้ระบบการจัดการนั้นๆ ได้ ทำให้ชุมชนได้รับการตอบสนองความต้องการและสามารถดำรงไว้ ซึ่งรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนรวมทั้งก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ นอกจากนี้การจัดการป่าชุมชนขององค์กรในท้องถิ่นสามารถเป็นบทเรียนแก่องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องหรือมีความสนใจ คือ

1) การจัดการป่าชุมชนนั้น ต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน แม้ว่าการจัดการนั้นจะเน้นในเรื่องการอนุรักษ์ แต่ต้องเปิดช่องให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแรงจูงใจให้เขาได้เข้ามาช่วยในการดูแลรักษาป่า

2) การจัดการป่าชุมชนต้องมีกฎระเบียบที่ชุมชนเห็นพ้องต้องกัน ต่อการปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์จะต้องมีความยืดหยุ่น ไม่ใช่เน้นแต่การดำเนินการให้เป็นไปตามกฎแต่อย่างเดียว

3) กฎเกณฑ์ของชุมชนที่ดั่งขึ้นนอกจากจะต้องสอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้านแล้ว กฎเกณฑ์เหล่านั้นสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้เมื่อสถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยการตกลงร่วมกันของชาวบ้าน

โดยสรุปแล้ว ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะอยู่ในเรื่องของมิติกุ่มน้ำหรือป่าชุมชน สิ่งที่ต้องถือเป็นหลักการจัดการร่วมกัน คือ มีทั้งการอาศัยระบบความเชื่อ ซึ่งเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน และพลังของกลุ่มในรูปของคณะกรรมการ เป็นกลไกสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

3.3 แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากร

แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากร ที่ใช้การอธิบายระบบความรู้ในการจัดการทรัพยากรของสังคมไทยนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544: 207-218) ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่น ว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร ได้กล่าวถึง แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในประเทศไทย ได้แบ่งออกอย่างน้อย 4 แนวทาง ประกอบด้วย

1) แนวทางการศึกษาแบบอรรถประโยชน์นิยม เป็นแนวทางกระแสหลักของสังคมไทย ที่มีพื้นฐานความเข้าใจระบบนิเวศทางธรรมชาติ จากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งแยกธรรมชาติออกเป็นส่วนๆ โดยเฉพาะด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ โดยไม่สนใจความหมายธรรมชาติในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรม ขณะเดียวกันแนวการศึกษานี้ก็มองเห็นธรรมชาติว่าเป็นทรัพยากรที่เกิดจากความต้องการของมนุษย์ ซึ่งสามารถแสวงหาประโยชน์ และควบคุมธรรมชาติได้ด้วยความรู้ทางเทคโนโลยีพร้อมกับสามารถสร้างเครื่องมือขึ้นมาเป็นกลไกสากลในการจัดการการใช้เพื่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดได้อย่างยั่งยืน และไม่เกินความสามารถที่ทรัพยากรเองจะแบกรับได้ หรือไม่ก่อให้เกิดการทำลาย

แนวทางการศึกษานี้จึงไม่สนใจและยอมรับกฎเกณฑ์ภายในระบบสังคมย่อยๆ ที่มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยและผูกติดอยู่กับธรรมชาติ จึงมองไม่เห็นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร ในระยะหลังชุมชนท้องถิ่นอาจถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมอยู่บ้าง แต่ก็อยู่เพียงในระดับของการแสดงความคิดเห็นต่อโครงการของรัฐและธุรกิจเอกชน ในรูปของการทำประชาพิจารณ์มากกว่าจะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

2) การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม ได้ให้ความสำคัญกับการให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรในเชิงจิตสำนึก โดยมีพื้นฐานความคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม โดยพยายามเข้าใจสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง ในระนาบที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในระบบนิเวศหนึ่ง ไม่ใช่แค่เพียงวิถีชีวิต หากมีฐานะเป็นระบบความรู้ท้องถิ่น (Indigenous Knowledge System) เพราะสามารถสร้างสรรค์และผลิตซ้ำสืบทอดกันมาจนเป็นระบบความคิด ระบบคุณค่าและระบบศีลธรรม แสดงออกผ่านการจัดการองค์กร และการจัดการเชิงระบบ ในกิจกรรมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตด้านต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขของธรรมชาติในระบบนิเวศ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ในความคิดของแนวทางการศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม จึงคงไม่ใช่เพียงการเข้าร่วมการแสดงความคิดเห็นของชุมชนต่อโครงการขนาดใหญ่ของรัฐหรือธุรกิจเอกชนเท่านั้น แต่น่าจะอยู่ที่กระบวนการอย่างน้อย 2 ประการคือ ประการแรก อยู่ที่การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น จนสามารถร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างอิสระภายในระบบนิเวศที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของพวกเขา และ ประการ

ที่สอง อยู่ที่การเสริมสร้างจิตสำนึกส่วนรวมในรูปของประชาคม เพื่อระดมพลังของชุมชนท้องถิ่น ให้เข้ามาร่วมมือกันแก้ปัญหาความขัดแย้ง และป้องกันผลกระทบที่ตามมาจากการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม

3) การศึกษาเชิงสถาบัน ได้มีการเสนอความรู้ระบบใหม่ ด้วยการผสมผสาน ความรู้บางส่วน ที่เกิดจากแนวทางการศึกษาทั้ง 2 แบบข้างต้น โดยให้ความสำคัญกับระบบความรู้ เชิงซ้อน (Multiple Systems of Knowledge) แทนที่ระบบความรู้เชิงเดี่ยว ซึ่งเริ่มจากนักวิชาการส่วน น้อยต้องการยืนยันความคิดตามแนวทางการศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม ตรงที่เห็นว่า ระบบ ธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์สามารถดำรงอยู่ด้วยกันได้ แต่ไม่ใช่เงื่อนไขเชิงคุณค่า และ จิตสำนึกเชิงวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเชิงสถาบัน เพราะชุมชนท้องถิ่นถือเป็น ส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่ใหญ่กว่าด้วย โดยเฉพาะการเป็น ส่วนหนึ่งของรัฐชาติและระบบตลาดแบบทุนนิยม

บนพื้นฐานของระบบความรู้เชิงซ้อนดังกล่าว ช่วยให้แนวทางการศึกษาเชิง สถาบันสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มี นัยเป็นลักษณะหนึ่งของทุน ซึ่งตามแนวทางการศึกษาแบบอรรถประโยชน์นิยม ความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เปรียบเสมือนเป็น ทุนทางเศรษฐกิจ ใน แ่งที่มีมูลค่าในระบบตลาด และสามารถนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันได้ แต่ในขณะเดียวกันมุมมอง ของแนวทางการศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ว่าจะอยู่ในรูปของป่าชุมชน ระบบไร่แบบย้ายที่ ระบบเหมืองฝาย หรือระบบการประมงพื้นบ้าน หมายถึง ทุนของชีวิต ซึ่งถือ เป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณค่าและวิถีชีวิต ในแง่ของการสร้างหลักประกันให้กับความต่อเนื่องของ คุณภาพชีวิตทั้งในปัจจุบันและโอกาสในอนาคต ตลอดจนความยั่งยืนของทรัพยากร ดังนั้น ชุมชน ท้องถิ่นต่างๆจะพยายามมีส่วนร่วมในการจัดการกับทุนชีวิตของตนอย่างแข็งขัน และไม่ยอมสูญเสีย ทุนเช่นนั้นไปง่ายๆ แม้จะมีสัญญาณว่าจะชดเชยได้อย่างเหมาะสม เพราะนับว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก มาก แต่สำหรับแนวทางการศึกษาเชิงสถาบัน จะมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติในเบื้องต้นว่าเป็นเสมือน ทุนทางสังคม เพราะประกอบขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ เชิงสถาบันและภูมิปัญญา สำหรับการจัดการในรูปขององค์กรทางสังคม ซึ่งเป็นกลไกร่วมกันของ สังคม ในการกำหนดความเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็น แรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร แต่ก็จะผสมผสานทุนทั้งสามประเภทเข้าด้วยกัน ในฐานะเป็น แ่งมุมที่แตกต่างกันของความสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ความสัมพันธ์ในรูปของป่าชุมชน ก็จะมีแ่งมุม ของทุนทางเศรษฐกิจอยู่ที่ประโยชน์ต่างๆ และผลผลิตจากป่า ส่วนแ่งมุมของทุนของชีวิตจะอยู่ที่

ระบบคุณค่าและวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่า และท้ายที่สุดแง่มุมของทุนทางสังคมจะอยู่ที่กฎเกณฑ์ภูมิปัญญา และองค์กรในการจัดการป่า

4) การศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับปัญหาของการจัดการทรัพยากรและสภาพแวดล้อม ซึ่งนำมาสู่ประเด็นทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มชนที่อยู่ชายขอบของสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนยากจนในชนบท และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในที่สูง ซึ่งมักจะถูกกีดกันจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร จึงทำให้นักวิชาการกลุ่มหนึ่งจึงได้พัฒนาแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรขึ้นมาอีกเป็น แนวทางการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ ซึ่งตั้งอยู่บนวิธีคิดที่เน้นการมองประเด็นปัญหาทั้งสองด้าน ในด้านหนึ่งก็เห็นด้วยกับมุมมองที่ว่า ระบบสังคมของมนุษย์และระบบนิเวศทางธรรมชาตินั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ ขณะเดียวกันก็ตั้งคำถามเพิ่มเติมอีกด้านหนึ่ง ด้วยว่า สาเหตุใดทำให้สังคมมนุษย์ยังคงทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

ในความคิดของแนวทางการศึกษานี้ มุมมองทั้งสองด้านดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในแง่ที่เป็นเงื่อนไขของกันและกัน กล่าวคือ ความเป็นไปได้ของมุมมองในด้านแรกนั้น จะขึ้นอยู่กับการแก้ไขสาเหตุในมุมมองอีกด้านหนึ่ง ซึ่งแนวทางการศึกษานี้ก็จะวิเคราะห์ว่าสาเหตุสำคัญนั้นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม เช่น ในกรณีของประเทศไทย จะมีที่มาจากความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะอีกด้านหนึ่งกลับเปิดโอกาสให้กลุ่มชนบางกลุ่มที่มีอำนาจแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากร และความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ในส่วนของการกีดกันและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ถือเป็นเงื่อนไขและปัญหาสำคัญ ที่เบียดขับชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ออกไปจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร

ในการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน จะเริ่มต้นศึกษาความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง เพื่อจะเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของหน่วยต่างๆ ทางสังคมทั้งระบบ โดยไม่เฉพาะเจาะจงศึกษาอย่างแยกส่วนเฉพาะปัญหาของหน่วยใดหน่วยหนึ่งในสังคมเท่านั้น ทำให้พบว่าพื้นฐานของปัญหาในการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ที่การเมืองของการใช้อำนาจ ซึ่งสร้างความไม่เป็นธรรมระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม เพราะแฝงอยู่ในกระบวนการและกลไกต่างๆ ของทั้งอำนาจรัฐและระบบตลาด ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ เพื่อสร้างความได้เปรียบใน

การใช้ทรัพยากร ขณะที่เรียกร้องให้หน่วยงานสังคมอื่นๆ เช่น ชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรและต้องเสียสละเพื่อ “สังคมส่วนใหญ่”

สอดคล้องกับการสังเคราะห์การศึกษาที่เกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคตะวันออก และภาคใต้ ของอาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ (2544:114-115) สามารถสรุปกรอบแนวคิด ให้เห็นถึงแนวคิดการจัดการทรัพยากรในสังคมไทย ดังนี้

1) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์ โดยหลักๆ ก็คือ มองว่าธรรมชาติเป็นทรัพยากร ต้องเอามาใช้ และวิธีการที่จะควบคุมการใช้มี 2 อย่าง คือการควบคุมด้วยกฎหมาย กับควบคุมด้วยกลไกตลาด

2) แนวคิดการศึกษาทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม แนวคิดนี้หลักๆ ก็เห็นว่าคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้ แต่ต้องมีกลไกอย่างหนึ่งที่ทำให้อยู่ด้วยกันได้ นั่นคือจิตสำนึก คุณค่าทางจิตวิญญาณ ดังนั้นไม่ว่าจะใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ประชาสังคม จิตสำนึกสาธารณะ ก็อยู่แนวนี้ทั้งหมด คือ เป็นแนวคิดที่มองว่าถ้าเรามีจิตใจที่ดีแล้ว ธรรมชาติก็จะไม่โดนทำร้าย

3) แนวทางการจัดการทรัพยากรเชิงสถาบัน เป็นแนวทางที่ใช้หลักเศรษฐศาสตร์เพื่อการจูงใจ แต่เป็นแรงจูงใจในลักษณะที่มากเกี่ยวกับเรื่องสถาบัน เพื่อทำให้คนดูแลเรื่องของตัวเอง

4) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ มองว่าการจัดการทรัพยากรไม่ใช่เรื่องของอรรถประโยชน์ วัฒนธรรมหรือสถาบันอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เป็นเรื่องของโครงสร้างความสัมพันธ์ทั้งหมด เป็นแนวทางการศึกษาเชิงวิพากษ์ ที่ทำให้เราไม่มองอะไรแบบโทษที่ปลายเหตุ แต่ต้องมองในลักษณะภาพเชื่อมโยง จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาได้

สำหรับแนวคิดการศึกษาทรัพยากรของชุมชนทั้ง 4 รูปแบบ โกวิทช์ พวงงาม (2553: 387-390) ได้อธิบายวิธีการศึกษาที่นิยมใช้ในแต่ละแนวคิดโดยสรุปดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์ แนวทางการศึกษานี้มักจะเน้นการศึกษา 2 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม และ 2) ด้านเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาลักษณะทางกายภาพเชิงประจักษ์ และการวิเคราะห์เชิงปริมาณ

2. การจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม วิธีการศึกษาที่ยึดแนวความคิดตามแนวทางการศึกษานี้อาจจำแนกได้ 2 วิธีหลักๆ ด้วยกันคือ 1) เน้นการศึกษาด้านพฤติกรรมและจิตสำนึกของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาและสหวิทยาการ ที่ประกอบด้วยสาขาวิชาต่างๆ เช่น สังคม

วิทยา มานุษยวิทยา และภูมิศาสตร์ รวมกันเรียกว่า “นิเวศวิทยามนุษย์” และ 2) เน้นการศึกษาเชิงระบบ ในแบบสหวิทยาเช่นกัน ซึ่งประกอบด้วยสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยา และเกษตรศาสตร์ ที่มุ่งศึกษาในประเด็นเกี่ยวข้องกับหลักเหตุผลและการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

3. การจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน วิธีการศึกษาที่ยึดแนวทางการศึกษานี้มีอยู่ 3 วิธี คือ 1) วิธีการด้านเศรษฐศาสตร์เชิงสถาบัน 2) วิธีการด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ และ 3) วิธีการด้านการจัดการเชิงสถาบัน โดยจะวิเคราะห์เงื่อนไขต่างๆ ที่ส่งผลให้การจัดการเชิงสถาบันของแต่ละชุมชนมีความสามารถแตกต่างกัน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม และลักษณะการตัดสินใจขององค์กรชุมชน โดยประเมินจากเป้าหมายของการใช้ทรัพยากรในด้านความยั่งยืน ด้านความเสมอภาค และด้านความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชน

4. การจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ วิธีการศึกษามีพื้นฐานตามแนวทางการศึกษานี้ มีอยู่ด้วยกัน 2 แนวทางใหญ่ คือ 1) แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งจะเน้นการศึกษาด้านความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง ที่ว่าด้วยการใช้อำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการ ระบบการทำงาน และกลไกของการขยายอำนาจรัฐซึ่งที่ปรากฏอยู่ในแนวนโยบาย กฎหมาย และการปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงในระดับต่างๆ และ 2) แนวนิเวศวิทยาการเมือง จะเน้นการศึกษาด้านความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร โดยมุ่งวิเคราะห์ความซับซ้อนของทรัพยากรพร้อมๆ กับความซับซ้อนของบริบทและเงื่อนไข ทั้งในประวัติศาสตร์และปัจจุบัน ทั้งในเชิงโครงสร้าง และในเชิงปฏิบัติการจริงในท้องถิ่น

จากการศึกษา ความหมายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรในชุมชนที่เป็นสมบัติของสาธารณะหรือชุมชนในบริบททางสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของชุมชน ประกอบด้วย ที่ดินสาธารณะ ป่าไม้ ชุมชน น้ำในแหล่งน้ำต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตและแบบแผนดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน

4. แนวคิดทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory)

ผู้วิจัยได้นำแนวคิด Structuration หรือแนวคิดการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของ Giddens ใช้อธิบายผลการวิจัยการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรี

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สร้างขึ้นมาเพื่อจะอธิบายการกระทำ (Action) อย่างตระหนักรู้ของผู้กระทำการ (Agency) หรือการผลิตซ้ำของรูปแบบที่จะก่อให้เกิดกฎเกณฑ์ (Rules) การปฏิบัติเหนือกาลเวลาและพื้นที่ที่สร้างขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายการใช้แนวคิดดังกล่าวในอันดับต่อไป Giddens นำเสนอแนวคิด Structuration เพื่อต้องการนำเสนอชุดความคิดในการอธิบายหรือวิเคราะห์สังคมในบางเรื่องหรือบางประเด็น แต่ครอบคลุมเรื่องของปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน พัฒนาการของรัฐบาล สิทธิพลเมือง การวิเคราะห์ชนชั้นตามลักษณะของสถานการณ์สมัยใหม่ เน้นความสนใจที่ตัวมนุษย์ที่มีกิจกรรมในการผลิตรูปแบบต่างๆ ในสังคม การวิเคราะห์ชีวิตทางสังคมจึงต้องอาศัยการตีความพฤติกรรมและกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ครอบคลุมส่วนต่างๆ ของโลกทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น วัด โรงเรียน ชนชั้น ซึ่งสถาบันสังคมได้มีบทบาทในการกำหนดความหมายให้กับปัจเจกบุคคล (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 95) โดยพฤติกรรมของมนุษย์ จะเปลี่ยนแปลงไปตามเจตนาธรรม ซึ่ง Giddens ให้ความสำคัญในระดับปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์ ที่มาจากประสบการณ์ของปัจเจก และการตีความหมายของกิจกรรม/การกระทำทำให้เป้าหมายและความหมายเปลี่ยนแปลงไปตามประวัติศาสตร์/บริบท โดยจะต้องพิจารณาเงื่อนไขที่ประกอบไปด้วย เวลา (Time) และพื้นที่/สถานที่ (Place) และสภาพการณ์เฉพาะ และต้องคำนึงถึงทวิลักษณ์ของโครงสร้าง (Duality of structure) นั้น (Giddens, 1984: 376) ซึ่งทวิลักษณ์ของโครงสร้าง คือ โครงสร้างเป็นทั้งวิถีทางและผลลัพธ์ของการกระทำ

ในการอธิบายโดยใช้แนวคิด Structuration จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจความหมายขององค์ประกอบที่ Giddens ให้ความสำคัญ ประกอบไปด้วย

1. ผู้กระทำการ (Agency) คือ ความสามารถที่จะกระทำให้เกิดความแตกต่างหรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องเกิดจากการกระทำ (Action) ของผู้กระทำการที่มีความสามารถที่จะรู้ว่าตนเองควรจะทำอย่างไร (Capacity to know how to act) ผู้กระทำการมีหน้าที่ที่จะเปลี่ยนแปลงสถานะ โดยจะไม่อยู่นิ่งแต่จะเป็นผู้กระตุ้นวัฒนธรรมของสถาบันหรือทำให้เกิดโครงสร้าง มนุษย์อยู่ในฐานะของผู้กระทำการที่มีเสรีภาพในการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ ซึ่งการกระทำของมนุษย์และโครงสร้างทางสังคมแต่ละแบบเป็นเงื่อนไขของการกระทำอื่นๆ ต่อไป โดย Giddens ได้สร้างตัวแบบมนุษย์ในฐานะผู้กระทำการที่จะต้องเป็นผู้ตระหนักรู้หรือมีสำนึกในระดับที่แตกต่างกัน ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีทางที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมหรือดำเนินกิจกรรม มีขั้นตอนเกี่ยวกับสำนึก (Consciousness) ตามลำดับในความคิดของผู้กระทำการ (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 259) คือ

1) สำนึกกรุ่นคิด เป็นการหาวิธีแก้ปัญหาหรือสถานการณ์หนึ่งๆ และคำนึงถึงการกระทำในอดีตและอนาคต

2) สำนึกทั่วไป เป็นความรู้เกี่ยวกับการกระทำในสถานการณ์ทั่วไป

3) สำนักของจิตไร้สำนึก เป็นตัวกำหนดแรงจูงใจและความต้องการของผู้กระทำที่แสวงหาความมั่นคงและการอยู่รอดเหมือนกันทุกคน จิตไร้สำนึกจะกำหนดการกระทำในสถานการณ์ฉุกเฉิน เมื่อโครงสร้างสังคมตามปกติล่มสลายหรือขัดข้อง

2. โครงสร้าง (Structure) Giddens ได้ให้ความหมายถึง กฎเกณฑ์ (Rules) และทรัพยากร (Resources) ที่ผู้กระทำ (Agency) ใช้ในการผลิตและการผลิตซ้ำทางสังคมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยโครงสร้างมองในแง่มุมมองของกฎเกณฑ์ ซึ่งเป็นบรรทัดฐานและการกำหนดความหมายและโครงสร้างยังเป็นผลจากความทรงจำที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการตระหนักรู้ของมนุษย์และเป็นตัวอย่างของการกระทำ นอกจากนี้ Giddens มองว่า โครงสร้างเป็นสิ่งที่อยู่ภายในตัวของการกระทำหรือกิจกรรมของมนุษย์ คือ โครงสร้างไม่ได้อยู่ภายนอกการกระทำ/ผู้กระทำ หรืออยู่นอกเหนือออกไปจากสถานการณ์ที่มนุษย์กำลังมีการกระทำร่วมกันอยู่ ในแง่นี้ โครงสร้างไม่ได้มีการดำรงอยู่ต่อเนื่องและเป็นจริงในตัวของมันเองแต่อย่างใด แต่ดำรงอยู่ในลักษณะ “เสมือนจริง” (Virtual Existence) ซึ่งสามารถเข้าใจได้จากความทรงจำที่เกิดจากการที่มนุษย์ใช้ทรัพยากรต่างๆ เป็นสิ่งแรก หลังจากนั้นโครงสร้างจะดำรงอยู่เฉพาะในกรณีที่กฎเกณฑ์และทรัพยากรได้ถูกนำมาใช้อย่างจริงจังในการดำเนินกิจกรรมของมนุษย์ (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 110)

การจะสร้างให้เกิดความสมดุลของการกระทำ และโครงสร้าง ไม่ให้มองมโนทัศน์ทั้งสอง (Agency/Action-Structure) แยกออกจากกัน ในส่วนของโครงสร้าง อย่างสถาบันครอบครัว ชุมชน ชีวิต การงาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างเกิดขึ้นได้เพราะปัจเจกบุคคล ได้แก่ การกระทำของมนุษย์ หรือผู้กระทำ ในขณะเดียวกัน โครงสร้าง ก็เป็นตัวกำหนดชีวิตทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนั้นทั้งสองสิ่งนี้จึงต้องพึ่งพาและเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน Giddens เรียกสิ่งนี้ว่า “ทวิภาวะของโครงสร้าง” คือ โครงสร้างเป็นทั้งวิถีทางและผลลัพธ์ของการกระทำ

การที่กฎเกณฑ์และรูปแบบต่างๆ ของทรัพยากรช่วยให้มนุษย์มีความสามารถในการกระทำสิ่งต่างๆ และสร้างความรู้ขึ้นมาในโลกทางสังคม ตามการอธิบายของ Giddens

กฎ (Rules) เป็นข้อเท็จจริงทางสังคมที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าทีคนเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการผลิตรูปแบบต่างๆ ของสังคมโดยผ่านการทำกิจกรรม จึงทำให้ความสำคัญกับการตีความพฤติกรรมและกฎเกณฑ์ทางสังคม (วัด, โรงเรียน, ครอบครัว) ซึ่งอาจเป็นกฎที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการที่กำหนดหรือคาดหวังพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นอย่างนี้ให้เป็นอย่างนั้น อาจเป็นลายลักษณ์อักษร หรือไม่ได้เขียนไว้ก็ได้

ทรัพยากร (Resources) หมายถึง วัตถุและวิธีการที่มนุษย์ผลิตสินค้าและบริการต่างๆ ทักษะที่ใช้ในวิธีการดังกล่าวตลอดจนอำนาจในกระบวนการผลิต ทรัพยากรแบ่งได้เป็น

1) ทรัพยากรที่ใช้ในการแบ่งสรร (Allocative resources) เกิดจากการควบคุมการผลิตเครื่องมือหรือเกิดจากธรรมชาติ ได้แก่ เครื่องไม้เครื่องมือ หรือสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหลาย ช่วยให้มนุษย์กระทำการสิ่งต่างๆ ได้ เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดอำนาจ

2) ทรัพยากรที่เกี่ยวกับสิทธิอำนาจ (authoritative resources) เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทรัพยากรที่เป็นเครื่องมือแต่เกิดจากความร่วมมือในการทำกิจกรรมของผู้กระทำการ เป็นทรัพยากรที่คู่กับทรัพยากรที่ใช้ในการแบ่งสรร (Allocative resources) ซึ่งช่วยให้มนุษย์มีพลังอำนาจอันนำไปสู่การสร้างผลกระทบในการเปลี่ยนแปลง ทรัพยากรดังกล่าวได้แก่ ปัจจัยที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น สถานภาพ หรือตำแหน่งลำดับชั้นในการบังคับบัญชา เป็นต้น ช่วยให้มนุษย์สามารถควบคุมเหนือนมนุษย์ด้วยกัน ทรัพยากรทำให้เกิดอำนาจ (power) ซึ่งทำให้บุคคลมีขีดความสามารถในการสร้างผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสภาวะการณ์ทางสังคม ได้แก่ ปัจจัยอื่นๆ ที่ไม่ใช่วัตถุและทำให้เกิดอำนาจที่นำไปสู่การสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

โครงสร้างทำให้เกิดพฤติกรรมด้วยการเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์และทรัพยากรที่นำไปสู่การมีพฤติกรรม โครงสร้างทางสังคมเป็นคนละเรื่องกับปรากฏทางธรรมชาติ อย่างเช่น แผ่นดินไหวหรือพายุซึ่งอาจจะทำลายล้างเมืองต่างๆ และผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองเหล่านั้น โดยที่พวกเขาไม่มีทางที่จะสามารถจัดการอะไรได้เลย (Giddens, 1984: 181) โครงสร้างทางสังคม ไม่ได้มีผลกระทบต่อมนุษย์ เหมือนกับพลังธรรมชาติที่คอยบีบบังคับให้มนุษย์ต้องมีพฤติกรรมในลักษณะที่เฉพาะเจาะจงลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวโดยสรุปข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง ไม่สามารถทำงานได้ อย่างเป็นอิสระจากแรงจูงใจและเหตุผลที่มนุษย์ในฐานะผู้กระทำการใช้ในการกระทำการสิ่งต่างๆ มนุษย์มักจะมีทางเลือกบางอย่างเสมอ พวกเขาไม่เคยถูกบีบบังคับโดยสภาวะการณ์ทางสังคมอย่างสมบูรณ์โดยสิ้นเชิง ในส่วนที่เกี่ยวกับ วิชาวิธีของการควบคุม (the dialectic of control) นั้น Giddens เชื่อว่ามีทรัพยากรบางอย่างใช้ในการตอบโต้กับแรงกดดันทางสังคมอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตามแนวคิด Structuration ให้ความสำคัญกับการอธิบายปฏิบัติการทางสังคม (Social Practices) ช่วงระยะเวลา (Time) และพื้นที่ต่างๆ (Space) ซึ่งในแง่ของเวลาที่แตกต่างกันมีความสำคัญและเกี่ยวโยงกันในการดำเนินชีวิตประจำวัน เวลาเชิงชีวประวัติ (Biographical Time) มีความเกี่ยวข้องกับตัวเราในแง่ของการมีอายุเพิ่มขึ้น และช่วงชีวิตของแต่ละคน ในแง่นี้เกี่ยวกับวัฏจักรของกิจกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำและซ้ำอีกในการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เวลาอีกรูปแบบหนึ่งคือ เวลาเชิงสถาบันหรือองค์กร (Institution or Organizational Time) ซึ่งพวกเราทุกคนมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ทางสังคมที่ดำรงอยู่ก่อน ซึ่งแง่มุมของเวลาที่แตกต่างกันได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันและรูปแบบเชิงพื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของชีวิตทางสังคม โดยผ่านมุมมองทางการกระทำและโครงสร้างทางสังคมที่เชื่อมโยงกันอย่างพึ่งพาอาศัย (Interdependency) หรืออาจกล่าวได้

ว่า ช่วงระยะเวลา(Time) ที่แตกต่างกันมีความสำคัญและความเกี่ยวข้องในการดำรงชีวิต ซึ่งมีผลต่อปรากฏการณ์ปฏิบัติการของผู้กระทำ (Agency) และ Giddens ได้อธิบายว่า พื้นที่ (Space) คือ สถานที่ที่เกิดปรากฏการณ์ (Locale) ซึ่งหมายถึงการใช้พื้นที่ในการกำหนดเงื่อนไขให้การกระทำร่วมกัน กล่าวคือ พื้นที่ต่างๆ ไม่ใช่เป็นเพียงแค่พื้นที่ทางกายภาพเท่านั้นทว่าพื้นที่ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ของการดำเนินการที่เป็นรูปแบบเฉพาะ รูปแบบต่างๆ ของการยอมรับ และสิทธิอำนาจปัจเจกบุคคลกับสถาบันทางสังคม หรือผู้กระทำกับโครงสร้าง โดยเน้นการให้ความสำคัญกับการกระทำของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก เพราะเชื่อว่าปัจเจกบุคคลมีอำนาจและเสรีภาพที่จะแสดงตัวตนภายใต้โครงสร้างของสังคม โดยทั้งโครงสร้างและปัจเจกบุคคลไม่สามารถทรงอำนาจอยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ ต้องดำรงอยู่ร่วมกัน อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ (Space) เป็นสถานที่เกิดปรากฏการณ์ การใช้พื้นที่ในการกำหนดเงื่อนไขให้การกระทำร่วมกัน เช่น ห้องในบ้าน ร้านอาหาร เป็นต้น พื้นที่ทางกายภาพ เป็นพื้นที่ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ของการดำเนินการที่เป็นรูปแบบเฉพาะ โดยมีกรยึดขยายตัวของความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่ของเวลาและพื้นที่ โดยเฉพาะในสังคมสมัยใหม่

นอกจากนี้ Giddens ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิด ทวิภาวะของโครงสร้าง (Duality of structure) ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญของทฤษฎี Structuration โดยอธิบายว่า ทวิภาวะ (duality) หรือ ทวิภาวะของโครงสร้าง (duality of structure) คือ การมองมโนทัศน์เพียงอันเดียวกันที่มีสองลักษณะอยู่ภายใน (structure-agency/action) ในมโนทัศน์อันใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมา Structure มีความสัมพันธ์อย่างกับการกระทำ (action) กล่าวคือ สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์กระทำอย่างสม่ำเสมอและทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสายใยทางสังคมในการดำเนินชีวิตของพวกเขา Giddens มองว่าเป็นจุดเน้นที่เหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์สังคม ปฏิบัติการ เป็นส่วนหนึ่งของ ทวิภาวะของโครงสร้าง ในลักษณะที่ประกอบด้วยทั้งการกระทำ/ผู้กระทำและโครงสร้าง ในแง่นี้โครงสร้างอยู่ภายในของการกระทำหรือผู้กระทำ ที่เป็นส่วนประกอบหลักของการกระทำที่เราศึกษาอยู่ วิธีการเช่นนี้ช่วยให้เราสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นควบคู่กัน คือ การผลิตทางสังคม (Social Production) และการผลิตซ้ำทางสังคม (Social Reproduction) (เชษฐา พวงหัตถ์, 2548: 98-100)

3. การผลิตทางสังคม (Social Production) จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิธีการที่มีชีวิตทางสังคมถูกผลิต เมื่อมนุษย์ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการทางสังคม (Practice) ซึ่งเป็นสาระของชีวิตและประสบการณ์ทางสังคมของมนุษย์ ซึ่ง Giddens มองว่ามนุษย์สร้างความหมายและความเป็นจริงทางสังคมจากภายในสถานการณ์ทางสังคม ซึ่งการปฏิบัติการ (Practices) เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น และสัมพันธ์กับมนุษย์ มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ได้ด้วยการเอาทรัพยากร (resource) ที่มีทั้งทักษะและความรู้ มารวบรวมสะสมผ่านวิถีทางไม่เป็นทางการ ถูกนำมาใช้ (ทรัพยากร ได้แก่

ทักษะการพูด การอ่าน ความรู้เกี่ยวกับสถานะแวดล้อม และสถานการณ์เฉพาะท้องถิ่นหรือการติดต่อกับคนอื่น ๆ) การปฏิบัติการทางสังคม สะท้อนให้เห็นความสามารถของมนุษย์ในการปรับเปลี่ยนสถานการณ์ที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง พร้อมๆ กับสร้างซ้ำเงื่อนไขทางสังคม (ปฏิบัติการ, ความรู้, ทรัพยากร) ที่ได้รับมาจากอดีต ซึ่งการสร้างซ้ำเงื่อนไขทางสังคมนี้ จะทำให้กลายเป็นกฎเกณฑ์ (Rules) ภายในโครงสร้างทางสังคมต่อไป โดยโครงสร้างทางสังคมนั้น จะมีโครงสร้างและการกระทำ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก สังคม ชุมชนหรือกลุ่มต่างๆ จะมีโครงสร้างปรากฏให้เห็นได้ก็ต่อเมื่อผู้คนมีการกระทำหรือ มีพฤติกรรมในลักษณะที่สม่ำเสมอคาดการณ์ได้ คือ การกระทำ จะเกิดขึ้นได้เฉพาะต่อเมื่อพวกเราแต่ละคนในฐานะปัจเจกบุคคลมีความรู้ที่ถูกกำหนดโครงสร้างโดยสังคมจำนวนหนึ่ง (เชษฐา พวงหัตถ์, 2549: 11-12) อีกทั้งเป็นทฤษฎีที่มุ่งนำความคิดทางสังคมวิทยาหลายๆ แนวมารวมเข้าด้วยกันเพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม และมุ่งปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น ในสังคมสมัยใหม่ที่มนุษย์จะสูญเสียความสามารถในการควบคุมสังคม Giddens เสนอว่า มนุษย์มีขีดความสามารถที่จะกระทำร่วมกันเพื่อควบคุมและเปลี่ยนทิศทางสังคมได้หากมนุษย์ปรารถนาจะกระทำเมื่อเรานำแนวคิดผู้กระทำ-โครงสร้าง (agency-structure) มาใช้อธิบายการกระทำของมนุษย์ เราได้ให้ความสำคัญกับวิธีการที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดชีวิตทางสังคมพร้อมๆ กับที่ได้รับอิทธิพลและถูกกำหนดโดยการจัดระเบียบทางสังคมที่มีอยู่ในโครงสร้างนั่นเอง (สุภางค์ จันทวานิช, 2551)

จากแนวคิด Structuration ของ Giddens ผู้วิจัยได้นำองค์ประกอบที่สำคัญของแนวคิดมาอธิบายผลการวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยกำหนดให้เป็นปัจจัย/เงื่อนไขสำคัญของการอธิบาย กลุ่มสตรีในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (Agency) ที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนโครงสร้าง และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สตรีคนอื่นๆ ที่ยังไม่มียบทบาทเป็นผู้กระทำการ ผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดเป็นผู้กระทำการได้ต่อไปในอนาคต โดยมีปัจจัย/เงื่อนไข คือ ช่วงระยะเวลา (Time) และพื้นที่ (Space) เป็นสิ่งที่เอื้อต่อการเกิดการเสริมสร้างพลังในตัวสตรีให้เป็นผู้กระทำการ (Agency) ในชุมชนของตนเองต่อไป

5. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้น

ในระดับชุมชน ซึ่งการวิจัยดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ผู้คนในชุมชน ได้เข้ามาเรียนรู้และแสวงหาความรู้จากประสบการณ์ อาศัยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการวิจัย คือ ระหว่างชาวบ้านผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย นักพัฒนา และผู้วิจัยผ่านกระบวนการวิจัยโดยเริ่มต้นตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลกระทบที่เกิดจากการดำเนินงาน รวมทั้งมีการสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดจนร่วมหาวิธีการแก้ไขปัญหาและร่วมพัฒนาต่อไป (นงนภัส คู่ขวัญ, 2551; ธนพรรณ ธาณี, 2540)

แนวคิด PAR ถูกพัฒนามาจากปัญหาของการพัฒนา หรือการแก้ปัญหาต่างๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สะท้อนความเป็นจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อนและมีพลวัตได้ดีที่สุด โดยไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่ต้องมีวิธีวิทยาที่เปิดกว้าง-ยืดหยุ่น และความลงตัวอยู่ที่สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สำหรับความแตกต่างของผู้เข้าร่วมในการการวิจัยของนักวิจัย นักพัฒนา และผู้ปฏิบัติทั้งบทบาทและแนวทางการพัฒนา การผสมผสานอย่างลงตัว เกิดจากการผสมผสาน ทฤษฎีและแนวคิดที่ต่างกันให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นไปได้ในการปฏิบัติของผู้ที่ปฏิบัติหรือดำเนินการ ที่เริ่มต้นจากผู้คนที่รอบรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของพวกเขาเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่าต่อ การพัฒนาความรู้และทักษะในการปฏิบัติ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินิสาร, 2545: 37-39)

5.1 ความสำคัญของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีรายละเอียด ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นวิธีการวิจัยที่สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงสังคมในเชิงบวกด้วยอาศัยจุดเด่นของแรงขับเคลื่อนเป็นหลักสำคัญ โดยให้ความสำคัญต่อหลักการมีส่วนร่วม การสะท้อนกลับ การเสริมพลังอำนาจ และการมีอิสรภาพของกลุ่ม หรือคณะบุคคลที่แสวงหาการปรับปรุงสภาพสังคมของตนเอง นอกจากนี้ ยังเป็นกระบวนการประชาธิปไตยจากการที่คนในชุมชนได้เรียนรู้กระบวนการวิจัยด้วยตนเอง โดยผ่านกระบวนการ 3 อย่าง คือ 1) การสำรวจสังคม 2) การศึกษาสังคม (Social Education) และ 3) มีการปฏิบัติทางสังคม (Social Action) เพื่อให้สามารถนำความรู้ไปจัดการเปลี่ยนแปลงสังคม (Social Change) เพื่อปรับปรุงสถานะชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนสภาพโครงสร้าง (Social Structure) และความสัมพันธ์พื้นฐาน (Fundamental Relationship) ในสังคม อีกทั้ง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นวิทยาการวิจัยที่นักปฏิบัติการ หรือนักกิจกรรมใช้ในการเสริมพลังอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่น และเป็นที่ยอมรับว่าเป็นวิธีที่มีการกระทำที่หลากหลายที่สามารถเสริมพลังอำนาจให้ท้องถิ่นด้วยการจัดตั้งผู้นำท้องถิ่น ด้วยความตระหนักว่าการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะเน้นการมีส่วนร่วม การสร้างศักยภาพ และการเป็นเจ้าขององค์ความรู้ของท้องถิ่น และการให้อำนาจแก่ท้องถิ่นในการ

ร่วมพัฒนาหรือแก้ปัญหาของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังสามารถเป็นรากฐานที่ดีในการฝึกฝนกลั่นกรองปัญญา (นงนภัส คู่วิญญู, 2551: 180-183)

5.2 หลักการและองค์ประกอบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

1) การมีส่วนร่วม (Participation) ของประชาชนเป็นหัวใจที่สำคัญทั้งการพัฒนาและการแสวงหาคำความรู้ โดยต้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์ การสร้างการมีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งนักวิจัย นักพัฒนาและผู้ดำเนินการ นั้นต้องลดความเชื่อเดิมของนักวิชาการและนักพัฒนา ที่เชื่อว่าเป็นผู้รู้ให้กลายมาเป็นหุ้นส่วนในการเรียนรู้ร่วมกัน และสำหรับคนในชุมชนที่ประกอบไปด้วยหลากหลายกลุ่มในชุมชนที่มีความหลากหลายกับปัญหาที่ซับซ้อนมีพลวัตเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ซึ่งการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงต้องมีทั้งวิธีคิด และแนวทางการปฏิบัติที่ละเอียดอ่อน มีความยืดหยุ่นด้วยเพื่อให้สามารถปรับตามเงื่อนไขในพื้นที่

2) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องให้ความสำคัญกับการกระทำ (Action) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ที่ต้องเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้และการปฏิบัติ หรือการที่ได้ผลการวิจัยแล้วเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาแบบวงจร ด้วย PAR เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนที่ต้องการแก้ปัญหาหรือต้องการพัฒนาแบบคิดไปทำไป แล้วคิดเพิ่มเติมทำเพิ่ม และให้ความสำคัญกับกระบวนการ หรือเรียกกันว่าโดยทั่วไปว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของ PAR ก็เป็นองค์ความรู้ อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกันถ้าบริบทของการใช้วิธีการที่ต้องการสร้างศักยภาพให้กับคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชน

3) กระบวนการเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน โดยผ่านการวิเคราะห์ การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล แต่จุดที่ควรให้ความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ คือ จุดแรก จะเริ่มกระบวนการอย่างไร จะดำเนินกระบวนการอย่างไร จะเชื่อมโยงความรู้ที่ก่อตัวในแต่ละจังหวะของกระบวนการไปสู่การปฏิบัติอย่างไร และย้อนกลับอย่างไรในเชิงรูปธรรม จุดที่สอง ยังไม่มีการแยกแยะตัว “องค์ความรู้” กับ “ขีดความสามารถในการเรียนรู้และแก้ปัญหา” ของผู้อยู่กับปัญหา ซึ่งที่ผ่านมาเราให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ ที่ได้มาจากการรื้อฟื้นภูมิปัญญาเดิม หรือเป็นความรู้ที่ได้จากภายนอก และองค์ความรู้ที่เป็นการผสมผสานกลมกลืนกัน

เป้าหมายหลักควรอยู่ที่การสร้าง “ขีดความสามารถในการเรียนรู้และแก้ปัญหา” ของผู้ที่อยู่กับปัญหาได้แก่ วิธีคิดที่เป็นระบบขึ้น มีวิธีการปฏิบัติที่เป็นระบบขึ้น มีวิธีการจัดการกับเงื่อนไขต่างๆที่ยุ่งยาก ความสามารถเหล่านี้เพียงแต่เกิดกับแกนนำจำนวนหนึ่งที่อยู่กับปัญหาและมี

การพัฒนาเพิ่มขึ้นในแต่ละจังหวัดของกระบวนการ ก็จะส่งผลต่อความสำเร็จไม่มากนักน้อย (สิทธิ ญัฐ ประพุทธนิตินสาร, 2545: 40-42)

นอกจากนั้นหลักการที่สำคัญของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมี (McTaggart, 1988 อ้างถึงใน นงนภัส คู่ขวัญ, 2551: 191-198) ที่ควรให้ความสำคัญ โดยผู้วิจัยได้สรุปหลักการสำคัญ ได้ดังนี้

1) เป็นวิธีการปรับปรุงการปฏิบัติในสังคม (Social practice) ด้วยการเปลี่ยนแปลง การปฏิบัติในสังคมและเรียนรู้จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น โดยการเน้นความสำคัญของการศึกษาชุมชนโดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การประเมินปัญหาและความต้องการ ของชุมชน (need assessment) เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สถานการณ์ (situation analysis)

2) เป็นการวิจัยที่เน้นและให้ความสำคัญอย่างมากกับการมีส่วนร่วม (authentic participation) ซึ่งเกี่ยวกับความต่อเนื่องของการหมุนเวียนของการวางแผน (continuing spiral of planning) และการปฏิบัติ คือ การดำเนินการตามแผน (acting-implementing plans) ที่มีการสังเกต อย่างเป็นระบบ (systematically observing) มีการสะท้อนกลับ (reflecting) และย้อนกลับไปทำการ วางแผนอีก (re-planning) เพื่อต้องการคนในชุมชน ได้มีส่วนร่วมทั้งด้านการปฏิบัติด้านแนวความคิด และยังเป็นการรวบรวมและวิเคราะห์กลุ่มผู้ทำหน้าที่ตัดสินใจในส่วนเกี่ยวกับปฏิบัติการและความ ประทับใจเกี่ยวกับสิ่งที่จะเกิดต่อไปภายหน้าอีกด้วย ผู้เข้ามามีส่วนร่วมให้ได้ประจักษ์เห็นชัดใน ประสบการณ์ของตนเองซึ่งสามารถกระทำได้โดยการเก็บรักษามันที่ส่วนบุคคลของผู้ที่เข้ามามี ส่วนร่วมบันทึกความก้าวหน้าของตนเองและสะท้อนความคิดของตนเองเกี่ยวกับการเรียนรู้ของ กลุ่มที่ขนานกันไป

3) การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นความร่วมมือ ความรับผิดชอบ สำหรับการกระทำ จะเกี่ยวกับการปรับปรุงด้วยความร่วมมือของกลุ่มและจะขยายวงกว้างออกไปจากที่มี ส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ไปสู่การเกี่ยวข้องโดยตรงมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ จากผลกระทบ เหล่านั้นจากการสนใจในการปฏิบัติ

4) การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการสร้างชุมชนแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ ตนเอง (self-critical communities) ของประชาชนที่มีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือใน กระบวนการวิจัยของการวางแผน (planning) ลงมือกระทำ (acting) สังเกต (observing) และ ไตร่ตรอง (reflecting) ด้วยตนเองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมการกระทำผลที่ ตามมาและการปลดปล่อยตนเองจากระบบสถาบันและความบีบคั้นส่วนตัวที่ปิดกั้นพลังของการ ออกเสียงตามสิทธิของตนเอง และอิสระที่จะเลือกค่านิยมของสังคม (social values)

5) เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (systematic learning process) ที่คนในชุมชนจะสามารถตอบสนองและแสดงออกตามโอกาสที่เปิดกว้าง เป็นกระบวนการที่ใช้ปัญญาวิเคราะห์วิจารณ์ (critical intelligence) เพื่อสื่อสารถึงการกระทำและเพื่อพัฒนาการเรียนรู้

6) การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางการเมืองเพราะเกี่ยวกับคนในชุมชนที่ทำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะกระทบตนเองด้วยเหตุผล ซึ่งบางครั้งจะเป็นการสร้างแรงต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ทั้งในผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมและบุคคลอื่น

7) การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการวิเคราะห์อย่างพินิจพิจารณาในการสร้างสถานการณ์ของสถาบัน (โครงการรายงานและระบบ) การวิเคราะห์อย่างวิพากษ์วิจารณ์นี้จะช่วยให้การวิจัยแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมีการกระทำที่เป็นการเมือง โดย ก) เกี่ยวกับการประสานความร่วมมือในกระบวนการวิจัยและเชิญชวนให้ผู้เข้ามามีส่วนร่วมสำรวจ การปฏิบัติของตนเองและ ข) การทำงานในบริบทของสถาบันที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้นต่อการเข้าใจอย่าง มีเหตุผลมากยิ่งขึ้นกระบวนการการตัดสินใจมากขึ้น และในรูปแบบการทำงานที่เกี่ยวข้องที่สามารถตอบสนองความพึงพอใจของคนในชุมชน

8) การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะเริ่มต้นอย่างเล็กๆด้วยการทำงานบนพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยที่ปัจเจกบุคคลสามารถบริหารจัดการและควบคุมได้ และทำงานกันต่อไปในรูปแบบที่ขยายการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจรวมถึงแนวความคิดที่วิพากษ์วิจารณ์ของสถาบันที่อาจนำไปสู่ความคิดเพื่อการปฏิรูปทั่วไปของโครงการ รายการหรือระบบที่กว้างขวางมากขึ้นในนโยบายและการปฏิบัติผู้เข้ามามีส่วนร่วมต้องสามารถนำเสนอหลักฐานว่า เขาจะต้องเชื่อมต่ออย่างไรในหัวข้อที่สนใจที่จะยึดกลุ่มไว้ด้วยกันและการจัดตั้งการตกลงการแบ่งปันที่แท้จริงอย่างไรในกลุ่มดังกล่าว โดยจะต้องเริ่มวงจรถัดๆ ของการวางแผน กระทำ สังเกต และการสะท้อนที่สามารถช่วยกันกำหนดประเด็นความคิดและสมมติฐานที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นสิ่งที่เกี่ยวข้องนั้นจะสามารถระบุคำถามที่ทรงพลังมากกว่า สำหรับความก้าวหน้าในงานที่ทำอยู่

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนั้นนักวิจัยต้องให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้านรวมถึงการยอมรับต่อกระบวนการสังขมและกระบวนการสร้างองค์ความรู้ที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งย่อมแตกต่างจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนี้มุ่งเน้นพัฒนาศักยภาพ (Competency) และความสามารถ (Capability) ของชาวบ้านด้วยการส่งเสริมระดับและพัฒนาความมั่นใจในตัวเองของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อให้สามารถจะวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของตนเอง

5.3 กระบวนการที่ใช้ในวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อให้ได้มาทั้งองค์ความรู้และการปฏิบัติ หรือการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับปัญหาอันเป็นอันดับแรก และเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และมีแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นจริงตามเงื่อนไขที่หลากหลายนั้น จึงควรให้ความสำคัญต่อกระบวนการและเครื่องมือ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินิสาร, 2545: 78-79) ดังนี้

5.3.1 การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนระหว่างนักวิชาการและนักพัฒนา กับแกนนำของกลุ่มที่อยู่ในชุมชน การกำหนดบทบาทระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนากับแกนนำในชุมชนให้ชัดเจนและควรเน้นบทบาทให้ทุกฝ่ายเข้าใจตั้งแต่แรก โดยเฉพาะความชัดเจนในวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และความคาดหวัง ใครมีอะไร จะให้อะไร และได้อะไร เพื่อจัดการกับปัญหาของชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นหุ้นส่วน เพื่อให้ทุกส่วนสามารถตอบได้ว่า ทำไมต้องมาร่วมมือกัน การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนในที่นี้มี 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบแรก เป็นโครงการของชาวบ้านเองที่พัฒนา โดยแกนนำของชุมชนที่เข้มแข็งในกรณีนี้ความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนกลุ่มแรก คือ แกนนำ ทำความเข้าใจ กับบุคคลสำคัญสมาชิกในชุมชน ที่ต้องการเข้าร่วมแก้ปัญหา และหุ้นส่วนกลุ่มที่สอง คือ การประสานงานกับนักวิชาการ/การพัฒนา (ในฐานะที่ปรึกษา) ในนามการร่วมกระบวนการ

รูปแบบที่สอง เป็นโครงการของนักวิชาการ/นักพัฒนา ที่ได้สัมผัสกับปัญหาในชุมชนมาพอสมควรและพัฒนาโครงการที่ใช้ PAR เป็นเครื่องมือสำคัญ ในกรณีการสร้างความสัมพันธ์แบบ “หุ้นส่วน” จะเป็นขั้นตอนแรกที่จะต้องดำเนินการ ผู้รับผิดชอบโครงการมีกิจกรรมที่ต้องทำ มีวิธีการที่ใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งหุ้นส่วนที่ทำให้เกิดการร่วมมือกัน ดังนี้

1) นักวิจัย/นักพัฒนา ต้องทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์และส่วนประกอบอื่นๆ ที่สำคัญของโครงการร่วมกันระหว่างทีมงาน โดยต้องพยายามให้เห็นภาพการปฏิบัติในเชิงรูปธรรมให้ได้ วิธีการที่ควรปฏิบัติ คือ การทบทวนแนวคิดและยุทธศาสตร์ แนวทางที่เกี่ยวข้องกับโอกาสเพิ่มเติมถือได้ว่าเป็นการทบทวนเอกสาร หรือวิจัยเอกสาร ร่วมกับการพูดคุยกับผู้ที่มีความชัดเจน มีประสบการณ์เกี่ยวกับแนวคิด ผลที่ได้ คือ ทีมงานในการทำงานร่วมกันที่มีทุนเป็นพื้นฐานเกี่ยวกับเนื้อหาและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องหรือใกล้เคียงกับงานโครงการที่จะทำ

2) การทำความเข้าใจในบริบทปัญหา กิจกรรมนี้อาจทำได้โดยวิธีการศึกษาข้อมูลมือสอง ของชุมชน ตำบล และอำเภอนั้น เช่น ข้อมูลประชากร ข้อมูลเศรษฐกิจ หรือการวิจัยที่เกี่ยวข้องในชุมชน เมื่อผสมกับกิจกรรมแรกจะทำให้ได้ผลคือ ทีมงานเข้าใจในบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาที่เป็น โจทย์ของการวิจัยตาม โครงการมากขึ้น

3) การเข้าหาแกนนำ จากข้อมูลบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาในเบื้องต้น ทีมงานจะเริ่มเข้าใจว่าใครในชุมชนมีบทบาทอย่างไรในโครงสร้างทางสังคมและโครงสร้างทางอำนาจ/การเป็นผู้นำ-ผู้ตามของชุมชน ทีมงานอาจมีแกนนำของชุมชนบางส่วนอยู่แล้วตอนพัฒนาโครงการ หรืออาจยังไม่มีหรือหรือมีไม่พอ กิจกรรมการเข้าหาแกนนำเพื่อสร้างแกนร่วม 3 ฝ่าย เพื่อสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน จึงจำเป็น โดยใช้วิธีการพบปะอย่างไม่เป็นทางการกับแกนนำ ผู้ที่รู้เรื่องดี ผู้ที่มีใจสู้ มีใจอยากแก้ปัญหานี้มานานแล้ว ทีมงานควรสรรหาบุคคลเหล่านี้แล้วไปพบหรือให้แกนนำที่เคยมาร่วมคิดโครงการช่วยแนะนำ ที่สำคัญทีมงานจะต้องทำความเข้าใจกับแกนนำในชุมชนเกี่ยวกับเนื้อหาโครงการ บทบาทของแต่ละฝ่าย ใครจะช่วยอะไร ใครจะได้ อะไร และผลสุดท้ายทุกฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในชุมชนที่อยู่กับปัญหาจะได้รับอะไรที่เป็นรูปธรรม

การเป็นหุ้นส่วนเป็นเรื่องที่สำคัญและดำเนินการได้ยาก ดังนั้นทีมงานวิจัยต้องมั่นคงในหลักการและวัตถุประสงค์ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องใช้ความพยายามหลายครั้งในการแสวงหาแกนนำต้องอธิบายให้เข้าใจถึงการให้และการรับ โดยมีกฎเกณฑ์ที่สำคัญคือ ตัวปัญหาอันเป็นโจทย์ที่จะต้องแก้ไขร่วมกัน จะเป็นเครื่องช่วยให้การรวมตัวเป็นพวกเดียวกันเป็นหุ้นส่วนระหว่างคนนอกกับคนในเป็นจริงได้มาก นอกจากการอธิบายแล้วยังไม่เพียงพอ ต้องมีการปฏิบัติให้ตรงกับที่พูดบ่อยครั้งด้วย การรวมใจจึงจะเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

ความพยายามในการดึงแกนนำ/ผู้นำกลุ่มหรือสถาบันอื่นทั้งในและนอกชุมชนให้รับรู้และเข้าร่วมกระบวนการด้วยยิ่งดี ถ้าผู้นำกลุ่มและสถาบันเหล่านี้ถ้าเข้าใจและไม่มีเรื่องของการขัดผลประโยชน์เขาจะกลายมาเป็นผู้ร่วมกระบวนการ พลังในการแก้ปัญหาจะมีมากขึ้นและโอกาสของความยั่งยืนในการแก้ปัญหาจะมีสูงขึ้นด้วยเมื่อสิ้นสุดโครงการ

5.3.2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม กระบวนการนี้จะดำเนินการหลังจากที่หุ้นส่วนได้มีแกนนำชุดหนึ่งที่มีใจพร้อมที่จะแก้ปัญหานั้นเป็นโจทย์หลักของโครงการ ได้มีการรวมกลุ่มตามธรรมชาติที่มีสมาชิกจำนวนหนึ่ง มากน้อยเพียงใดไม่สำคัญ แต่ผู้ที่เป็นแกนนำต้องเป็นตัวจักรสำคัญของกลุ่ม (Core of the Group) วิธีการหลักที่ใช้ตามมา คือ การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการประยุกต์ PRA (Participatory Rural Appraisal) หรือที่เรียกในวงการว่า “การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม” โดยเน้นให้กลุ่มแกนนำของกลุ่มมีใจอยากแก้ไขปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกและกลุ่มคนส่วนใหญ่ของชุมชน

5.3.3 การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action-PPA) เป็นขั้นตอนที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพ ข้อจำกัดเงื่อนไข ทรัพยากร ที่ชุมชน/กลุ่มคนจะสามารถดำเนินการตามแผนที่จากการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหของตนเองได้หรือไม่

หรือเรียกว่าเป็นแผนของชุมชน และออกเป็นแผนประสานงานกับภายนอก กับเครือข่ายของกลุ่มนอกชุมชน กับ อบต. กับหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรเอกชน เพื่อผลักดันให้ปฏิบัติการแก้ปัญหาที่มีพลัง กระบวนการนี้จึงเป็นเรื่องของการกำหนดยุทธศาสตร์และกิจกรรมที่หลากหลาย แต่ทุกอย่างต้องสนองตอบต่อสาเหตุของปัญหา และทุกอย่างต้องทำได้จริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย ที่สำคัญคือ เป็นแผน ที่มาจากชาวบ้านในชุมชน

5.3.4 การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action and Evaluation-PAE) เป็นขั้นตอนของการปฏิบัติที่เกิดจากการเชื่อมโยงปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข โดยเน้นการเรียนรู้ทั้งกระบวนการอย่างเป็นระบบทั้งที่เป็นผลสำเร็จ และผลที่ล้มเหลว รวมไปถึงอุปสรรค และเงื่อนไขต่างๆ ที่ทำให้ผลสำเร็จ/ล้มเหลวเกิดขึ้น ดังนั้นขั้นตอนนี้จึงเป็นหัวใจสำคัญของ PAR เป็นเรื่องของ การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม ซึ่งกระบวนการ PAE จะเข้ามาช่วยให้การทำงานและการถอดประสบการณ์เป็นระบบผ่านการทำ การพูดคุยในระหว่างทำตามแผนไปช่วงเวลาหนึ่งจะมีการจัดเวทีเสวนา ซึ่งนักวิชาการ/นักพัฒนาจะมีบทบาทมากขึ้น หรือมีส่วนร่วมกับกลุ่มมากขึ้นในการร่วมกันทบทวนผลการดำเนินงานที่ผ่านมา การถอดประสบการณ์อย่างเป็นระบบก็จะเกิดขึ้น จากนั้นก็จะไปทำงานต่อวนเวียน ไปแบบนี้จนสิ้นสุดการทำตามแผนชุมชนนั้นๆ จึงจะมีการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อถอดประสบการณ์ทั้งหมดต่อไป

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนเอกสารเพื่อประกอบการอภิปรายผลการศึกษา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการเสริมสร้างพลังชุมชน

กนกรัตน์ ยศไกรแลคณะ (2542) ได้ทำวิจัยเรื่อง การสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษากิจกรรมคลองแสนแสบ พบประเด็นในเรื่อง พลังชุมชนในการรักษาคองแสนแสบ ได้ดังนี้

พลังภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความสำคัญต่อการรักษาคองแสนแสบ เนื่องจากทำให้เกิดพลังชุมชนในการรักษาคองแสนแสบอย่างฝังแน่น อันเป็นผลให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและพลังท้องถิ่นในการรักษาคองแสนแสบให้มีสภาพดีขึ้นมีหลายปัจจัยทั้งจากสิ่งไม่มีชีวิตอย่างฐานทรัพยากร และสิ่งมีชีวิต นั้น คือ การรวมตัวของปัจเจกบุคคล มาเป็นกลุ่มและชุมชน เป็นผลทำให้

เกิดพลังชุมชนขึ้น ซึ่งพลังของชุมชนใดมีมากมีน้อยขึ้นอยู่กับรากฐานของชุมชนที่หล่อหลอมจากความรู้ที่มีอยู่ภายในท้องถิ่น ที่เกิดจากสถาบันศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2545, อ้างถึงใน พัทรินทร์ สิริสุนทร, 2546: 7-8) ได้ทำการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายและพลังของท้องถิ่น ที่เกิดจากสำนักทางประวัติศาสตร์ โดยใช้กรอบคิดทางประวัติศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ในอดีต และใช้มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่หลากหลายและซับซ้อนเพื่อศึกษา “ตัวละคร” ที่เป็นสามัญชน โดยอาศัยฉากของท้องถิ่นเมืองพิษณุโลกในอดีต เป็นเวทีการนำเสนอพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ผ่านคนธรรมดาๆ ซึ่งอาจนำมาซึ่งการอธิบายปัญหาของความล้มเหลวในการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ ของสามัญชนคนไทยในท้องถิ่นปัจจุบัน โดยได้ชี้ให้เห็นถึง การไม่เคยมีตัวตนของสามัญชนในบันทึกทางประวัติศาสตร์สำนึกรัฐชาติที่ดี หรือการบดบังชุมชนท้องถิ่นที่ยิ่งใหญ่ในอดีต โดยการทดแทนภาพของความยิ่งใหญ่ด้วยภาพของราชอาณาจักร และนำเสนอภาพของท้องถิ่นในรูปของความล้าหลัง ป่าเถื่อนและอันตราย น่าจะเป็นที่มาของการขาดสำนึกทางสังคมที่สืบสานต่อเนื่องมาในสังคมไทยในปัจจุบันและการศึกษาถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบจนเต็มพื้นที่ น่าจะเป็นคำตอบหนึ่งของการปะติดปะต่อภาพของสังคมไทยที่ขาดพลังได้เป็นอย่างดี

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ได้ศึกษาสำรวจสถานะความรู้ เรื่องกระบวนการและเทคนิค มีส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงการเสริมสร้างพลังชุมชนว่า การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ เป็นหัวใจในการเสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน การเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน หมายถึง การเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลังความสามารถ ที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายการทำงานที่จะต้องมียุ่อย่าง ต่อเนื่องและถือว่าเป็นหัวใจในการทำงานเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้สร้างให้เกิดการเรียนรู้ควบคู่ไปด้วยกัน ซึ่งความสำคัญที่กระบวนการเรียนรู้มากกว่าตัวของความรู้ ดังนั้น การเลือกรูปแบบและเทคนิคของการส่งเสริมการเรียนรู้ควรคำนึงถึงมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชาติ วัฒนธรรม คุณค่าของความรู้เดิม และการสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่างๆ

นอกจากนี้ ปัจจัยด้านผู้นำเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการสร้างหรือทำลายความเข้มแข็งของชุมชน ผู้นำถือว่าเป็นกิจกรรมหลักของการพัฒนา สามารถทำให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ในอีกด้าน

หนึ่ง ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีภาวะผู้นำ สามารถประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ผลสำเร็จที่ดี ผู้นำชุมชนมีอิทธิพลทั้งทางบวกและทางลบต่องาน มีบทบาทเป็นได้ทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นที่น่าสังเกตว่าในสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และมีความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรม “ผู้นำ” ได้รับการจัดให้เป็นปัจจัยสำคัญในอันดับต้นๆ ของความสำเร็จและความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกของชุมชนก็เป็นความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ผู้นำมักจะเป็นคนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจและมีทรัพย์สินหรือตำแหน่งสูงกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ในลักษณะเช่นนี้ผู้นำยิ่งเข้มแข็งมากเท่าใดชุมชนก็อาจจะอ่อนแอลงมากขึ้นเท่านั้น

ในทางกลับกันผู้นำที่มีภาวะผู้นำที่ดี อาจจะไม่ใช่ว่าผู้มีอำนาจ อิทธิพลหรือมีฐานะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ผู้นำทางความคิด ทางคุณธรรม ทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน บุคคลเหล่านี้สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อประสานให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติงาน มีการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์และทรัพยากร เพื่อนำไปสู่ชีวิตที่ดีร่วมกัน

ปัจจัยด้านกลุ่มและเครือข่าย ถือเป็นพลังความเคลื่อนไหวของชุมชนและสังคมทำให้ขยายพลังในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การรวมตัวกันทั้งในระดับกลุ่มและเครือข่าย มีจุดที่คล้ายคลึงกัน คือ มีสำนึก ความสนใจ วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกัน เช่น เพื่อแก้ไขปัญหาปกป้องผลประโยชน์ สร้างพลังในการเปลี่ยนแปลง หรือสร้างพลังอำนาจในการต่อกรเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ลักษณะของเครือข่ายในงานพัฒนาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเครือข่ายองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายองค์กรประชาชน แต่ในปัจจุบันได้เริ่มมีการกล่าวถึงเครือข่ายทางสังคมหรือเครือข่ายประชาสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบการรวมตัวที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการรวมตัวระหว่างกลุ่มที่มีปัญหาหรือความต้องการเฉพาะกลุ่มเฉพาะด้านที่คล้ายคลึงกันเท่านั้น แต่อาจเป็นการรวมตัวกันระหว่างบุคคลที่มีจิตสำนึกความต้องการหรือความรู้สึกร่วมในประเด็นสาธารณะหรือต้องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มคนต่างพื้นที่ ต่างอาชีพ การรวมตัวดังกล่าว เป็นการตัวของบุคคลที่กระจายอยู่ทั่วสังคม ซึ่งไม่ได้รู้จักกันหรืออยู่ใกล้ชิดกันมาก่อนโดยอาศัยช่องทางติดต่อสื่อสารและระบบสารสนเทศเป็นจุดเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม หรือเครือข่ายประชาสังคม จึงเป็นอีกพัฒนาการของการรวมตัวเป็นเครือข่าย ไม่เพียงแต่การอธิบายความเคลื่อนไหวจากเครือข่ายสู่การรวมตัวในลักษณะประชาสังคม ปัจจุบันได้มีความพยายามในการอธิบายถึงการกลับมาใหม่ของประชาสังคมที่เรียกว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงของกลุ่มคนที่หลากหลายไม่จำกัดเฉพาะชนชั้น เรื่องที่เคลื่อนไหวมิใช่เพียงเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ ดังนั้นขบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่ จึงเป็นการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางและซับซ้อนกว่า

อีกทั้งยังมีกิจกรรมเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน เป็นอีกปัจจัยในการเสริมสร้างพลังชุมชน ซึ่งลักษณะของกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ควรประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ หรือการทำงานด้านความคิด และกิจกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม การเมือง และบริหารจัดการ ทั้งนี้ควรพิจารณาให้สอดคล้องกับพัฒนาการชุมชน และการสร้าง การใช้ และการพัฒนาองค์ความรู้ องค์ความรู้ในการทำงานพัฒนาเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ในการปฏิบัติงาน การประยุกต์ใช้จึงควรพิจารณาถึงความเหมาะสมของเงื่อนไขสถานการณ์ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสถานการณ์ ปัญหาการพัฒนา อุดมการณ์ และเป้าหมายของการพัฒนาที่มุ่งให้มนุษย์มีอิสรภาพ ในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของตน แต่อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ดังนั้น ความรู้ควรเป็นเครื่องมือ นำทางที่ต้องมีการพิจารณาทบทวนถึงประโยชน์ ความเหมาะสม และความถูกต้องอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้การใช้ความรู้การทบทวนและการสร้างความรู้ใหม่เป็นกระบวนการต่อเนื่องและสร้างสรรค์อย่างแท้จริง

พรทิพย์ โภไคยอุดม (2544: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการเสริมสร้างพลังอำนาจด้วยการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลกลาง พบว่า ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลชั้น 1 ชั้น 3 ชั้น 5 ประชาชนได้รับการเสริมพลังอำนาจ ให้มีความรู้ ได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนควรมีนุชยสัมพันธ์ดี และเทคนิควิธีการสอนนอกระบบโรงเรียนในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ผู้ปฏิบัติงานในองค์การบริหารส่วนร่วมในชั้นเรียน/การฝึกอบรม

พัศตร์วิมล เพียรล้ำเลิศ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ให้กับองค์กรผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำจันทบุรี โดยมีจุดมุ่งหมายที่การสำรวจเชิงวิเคราะห์ต่อนโยบายการจัดการน้ำของรัฐบาล และการวิเคราะห์สถานภาพและปัญหาต่างๆ ตลอดจนการบริหารและการจัดการขององค์กรผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำจันทบุรี ทั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำเดิมที่ไม่เป็นทางการและกลุ่มผู้ใช้น้ำแบบเป็นทางการในระดับชุมชน ซึ่งผลการศึกษา พบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำแบบดั้งเดิมมีการดำเนินงานที่เข้มแข็งและยาวนานกว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำแบบเป็นทางการ เนื่องจากว่ากลุ่มแรกเกิดจากความสมัครใจรวมตัวกันเองในการจัดการน้ำจากน้ำตกมาเป็นแหล่งน้ำใช้ในการเกษตร โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีแนวคิดพึ่งพาธรรมชาติในการจัดสรรน้ำให้กับสมาชิกกลุ่มใช้อย่างเป็นธรรม และร่วมกันซ่อมบำรุงทางน้ำเป็นประจำทุกปี รวมถึงการกำหนดกฎ ระเบียบ และบทลงโทษ เป็นของตนเอง และทุกคนล้วนเป็นหุ้นส่วนที่เท่ากัน คือ คนละ 1 ไร่ ในการดำเนินงาน ทางกลุ่ม

ผู้ใช้น้ำ จึงได้นำพิธีกรรมเข้ามาใช้ในการจัดการน้ำเพื่อสร้างความเชื่อมั่นว่าจะมีน้ำใช้ตลอดไป และ ส่วนที่เป็นกลุ่มที่สอง กลุ่มผู้ใช้น้ำแบบเป็นทางการ เกิดขึ้นเนื่องจากหน่วยงานของรัฐซึ่งเข้ามา พัฒนาแหล่งน้ำสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้น เพื่อรองรับประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ แต่เนื่องจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐเกือบทั้งหมดใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และพึ่งพาน้ำมัน/ ไฟฟ้า จึงทำให้การลงทุนและค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการในโครงการของภาครัฐค่อนข้างสูง จึง ทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำกลุ่มนี้จะต้องรับภาระค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่งและต้องการสมาชิกจำนวนหนึ่งที่ค่อนข้างมาก

ในด้านความเข้มแข็งขององค์กร จะพบว่าการดำเนินงานของกลุ่มผู้ใช้น้ำแบบ ดั้งเดิมมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็งและยาวนานกว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำแบบเป็นทางการ โดยมีประเด็น ที่น่าสนใจ คือ

1) มูลเหตุที่ทำให้สมาชิก/กลุ่มคนในองค์กรมารวมตัวกันได้ด้วยความสมัครใจ นั้น คือ “การมีน้ำใช้” เป็นเป้าหมายร่วมกันของเกษตรกร ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลน น้ำและได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน ซึ่งเกิดจากการมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติเพื่อ ความอยู่รอดของตนเอง

2) องค์กรประกอบที่ทำให้องค์กรของกลุ่มผู้ใช้น้ำแบบดั้งเดิมเข้มแข็ง จากการศึกษา พบว่า

- การมีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่เกิดผู้นำทางความคิดจากการพูดคุยกันของเกษตรกรในยาม ว่างจากการทำการเกษตร อีกทั้งยังต้องบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ขอมรับ และให้ความเชื่อถือ ไว้วางใจ ซึ่งเป็นการเกิดผู้นำโดยธรรมชาติที่ไม่ใช่มาจากการแต่งตั้งหรือการเลือกตั้ง
- การทำงานบนฐานทรัพยากรที่ตนเอง/ชุมชนมีอยู่
- การมีส่วนร่วมของสมาชิก เนื่องจากจำนวนสมาชิกที่พอเหมาะทำให้สามารถ สื่อสารข้อมูลถึงกันได้สะดวกรวดเร็ว เกิดการรับรู้และสร้างความเข้าใจให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ได้ง่าย โดยเฉพาะความรู้สึกร่วมของการเป็นเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมการดำเนินงานนั้น และ ความเข้าใจประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกัน

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2546) ได้ทำการวิจัยเรื่อง องค์กรความรู้ใหม่กับการสร้างพลัง ชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง โดยเสนอทางเลือกใหม่ของการพัฒนาที่วางอยู่บน ฐานคิดของการนำองค์ความรู้ในท้องถิ่นมาใช้เพื่อสร้างพลังทางปัญญา และขยายขอบข่ายทุนทาง สังคมวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งได้นำเรื่องวิสาหกิจชุมชนกับการพัฒนามาใช้ เป็นกรณีศึกษา พบว่า องค์กรความรู้ในท้องถิ่นแขนงต่างๆ มีการสร้างใหม่และผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา

โดยใช้องค์ประกอบและทุนทางสังคมที่หลากหลายและมีพลวัต และผู้แสดงทางสังคม (Social Actors) ตลอดจนสถาบันทางสังคมได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดรูปแบบและทิศทางของการพัฒนาและผลิตองค์ความรู้ การผสมผสานวิธีวิทยาที่หลากหลายทั้งการสำรวจ การศึกษาเชิงคุณภาพและการศึกษาจากเอกสาร ได้ฉายภาพของท้องถิ่นในลักษณะที่มีความซับซ้อนและมีการเคลื่อนไหวปรับตัวผ่านการประยุกต์มิติทางวัฒนธรรมเพื่ออธิบายการขับเคลื่อนของพลังแห่งความรู้ของชุมชนท้องถิ่นทั้งที่เป็นองค์ความรู้กระแสหลัก ที่มุ่งศึกษาวัฒนธรรมแบบสากลไร้พรมแดนซึ่งเน้นแนวคิดปัจเจกนิยม บริโภคนิยม และเสรีนิยม กับมิติของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เน้นการพึ่งตนเองและความเชื่อดั้งเดิม ได้ยืนยันถึงพลังแห่งองค์ความรู้ที่ยังมีอยู่ในท้องถิ่น แต่บ่อยครั้งได้ถูกทำลายลงโดยแผนนโยบายและโครงการที่ขาดความตระหนักในมิติและทุนทางสังคมวัฒนธรรม

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2546) ได้ทำวิจัยเรื่องการศึกษาองค์กรชุมชนเข้มแข็งและการพัฒนารูปแบบเครือข่ายองค์กรชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนในเขตเทศบาลตำบลอุโมงค์ อำเภอมืองจังหวัดลำพูน ได้นำเสนอรูปแบบศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วม วิธีการเน้นเทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยใช้เครื่องมือการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) แบบต่างๆ เทคนิคการวิเคราะห์องค์กร (SWOT Analysis) การวิเคราะห์ผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder Analysis) การจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการจัดทำกรณีศึกษา (Case Study) องค์กรชุมชนประเภทต่างๆ เช่น สหกรณ์ไวน้อยอุโมงค์ กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มอาชีพสตรี ผลการศึกษา พบว่า มี 2 ประการ คือ 1) ศักยภาพขององค์กรชุมชนและองค์กรชุมชนเข้มแข็งแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2) ได้แนวทางและรูปแบบในการเสริมสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็งแบบมีส่วนร่วม และพึ่งตนเองได้ และการเสริมสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนให้สามารถดำเนินการได้ โดยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันขององค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชน ควรดำเนินการโดยชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง

เมื่อนำผลการศึกษานำมาสรุปเชื่อมโยงกับประเด็นในหัวข้อ “พลังชุมชนและกระบวนการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนายั่งยืน ได้ 2 ด้าน คือ 1) ศักยภาพของชุมชนในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนสามารถเข้าร่วมศึกษาสถานการณ์ของชุมชน และวิเคราะห์ความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้เครื่องมือสำหรับการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน เช่น การทำแผนที่หมู่บ้าน การทำปฏิทินฤดูกาล การทำแผนผังใยแมงมุม การให้คะแนนการใช้ประโยชน์จากพืช เป็นต้น รวมทั้งการใช้เกณฑ์วิเคราะห์ความเข้มแข็งของชุมชน เช่น โครงสร้างสังคม ระบบเศรษฐกิจชุมชน ผู้นำ ฯลฯ จึงเป็นการพัฒนาศักยภาพการทำวิจัยให้แก่สมาชิกชุมชนวิธีหนึ่ง ในส่วนของผู้ประสานงานชุมชนทำหน้าที่ผู้เชื่อมประสานองค์ความรู้ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกชุมชน

และทำหน้าที่เป็นบุคลากรหลักในการเข้าร่วมศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน โดยสามารถทำหน้าที่เสริมจุดอ่อนและแก้ไขข้อจำกัดขององค์กรชุมชนในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและการประสานข้อมูลข่าวสารด้านวิชาการจากภายนอกชุมชนอีกด้วย 2) การบริหารจัดการองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง พบว่าสมาชิกชุมชนได้มีการรวมตัวกันและจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนประเภทต่างๆ เช่น ประเภทอาชีพ ประเภทหัตถกรรม ประเภทท่องเที่ยว ประเภทเกษตรกรรม ซึ่งความหลากหลายของการดำเนินงานกิจกรรมสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะปัญหาของชุมชนที่ประสบอยู่และเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาโดยชุมชนมีส่วนร่วม และศักยภาพของพลังชุมชนมีทั้งมากและน้อย หรือมีระดับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนไม่เท่าเทียมกัน ดูได้จากจำนวนกลุ่มกิจกรรมที่มีเป็นจำนวนมาก

ในส่วนของเครือข่ายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเครือข่ายกิจกรรมมากกว่าเครือข่ายทางความคิด โดยจัดอยู่ในเครือข่ายกิจกรรมประเภทเดียวกันเป็นหลัก

เยาวดี สุวรรณาคะ (2543ก: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง ผลของกระบวนการศึกษาเพื่อสร้างพลังที่มีต่อการพัฒนาแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของกระบวนการศึกษาเพื่อสร้างพลังที่มีต่อการเห็นคุณค่าในตนเอง ความเชื่อในความสามารถของตนเอง และการดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพอนามัยในชุมชนของแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว

จากการวิเคราะห์เนื้อหา และการประเมินผล โครงการฝึกอบรมของกลุ่มทดลองพบว่า มีการเพิ่มความสามารถในการทำงานร่วมกัน คือมีการพัฒนาทักษะการฟัง การพูด การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน การนำทรัพยากรมาใช้และเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงประชาชนในหมู่บ้านมีความตระหนักเกี่ยวกับสุขภาพของครอบครัวและชุมชน และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนเพิ่มมากขึ้น การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า กระบวนการศึกษาเพื่อสร้างพลังมีผลในการพัฒนาแกนนำสุขภาพประจำครอบครัวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคลและชุมชน ควรมีการประยุกต์ใช้ในการพัฒนานักศึกษาด้านสาธารณสุขในชุมชนต่อไป

เยาวดี สุวรรณาคะ (2546ข) ได้ศึกษาการพัฒนาารูปแบบการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งในการจัดการปัญหาสุขภาพจิต ตามแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ พบว่า ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การใช้บริบทและทุนเดิมของชุมชนในการเรียนรู้ ประกอบด้วย องค์กรในชุมชน คือ บ้าน วัด โรงเรียน สถานีนามัย และองค์การบริหารส่วนตำบล องค์ประกอบของ

กระบวนการเรียนรู้ คือ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้เนื้อหาและองค์ความรู้โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยภายใน และภายนอกชุมชน

ขั้นที่ 2 การใช้การเรียนรู้สู่การแก้ไขปัญหา มี 6 ขั้นตอน คือ 1) ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหาาร่วมกันวิเคราะห์และกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมของชุมชน 2) การเสริมสร้างพลังแก่แกนนำชุมชนด้วยโปรแกรมการฝึกอบรมด้านเจตคติเรื่องสิ่งเสพติด เจตคติต่อตนเองและผู้อื่น ทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะการคิดอย่างเป็นระบบ และศึกษาดูงานชุมชนเข้มแข็ง 3) ชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ไข 4) ชุมชนร่วมกันดำเนินการ 5) ชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และร่วมกันปรับปรุงหากไม่สำเร็จ 6) องค์กรภายนอกชุมชนเสริมแรงและสนับสนุนทรัพยากร โดยมีการเสริมแรงและสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง

ขั้นที่ 3 ชุมชนเข้มแข็ง ในระดับดับบุคคลเกิดเจตคติที่ดีในการแก้ไขปัญหายาเสพติด เจตคติต่อตนเองและผู้อื่น ทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะการคิดเป็นระบบในระดับชุมชน เกิดกิจกรรม การแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชน มีความรัก สามัคคี และจิตสำนึกร่วมกัน

นอกจากผลการศึกษาที่ค้นพบแล้ว ทำให้เกิดกิจกรรมการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ สมาชิกชุมชนเกิดความรัก ความเอื้ออาทร และการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคลและชุมชน ดังนั้นควรมีการประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งต่อไป

อ้อมทิพย์ เมฆรักขานิช แคมป์ และนเรศ สงเคราะห์สุข (2547: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทการสื่อสารในการเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งของผู้หญิงในการปกครองท้องถิ่น ผลการศึกษาที่เกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาบทบาทการสื่อสารในการเสริมสร้างพลังผู้หญิง มีหลายแนวทาง คือ

- 1) ขยายบทบาทการสื่อสารในหมู่บ้านที่ยังมีบทบาทการสื่อสารน้อย โดยผ่านกลไก เนื้อหา กิจกรรมที่สอดคล้องเหมาะสมกับเงื่อนไขของพื้นที่นั้น
- 2) พัฒนากลไกการสื่อสารที่เกิดขึ้นใหม่ที่เรียกว่าเวทีหมุนเวียนและใช้รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งกลไกดังกล่าวอยู่ระหว่างการขับเคลื่อน
- 3) ใช้ช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ผู้นำหญิงเข้าไปมีส่วนร่วม เช่น อบต. กลุ่มต่างๆ ที่ผู้นำหญิงมีบทบาทอยู่โดยเน้นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
- 4) พัฒนาศักยภาพการสื่อสารของผู้หญิง รวมทั้งพัฒนาวิธีคิดที่เน้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและการพึ่งตนเอง การสร้างความหมายผู้นำ คือ ผู้ให้บริการและการใช้ความเป็นหญิงควบคู่ไปกับการเป็นผู้นำ

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อบทบาทการสื่อสาร พบว่า มี 3 ปัจจัย และ หนึ่งในปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง ได้แก่ ศักยภาพการสื่อสาร วิธีการทำงาน ลักษณะงานและพื้นที่การทำงาน การรับรู้และให้ความหมายของผู้นำ ประสบการณ์ทำงาน แรงจูงใจ การมีบทบาทที่หลากหลาย ความเป็นหญิง การทำงานร่วมกับผู้นำชายและความพร้อมของครอบครัว สะท้อนให้เห็นถึงการส่งเสริมบทบาทให้ผู้หญิงมีพื้นที่ทางสังคม โดยเฉพาะในด้านการสื่อสารมาใช้เพื่อเสริมสร้างพลังของตนเองในการปกครองส่วนท้องถิ่น

Rekha (2003) ได้ศึกษาการพัฒนาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของสมาคมผู้หญิงในประเทศอินเดียที่เป็นนายจ้างตนเองหรือไม่ได้ทำงานรับจ้างผู้อื่น (The Self-Employed Women's Association: SEWA) ซึ่งอยู่ในรัฐคุชราต (Gujarat) ซึ่งให้ความสำคัญในการเพิ่มขีดความสามารถแก่กลุ่มผู้หญิงนี้ คือ ต้องให้ผู้หญิงได้มีโอกาสเข้าถึง/และควบคุมทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นที่ดิน เงินทุน ความรู้ โดยจะต้องส่งเสริมให้มีอำนาจในการตัดสินใจ เน้นการบทบาทให้กลุ่มผู้หญิงมีส่วนร่วมและเพิ่มทักษะการใช้เทคโนโลยีเพื่อใช้พัฒนาความสามารถของตนเอง

Sanjaya และคณะ (2007) ได้ศึกษาการเสริมสร้างศักยภาพของผู้หญิงในชนบทตามแนวทางการพัฒนาชุมชนในประเทศเนปาล พบว่า ยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพของผู้หญิงชนบทในประเทศเนปาล จะต้องเน้นให้เกิดความสามารถในการพึ่งตนเอง (Self-reliance) โดยจัดทำเป็นกลุ่มพึ่งตนเอง (Self-help Group) โดยเน้นการส่งเสริมในเรื่องการศึกษาเพื่อให้สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นพื้นฐานที่สำคัญ และการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมในการเพิ่มศักยภาพ เช่น การคิด การตัดสินใจด้วยตนเอง

Ugbomeh (2001) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการศึกษากลุ่มผู้หญิงในประเทศไนจีเรีย ผลการศึกษาได้เน้นให้กลุ่มผู้ชายเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพบทบาทของผู้หญิงในชุมชน จะต้องเปิดโอกาสและพื้นที่ให้แก่ผู้หญิงได้เรียนรู้สังคมภายนอก รวมไปถึงการเข้าถึงข้อมูลและองค์ความรู้ที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพของผู้หญิง โดยการเสริมสร้างศักยภาพให้แก่ผู้หญิงในจิเรียนั้น จะต้องให้ความสำคัญเรื่องการศึกษา สังคม และเศรษฐกิจ

จากที่ได้ทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องการเสริมสร้างพลังชุมชน สรุปได้ว่า การเสริมสร้างพลังนั้น จะต้องเกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งเกิดพลังนั้นจะต้องกระบวนการกลุ่ม/การเป็นเครือข่าย โดยจะต้องร่วมกันคิดในการรวบรวมฐานข้อมูล รวมไปถึงการมีจิตสำนึกและความตระหนักร่วมกัน ลักษณะของกิจกรรมเน้นในการทำกิจกรรมที่ตอบสนองปัญหา/ความต้องการและต้องมีความต่อเนื่อง ที่เสริมสร้างกระบวนการคิด และพัฒนาองค์ความรู้ด้วยประสบการณ์การศึกษาดูงาน/ฝึกอบรม ร่วมสรุปบทเรียนร่วมกัน ร่วมจัดทำแผน

ชุมชน และเน้นการมีส่วนร่วม ตัวผู้นำ/กลุ่มแกนนำ/ผู้นำทางสังคม เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างพลัง รวมไปถึงภูมิปัญญา/ต้นทุนทางวัฒนธรรม การให้การศึกษาอบรมระบบจะช่วยเสริมสร้างพลัง ความเชื่อมั่นของการรู้สึกเห็นถึงคุณค่าของตนเอง ที่สำคัญการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและคนในครอบครัวก็ถือเป็นปัจจัยพร้อมกับการมีองค์กรจากภายนอกเข้ามาช่วยสนับสนุนให้คนในชุมชนมีพลังในการจัดการตนเองและชุมชนของตนเองต่อไป

6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดกระบวนการเรียนรู้

ธนดล พรหมด้วง(2550: บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจากสถานการณ์ปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง และเพื่อศึกษาถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งทางสิทธิ อำนาจ ทูนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่ากรณีความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ศึก มีมูลเหตุมาจากการขยายอำนาจรัฐเข้าควบคุมทรัพยากรในพื้นที่และชักนำชุมชนให้เข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ นอกจากนี้การเข้ามาของกลุ่มทุนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เข้มข้นและนำมาซึ่งความต้องการทรัพยากรน้ำที่เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดภาวะแตกตัวทางสังคมจนนำมาสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในฤดูแล้ง และสำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาทั้งในระยะสั้นโดยตอนบนลุ่มน้ำ ทั้งกลุ่มม้งและปกากะญอจะมีวิธีการจัดการกับปัญหาโดยใช้องค์ความรู้ที่คล้ายกัน คือ การนำเทคโนโลยี การใช้ท่อPVC การใช้สปริงเกอร์ และหากมีการขัดแย้งจะมีการตั้งคณะกรรมการฝ่ายละเท่าๆ กันเพื่อเจรจาตกลงกันในแต่ละลำห้วยที่ใช้ร่วมกัน ในส่วนปลายมีการจัดสรรน้ำในช่วงฤดูแล้ง โดยใช้โครงสร้างระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ยังใช้กันอยู่หากน้ำไม่เพียงพอ ก็จะเป็นการสลับเปลี่ยนวันกันโดยให้แก่ฝ่ายเป็นผู้ตัดสินใจ

การแก้ไขปัญหาระยะยาว พบว่า มีลักษณะของการใช้อำนาจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหา โดยกลุ่มปกากะญอซึ่งมีอำนาจต่อรองน้อยไม่สามารถต่อสู้หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ตามลำพังจึงอาศัยอำนาจ จากคนนอกชุมชนในฐานะพันธมิตรร่วมที่เสียประโยชน์จากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำจากกลุ่มม้ง โดยมีการขับเคลื่อนผ่านเครือข่ายคนเมือง ชมรม กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเพื่อประสานไปยังฝ่ายปกครองอำเภอให้เกิดการดำเนินการเปิดเวทีเจรจาไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง ซึ่งพบว่าสามารถยุติปัญหาได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะยังคงละเมียดอยู่เช่นเดิม

ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งคือ ทั้งการแก้ไขปัญหาระยะสั้นและระยะยาวในพื้นที่ พบว่า การแก้ไขระยะสั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดยใช้องค์ความรู้ที่หลากหลายเพื่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้ได้คงที่เช่นเดิมหรือเพิ่มขึ้น ในขณะที่การแก้ไขปัญหาระยะยาวกลับเป็นเรื่องการเรียนรู้ที่จะต่อสู้อำนาจของฝ่ายต่างๆ เพื่อแสวงหาความชอบธรรมในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

มณีรัตน์ ประกัน(2550) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคล ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน: ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน มีกลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ คือ

1) ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายชุมชนรอบป่าตะวันออก (วนเกษตร) ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่เกษตรกร โดยมีองค์ประกอบในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ดังนี้ เนื้อหาการเรียนรู้ ที่สามารถตอบโจทย์ปัญหาชีวิตและนำไปสู่การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติของเกษตรกร ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้จากการถอดประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวและผ่านการลงมือปฏิบัติทดลองผิดลองถูกของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ทำให้เกษตรกรเกิดการรับรู้การคิดทบทวนตนเองที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อประสบการณ์เดิม และนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ โดยเนื้อหาการเรียนรู้จะประกอบด้วย 3 ขั้นตอนการเรียนรู้ คือ การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้เรื่องพื้นฐานชีวิต(การเรียนรู้เรื่องข้าว อาหาร ยาสมุนไพร ข้าวของเครื่องใช้ ดิน จุลินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ) และ 3 แผน (การเรียนรู้แผนชีวิตและครอบครัว แผนชุมชน และการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม)

2) กลุ่มวนเกษตรและชุมชนในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล ซึ่งมีองค์ประกอบในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ เนื้อหาการเรียนรู้ จะประยุกต์เนื้อหาให้เป็นกิจกรรมที่มุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรสมาชิกและคนในชุมชนจึงมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชีวิตที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหานี้สิน และการไม่กินไม่มีใช้ มีเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ เรียนรู้การแบ่งปัน การเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน โดยมีกลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น โดยกลุ่มวนเกษตร ได้แก่

- กลไกบุคคลซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มวนเกษตร
- กลุ่ม/กิจกรรมการเรียนรู้

- ผลลัพธ์การเรียนรู้ของบุคคล เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการจัดการกับตนเองและครอบครัว ทรัพยากร และชุมชนที่อาศัยอยู่โดยเกษตรกรสามารถวิพากษ์แยกเหตุและผลของปัญหาชีวิตปัญหาหนี้สินของตนเองได้ และลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตด้วยการเลิกทำการเกษตรเพื่อขายมาเป็นการทำวนเกษตรเพื่อการเรียนรู้ การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองในชุมชน อีกทั้งเกิดการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณ จากการลงมือปฏิบัติทำวนเกษตรได้เกิดเป็นการรับรู้และเข้าใจความจริงของชีวิตและธรรมชาติ

ในส่วนของปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล

- 1) ปัจจัยด้านผู้นำเรียนรู้ จะต้องมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถในการกระตุ้นให้เกิดความใฝ่รู้
- 2) ปัจจัยด้านเนื้อหาการเรียนรู้ ถูกกำหนดจากเรื่องที่ใกล้ตัวและกำลังเป็นความทุกข์ร้อนของเกษตรกร
- 3) ปัจจัยด้านรูปแบบหรือวิธีการเรียนรู้ มีความหลากหลาย เน้นการมีส่วนร่วม มีความต่อเนื่องของการเรียนรู้ และมีรูปแบบอย่างไม่เป็นทางการ มีความสัมพันธ์เชิงสังคม โดยมีกลุ่มเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ
- 4) ปัจจัยด้านความสุขทางจิตวิญญาณของผู้เรียนรู้

มานะ นาคำ และคณะ (2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้และจัดการความของชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนตั้งอยู่บนถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะจำเพาะที่แตกต่างกัน ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา โดยกลไกการเรียนรู้ของชุมชนใช้ผู้รู้ของชุมชนหรือผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ไขปัญหา พัฒนาองค์ความรู้ และเกิดกลุ่มองค์กรต่างๆ ประสานความร่วมมือกันเป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เครือข่ายการจัดการทรัพยากรมีเป้าหมายร่วมกัน ในการพัฒนาองค์ความรู้และกลไกการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สังคมเข้าใจและยอมรับองค์ความรู้จากท้องถิ่น รวมทั้งเจรจาต่อรองกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรอย่างสันติวิธี โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรประชาสังคม ประสานภาคีต่างๆ ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้สัมผัส สังเกตการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรด้วยตนเอง มีการสำรวจความรู้ของชุมชน การเรียนรู้จากอาวุโส นำมาสู่การวิเคราะห์ด้วยตนเอง และวิเคราะห์ร่วมกับผู้อื่น การได้ศึกษาบทเรียนแก้ปัญหาของผู้อื่น นำมาสู่การวางเป้าหมาย การ

ปฏิบัติการแก้ปัญหาของตนเองก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิด พฤติกรรม ทักษะการดำเนินชีวิต เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

พจนา เอื่องไพบุลย์ (อ้างถึง ใน มนัสวานัน โกวิทยา, 2547: 83-85) ได้ศึกษารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน สามารถนำไปขยายผลเพื่อสนับสนุนให้ชุมชนอื่นๆ เกิดการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ โดยได้ทำการศึกษาชุมชนชนบทที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืน 3 กรณีศึกษา คือ ชุมชนบ้านตำใน ตำบลบ้านตำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ชุมชนบ้านบุญหย่อง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และชุมชนบ้านโนนรัก-บูรพา ตำบลตลาดไพร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษา พบว่า รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีปัจจัยป้อน ได้แก่ สภาพทั่วไป สภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน และองค์กรชุมชน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน ของทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล เกิดจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มี 8 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤติหรือภาวะความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤติหรือความยากลำบากของชุมชน

ขั้นที่ 3 การกระตุ้นคนในชุมชน ได้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนและหาสาเหตุของปัญหา

ขั้นที่ 4 การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ

ขั้นที่ 5 การดำเนินการตามทางเลือก เมื่อชุมชนได้เลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาแล้ว

ขั้นที่ 6 การประเมินผลย้อนกลับ ชุมชนได้มีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ เมื่อพบปัญหาก็ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและปรับปรุงให้เหมาะสม

ขั้นที่ 7 การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้น ขยายสมาชิกได้เพิ่มขึ้น พลังขับเคลื่อนการพัฒนาจึงเพิ่มมากขึ้น สร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์กรและในขีดความสามารถของตนเอง ในการปฏิบัติตามแนวทางสู่ความยั่งยืน

ขั้นที่ 8 บุรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่

กระบวนการเรียนรู้ทำให้องค์กรชุมชนมีศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการตามทางเลือกและการสรุปทบทวนโดยมีกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกัน ได้แก่ การเรียนรู้จากปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้จากเวทีสนทนา การพบปะหารือและประชุม การเรียนรู้จากการสังเกตผลของกิจกรรมต่างๆ การเรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้อาวุโสในชุมชน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริงของชุมชนที่ประสบผลสำเร็จหรือในแหล่งเรียนรู้ต่างๆ รวมไปถึงผ่านสื่อต่างๆ การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ และการผ่านประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน

อตุลย์ วังศรีคุณ (2543) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน พบว่าลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วยลำดับขั้นตอน 7 ประการ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้ปัญหาและตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบัน และประเมินโดยสมาชิกและผู้นำร่วมกัน

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา/องค์ความรู้ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำมีคุณธรรม จริยธรรม เป็นที่ยอมรับนับถือ สมาชิกมีคุณธรรม จริยธรรม สมาชิกเห็นประโยชน์ของการพัฒนาร่วมกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น การแก้ปัญหาเกิดจากชุมชนเอง ปัจจัยภายนอก ได้แก่ แนวคิดและการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก การสนับสนุนจากองค์กร/แหล่งทรัพยากรภายนอก และปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้กล่าวมาในข้างต้น มีประเด็นที่ค้นพบที่น่าสนใจ กล่าวคือ ส่วนใหญ่ได้ให้ความสำคัญในประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในระดับบุคคลและระดับชุมชน ซึ่งถือเป็นกระบวนการที่สำคัญก่อให้เกิดพลังชุมชนขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการค้นหาค้นหาศักยภาพในตนเอง เกิดพลังการจัดการหรือหาวิธีการใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ผ่านกิจกรรมของชุมชน ผ่านกระบวนการกลุ่ม มีการสรุปบทเรียนร่วมกันทำให้เกิดการพัฒนาทักษะทางการคิดและการปฏิบัติ โดยทั้งหมดที่กล่าวมา จะเน้นการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมทบทวนสรุปบทเรียน เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน จะทำให้เกิดเป็นพลังชุมชนขึ้น

6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กาญจนา ทองทั่ว (2545: บทคัดย่อ) การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาป่าและป่าชุมชนในทัศนะของชุมชน 2) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านเตยงาม 3) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า 4) เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อเพิ่มศักยภาพในการดูแลรักษาของชุมชนบ้านเตยงาม ผลการศึกษาพบว่า ป่าและป่าชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ที่ป่าชุมชนจำเป็นต้องมีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า และชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มีขอบเขตจำกัด กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชาวบ้านมีวัตถุประสงค์ในการฟื้นฟูสภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต มีการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานของท้องถิ่น สำนักงานป่าไม้เขต การตั้งกฎกติกา การกำหนดการใช้ประโยชน์จากป่า ตั้งอยู่บนหลักของความเอื้ออาทรต่อกันจะพบว่าการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการดูแลป่า ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเกือบทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการทำแนวกันไฟหรือลาดตะเวน

ส่วนปัญหาอุปสรรคในการทำงานป่าชุมชนจะเป็นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบป่าชุมชนบางข้อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชน การสร้างผู้นำรุ่นที่สองเพื่อสืบทอดการทำงาน รวมทั้งการขาดการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานราชการในระดับอำเภอชาวบ้านได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวโน้มในการจัดการป่าในอนาคตควรมีพิธีกรรมบวชป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีความหวงแหนป่า การดูแลรักษาป่า การดูแลรักษาป่าควรให้ความเอื้ออาทรและต้องการทำให้ป่าชุมชนเป็นมากกว่าป่าอนุรักษ์แต่สามารถทำให้เกิดรายได้และสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าได้ด้วย ในอนาคตต้องการเห็นป่าชุมชนบ้านเตยงามพัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมชาติขนาดใหญ่ให้ชุมชนและคนภายนอกได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน

สิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัย จากการศึกษาพบรูปธรรมในพื้นที่ มีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกหลายประการ ที่เป็นองค์ประกอบทำให้เกิดการเชื่อมโยงกัน นำไปสู่ความสำเร็จในการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยมีองค์ประกอบดังนี้

1. ชาวบ้านมีการรวมตัวกันทำให้เกิดลักษณะของชุมชนมากกว่าเป็นปัจเจกชน ทำให้เกิดกระบวนการ การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น การทำกิจกรรมจะเน้นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาไปสู่ความเป็นเครือข่ายทุกระดับ ตั้งแต่กลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน ขยายเครือข่ายจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน

2. ศักยภาพในการฟื้นฟูจากการศึกษาพบว่าการจัดการป่ายังมีมิติของทางสังคม วัฒนธรรม ที่ทำให้เกิดการยอมรับในเรื่องการดูแลรักษาป่า การใช้ประโยชน์จากป่า มากกว่าการใช้กฎระเบียบ สังคมวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการตัดไม้ ความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดแนวคิดในเรื่องของการอนุรักษ์ เชื่อมประสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และสอดคล้องกับการพัฒนาแบบยั่งยืนที่จะต้องระดมพลังชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานของการพัฒนามากกว่า การเน้นในการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ หรือการใช้อำนาจรัฐเข้าไปควบคุมในชุมชน

3. คนกับป่ามีผลประโยชน์ร่วมกัน ความสำเร็จคือการทำให้มองเห็นว่าผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากป่า ไม่ใช่เกิดจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งแต่เป็นการสร้างมิติของการมีส่วนร่วมของสังคม วัฒนธรรม ซึ่งมีมาก่อนแล้ว ไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายและเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการยอมรับ ในการพัฒนาองค์กรป่าชุมชน เช่น การที่ทุกคนดูแลป่าระยะเวลา 5 ปี ที่ผ่านมา ก็ได้ป่าที่อุดมสมบูรณ์กลับคืนมาการจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน ฯ

4. แนวคิดเกษตรเชิงอนุรักษ์ เป็นแนวคิดที่ทำให้เกิดบริบทในการใช้สอยจากป่า โดยไม่จำเป็นต้องทำลายป่า เน้นการเสริมสร้างศักยภาพและพัฒนาป่าแบบยั่งยืน เช่น การ ขุดมัน ขุดกลอย ชาวบ้านจะขุดแล้วกลบดิน การเก็บผลไม้อาจจะใช้การเก็บที่ผล ไม่โค่นต้นไม้เหมือนเช่นในอดีต หรือการตัดไม้ 1 ต้นจะต้องปลูกทดแทน 1 ต้น

5. ผู้นำชุมชนเป็นผู้นำโดยธรรมชาติที่ทุกคนในชุมชนให้การยอมรับ ไม่ใช่ผู้นำที่แต่งตั้งมาจากระบบของราชการการทำงานจึงเน้นการเสียสละสูง เป็นภูมิปัญญาของชุมชน มีความเป็นอาสาสมัคร ทำงานเสียสละให้กับส่วนรวม

6. ระบบการจัดการ พบว่าการทำงานของชุมชน มีการประสานงานกับองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับป่าที่เหมือนกัน จึงมีการเกาะเกี่ยวกันในรูปของเครือข่าย มีการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ซึ่งกันและกัน มีการประสานงานกันทั้งภาครัฐ องค์กรเอกชน และนักวิชาการทั้งในส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง โดยสรุปภาพรวม พบว่า ระบบการจัดการถ้าตั้งอยู่บน

พื้นฐานทั้งหมดนี้ จะทำให้ป่าอยู่ได้อย่างยั่งยืน และพัฒนาทำให้ก่อเกิดผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนกับป่า เกิดมิติของป่า สังคมที่อยู่บนความเอื้ออาทร อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน

ดังนั้นจากการศึกษาวิจัย ซึ่งส่งผลให้ได้ข้อคิดใน กระบวนการฟื้นฟูป่า ต้องประกอบด้วย 3 หลักใหญ่ๆ คือ

1. การสร้างจิตสำนึกสาธารณะ
2. สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่ทำให้ชุมชนผูกพันกับธรรมชาติ ทรัพยากรป่า เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน ก่อประโยชน์ร่วมกัน
3. การทำงานต้องเป็นพหุภาคี ประสานเชื่อมโยงกับทุกหน่วยงานทั้งทางภาครัฐ ประชาชน สถาบันการศึกษา องค์กรส่วนท้องถิ่นเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ในเรื่องความรัก ความเอื้ออาทรต่อกันในการดูแลรักษาป่า ทั้ง 3 ส่วนนี้จะทำให้เกิดเป็นกระแสหลักของการบริหารจัดการแบบกระแสวัฒนธรรมชุมชน ท้อง-ถิ่น ซึ่งทำให้ชุมชนเกิดผลประโยชน์และความมั่งคั่งร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ การทำมาหากิน การศึกษาการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระบบสาธารณสุขที่ดี ป่าเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ แหล่งอาหารที่ปลอดภัยไร้พิษ อากาศบริสุทธิ์เกิดความสุขใจ เกิดเป็นมิตรร่วม เกิดเป็นสังคมชุมชนเข้มแข็ง จะสามารถแก้ปัญหาความยากจน การตัดไม้ทำลายป่าก็จะไม่มี จึงเป็นวัฒนธรรมชุมชนใหม่ที่ต้องเอาชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คือการกลับมาให้ความสำคัญกับชุมชน เปิดพื้นที่ให้ชุมชนเป็นแหล่งของภูมิปัญญาของท้องถิ่นเป็นการต่อยอดว่าชุมชนอยู่ได้เพราะมีองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น

จตุพร หล้าใจ (2550: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องและผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเริ่มต้นขึ้นพร้อมการพัฒนากระบวนการเรียกร้องสิทธิตามสภาพการณ์ของปัญหา และปัจจัยแวดล้อมจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากระบบเกษตรดั้งเดิมมาเป็นเกษตรแผนใหม่ ที่พึ่งพาองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่ทันสมัย โดยเฉพาะการประกอบกิจการสวนส้ม ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสุขภาพอนามัย และปัญหาสังคม โดยจำแนกออกเป็นผลกระทบที่เป็นปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่

1) ชุมชนต้องหาวิธีการในการจัดการและแก้ไขปัญหา กฎ ระเบียบ ข้อตกลงร่วมของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ถูกนำมาให้คุณค่าและความสำคัญเพื่อเรียกร้องความชอบธรรมในระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2) ความเข้มแข็งของกลุ่มแกนนำชุมชน

3) ความสัมพันธ์ของผู้นคนที่อยู่ในระบบเครือข่าย

4) ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง

ในส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่

1) การได้รับข้อมูลข่าวสาร การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่นๆ

2) การหนุนเสริมจากองค์กรพันธมิตรภายนอก ได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และขับเคลื่อนกระบวนการอย่างสร้างสรรค์ โดยมีเงื่อนไขที่ผลักดันให้ชุมชนปรับเปลี่ยนรูปแบบของการเคลื่อนไหว ได้แก่ นโยบายของรัฐ ความไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐ การถูกข่มขู่ คุกคามจากผู้มีอิทธิพล

3) สำหรับวิธีการที่ชุมชนใช้เรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การศึกษาข้อมูลของการประกอบกิจการสวนส้ม เพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจกระบวนการผลิตของระบบเกษตรแผนใหม่ การประชุมวิเคราะห์ ประเมินสถานการณ์ การเจรจาต่อรองกับผู้ประกอบการสวนส้ม การยื่นหนังสือร้องเรียน การประสานงานและแสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก การเข้าร่วมเวทีนำเสนอผลกระทบ การแลกเปลี่ยนแนวคิด กระบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้อง การเข้าร่วมในคณะทำงานแก้ไขปัญหา การรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้าน การสร้างเครือข่าย การใช้จารีตประเพณี ความเชื่อชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนี้ชุมชนได้ประสานความร่วมมือ และได้รับการหนุนช่วยจากองค์กรพันธมิตร ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ แนวคิด อุดมการณ์ และประสบการณ์ระหว่างกันเพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบายอย่างเป็นรูปธรรม

จินตนา อินทปัญญา และคณะ (2553: บทคัดย่อ) ได้ทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัย คือ ผลของโครงการวิจัยในภาพรวม ได้สะท้อนให้เห็นความสำเร็จ

ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของงานอุทยานและของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง โดยมีปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญ คือ คุณสมบัติของผู้นำเครือข่าย คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนและความพร้อมในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงานและระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการ ที่สำคัญ การดำเนินงานด้านการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยระยะเวลา และต้องขึ้นอยู่กับสภาพพื้นฐานของชุมชน ในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะต้องให้ระยะเวลาช่วงเริ่มต้นที่มากพอในการทำความเข้าใจชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ รวมทั้งสร้างความสามัคคีภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถดำเนินการด้วยกระบวนการกลุ่มได้

ปิยาพร อรุณพงษ์ (2551: 1-15) ได้ศึกษามิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง: กรณีศึกษาชุมชนทำบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม มีข้อค้นพบว่าการจัดการทรัพยากรในชุมชนมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม และเกิดความยั่งยืน ซึ่งเป็นการจัดการที่สามารถใช้ประโยชน์ได้โดยคนในปัจจุบันและสามารถตอบสนองความต้องการของคนในอนาคตได้ สามารถเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชนทำบ่อก่อให้เกิดรูปธรรมของการจัดการ คือ ต้องอาศัย แผนที่ และพาหนะ ในการเดินทางสู่ จุดหมายปลายทาง กล่าวคือ การมีแผนที่ คือ วิถีชีวิตที่เป็นเสมือนวิธีการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นการจัดการทั้งในเชิงของการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ เนื่องจากชุมชนทำบ่อ มีระบบวัฒนธรรม ได้แก่ 1)ระบบคุณค่า ที่หมายถึง ศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ เช่น ศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การนับถือผี 2)ระบบภูมิปัญญา ที่ครอบคลุมวิถีคิด โดยเฉพาะการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติเพื่อการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และ 3)ระบบอุดมการณ์ ที่หมายถึงสิทธิและศักดิ์ศรีในการสร้างความมั่นใจและอำนาจเพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ ถ่ายทอดสร้างสรรค์ ผลิิดใหม่เพื่อรักษาความเป็นอิสระเมื่อต้องเผชิญการครอบงำจากภายนอก ทั้ง 3 ระบบ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน และกลายเป็นกลไกที่สร้างการใช้ระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันในชุมชน โดยแผนที่ ในการจัดการทรัพยากรแสดงออกผ่าน การมีอาชีพที่หลากหลาย ค่านิยมในสังคม รวมถึงการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมภายใต้การดำเนินชีวิตแบบสะเทินน้ำสะเทินบก และมี “พาหนะ” ที่ใช้ในการจัดการ นั่นคือ การเรียนรู้ หรืองานวิจัยที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชนจะเป็นเสมือนพาหนะในการเดินทางสู่จุดหมายปลายทาง ด้วยการลงทุนทางความคิดเพื่อให้คนใน

ชุมชนมีส่วนร่วมเกิดความตระหนักรู้และเข้าใจในตัวเอง ชุมชน และเป็นการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตความเป็นมนุษย์อีกด้วย

นอกจากนี้ ได้เสนอการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาในมิติวัฒนธรรม อยู่ที่กระบวนการต่างๆ (ปิยาพร อรุณพงษ์, 2551: 11-12) คือ

1) การเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม (Social-Cultural Space) การเปิดพื้นที่การเคลื่อนไหวของศักยภาพของชุมชนและการสร้างความหมายของชุมชนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปจึงเป็นการปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์ใหม่ ความรู้ของชาวบ้านมีลักษณะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ หรือความรู้ ที่ได้จากการปฏิบัติจริง ซึ่งการเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนในฐานะกลไกสำคัญที่จะช่วยพิทักษ์รักษาและฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน โครงสร้างทางสังคมที่มีการดูแลซึ่งกันและกัน

2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน (Strengthening Community Organization) พลังของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างอำนาจในการจัดการให้เกิดขึ้น หากชุมชนเกิด “สำนึกในความเป็นเจ้าของ” (Sense of belonging) แล้ว ในกระบวนการต่อชุมชนจะแสวงหาอำนาจในการจัดการ

3) การเสริมสร้างประชาสังคม (Civil society) หมายถึง การเพิ่มพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นเสมือนเวทีที่จะช่วยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น สามารถทำความเข้าใจและเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งสามารถรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายที่เข้มแข็ง การเสริมสร้างประชาสังคมนับว่าเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริงในการร่วมวางแผน กฎเกณฑ์และกติกาของสังคม

4) การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม (Plural Society) จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจวิเคราะห์สังคมและชีวิตของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กับการทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมอยู่เสมอ

พงศา ชูแถม (2547: ออนไลน์) ได้กล่าวถึงกระบวนการดำเนินการจัดการชุมชน "คนอยู่-ป่ายัง" แบบฉบับของกลุ่มน้ำหลังสวนและเป็นต้นแบบการให้คนอยู่กับป่าของทั้งประเทศ โครงการคนอยู่-ป่ายัง (วนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง) ได้นำรูปแบบกระบวนการใช้เวทีสาธารณะในการดำเนินการ โดยใช้เวทีชาวบ้านเป็นเวทีสาธารณะ สร้างจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วม

ในการจัดทำข้อมูล สิ่งสำคัญคือ

1) การร่วมคิด ในความหมายที่นี้มีบริบทกว้างไปถึงกระบวนการสร้างเครื่องมือให้ร่วมคิด เช่น กระบวนการเวทีชาวบ้าน (การใช้เวทีพูดคุยกันเพื่อแก้ปัญหา) การเก็บผลึกความคิด (การถอดบทเรียนจากความรู้ ความคิด) ตลอดจนการพูดคุยปรึกษาหารือ การน้อมรับข้อเสนอแนะ ข้อคิดเห็นจากชุมชน เช่น ในการรักษาป่า มีชาวบ้านคนหนึ่งชื่อ นายมนัส คล้ายรุ่ง บอกกล่าวด้วยประโยคสั้นๆว่า "อยากรู้ว่าการรักษาป่าอย่างไรให้ถามผมสักคำ" มันหมายถึงหากจะรู้เรื่องราวและวิธีการรักษาป่า เพียงแค่ถามชาวบ้านก็จะรู้ในข้อเท็จจริงและรายละเอียดจนสามารถรักษาป่าได้ เพราะชาวบ้านจะทราบข้อมูลพฤติกรรมของผู้ทำลายป่าอย่างดี อยู่ที่ว่าเขาจะบอกกล่าวต่อใครหรือไม่เท่านั้นเป็นต้น หากกล่าวถึงการร่วมคิดในการใช้รูปแบบเวทีชาวบ้านก็เปรียบเสมือนการใช้เวทีสาธารณะรับฟังความรู้สึกรักของชาวบ้านมิใช่ปล่อยให้ข้อเสนอแนะเป็นเพียงแค่ข้อถกเถียงหรือการตะโกนก้องที่ไม่มีใครใส่ใจรับฟัง

2) การร่วมตัดสินใจ ในกรอบความคิดของโครงการคนอยู่-ป่ายัง สร้างมิติการร่วมตัดสินใจที่กว้างขวางครอบคลุมหลายๆ ด้าน และให้เห็นว่าการร่วมตัดสินใจเป็นสิ่งที่มีความเป็นรูปธรรมจับต้องได้ ซึ่งได้แก่ การร่างและกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันหรือกระบวนการจัดการชุมชนที่เราเรียกว่า กติกาชุมชน เสมือนธรรมนูญของชุมชนที่เกิดจากการร่วมคิดในเวทีชาวบ้านมาสู่การกำหนดเป็นข้อตกลง "กติกาชุมชน" ถือว่าเป็นการตัดสินใจร่วมกัน แล้วกำหนดออกมาบังคับใช้แก่พวกตนเอง) การกำหนดข้อตกลงเป็นมติที่ประชุมละม้ายมติดคณะรัฐมนตรี เห็นได้ว่าชุมชนคนอยู่-ป่ายัง ในแต่ละชุมชนจะปรากฏกติกาชุมชนที่มีความหลากหลายและสามารถปฏิบัติได้จริง เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดจากการคิดและการตัดสินใจของชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่เพื่อปกป้องทรัพยากรให้อยู่ได้ท่ามกลางความอยู่รอดของเศรษฐกิจของชุมชนเอง

3) การร่วมลงมือทำ ถือเป็นรูปธรรมแท้จริงที่เป็นกุญแจสำคัญใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน กิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดโดยกติกาชุมชนหรือมติที่ประชุมถูกประกาศออกมาเป็นนโยบายสาธารณะที่ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการ เช่น การทำประปาภูเขา ในชุมชนเป็นเครื่องมือในการร่วมลงมือทำเพื่อเกิดประโยชน์กับชุมชนเองและเป็นเครื่องมือในการสื่อสารเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าน้ำมาจากป่า ไหลมาตามท่อประปาภูเขาให้ได้ใช้อุปโภคบริโภค หากทำลายป่าต้นน้ำก็จะไม่มีน้ำไหลมา จนทำให้ต้องรักษาป่าโดยปริยาย ทั้งสู่ความยั่งยืนเพราะกิจกรรมสู่การปฏิบัติและเกิดความเข้าใจถึงรากฐานที่มาของระบบ

เป็นการร่วมลงมือทำที่อยู่บนพื้นฐานที่มาตั้งแต่การร่วมคิดว่าจะฟื้นฟูอนุรักษ์มาสู่การกำหนดเป็นกฎเกณฑ์และปฏิบัติเพื่อความอยู่รอดของตัวเองเป็นที่ตั้ง เป็นเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศให้พื้นที่เกษตรกลายเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารได้โดยสมัครใจ

4) การร่วมต่อสู้ด้วยกัน ขั้นตอนนี้ถือเป็นขั้นตอนสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการประเมินหรือทดสอบการมีส่วนร่วมว่าจริงหรือไม่ มีพลังหรือไม่ ระดับความมีส่วนร่วมส่งผลต่อจิตใจระดับไหน

- การต่อสู้ขั้นเริ่มแรก คือการต่อสู้เพื่อรักษาภูมิตก เหมื่อนการบังคับใช้กฎหมายของภาครัฐ เนื่องจากกติกาชุมชนที่ได้กำหนดขึ้นในขั้นต้นจะทำให้บางคนที่ยังไม่รู้จักพอละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎกติกานั้น จึงจะต้องนำไปสู่การต่อสู้ในชุมชนเองเพื่อรักษาภูมิตก หรือรักษาสัจจะที่กำหนดไว้ให้ศักดิ์สิทธิ์ เช่น บางครั้งมีการลักลอบแผ้วถางป่า หรือลักลอบล่าสัตว์เรื่องราวจะถูกนำมาเข้ามาพูดคุยในชุมชนเป็นการต่อสู้เบื้องต้น นำไปสู่การเข้าพิจารณาในที่ประชุมคณะกรรมการ โครงการคนอยู่-ป่ายัง ในหมู่บ้านเพื่อนำมาลงโทษผู้กระทำผิดซึ่งเป็นการเริ่มต้นร่วมกันต่อสู้

- การต่อสู้ขั้นที่สอง การต่อสู้เพื่อกันและกันกล่าวคือ เพื่อชุมชนและเจ้าหน้าที่และชุมชนด้วยกันเองเพื่อความเป็นหนึ่งเดียวและมีที่ยึดเหนี่ยวเดียวกันคือกติกาชุมชนที่ใช้ในการอยู่ร่วมกันในการรักษาป่า สถานการณ์ในชุมชนอาจจะเกิดขึ้นโดยไม่คาดฝัน เช่น บุคคลภายนอกเข้ามากระทำการข่มขู่ กดขี่ข่มเหง ล่าสัตว์ บุกรุกป่า การร่วมต่อสู้จึงเกิดขึ้นเพื่อกันและกัน หลายครั้งบุคคลภายนอกมาใช้อิทธิพลต่อชาวบ้าน โดยปกติชาวบ้านจะสู้ลำพังไม่ได้เจ้าหน้าที่ผู้ร่วมงานจึงต้องออกแรงนำหน้าต่อสู้จึงแก้ปัญหาให้ผ่านไปได้ บางครั้งเจ้าหน้าที่กระทำจากระบบราชการและการเมืองที่ไม่ชอบธรรม พลังชุมชนก็ลุกขึ้นมาต่อสู้ด้วยกัน เป็นพลังร่วมวิธีการต่อสู้นั้นเพื่อปกป้องป่าเพื่อชุมชน ปกป้องบุคคลเพื่อชุมชน ปกป้องบุคคลเพื่อปกป้องป่า

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึง การขยายเครือข่ายรูปแบบหนึ่งของการจัดการลุ่มน้ำที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ นำมาใช้คือการสร้างแนวร่วมในระดับกว้างเพื่อสื่อต่อสาธารณะให้เกิดการตระหนักร่วม เช่น การก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพะโต๊ะ การก่อตั้งกลุ่มรักษ์แม่น้ำหลังสวน การจัดค่ายฝึกอบรมเยาวชน "ค่ายศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ" เป็นการสร้างเครือข่ายผ่านกระบวนการศึกษาเรียนรู้สู่กลุ่มเยาวชนด้วยแนวคิดว่าการอนุรักษ์จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์

พุทธ บุญเต็ม และคณะ (2549) ศึกษาองค์ความรู้การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ตามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อศึกษาบทเรียนในการจัดการพื้นที่ป่าตาม

ในเขตลุ่มน้ำมูลตอนกลาง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและศึกษาองค์ความรู้ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมของผู้ใช้ประโยชน์จากป่าทาม พบว่า ชุมชนมีชุดความรู้พื้นฐานในการจัดการป่าทามชุมชน คือ ความรู้เกี่ยวกับบริบททาม บริบทของวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง และระบบการจัดการพื้นที่ทามในอดีต โดยนำชุดความรู้ดังกล่าวมาปรับใช้กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกับศึกษาแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ จนสามารถบอกได้ว่า ขั้นตอนการจัดตั้งป่าทามชุมชนทำอย่างไร รวมทั้งการกำหนดแนวทางการขยายผลทั้งในระดับพื้นที่ 4 ป่า ระดับเครือข่ายลุ่มน้ำมูลตอนกลางโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มีองค์กรท้องถิ่นเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนหนุนช่วย พร้อมกับพัฒนาระดับระบบข้อมูลสู่สาธารณะและในระดับนโยบาย

มนัชชา มรรคอนันตโชติ และคณะ (2547) ศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยไคร้ หมู่ 3 ตำบลเวียง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย เพื่อหารูปแบบและวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน เพื่อการใช้และรักษาทรัพยากรป่าชุมชนที่ยั่งยืน และศึกษาภูมิปัญญาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน เพื่อตอบสนองทางด้านเศรษฐกิจชุมชนและทางเลือกการดูแลสุขภาพ พบว่า ป่าชุมชนบ้านห้วยไคร้มีรูปแบบและแนวทางการจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ด้วยการดูแลรักษาฟื้นฟูสภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์ โดยการช่วยแพร่กระจายพันธุ์ การจัดแหล่งที่อยู่และระบบนิเวศให้เหมาะสม การกำหนดกฎกติกาและสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายนอกชุมชน พร้อมกับการใช้ประโยชน์จากป่า ในด้านเศรษฐกิจโดยใช้เป็นอาหาร ยาสมุนไพรและเครื่องใช้สอยภายในครอบครัวและจำหน่ายเป็นรายได้เสริมจากที่เหลือบริโภค และใช้ป่าเป็นแหล่งถ่ายทอดเรียนรู้ให้สมาชิกในชุมชนและนอกชุมชน

ผลการจัดการทำให้ป่ามีความหลากหลายมั่นคง ประชาชนได้อาหาร สมุนไพร และสิ่งใช้สอยที่เป็นธรรมชาติ มีความปลอดภัยมีคุณภาพราคาถูก ผู้วิจัยเห็นว่ากรณีศึกษานี้เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำไปเป็นแนวทางสำหรับชุมชนที่ยังไม่มีการอนุรักษ์ป่า ชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าแต่ยังขาดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนหรือชุมชนที่กำลังทำให้ป่าเสื่อมโทรมเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นรายได้หลัก แต่ซื้ออาหาร สมุนไพรและเครื่องใช้สอยที่ไม่ปลอดภัยบริโภค หันมารักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งปัจจัยสี่ของชุมชนอย่างมั่นคงดีกว่าทำลายและทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมไปอย่างสิ้นเชิง

มณูญ เทศน์นำ และคณะ(2552: 110-118) ได้ศึกษา โครงการกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืนบ้านกาด (ตลาด) ชี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า การสรุปบทเรียน

การจัดการป่าชุมชนและการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการป่าชุมชน ชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนดังนี้

1. การจัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องวนศาสตร์ชุมชนเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ

2. การจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และศึกษาธรรมชาติ มีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ จุดเรียนรู้ตลอดเส้นทางระยะ 3,000 เมตร มีมัคคุเทศก์ชุมชนบริการนำเที่ยว

3. พัฒนาศักยภาพของชุมชน/กลุ่ม/องค์กรชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง มีขีดความสามารถในการจัดการทุนหรือปัจจัยการผลิต ผลผลิตของชุมชนเพื่อใช้สอยระดับครอบครัวและพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจได้อย่างเป็นระบบ มีแบบแผนเกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินงานและสอดคล้องกับแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดกิจกรรมกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อนำร่องในระยะแรก คือ

1. การผลิตและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร

2. การอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์จากไม้ ทั้งนี้เนื่องจากว่า พืชสมุนไพรและไม้เป็นพืชท้องถิ่นที่มีในป่าชุมชนและปลูกตามหัวไร่ ปลายนา เป็นที่รู้จักคุ้นเคยและใช้ประโยชน์มานาน ที่สำคัญคือ สามารถที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจได้นอกจากการใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือนได้อย่างหลากหลายรูปแบบ โดยอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้วิชาการภายนอก มาหนุนเสริมเติมเต็มต่อยอดให้ชาวบ้าน เพื่อสามารถจัดการผลผลิตหรือทุนและปัจจัยหนุนเสริมจากภายนอกต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นอาชีพ รายได้เสริมให้กับทางชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งได้กำหนดไว้ในแผนแม่บทชุมชนแล้วแต่แผนแม่บทชุมชนยังไม่แล้วเสร็จอยู่ระหว่างกระบวนการพัฒนา ปรับปรุงให้มีความเหมาะสมเพื่อให้ได้แผนที่สมบูรณ์ก่อนที่จะนำเสนอองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อไป

วิเศษ สุจินพรัหม (2544: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์หญิง-ชายในการจัดการและใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน เชื่อมโยงกับการแบ่งพื้นที่หญิงชายในการเข้าถึงป่าชุมชนและพื้นที่ในการผลิต 2) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีผลต่อการใช้ประโยชน์และเข้าถึงป่าชุมชน และ 3) เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้หญิงจากพื้นที่ภายในบ้านเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ โดยให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของ

ผู้หญิงที่เป็นบทบาทที่แอบแฝงมาสู่บทบาทในการเข้าร่วมตัดสินใจในกิจกรรมทางสาธารณะของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาเคลื่อนไหวเรื่องการจัดการป่าชุมชนนั้น แบ่งออกเป็น 2 เงื่อนไข คือ 1) เงื่อนไขภายนอก รัฐและทุนได้ทำการปิดล้อมและขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น การปิดล้อมส่งผลให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปเก็บหาของป่าเพื่อใช้ในการชีวิตประจำวันได้อีกต่อไป ขณะเดียวกัน องค์กรพัฒนาเอกชนได้พัฒนายุทธศาสตร์ทางการเมืองในการได้มาซึ่งพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนเป็นของตนเองมีโอกาสแสดงตัวตนในฐานะนักอนุรักษ์ในเวทีเครือข่ายได้ และ 2) เงื่อนไขภายใน คือ ในการก่อตั้งหมู่บ้านทุ้งยาวนั้น ผู้นำได้รักษาพื้นที่ป่าแห่งหนึ่งไม่ให้มีการตัดฟันต้นไม้ที่เรียกว่า ป่าน้ำจ๋า ให้เป็นที่สถิตของ ผีเจ้าพ่ออู่คำ โดยอัญเชิญมาเป็นเจ้าดูแลปกป้องหมู่บ้านทุ้งยาว และมีการจัดการป่าชุมชนนับตั้งแต่นั้นมา จากเงื่อนไขภายในนี้ ผู้หญิงก็ได้ใช้พื้นที่ชุมชนอันเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ผู้หญิงสามารถมีบทบาทควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนได้นับตั้งแต่นั้นมา

การเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชน แบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ 1) การเคลื่อนไหวภายในชุมชน ผู้หญิงจะเคลื่อนไหวในสถานที่ที่เป็นขอบเขตของตน และมีการใช้กฎเกณฑ์ตามประเพณีในการควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยผู้ชายด้วย นอกจากนั้นเมื่อเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ้งยาว ผู้หญิงให้ความสนใจในกฎระเบียบการเก็บผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้จากป่าชุมชน ส่วนผู้ชายให้ความสนใจในกฎระเบียบการตัดไม้มาสร้างบ้าน และ 2) ผลการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน โดยการเป็นกรรมการประชุมเครือข่ายผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยผู้หญิงได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมงบประมาณเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน และแสดงตัวเป็น แม่บ้านอนุรักษ์ในชุมชน

สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547: 38-65) ได้นำกรณีศึกษา แนวทางการจัดการลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 4 กรณี โดยผู้วิจัยได้เลือกนำเสนอ 2 กรณี โดยมีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

1) การจัดการศูนย์การเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าใน (ป่าชุมชนบ้านต้าใน) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยสะท้อนให้เห็นถึงแหล่งที่ปักหลักถิ่นฐานในการสร้างชุมชนที่ตั้งอยู่ติดกับภูเขา ป่าต้นน้ำชาวบ้านจึงอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและการประกอบอาชีพ ในขณะที่ป่าถือเป็นแหล่งกำเนิดของน้ำลำห้วยแม่ต้า จึงเปรียบเป็นสายเลือดที่หล่อเลี้ยงทุกชีวิตในชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านจึงมีความผูกพันกับป่า ทรัพยากรธรรมชาติ และปรับวิถีชีวิตของตนให้เข้ากับสภาพที่เป็นอยู่ โดยพยายามใช้ระบบ

ความเชื่อของชุมชนมาร่วมกันดูแลทรัพยากร ซึ่งแสดงให้เห็นจาก ในรอบ 1 ปี จะมีการทำบุญและ การจัดประเพณีของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ประเพณีเลี้ยงผีชาวบ้าน (มีนาคม) เพื่อเป็นศูนย์รวมใจขอให้มีความสามัคคีต่อกัน หรือพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

ที่สำคัญ ชุมชนได้มีการกำหนดระเบียบในการจัดการป่าบ้านตำใน ได้กำหนดข้อห้ามและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน มีการกำหนดบทลงโทษในกรณีที่มีผู้ฝ่าฝืน เป็นต้น อีกทั้งชุมชนยังได้ทำกิจกรรมการอนุรักษ์และการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำ เช่น การจัดการป่าชุมชน การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โดยใช้ประเพณีดั้งเดิม การพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นทางการ การจัดแหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติ

2) การจัดการลุ่มน้ำลาว-ยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา โดยองค์กรชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อประมวลความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน และเพื่อพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนให้มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพโดยมีขอบเขตในการศึกษา 3 ด้าน คือ ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม และด้านระบบนิเวศจากการศึกษาพบว่า ชุมชนมีความรู้หรือภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใน 4 มิติ คือ

1) กระบวนการเกิดขององค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2) เนื้อหาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งเป็นเนื้อหา 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมชุมชน ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี และเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญา 3) รูปแบบองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรมี 5 รูปแบบ คือ (1) การจัดการตามความเชื่อดั้งเดิม (2) การจัดการตามประเพณีท้องถิ่นตามหลักพุทธศาสนา (3) การจัดการโดยการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา (4) การจัดการตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และ (5) การจัดการโดยกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและ 4) มิติความสัมพันธ์ขององค์ความรู้กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ผ่านกระบวนการกลุ่ม/ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านระบบวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งวิธีการในการจัดทรัพยากรธรรมชาติสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) การใช้จารีตประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น
- 2) การจัดตั้งองค์กรท้องถิ่น
- 3) การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านหรือต่อต้าน
- 4) การวางแผนจัดการทรัพยากร
- 5) การจัดสรรผลประโยชน์แก่ชุมชน
- 6) การควบคุมและบังคับใช้กฎระเบียบชุมชน

- 7) การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชน
- 8) การประสานหน่วยงานของรัฐ
- 9) การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

ศุภาวิณี ทรงพรวาณิชย์ (2545) ศึกษาวิจัย เรื่องการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบล ทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเงื่อนไข ปัจจัย และกลไกที่สำคัญในการ พัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ การวิจัยนี้ประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การวิจัยครั้งนี้ได้ค้นพบเงื่อนไข ปัจจัยและกลไก ที่สำคัญในการ พัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ โดยเงื่อนไขการพัฒนาเครือข่าย ได้แก่ 1) การกระตุ้น ประสานจากนักวิจัยและวิทยากรภายนอกชุมชน เพื่อปรับแนวคิดและเพิ่มทักษะ 2) การได้รับการ เสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน 3) แนวความคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งผู้นำชุมชนและ ตัวแทนชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน 4) รูปแบบการถ่ายทอดแนวคิดและวิธีการ 5) การจัดตั้งองค์กร ชาวบ้านที่เป็นเครือข่ายระดับตำบล นอกจากนี้ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่ กลไกและโครงสร้างเดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนการมีระบบเศรษฐกิจและฐานะทางการเงิน ที่ดีของชุมชน การใช้สภาตำบลเป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือของเครือข่ายก็เป็นกลไก สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศ อย่างไรก็ตามพบว่า ข้อจำกัดในการพัฒนา เครือข่ายป่าชุมชนนั้น ได้แก่ 1) ผู้นำในบางชุมชนทากาศยังขาดความเข้าใจในกระบวนการทำงาน และแนวทางการมีส่วนร่วม 2) ระบบการผลิตในเชิงพาณิชย์ที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขายทำให้ชาวบ้าน เกิดความเห็นแก่ตัว ขาดความเสียสละเพื่อส่วนร่วม 3) ความขัดแย้งในชุมชน 4) ประธานเครือข่าย ขาดแนวความคิดต่อกระบวนการมีส่วนร่วม คณะกรรมการบางคนไม่ได้สมัครใจเข้ามาทำงานอย่าง จริงใจ

ผลการวิจัยในเชิงพัฒนา พบว่า การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลทากาศได้ส่งผล ให้เกิดการพัฒนารึ้นในชุมชนตำบลทากาศหลายด้าน คือ 1) การพัฒนาผู้นำเดิมตลอดจนการเกิด ผู้นำใหม่ 2) การพัฒนากลุ่มป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้านจำนวน 7 หมู่บ้าน 3) พัฒนาการประสานงาน กับหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน 4) มีการพัฒนานักวิจัยชาวบ้านเกิดใหม่ ทั้งนี้ ประสพการณ์การเรียนรู้ต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นจะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้ ชาวบ้านเกิดแนวความคิด ทักษะ ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชน โดยมุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ทั้งนี้เพื่อจะนำไปสู่ความเป็น ชุมชนเข้มแข็งต่อไป

สุรัสวดี หุ่นพยนต์ และชนาธิป บุญยเกตุ (2543: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สตรีกับบทบาทในการเข้าร่วมองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.): บริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง มีผลการวิจัยที่น่าสนใจ คือ สมาชิกอบต.หญิงที่ได้รับเลือกเข้ามาทำงานได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบงานต่างๆ ไม่ค่อยมีบทบาทความสำคัญมากนัก ยกเว้นบางคนที่มีมักจะเป็นบุคคลที่เคยมีประสบการณ์ในการทำงานเพื่อชุมชนมาก่อน เป็นที่รู้จักและยอมรับของชุมชน จึงเป็นที่ยอมรับของสมาชิกอบต.ที่เป็นผู้ชาย ขณะเดียวกันความเชื่อมั่นต่อตนเองในทางบวก ก็เป็นผลมาจากประสบการณ์การทำงานดั้งเดิมของตน อย่างไรก็ตาม การทำงานของสมาชิกอบต.หญิงเมื่อต้องเข้าไปทำงานร่วมกับผู้ชายในอบต. ต่างก็มีความอึดอัดไม่สบายใจต่อความมีอคติทางเพศ การไม่ยอมรับความสามารถ การดูถูกดูแคลน ซึ่งต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการสร้างการยอมรับให้เกิดขึ้นในอบต.

นอกจากนี้ สุรัสวดี และชนาธิปได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหา กล่าวคือ รัฐควรมีนโยบายและมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนค่านิยมหรือทัศนคติดั้งเดิม ด้วยการ

- 1) เปลี่ยนกระบวนการหล่อหลอมทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายโดยผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน
- 2) การให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับนโยบายและการเมืองมากขึ้น
- 3) ส่งเสริมให้สตรีมีโอกาส มีช่องทางและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองเพื่อสร้างความมั่นใจให้สตรี
- 4) ต้องมีระบบสนับสนุนหรือช่วยเหลือ หลังจากสตรีเข้ามาทำหน้าที่หรือรับตำแหน่งการเมืองในท้องถิ่น ซึ่งหากมีการสนับสนุนและส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสตรีและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในชุมชน โดยส่วนรวมมากยิ่งขึ้น

อธิพงษ์ ฟองสมุทร และสุพรรณ กระจวน โขกชัย, (2546) ได้ทำการศึกษารูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชน ตำบลแม่กี้ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าร่วมกัน ศึกษากระบวนการและวิธีการสร้างองค์กรชุมชน ในการจัดการป่า หารูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชน และค้นหากระบวนการสร้างเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน จากการศึกษาพบวาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีจิตสำนึก 2) ศาสนาและวัฒนธรรม ได้รับการยอมรับและดึงคนเข้ามาให้เกิดความสำนึก 3) การพึ่งตนเองและเห็นปัญหาที่ต้องร่วมแก้ไข 4) การมีทุนเดิม คือ การมีป่าที่สมบูรณ์ 5) การติดต่อประสานงาน การทำงานร่วมกันขององค์การชาวบ้านในแต่ละบ้าน

อังคณา ทาลัดชัย และคณะ(2551: 106-117) ได้ทำโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการสังเคราะห์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประเด็นการจัดการทรัพยากรกรณีศึกษาผ่านการถอดและวิเคราะห์บทเรียนจากโครงการวิจัยลำน้ำแม่ลายน้อย โครงการหนองบงฯ โครงการปลาน้ำจืด และโครงการโป่งคำ ศึกษาข้อมูลจากบทคัดย่อ ของโครงการวิจัยด้านทรัพยากรอื่นๆ กว่า 20 โครงการที่ได้ดำเนินการสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ทำให้เกิดข้อค้นพบโดยภาพรวม คือ

- 1) ชุมชนมองทรัพยากรว่าเป็น “ทุน” ชีวิต
- 2) ชุมชนที่ทำงานเกี่ยวกับทรัพยากร มี 2 ลักษณะ คือ ชุมชนที่มีทรัพยากรติดอยู่แล้ว และชุมชนที่มีทรัพยากรเสื่อมโทรม
- 4) ลักษณะของการทำงานเป็นแบบ ชุมชนเดี่ยว เครือข่ายชุมชน เครือข่ายทางการกายภาพ เช่น ลุ่มน้ำ ผืนป่า และศึกษาเฉพาะระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ
- 5) โดยพื้นฐานของชุมชนมีทุนความรู้ ภูมิปัญญาดั้งเดิม มีกลไกและองค์ประกอบของการจัดการนั้น มีวิถีปฏิบัติผ่านจารีต ประเพณี หรือวัฒนธรรมที่มีความเป็นเฉพาะ
- 6) มีองค์กร หน่วยงานภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำงานด้านทรัพยากรทั้งทางตรงและทางอ้อม และมีหลายบทบาท
- 7) ชุมชนมีวิถีคิดและโลกทัศน์ในการทำงานวิจัยหลายรูปแบบเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร
- 8) กระบวนการวิจัยเข้าไปจัดการความสัมพันธ์ที่ดีที่เกิดขึ้นภายในชุมชน รวมถึงการจัดระบบโครงสร้างแลแบบแผนของการจัดการทรัพยากรภายใต้สถานการณ์ใหม่
- 9) ชุมชนมีความเชื่อว่า “คนสามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล”
- 10) มีการแสวงหาและแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากภายนอก
- 11) ชุมชนสามารถสร้างวาทกรรมด้านการจัดการทรัพยากรขึ้นใหม่เพื่อสื่อสารกับคนภายนอกและสร้างการเรียนรู้ให้กับคนภายในชุมชน
- 12) มีการจัดการความสำคัญ เช่นการเติมแกนยึดโยงใหม่ๆ เช่น การปฏิบัติทางพิธีกรรม ทำให้ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้นๆ แน่นขึ้น
- 13) ชุมชนได้รื้อฟื้นการฟื้นฟูอำนาจเก่าเพื่อนำมากำกับทิศทางการทำงานด้านทรัพยากร
- 14) มีการจัดองค์กรชุมชนใหม่หลายรูปแบบที่สัมพันธ์กับทรัพยากรซึ่งการจัดประเด็นให้สัมพันธ์กับเรื่องเหล่านั้นจะไปโยงกับเรื่องคติภา คือ กติกาในการจัดการทรัพยากร กติกาในการผลิต

อุดม เจริญนิคมไพโร(2549 :116-118)ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนตามจารีตประเพณีของชนเผ่าพื้นเมืองในประเทศไทย: กรณีศึกษาชุมชนม้งและกะเหรี่ยง พบว่า การใช้ประโยชน์ตามประเพณี (Customary Use) ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพของแต่ละชนเผ่าจะมีความแตกต่างกันบ้าง ในด้านวิปฏิบัติตามจารีตของตนเอง เนื่องจากความแตกต่างกันทางประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อ แต่อย่างไรก็ตามชนเผ่าทั้งสองมีแนวคิดหลักการที่ตั้งอยู่ในแนวทางการรักษาและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนเช่นกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชาวบ้านแล้ว จะพบว่ามีสิ่งที่แตกต่างกันอยู่ 2 เรื่องใหญ่ๆ คือ วิธีคิดและวิธีทำ ชาวบ้านมีระบบวิธีคิดแบบใช้และรักษาควบคู่กัน (กินและรักษา) โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมใช้ที่ดินแบบหมุนเวียนมีกฎเกณฑ์ มีข้อห้าม พิธีกรรม และมีความเชื่อว่ามีเจ้าของเป็นผี คนมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปกระทำต่อธรรมชาติบนเงื่อนไขที่เหมาะสมจึงจะทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพเกิดขึ้นได้ แต่รัฐมีระบบคิดแบบต้องอนุรักษ์อย่างเดียว คนเข้าไปยุ่งไม่ได้ รัฐเป็นผู้ควบคุมดูแลแต่ฝ่ายเดียวโดยไม่มีส่วนร่วมของชาวบ้าน รัฐส่งเสริมให้ใช้พื้นที่เดียวกันซ้ำซากเดิมๆ และสารเคมีเข้าไปให้เต็มซึ่งผลกำไรให้คุ้มค่ามากที่สุด จึงทำให้เกิดปัญหาซับซ้อนตามมา

ดังนั้น รัฐต้องปรับบทบาทลงและต้องส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนท้องถิ่นและชนเผ่าพื้นเมืองในการดำรงรักษา กฎจารีต ธรรมเนียมปฏิบัติและวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ อันเป็นสิทธิของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้จัดการทรัพยากรด้วยตนเองเหมาะสมและยั่งยืน อีกทั้งต้องเคารพวิถีชีวิตและการปฏิบัติของชนเผ่าพื้นเมืองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญรัฐจะต้องกระจายอำนาจและการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญให้เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่

Shobita (1984: ออนไลน์) ได้เขียนบทความเกี่ยวกับขบวนการ Chipko เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มผู้หญิงที่ยากจนในชุมชนภูเขาบนทางภาคเหนือของประเทศไทย เพื่อต่อต้านการเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าของนายทุนในปี ค.ศ.1973 ด้วยการ กอดป่า/ต้นไม้ โดยมีข้อความที่กล่าวว่า “...ถ้าพวกคุณจะตัดต้นไม้ ต้องห้ามนชีวิตของฉันไปด้วย...” จากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้มีการขยายแนวความคิด ขบวนการChipko หรือที่ภาษาฮินดูเรียกว่า “กอดต้นไม้” ไปยังพื้นที่ต่างๆ กลุ่มผู้หญิงได้ตระหนักถึงศักยภาพของตนเองและพัฒนาไปสู่การขอโอกาสในการเข้าร่วมกระบวนการตัดสินใจในระดับชุมชนของตนเอง ซึ่งแนวคิด Chipko นั้นเป็นการวิธีการที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่วนกลับคืนสู่ธรรมชาติ มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับ โครงการพัฒนาของรัฐที่เน้นการพัฒนาเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า โรงเรียน โรงพยาบาล โรงแรม ร้านค้า ฯลฯ จึง

จะเป็นอย่างยิ่งที่คนในชนบทจะต้องเตรียมความพร้อมของตนเองในการรับสิ่งใหม่ๆ ที่เกิดจากปัจจัยภายนอก อีกทั้ง ตัวผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเสริมสร้างพลังของผู้หญิงในชุมชนเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เห็นได้จาก หนึ่งในผู้นำขบวนการ Chipko เห็นความสำคัญของวิธีสันติวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะดิน น้ำ ป่า จะเป็นองค์ประกอบสำคัญให้ผู้คนทั้งหญิงและชายได้ร่วมกันใช้ประโยชน์ และเป็นกระบวนการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก การอนุรักษ์ต้นไม้ เปรียบเสมือนเป็นการอมทรัพย์ของคนในชุมชน เป็นเพียงขั้นตอนแรกในการเคลื่อนไหวของขบวนการ Chipko แต่เป้าหมายที่แท้จริง คือ เป็นการอมทรัพย์ให้กับตนเอง ในอนาคตเพื่อจะใช้ประโยชน์จากป่าที่ตนเองอนุรักษ์ และการที่ขบวนการ Chipko ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงเข้าร่วมเป็นสมาชิก เป็นเพราะได้ถูกคุกคามจากอำนาจของรัฐในการให้สัมปทานป่าแก่กลุ่มบริษัทนายทุน ถึงแม้จะมีทั้งหญิงและชายใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ในกระบวนการดังกล่าวได้เน้นการถ่ายทอดสร้างความเข้าใจในการพัฒนาและให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ที่ใช้สันติวิธีด้วยการถอดต้นไม้ กอดป่าไม้ของชุมชน ผ่านบทบาทของผู้หญิง ที่เน้นการมองเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ ที่มากกว่าการตัดไม้เพื่อสร้างถนน ไฟฟ้า เป็นต้น

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสรุปสิ่งสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง คือ การได้นำนวณปัญหาท้องถิ่น ความเชื่อจารีตประเพณี มาปรับประยุกต์เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในแง่ของการฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการค้นหาวิธีการในการจัดการและแก้ไขปัญหา สร้างเป็นข้อตกลงร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ซึ่งศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องประกอบไปด้วย ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่มีจิตสำนึก ศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับและเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างจิตสำนึกให้แก่คนในชุมชน คนในชุมชนที่ตระหนักรู้ถึงตนเองและมองเห็นปัญหาทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน การมีทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง ที่จะเป็นต้นทุนสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมกับการทำงานร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและองค์กรภายนอกชุมชน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยใช้ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้การวิจัยเชิง
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) เป็นวิธีดำเนินการวิจัย โดยมี
วัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ 3) เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย จำแนกเป็น 2 ตอน ดังนี้

**ตอนที่ 1 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ และวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อ
เสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษา 2 พื้นที่ชุมชน ซึ่งกำหนดเกณฑ์ในการ
พิจารณา ดังนี้

- 1) เป็นชุมชน/กลุ่มที่มีความโดดเด่นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวคือ
ชุมชนมีการรวมกลุ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้
ถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ ชุมชน/บุคคลภายนอก จนกลายเป็นที่รู้จักและได้รับการยกย่อง
- 2) เป็นชุมชน/กลุ่มที่มีบทบาทของสตรีในการจัดกิจกรรม/โครงการต่างๆในชุมชน
เกี่ยวกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 3) เป็นชุมชน/กลุ่ม ที่เป็นพื้นที่ต้นแบบและเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับจากพื้นที่
อื่นๆ จากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในฐานะที่เป็นชุมชน/กลุ่มที่สามารถ
ถ่ายทอด ให้แก่ชุมชนและพื้นที่อื่นๆ หรือเป็นแหล่งเรียนรู้ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อมได้
- 4) เป็นชุมชน/กลุ่มที่ยินดีให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาและ
มีความยินดีให้ผู้วิจัย นำข้อมูลจากการเก็บรวบรวมข้อมูลไปปรับใช้ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ
มีส่วนร่วมในพื้นที่ศึกษาที่ 3

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเกณฑ์ดังกล่าว ขอข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ และการสำรวจ
พื้นที่สำรวจโดยผู้วิจัย ประกอบการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ ทำให้ได้ผลการคัดเลือกพื้นที่และ

กลุ่มเป้าหมายในการศึกษา 2 พื้นที่ ได้แก่ 1) กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และ 2) กลุ่มสตรีในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ โดยมีรายละเอียดในการเก็บข้อมูล ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยแบ่งการศึกษา เป็น 4 วิธีการวิจัย ประกอบด้วย

1.1 การศึกษาเอกสาร

1.1.1 เอกสารในการศึกษา ผู้วิจัยทำการศึกษาจากเอกสาร บทความและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเฉพาะในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ คือ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และกลุ่มสตรีในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ประกอบไปด้วย เอกสารปฐมภูมิของชุมชน ได้แก่ บันทึกประวัติศาสตร์การตั้งบ้านทุ่งยาว และเอกสารทุติยภูมิ ที่เป็นบทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบ้านทุ่งยาว และสมาคมคนทาม โดยพิจารณาจากประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลบริบทพื้นที่ มิติทางสังคมและวัฒนธรรม การรวมกลุ่มต่างๆ ระบบความสัมพันธ์ความคนในชุมชน/กลุ่ม ประเด็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากพื้นที่ โดยต้องเป็นเอกสาร บทความ และผลงานวิจัยที่เกิดขึ้นจากการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับผู้เขียนหรือหน่วยงานที่เขียนเอกสารว่ามีความน่าเชื่อถือต่อการนำมาอ้างอิง และนำมาใช้ในการวิจัย

1.1.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการค้นคว้าเอกสารทั้งปฐมภูมิ และทุติยภูมิจากแหล่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการและเอกชน รวมถึงในชุมชนและสมาคมฯ เพื่อให้ผู้วิจัย มาจัดหมวดหมู่ และเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย รวมถึงในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่ง ผู้วิจัยอาศัยการตีความ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยพิจารณาประเด็นที่ค้นพบจากเอกสาร บทความ และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

1.2.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informants) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มสตรีและผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 9 คน และในสมาคมคนทาม อำเภอราษีไศล เขื่อนราษีไศล

จำนวน 9 คน ซึ่งประกอบไปด้วย แกนนำ ผู้นำชุมชน สมาชิกที่เข้าร่วมและมีความยินดีที่ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่น ประกอบไปด้วย กลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGOs) โดยพิจารณาจากความสนใจและเชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ไปเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จำนวน 3 คน

1.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย สำหรับใช้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลทั้ง 2 กลุ่ม ผู้วิจัยได้สร้างแนวประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มคนในชุมชน (Emic View) โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยสรุป ดังนี้

ส่วนที่ 1 บริบททั่วไปของกรณีศึกษา เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน/ประวัติความเป็นมาของกลุ่ม สภาพทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ มิติทางสังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ

ส่วนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่นพัฒนาการต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีเป็นอย่างไร กระบวนการต่อสู้ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยน (Turning Points) ที่สำคัญ ของกลุ่มผู้หญิงในการลุกขึ้นมามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีวิธีการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ

ส่วนที่ 3 ปัจจัยและเงื่อนไขการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ในมุมมองกลุ่มสตรี มีปัจจัยและเงื่อนไขภายในชุมชนและภายนอกชุมชนอะไรบ้างที่ส่งผลต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้กลุ่มสตรีเกิดพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีเหตุผลเพราะอะไร และถ้าจะให้ท่านแนะนำกระบวนการเรียนรู้ อะไรที่จะเป็นการเสริมสร้างพลังของกลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ชุมชนอื่นๆให้ลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร จะต้องเริ่มจากอะไร เพราะอะไร ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ฯลฯ

1.2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ข้อมูลด้วยตนเอง โดยมีระยะเวลาในการศึกษาและอยู่ต่อเนืองในพื้นที่ทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา เป็นเวลา 9 เดือน

1) ชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นเวลา 6 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2554-เดือนมิถุนายน พ.ศ.2555

2) สมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนสิงหาคม- ตุลาคม พ.ศ. 2555 เป็นเวลา 3 เดือน

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำมาจัดระบบข้อมูลก่อนที่จะนำมาสังเคราะห์แล้วนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย

1.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

1.3.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants) สำหรับการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือกับกลุ่มสตรีและผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 20 คน และ ในสมาคมคนทาม อำเภอราษีไศล เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 10 คน ซึ่งมีทั้งที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึกและไม่ได้สัมภาษณ์แต่มีความประสงค์เข้าร่วมประชุมกลุ่ม เพื่อทำการตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องและข้อเสนอแนะประเด็นเพิ่มเติมจากการประชุมกลุ่ม จำนวนผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ จำนวน 30 คน

1.3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แนวประเด็นการประชุมกลุ่ม ซึ่งได้จากการสรุปข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อนำมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล อีกทั้งเป็นการเพิ่มเติมรายละเอียดของข้อมูลจากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยมีประเด็นการสนทนากลุ่ม คือ พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน/สมาคมเป็นอย่างไร บทบาทของกลุ่มสตรีได้มีบทบาทอย่างไรบ้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน/สมาคม มีองค์ประกอบที่เกี่ยวกับ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ และวิธีการเรียนรู้ เป็นอย่างไร เป็นต้น

1.3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้จัดทำประชุมกลุ่มด้วยตนเอง โดยมีผู้ช่วยนักวิจัย ช่วยในการสังเกตบรรยากาศและช่วยบันทึกข้อมูลตลอดการจัดประชุมกลุ่ม ซึ่งช่วงระยะเวลาในการจัดประชุมกลุ่ม ผู้วิจัยได้จัดภายหลังจากที่มีการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อทำการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content analysis) ก่อนออกจากพื้นที่

1.4 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)

1.4.1 ประเด็นในการสังเกต ผู้วิจัยสร้างแบบสังเกตที่มีโครงสร้างการสังเกต ประกอบด้วย

1) บริบท และแบบแผนวิถีชีวิต พฤติกรรมการแสดงออกของคน ในชุมชน/สมาคม

2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน/สมาคม สังเกตรูปแบบการจัดกิจกรรม และการประชุมภายในชุมชน/สมาคม

3) ระบบความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน/สมาคม

4) ลักษณะของการรวมกลุ่ม

1.4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต แบบสังเกตการณ์ที่มีโครงสร้างประเด็นในการสังเกต และกล้องบันทึกภาพ เพื่อใช้ในการบันทึกภาพในการร่วมกิจกรรมภายในชุมชนและร่วมเป็นผู้สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการประชุมของชุมชน/สมาคม

1.4.3 การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เป็นงานบุญประเพณีของชุมชน/สมาคม เช่น งานปีใหม่เมือง (งานสงกรานต์) งานยี่เป็ง (ลอยกระทง) รวมไปถึงการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมจะเป็นลักษณะของการเป็นผู้สังเกตการณ์เข้าร่วมฟังประชุมประจำเดือนของชุมชน/สมาคมทุกครั้ง เพื่อให้รับรู้และเข้าใจบริบทและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและนำข้อมูลสนามจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าว ไว้เป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกและจากการประชุมกลุ่ม

2. การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวด้วยการตรวจสอบข้อมูลในข้อที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยเทคนิคสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้ว่าถูกต้องหรือไม่ โดยแหล่งที่พิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ แหล่งเวลา เช่น การสัมภาษณ์และการสังเกตในเวลาที่แตกต่างกัน แหล่งบุคคล และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์การวิเคราะห์ข้อมูล ในส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic induction) คือ การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสัมภาษณ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informants) โดยมีวิธีวิจัย 3 วิธี ดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

2.1.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informants) ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่จัดเป็นกลุ่มคนนอก (Etic View) ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการในท้องถิ่น นักพัฒนาเอกชน (NGOs) เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มคนในชุมชน (Emic View) ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำทั้งหญิงและชาย รวมผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญทั้ง 2 กลุ่ม ของทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา จำนวน 17 คน

2.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แนวประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structure interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มี

การกำหนดคำถามไว้เรียบร้อยแล้ว ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นเป็นคำถามสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยแบ่งแนวประเด็นการสัมภาษณ์ออกเป็น 2 กลุ่ม

2.1.2.1 แนวประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการในท้องถิ่น นักพัฒนาเอกชน (NGOs) เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยเงื่อนไข ที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแนวทางในการพัฒนาการเสริมสร้างพลังที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความสำคัญและนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนา

2.1.2.2 แนวประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มคนในชุมชน (Emic View) ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำทั้งหญิงและชาย แนวประเด็นการสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงเงื่อนไขสำคัญของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังของกลุ่มสตรีให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และขับเคลื่อนประเด็นงานพัฒนาต่างๆ ได้อย่างไร เป็นต้น

2.2 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

2.2.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants) สำหรับการสนทนากลุ่มเป็นกลุ่ม ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือกับกลุ่มสตรีและผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในบ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมือง จ.ลำพูน จำนวน 20 คน และ ในสมาคมคนทาม อำเภอราษีไศล เขื่อนราษีไศล จำนวน 10 คน

2.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แนวประเด็นการสนทนากลุ่ม ได้จากการสรุปข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มีประเด็นในการประชุมกลุ่ม คือ พัฒนาการที่ผ่านของการต่อสู้มุมมองในการเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรเกิดจากกระบวนการเรียนรู้อย่างไรบ้างและมีปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในเกิดขึ้นในกลุ่มคืออะไรและเป็นอย่างไร

2.2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้จัดการสนทนากลุ่มด้วยตนเอง โดยมีผู้ช่วยนักวิจัย ช่วยในการสังเกตบรรยากาศและช่วยบันทึกข้อมูลตลอดการจัดประชุมกลุ่ม ซึ่งช่วงระยะเวลาในการจัดสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้จัดภายหลังจากที่มีการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อทำการสรุปวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบความเข้าใจที่ถูกต้องของผู้วิจัยก่อนออกจากพื้นที่

2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant Observation และ Non-participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน/สมาคม รวมถึงเป็นผู้สังเกตการณ์เข้าร่วมฟังประชุมประจำเดือนของชุมชน/สมาคมฯ เพื่อให้รับรู้และ

เข้าใจบริบทและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและนำข้อมูลสนามจากการสังเกตเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ข้อมูล

2.3.1 ประเด็นในการสังเกต ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการสังเกตจากการร่วมกิจกรรมของทั้ง 2 พื้นที่ จากการให้เหตุผลผ่านการสัมภาษณ์และการประชุม

2.3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต แบบสังเกตพฤติกรรมและการแสดงความคิดเห็น

2.3.3 การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตพฤติกรรม การแสดงความคิดเห็นที่มีต่อผู้วิจัยและการสนทนาของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกับบุคคลอื่นๆ และนำประเด็นการสังเกตมาวิเคราะห์รวมกับการวิธีการวิจัยแบบอื่นๆ ประกอบร่วมกัน เพื่อใช้ในการอธิบาย และทำความเข้าใจสำหรับวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา

ตอนที่ 2 การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยแบ่งการดำเนินการวิจัยเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.1 พื้นที่ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่สำหรับพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือ บ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยพิจารณาจากเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่และกรณีศึกษา ดังนี้

1) เป็นชุมชนที่เห็นด้วยและพร้อมที่จะร่วมจัดทำกระบวนการกับผู้วิจัย โดยเฉพาะในหมู่กลุ่มผู้หญิงในชุมชน และกลุ่มคนอื่นๆ ในชุมชนที่พร้อมจะเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัย

2) เป็นชุมชนที่มีลักษณะของการรวมกลุ่มหรือมีโครงการกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอยู่บ้างหรือคนในชุมชนมีความสนใจและดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง

3) เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มของสตรีในการจัดกิจกรรม/โครงการต่างๆ ในชุมชน

ผู้วิจัยนำเทคนิควิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนในการดำเนินงาน ดังนี้

1.2 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1.2.1 ผู้วิจัยทำการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากตอนที่ 1 นำมาประกอบพัฒนาเป็นร่างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.2.2 นำร่างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ พิจารณาและตรวจสอบความถูกต้องในเชิงเนื้อหา รูปแบบ และวิธีการ

1.2.3 ผู้วิจัยปรับแก้ไขร่างฯ ตามคำแนะนำผู้ทรงคุณวุฒิและอาจารย์ที่ปรึกษาก่อนที่จะนำลงไปปฏิบัติการในพื้นที่

1.2.4 นำร่างการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปทดลองปฏิบัติ ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีแนวทางในการปฏิบัติ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการคัดแปลงจาก สิทธิฉันทน์ ประพุทธนิติสาร (2547: 78-80) ดังนี้

1.2.4.1 การสร้างความสัมพันธ์แบบเพื่อนร่วมงานระหว่างนักวิชาการท้องถิ่น/นักพัฒนา (GOsและNGOs) นักวิจัย กับแกนนำของกลุ่มผู้ที่อยู่ในชุมชน

1) การกำหนดบทบาท นักวิชาการท้องถิ่น /นักพัฒนา (GOsและNGOs) นักวิจัย กับแกนนำของกลุ่มผู้ที่อยู่ในชุมชนให้ชัดเจน

2) สร้างความเข้าใจให้ตรงกันในเรื่องเป้าหมายและวัตถุประสงค์ และกระบวนการวิจัย รวมไปถึง ความคาดหวังว่า ใครมีอะไร จะให้อะไร และได้อะไรร่วมกัน ที่สำคัญสาเหตุที่จะต้องมาร่วมมือร่วมใจในการร่วมทำในกระบวนการวิจัยดังกล่าว

3) สร้างความเข้าใจในบริบทปัญหาและสภาพเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ที่ไปทดลอง

4) การเข้าหาแกนนำทั้งที่เป็นแบบทางการและแกนนำตามธรรมชาติ

1.2.4.2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) เป็นกลุ่มที่เรียกว่ากลุ่มคนนอก (Etic View) ได้แก่ นักพัฒนา (GOs และ NGOs) นักวิจัย กับแกนนำของกลุ่มที่อยู่ในชุมชน ที่เรียกว่าเป็นกลุ่มคนใน (Emic View) โดยเน้นรวมกลุ่มที่ไม่เป็นทางการและเน้นการวิเคราะห์สภาพปัญหา สาเหตุ และทางแก้ไข

1.2.4.3 การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for action: PPA) ทั้งสองฝ่ายกลุ่มคนนอกและกลุ่มคนใน ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม โดยอยู่บนพื้นฐานในการวิเคราะห์ศักยภาพ ข้อจำกัด เงื่อนไข ทรัพยากร และทุกอย่างที่กลุ่มจะสามารถทำได้ ออกเป็นแผนชุมชน และเป็นแผนสำหรับประสานงานกับภายนอกกับเครือข่ายของกลุ่มนอกชุมชน องค์กรบริหารส่วนตำบล กับหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรเอกชน เพื่อผลักดันให้ปฏิบัติการแก้ปัญหาที่มีพลังมากยิ่งขึ้น

1.2.4.4 การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action and Evaluation: PAE) เน้นการปฏิบัติตามแผนชุมชนและแผนประสานงานภายนอก การจัดการอุปสรรคและข้อขัดแย้งต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น และต้องร่วมกันถอดประสบการณ์ของผลการดำเนินการวิจัยร่วมกัน

2. เพื่อนำเสนอผลของการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยแบ่งวิธีการศึกษา ออกเป็น 3 วิธี ดังนี้

2.1 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

2.1.1 ผู้ร่วมการสนทนากลุ่ม คนในชุมชนบ้านม่วงชุม ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าอนุรักษ์ฯ กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม และผู้สนใจในชุมชน จำนวน 15 คน

2.1.2 เครื่องมือในการสนทนากลุ่ม ร่างสรุปรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้จากผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอเขียงของ จังหวัดเขียงราย

2.2 การสัมภาษณ์ (Interview)

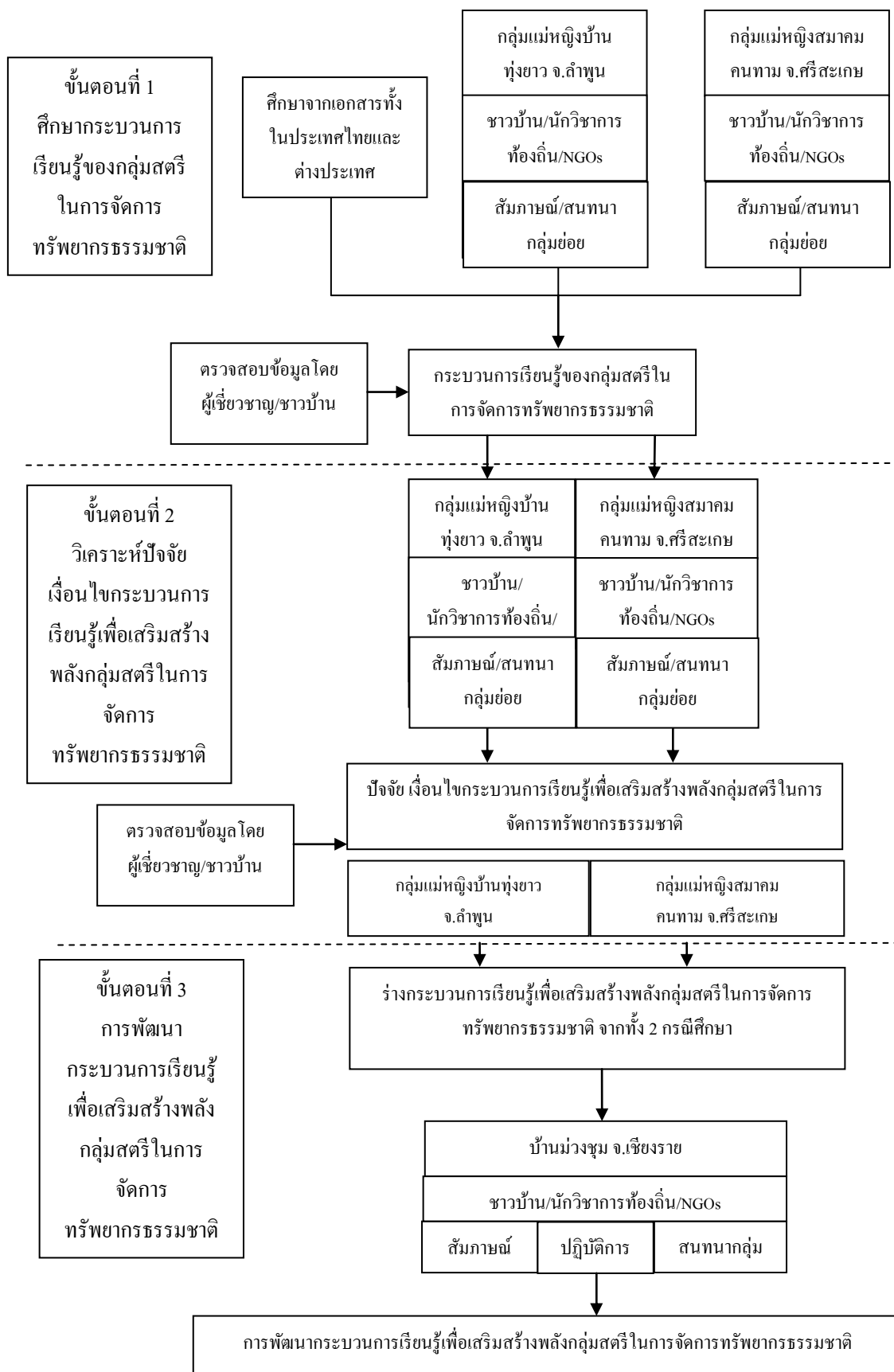
2.2.1 ผู้ให้การสัมภาษณ์ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังชุมชน/สตรี รวมไปถึงการใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นแนวทางในการพัฒนา จำนวน 6 คน

2.2.2 เครื่องมือในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยนำร่างสรุปรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้จากผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอเขียงของ จังหวัดเขียงราย เพื่อ

สอบถามความคิดเห็นและให้ผู้วิจัยปรับแก้ไขรูปแบบการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังฯ ในลำดับต่อไป

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ หลังจากที่ผู้วิจัยได้จัดประชุมกลุ่มและสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ ได้นำข้อเสนอแนะมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อปรับรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความเหมาะสมและสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

ผู้วิจัยได้สรุปเป็นภาพวิธีดำเนินการวิจัย ปรากฏดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอเกี่ยวกับ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาสู่การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) เป็นระเบียบวิธีวิจัยหลัก ใช้ระยะเวลาในการลงพื้นที่ศึกษาเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล 2 พื้นที่ อย่างต่อเนื่อง รวมระยะเวลา 10 เดือน ชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (6เดือน) ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2554 – มิถุนายน 2555 และสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ (4 เดือน) ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม – ตุลาคม 2555ซึ่งในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้คำว่า “กลุ่มแม่หญิง” แทน คำว่า “กลุ่มสตรี” ในการดำเนินเรื่อง โดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ตอน ประกอบไปด้วย

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย

ตอนที่ 2 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัย เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 4 การสรุปและนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ศึกษา 2 พื้นที่ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงและวิเคราะห์ถึงปัจจัย เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบไปด้วย 1) กลุ่มแม่หญิง ชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และ 2) กลุ่มแม่หญิง ในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอรามีสไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1.1 บริบทพื้นที่บริบทกลุ่มเป้าหมาย: ชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ผู้วิจัย ได้จำแนกบริบทพื้นที่ศึกษา ออกเป็น 4 มิติ ประกอบไปด้วย 1) มิติประวัติศาสตร์การตั้งรกรากและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สำคัญ 2) มิติทางสังคม 3) มิติทางวัฒนธรรม และ 4) มิติทางทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อช่วยในการอธิบายถึงเหตุและผลในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.1.1 มิติประวัติศาสตร์การตั้งรกรากและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สำคัญ

1) ช่วงแรกของการตั้งรกราก

บ้านทุ่งยาว โดยอาณาเขตติดต่อของหมู่บ้าน ทิศเหนือ ติดกับ หมู่บ้านจำบอน ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภอแม่ทา ทิศตะวันตกติดกับหมู่บ้านสันคะยอม และหมู่บ้านป่าตึง ส่วนทิศใต้ ติดกับหมู่บ้านป่าปวย ในมิติทางประวัติศาสตร์การตั้งรกรากนั้น บ้านทุ่งยาวมีอายุยาวนานเกือบ 1 ศตวรรษ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458 ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายไท-ลื้อ หรือที่คนพื้นถิ่นเรียกตนเองว่า “คนของ” โดยสังเกตจากการพูดคุยกับชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านยังคงใช้ภาษาองในการสื่อสารและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวองไว้ อยู่ในอดีตบรรพบุรุษของบ้านทุ่งยาว 6 ครอบครัว ได้อพยพมาจากบ้านสันคะยอม ตำบลป่าสัก จังหวัดลำพูน เนื่องจาก ที่อยู่เดิมนั้น อยู่ไกลจากแหล่งน้ำ และเกิดความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำเพื่อสำหรับใช้ในครัวเรือนและใช้สำหรับการเกษตร ทำให้ชาวบ้านที่มากบุกเบิกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนใหม่ในขณะนั้น มีนายเครื่อง พยัคฆสัค เป็นผู้นำมาพบกับป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบกว้างใหญ่ระหว่างภูเขาที่มีสายน้ำใหญ่ไหลผ่าน จึงได้พากัน เลือกตั้งบ้านเรือนติดกับลำน้ำแม่สาร และได้กลายมาเป็นพ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้านคนแรกๆ ของบ้านทุ่งยาว

การที่มีพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ จึงทำให้มีชาวบ้านจากที่ต่างๆ ได้อพยพย้ายถิ่นตามกันมาจนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ จึงทำให้ พ่อหลวงเครื่อง พยัคฆสัค คิดหาวิธีที่จะส่งน้ำจากลำน้ำแม่สารเข้าสู่ทุ่งนาและบ้านเรือนไว้ใช้ จึงได้คิดขุดเหมืองฝายส่งน้ำขึ้น ตรงบริเวณป่าที่มีไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่นใกล้ๆ ช่วงของการขุดลำเหมืองส่งน้ำ ได้ขุดผ่านป่าที่มีไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น ไม้สัก ไม้ตะเคียน ไม้แดง และชาวบ้านได้สังเกตเห็นน้ำซับที่มีไหลตลอดทั้งปี จึงทำให้ชาวบ้านเรียกป่าแห่งนี้ว่า “ป่าน้ำจำ” หรือ “ป่าน้ำผุด”

การขุดเหมืองส่งน้ำ ได้ใช้เวลาการขุดประมาณ 3 ปี มีระยะทาง ประมาณ 4 กิโลเมตรแล้วเสร็จ เมื่อปี พ.ศ. 2467 พร้อมๆ กับการสงวนพื้นที่ป่าบริเวณลำเหมืองผ่าน มีเนื้อที่ ประมาณ 60 ไร่ ที่เรียกว่า “ป่าน้ำจ๋า” ห้ามจับจองพื้นที่และห้ามตัดไม้ทุกชนิดเพื่อรักษาให้เป็นเขต ป่าต้นน้ำของชุมชนซึ่งชาวบ้านก็ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างฝาย และขุดลำเหมืองได้รับการจัดสรรที่นาให้ครัวเรือนละ 10 ไร่ เท่าๆ กันโดยจัดสรรที่ป่าและบุกลึก เป็นที่นายาวขนานไปตามเชิงเขา และมีการขุดเหมืองย่อยเข้าไปยังที่นาของแต่ละคน ซึ่งเจ้าของนา จึงกลายเป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย ที่มีหน้าที่ดูแลจัดสรรน้ำเพื่อใช้ทำนาให้แก่ทุกคนในชุมชนและ ขุดลอกซ่อมแซมเหมืองฝายทุกปี อีกทั้งยังต้องดูแลรักษาป่าน้ำจ๋า ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้าน พุ่งยาวได้เข้าไปดูแลรักษาป่าด้วยตนเอง (บันทึกองค์กรเหมืองฝายบ้านทุ่งยาว, 2469)

2) ช่วงเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในปี พ.ศ.2469 พ่อหลวงเครื่อง พัทธมศักดิ์ ได้เป็นผู้นำและริเริ่มออก กฎเกณฑ์ในการจัดการระบบเหมืองฝาย จนกลายเป็นองค์กรดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมาที่ ยาวนานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และเน้นความร่วมมือในการจัดสรรทรัพยากรน้ำให้เพียงพอและ เป็นธรรมตลอดต้นน้ำถึงปลายน้ำภายในชุมชน และในปีนั้น เป็นยุคที่รัฐบาลได้ขยายการก่อสร้าง เส้นทางรถไฟขึ้นมาทางภาคเหนือ (กรุงเทพฯ-เชียงใหม่) ผ่านจังหวัดลำพูน จึงต้องตัดผ่านที่ดินบ้าน หนองหล่ม ซึ่งอยู่ติดกับบ้านทุ่งยาว บริเวณป่าแถบนี้ได้ถูกสัมปทานตัดไม้ทำหมอนรางรถไฟ ยกเว้นบริเวณป่าน้ำจ๋า ประกอบกับรถไฟในสมัยนั้น เป็นรถจักรไอน้ำ จึงต้องอาศัยฟืนในการต้มน้ำ ทำให้บริเวณรอบๆ ป่าน้ำจ๋าถูกทำลายเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้หลักจาก การตัดไม้ขาย โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2488 มีการลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าในเขตบ้านทุ่งยาว ที่ เกิดจากผู้มีอิทธิพลในกลุ่มข้าราชการ เข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการค้าไม้เถื่อนโดยรับซื้อไม้สัก รับซื้อไม้แปรรูปจากชาวบ้าน อย่างเปิดเผย ต้นไม้ใหญ่แทบไม่มีเหลือยกเว้นบริเวณป่าน้ำจ๋า ยิ่งทำ ให้เกิดการตัดโค่นไม้สักเป็นเพิ่มจำนวนมาก จนทำให้ พ่อหลวงสม มุนศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านใน ขณะนั้นเมื่อ ปี พ.ศ.2492 ได้ออกกฎระเบียบห้ามตัดไม้สักผู้ฝ่าฝืน โคนปรับต้นละ 20 บาท แต่ก็ ไม่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร อีกทั้งชาวบ้านได้เก็บหินจากลำน้ำแม่สารมาขายและทำ ติดต่อกันมาหลายปี จนทำให้ลำน้ำลึกลง ตลิ่งพัง มีผลให้บ่อน้ำสำหรับบริโภคแห้งและลึก

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ประมาณ ปี พ.ศ.2496 พ่อหลวงเขียว สม โชคดี เป็น ผู้ใหญ่บ้าน ได้มีการทำบันทึกสัญญารักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นครั้งแรกเป็นเหมือนสัญญา ประชาคม เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2496 เนื่องจากเห็นว่าผู้นำเพียงคนเดียวไม่สามารถรักษาป่าใน

ระยะยาวได้ จึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ ปรากฏในสมุดบันทึกข้อตกลงของชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนทุกรุ่นได้เก็บรักษาไว้สืบทอดกันมา จึงเป็นที่มาของกฎระเบียบชุมชน โดยมีใจความสำคัญ ดังนี้

“...ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ตกลงสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่ง ที่ดินแห่งนี้ติดต่อกับตั้งแต่เขตฝายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริติง เหนือติดแม่สาร ได้ติดคอย ประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้ สงวนไว้เป็นรากฐานของบ้านทุ่งยาวเพราะมีน้ำจำเป็นต่อน้ำ มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่นๆ ปกคลุมหนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ต่อไปนี้ 1) ถ้าผู้ใดทำไร่หรือบุกดินทางฝั่งแม่สารทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเซาะเข้ามาทำให้เสียหายก็ปรับไม่ต่ำกว่า 50 บาท 2) ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่าไม้สักและไม้อื่นๆ ก็ปรับไปต่ำกว่าต้นละ 50 บาทหรือมากกว่านั้นแล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย

ลงนาม นายเขียว สมโชติ ผู้นำสงวนและผู้ใหญ่บ้าน...”

(บันทึกประวัติศาสตร์บ้านทุ่งยาว, ม.ป.ป.)

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีชาวบ้านที่ลักลอบตัดไม้เผาถ่านขาย จนทำให้ต้นไม้ถูกโค่นเป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2511 ส่งผลต่อชุมชนเกิดภาวะแห้งแล้ง และวิถีชีวิตที่หากินอยู่กับป่าประสบปัญหาเพราะตัดไม้เผาถ่านที่เป็นปัญหามายาวนานตั้งแต่ พ.ศ.2468 จึงทำให้พ่อหลวงสนั่นสินทร ซึ่งเป็นพ่อหลวงในขณะนั้น จัดประชุมชาวบ้านมีมติขยายเขตรักษาป่า และฟื้นฟูต้นไม้ที่ถูกตัดเหลือแต่ตอขึ้นมาใหม่ โดยใช้วิถีธรรมชาติ ไม่ต้องปลูก ไม่ตัดต้นไม้ก็ฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติ ดังที่ป่าภาคี วรรณศักดิ์ เล่าว่า

“...สมัยเป็นละอ่อน เห็นพ่ออยู่แม่อยู่เป็นว่า ก็ปล่อยให้มันใหญ่เองตามธรรมชาติ บ่เข้าไปแตะ บ่เข้าไปต้องมัน บ่เมินมันก็ฟื้นฮื้อ บ่ต้องไปย๊ะฮื้อมันยุ่งยาก...” (ภาคี วรรณศักดิ์, สัมภาษณ์, 16 มกราคม พ.ศ. 2555)

“...ปี 2511-2512 บ้านทุ่งยาวแห้งแล้งมาก พวกที่เป็นเด็กไปหาบน้ำที่แม่สารนี้ ร่องน้ำแทบจะไม่มีน้ำให้หาบ ตอนนั้นมันก็เป็นวิกฤติทำลายป่าของบ้านเราด้วย ช่วงสัมปทานป่า มาทำไม้หอมรถไฟ บ่มใบยา ชาวบ้านก็เผาถ่าน อันนี้แหละมันเป็นปัญหาสะสม ถ้าพวกเราไม่รักษาป่าเอาไว้แล้ว พวกเราจะทำยังไงกันต่อ...”

(ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2556)

ระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมพบว่า หลายต่อหลายครั้งที่มีกลุ่มชาวบ้าน เครือข่ายในภูมิภาคอื่นๆ ที่สนใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน คณะนักศึกษาอาจารย์ทั้งในและต่างประเทศ ฯลฯ เข้ามาศึกษาดูงาน ได้สอบถามกับชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน คำตอบที่ได้ คือ ไม่ต้องไปทำอะไรกับต้นไม้ ปล่อยให้ฟื้นตามธรรมชาติ เพียงแต่ดูแลรักษาเอาไว้ไม่ให้ใคร มาตัดมาโค่นไปก่อน ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านเข้าใจถึงหลักการนี้ดี และไม่ต้องเสียเวลาที่จะต้องปลูกต้นไม้ใหม่เพื่อทดแทน

3) ช่วงการขยายเขตพื้นที่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

จากสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ชาวบ้านตกลงกันว่า จะขยายเขตรักษาป่า ถือเป็นครั้งแรกของบ้านทุ่งยาวที่มีการขยายพื้นที่เขตรักษาป่า จาก 60 ไร่ มาเป็น 800 ไร่ ขยายไปจนถึงหลังโรงเรียนบ้านทุ่งยาว และแบ่งพื้นที่ 500 ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับให้คนในชุมชนได้ใช้สอยประโยชน์จากป่า ต่อมาได้มีมติของชาวบ้านต้องการขยายพื้นที่รักษาป่าจากหลังโรงเรียนบ้านทุ่งยาวไปจนถึงบ้านหนองหล่ม รวมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ สมัยพ่อหลวงประจวบ กันไชยสัก ในปี พ.ศ.2517 เนื่องจาก กลุ่มชาวบ้านจ่าป่าเหหัว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 300 คนได้เข้ามาจับจองที่ดินในเขตป่าน้ำจ่า บริเวณนั้น เรียกว่า กิวข้างเผือก และได้จัดสรรแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นแปลง จนชาวบ้านทุ่งยาวรู้เรื่อง จึงได้ประชุมหารือและตกลงที่จะทำหนังสือร้องเรียนไปยังอำเภอ แต่ไม่ได้รับการตอบสนองแต่อย่างใดจากหน่วยงานราชการ จึงทำให้ชาวบ้านทุ่งยาว จำนวน 200 คน ได้ไปชุมนุมเรียกร้องเพื่อขอพบผู้ว่าราชการจังหวัด และส่งตัวแทนทั้งสองฝ่ายมาเจรจา ผลการเจรจาไม่สามารถตกลงกันได้ จนกระทั่งพ่อหลวงเขียว สม โขติ ได้นำเรื่องต้นตะเคียนที่อยู่ป่าน้ำจ่าว่าเป็นต้นไม้ที่คนทุ่งยาวในอดีตเป็นคนมาปลูกไว้ ดังนั้นพื้นที่ป่าน้ำจ่าจึงเป็นของชาวบ้านทุ่งยาวและฝ่ายตัวแทนบ้านทุ่งยาวได้พูดไว้ ในขณะนั้นว่า “ ถ้าจะเอาป่าของทุ่งยาวไป ต้องผ่านศพคนทุ่งยาวไปก่อน ” จึงทำให้ผู้ว่าราชการสมัยนั้น (ม.ล.ภักศุ คำภู) ตัดสินใจให้ชาวบ้านทุ่งยาวรักษาป่าน้ำจ่าต่อไป ชาวบ้านป่าเหหัวจึงได้อพยพออกไปป่าน้ำจ่า ผลจากการร่วมคัดค้านและยึดพื้นที่ป่าน้ำจ่ากลับคืนเพื่ออนุรักษ์ ชาวบ้านทุ่งยาวจึงได้มีการแจ้งให้หมู่บ้านรอบข้างทราบถึงแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของบ้านทุ่งยาวอย่างเป็นทางการ (ภาคี พรรณสัก, สัมภาษณ์ 15 มกราคม พ.ศ. 2555; ระวี วรรณ กันไชยสัก, สัมภาษณ์, 10 เมษายน พ.ศ. 2555; ผอง หมุดสัก, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม พ.ศ.2555)

ในช่วงนี้ บทบาทกลุ่มแม่หญิง เป็นเพียงบทบาทของฝ่ายสนับสนุน ที่มีส่วนร่วมในบรรยากาศ ณ ขณะนั้น ได้รับรู้ และเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง อย่างเช่น ป่า

ภาติ วรรณศักดิ์ ซึ่งเป็นลูกสาวของพ่อหลวงเขียว สม โขติ อดีตผู้ใหญ่บ้านของชุมชน ที่ได้มีการบันทึกสัญญารักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นครั้งแรก จึงทำให้มีผลต่อความเข้าใจและตระหนักเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าน้ำจืด สะท้อนจากการบอกเล่า และการถ่ายทอดให้แก่ คณะศึกษาดูงานกลุ่มต่างๆ ที่มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้การจัดการป่า ทุกคณะถึง ภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้ทำหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานราชการครั้งแรกที่เกิดจากบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาลุกกล้าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของชุมชน แสดงให้เห็นถึงมาตรการการจัดการที่รักและหวงแหนพื้นที่ป่าของชุมชน ในขณะเดียวกัน เหตุการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้น และปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่องของคนรุ่นพ่อ รุ่นแม่ ที่พยายามเก็บรักษาป่าไว้ให้ลูกหลานในอนาคต

ภายหลังจากที่การยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานราชการ และวิธีการบริหารจัดการดูแลป่าของชุมชนต่างๆ ตั้งแต่การตั้งรกรากถิ่นฐานบ้านเรือน และมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องยาวนาน รวมไปถึงการมีเอกสารทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมและความร่วมมือร่วมใจของผู้คนในชุมชนอีกด้วย จึงส่งผลให้ ในปี พ.ศ. 2520 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้คัดเลือกให้หมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าตัวอย่างระดับประเทศ จากรางวัลนี้ ได้สร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้านทุ่งยาวและทำให้เกิดเป็นเครื่องยืนยันในสิ่งชาวบ้านทุกคนได้ร่วมกันทำ ร่วมกันรักษาป่าชุมชนของตนเอง ถือเป็น การสร้างความตระหนักให้เห็นคุณค่าของการอนุรักษ์และการอนุรักษ์ป่านี้ ได้บ่งบอกถึงจิตใจของลูกหลานที่มีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ สะท้อนจากการร่วมสังเวยเหตุการณ์ในขณะ นักศึกษาและคณาจารย์ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ที่ได้เข้ามาศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบ้านทุ่งยาว

“...รางวัลนี้ เป็นรางวัลแรกของชุมชน ที่ได้ฮับ เหมือนกับเป็นตัวบอก
ว่า ที่เขาจะอยู่มั่นถุกมันควรแล้ว ถ้าบรรพบุรุษ เป็นยะบตี ไว้ พวกเราบ่ได้จะอี่
แล้วถ้าเราบ่สานงานเป็นต่อ มันก็เหมือนบ่กตัญญูเป็น ความกตัญญูสำคัญเน้อ
ถ้าคนเราบ่มี มันก็ตีบได้...”

(ภาติ วรรณศักดิ์, สังเกตการณ์, 10 มกราคม พ.ศ. 2555)

จากที่ได้รับรางวัลดังกล่าว ทำให้บ้านทุ่งยาวได้กลายเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาจากหน่วยงานราชการในระดับต้นๆ ของจังหวัดลำพูน (วิเศษ สุจินพรัหม, 2544: 76)

ในปี พ.ศ. 2520 นี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นอย่างเป็นทางการของกลุ่มแม่บ้านทุ่งยาว ที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งจุดประสงค์ในการตั้งกลุ่มเพื่อให้แม่บ้านได้มีอาชีพเสริมและสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว นอกเหนือจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เกิดเป็นกลุ่มอาชีพเพาะเห็ด ทำขนม เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ส่วนใหญ่มีลักษณะการรวมกลุ่มที่เป็นการจัดตั้งทำกิจกรรม และพาไปศึกษาดูงานเรียนรู้เกี่ยวกับการฝึกอาชีพเสริม ซึ่งหน่วยงานของรัฐมีงบประมาณสนับสนุน จึงทำให้บทบาทกลุ่มแม่หญิงมีลักษณะเป็นทั้งฝ่ายสนับสนุนที่เกี่ยวกับกิจการและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและมีบทบาทที่ชัดเจนจากการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐ ยกฐานะเป็น “กลุ่มแม่บ้าน”

“...สมัยก่อนมือบรณอมอาหาร เรื่องกลุ่มเลี้ยงหมูที่พัฒนาชุมชนมาอบรมให้ แปรรูปอาหาร สอนทำพวกเต้าเจี้ยว พวกตั้งฉาย ทำข้าวเกรียบ โดยเอาวัตถุดิบจากบ้านเรา

ตอนแรกทีแม่ก็เข้ามาก็มาทำเรื่องถนอมอาหาร มายุ่งเกี่ยวกับป่า ประมาณปี 2527 ที่มีหน่วยงานจับจอง พวกนักการเมืองมาปักเขตจะทำพื้นที่ส่วนบุคคล และอีกรอบกรมป่าไม้จะมาเอาพื้นที่เป็นวนอุทยาน จึงเป็นที่มาของการต่อสู้อย่างชัดเจน...”

(ทรงพร สุริยศักดิ์, สัมภาษณ์, 30 มกราคม พ.ศ. 2555)

ปีพ.ศ.2526 มีชาวบ้านทุ่งยาวบางกลุ่ม ประมาณ 20 คน ได้เข้าไปบุกเบิกถางป่าบริเวณ กิวข้างเือก เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจ ที่ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวเข้าไปอยู่ในเขตอนุรักษ์โดยไม่รู้ว่าเป็นบริเวณกิวข้างเือกไม่ได้อยู่ในเขตป่าน้ำจืด จึงได้มีการพูดคุยได้ให้หรือถอนออกจากพื้นที่ หลังจากนั้น กรรมการหมู่บ้านจึงได้ขอล่าไม้สักจากป่าไม้จังหวัด จำนวน 5,000 ต้นมาปลูกบริเวณป่าที่ถูกถางไป แต่ไม่นานได้มีชาวบ้านบางส่วนได้นำเรื่องขอเอกสารสิทธิที่ทำกินในเขตป่าสงวน ชาวบ้าน 10 กว่ารายได้รับเอกสาร จากหน่วยงานของภาครัฐที่รับผิดชอบ จึงนำมาสู่ความขัดแย้งภายในชุมชนบ้านทุ่งยาว และความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐที่ไม่เข้าใจถึงการรักษาป่าของชาวบ้าน ที่เป็นลักษณะ “ของหน้าหมู” ซึ่งหมายถึง สิ่งของหรือพื้นที่ที่ชาวบ้านทุกคนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน รวมไปถึงการเก็บดูแลรักษาด้วยกัน โดยไม่ได้ถือว่าสิ่งของหรือพื้นที่ดังกล่าวเป็นเอกสิทธิ์ของคนใดคนหนึ่ง ความเข้าใจที่แตกต่างนี้และความไม่เข้าใจในวิถีของคนในชุมชน ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนโดยรัฐ ที่นอกจากจะขยายเขตป่าอนุรักษ์แล้ว รัฐยังเข้ามาในรูปแบบของการพัฒนาในรูปแบบความคิดในการช่วยแก้ไข

ปัญหาและนำความเจริญมาสู่ชุมชน ทำให้เกิดการจัดระบบโครงการสร้างบริหารในชุมชนให้เชื่อมกับโครงสร้างอำนาจรัฐ โครงการพัฒนา เช่น โครงการสร้างเขื่อน ฝ่ายคอนกรีต อ่างเก็บน้ำส่งผลกระทบต่อองค์กรในชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ เห็นได้จาก ปี พ.ศ.2518 ฝ่ายกั้นน้ำแม่สารที่ทำด้วย จะเข้ ถือหรือทิ้งและถูกสร้างขึ้นใหม่เป็นฝ่ายคอนกรีต จากเดิมน้ำจะไหลผ่านสะดวก แต่เมื่อเป็นฝ่ายคอนกรีต ไม่มีช่องระบายทรายที่พัดมากับน้ำ จึงตกเป็นตะกอนและทำให้ฝายตื้นเขิน น้ำไหลเข้าที่นาน้อยลงกว่าเดิม อีกทั้งไม่มีสมาชิกมาดูแลเหมือนก่อน จึงทำให้กิจกรรมที่เกี่ยวกับการตรวจป่าควบคู่กับการดูแลฝายถูกตัดทอนและลดบทบาทลง และได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนชื่อโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท เข้ามาปฏิบัติงาน ซึ่งผู้ประสานงานองค์กรเป็นคนบ้านทุ่งยาว ได้ทำการศึกษาปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา และศึกษาการแสวงหาความร่วมมือกับรัฐในการพัฒนา ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้านทุ่งยาว ถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีส่วนผลักดันเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชนให้เกิดขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2527 ชาวบ้านทุ่งยาวได้ข่าวการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่สารห่างจากบ้านทุ่งยาวไปประมาณ 10 กิโลเมตร เพื่อช่วยแก้ไขปัญหากล้วยแล้ง และให้มีน้ำทำนาทำสวนได้ตลอดปี อ่างเก็บน้ำเริ่มสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2528 การสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่จึงทำให้การก่อสร้างจะต้องเทพูนซีเมนต์ลงไปใต้ดินลึก 24 เมตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของอ่างไม่ให้น้ำซึมขณะที่กำลังอัดเทน้ำปูน น้ำในบ่อในหมู่บ้านมีน้ำปูนผสมไม่สามารถใช้ดื่มได้ ต่อมาบ่อน้ำตื้นต่างๆ เพราะระบบน้ำใต้ดินได้เปลี่ยนทิศทางการไหล เมื่ออ่างเก็บน้ำแม่สารสร้างเสร็จ ระดับน้ำไม่เคยมีระดับตามที่หน่วยงานกำหนดไว้ ทำให้น้ำในอ่างลดลงมากจนไม่สามารถปล่อยน้ำมาช่วยการเกษตรของชาวบ้านได้ นำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ที่ควบคุมการปิด-เปิดประตูน้ำ อีกทั้งชาวบ้านต้องขัดแย้งกับพ่อหลวง เนื่องจากไม่พอใจที่พ่อหลวงไม่สามารถดำเนินการเจรจาให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเปิดน้ำมาให้ใช้ได้

เมื่อโครงการอ่างเก็บน้ำแม่สารไม่สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ในช่วงวิกฤติภัยแล้ง ชาวบ้านจึงร่วมกันหาวิธี ที่จะทำฝายกั้นลำเหมืองเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ขณะนั้น กระทรวงมหาดไทยได้เสนอที่จะสร้างฝายประชาอาสา โดยออกค่าอุปกรณ์ ส่วนชาวบ้านสมทบเรื่องแรงงาน ฝายประชาอาสาที่จะกั้นลำเหมืองช่วงที่ผ่านป่าน้ำจាំ จะต้องขุดลำเหมืองสองข้างให้กว้างขึ้น ต้นสักที่อยู่สองฝั่งลำเหมือง อายุ 30-60 ปี ถูกโค่นไปประมาณ 200-300 ต้น ชาวบ้านทนเห็นสภาพที่ต้นไม้ถูกโค่นเป็นจำนวนมากไม่ไหว จึงบอกให้หยุดดำเนินการสร้างฝายประชาอาสา จึงขุดได้เพียง 50 เมตร ในขณะที่ตั้งใจขุดให้มีความยาว 200 เมตร หลังจากสร้างฝายเสร็จฝนกลับไม่ตกลงที่บ้านทุ่งยาว แต่กลับไปตกบริเวณอ่างเก็บน้ำแม่สาร น้ำจากอ่างก็ไหลมาน้อย

พอน้ำเข้าลำเหมือง ฝ่ายประชาอาสาที่กั้นเอาไว้ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำนาได้ เมื่อฝ่ายประชาอาสาใช้ประโยชน์ไม่ได้ ชาวบ้านจึงได้ทุบฝายออกทั้งหมด เมื่อเทียบกับการสูญเสียต้นไม้เก่าแก่ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษไม่สามารถประเมินค่าได้

จากเหตุการณ์ตัดต้นไม้ในเขตป่าน้ำจืดในการสร้างฝายประชาอาสา นั้น ชาวบ้านกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยมองว่า การสร้างฝายขวางทางน้ำไม่ให้สายน้ำไหลผ่าน ถือว่าผิดจารีตประเพณี ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ซิด” ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป่าไม้ คือ เจ้าพ่ออู่คำ คงไม่พอใจและโกรธมากจึงทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหลายคนต้องประสบเหตุร้ายในเวลาต่อมา ดังที่ ป้าภาภิวรรณ สัก เล่าว่า

“...พ่อหลวงสมัยนั้น เป็นบ่เชื่อ เป็นบ่เชื่อ เป็นบ่จะยะฝายฮื้อจนได้ ตอนนั้นตัดไม้ไปปลูก ชาวบ้านที่ทบ่ไหวก็บอกกันว่าพ่อเด้อฮื้อเด้อ บ่มีน พ่อหลวงบ้านเป็นเป็นมะเร็งตาย คนตัดต้นไม้ก็เกิดอุบัติเหตุ แก่ฝายก็เป็นอัมพาต จนต้องมาทำพิธีขอขมาต่อเจ้าพ่ออู่คำ ถึงดีขึ้น แม้แต่ปลัดอำเภอที่รับผิดชอบโครงการ เป็นย้ายไปอยู่ต้ออื่น ก็ได้ข่าวว่ายังตัวตาย มันก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านคิดว่า มันต้องบ่ใช่เป็นเหตุบังเอิญแต่ๆ คนบ้านเฮาซิด ผิดจารีตประเพณี สิ่งศักดิ์สิทธิ์เลยลงโทษ ตั้งแต่นั้นมาบ้านเฮาก็บ่มีใฝ่กล้ายะจะฮื้ออีกเด้อ...” (ภาภิวรรณ สัก, สัมภาษณ์, 16 มกราคม พ.ศ. 2555)

เมื่อ ความวุ่นวายและความขัดแย้งภายในชุมชนยังคงดำเนินต่อไปให้เป็นบทเรียนแก่ชาวบ้านทุ่งยาว เกี่ยวกับโครงการพัฒนาที่มาจากรัฐ ทำให้เกิดการทบทวนถึงแนวทางการพัฒนาที่ควรจะเป็นสำหรับคนในชุมชน ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2530 จังหวัดลำพูน ได้กลายเป็นที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งห่างจากบ้านทุ่งยาวไปประมาณ 10 กิโลเมตร ก็เป็นอีกชุมชนที่ได้รับผลกระทบในเรื่องของ แรงงานในภาคเกษตรกรรมได้หลังไหลเข้าทำงานในนิคมอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในกลุ่มวัยหนุ่มสาว ทำให้แรงงานในการทำนาทำสวนประสบปัญหาขาดแคลน ไร่นาถูกทิ้งร้าง จนถึงขนาดที่ ชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนหนึ่งต้องหาซื้อข้าวเพื่อมาบริโภค

“...ตอนนั้นใครๆ ก็อยากไปทำงาน โรงงานกันหมด ค่าจ้างมันดี อยู่บ้านก็ได้ไม่เท่าไร ทั้งในหมู่บ้านและบ้านข้างๆ นี้ก็แห่งกันไปหมด ลูกหลานเรียนจบม. 3 ม.6 ก็เข้าไปทำงานที่นิคมบางคนก็เข้ากรุงเทพฯ บ้าน

นี่วิกฤติชาวบ้านเขาพากันซื้อข้าวกิน ไม่มีข้าวในยุ้งเหลือสักกิด พวกแม่
หญิงก็มาหารือปรึกษากันว่า เราจะแก้ปัญหาอย่างไรดี...”
(ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2555)

4) ช่วงการถูกแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและการแสดงบทบาทของกลุ่ม
แม่หญิง

ประมาณ พ.ศ. 2532 บ้านทุ่งยาวได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่อีกครั้ง กรมป่า
ไม้จะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ โดยอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดลำพูน
ในสมัยนั้น ได้เสนอให้ชาวบ้านทุ่งยาวยกป่าน้ำจាំให้แก่กรมป่าไม้ เพื่อประกาศเป็นวนอุทยาน
แห่งชาติและเป็นการป้องกันคนภายนอกเข้ามาบุกรุก ในขณะนั้นความเข้าใจของชาวบ้านคิดว่า
ถึงแม้จะประกาศเป็นเขตวนอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านก็ยังสามารถหาอยู่ หากิน และใช้ประโยชน์
เก็บผักป่า หาฟืน เก็บเห็ดได้เหมือนแต่ก่อน เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาสำรวจปักเขตแดนเพื่อ
เตรียมประกาศเป็นวนอุทยาน ชาวบ้านได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่เรื่องการให้ประโยชน์จากป่า ทำให้
ทราบว่าแม่แต่กิ่งไม้ ใบตองแห้งใบเดียวก็ไม่สามารถเอาออกจากป่าได้ เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ได้จัด
ประชุมชาวบ้านที่ศาลาวัดทุ่งยาวเรื่องจะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านทั้ง
หมู่บ้านได้ออกมาประชุมอย่างพร้อมเพรียงทั้งหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ได้ชี้แจงผลดีที่จะเกิดขึ้นกับ
ชาวบ้านและชุมชน ในประเด็นที่ว่า เมื่อป่าน้ำจាំเป็นวนอุทยานแล้วจะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวป่า
น้ำจាំมากขึ้น ชาวบ้านสามารถขายของที่ระลึกได้ตลอดทั้งปี บ้านทุ่งยาวก็จะมีชื่อเสียง ความเจริญ
ต่างๆ ก็จะเข้ามา และรัฐสนับสนุนงบประมาณ ปีละ 80,000 บาทมาพัฒนาป่าไม้ (วิเศษ สุจินพรัหม,
2544: 81-82) แต่ชาวบ้านที่เป็นส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของรัฐที่ใช้แนวการจัดการป่าแบบ
วนอุทยาน จึงได้ปฏิเสธ และยื่นกรณที่จะไม่ขอรับการสนับสนุน เพราะป่าน้ำจាំชาวบ้านดูแล
กันเองได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ก็คนจะสามารถสอดส่องดูแลได้เท่ากับคนทั้งหมู่บ้านได้อย่างไร และ
ถ้าเป็นวนอุทยาน การที่จะเข้าไปหาของป่า ไข่มดแดง เก็บเห็ด เลี้ยงควายเลี้ยงวัวก็จะทำไม่ได้
เหมือนแต่ก่อน และยังจะทำให้ชาวบ้านไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าร่วมกันอีกต่อไป ผืนป่าน้ำจាំ
เป็นพื้นที่ที่บรรพบุรุษได้อนุรักษ์ดูแลเก็บไว้เป็นมรดกให้แก่ลูกหลานบ้านทุ่งยาว ชาวบ้านทุ่งยาวขอ
อนุรักษ์ดูแลป่าน้ำจាំ และใช้ประโยชน์จากป่าตามวิถีของชุมชน

“...ป่าเขาบ่เคยมีปัญหา ฮือเงิน 80,000 บาทไปพัฒนาเขาหัวโล้นที่อยู่ป่า
ตรงข้ามเต๊อะ ป่าทุ่งยาวเฮฮักษาเอง รัฐบาลต้องเสียเงินให้แต่บาทเดียว แล้วแม่ก็
เป็นคนถามชาวบ้านว่า จะยกป่าฮือเป็นเป็นวนอุทยานก้อะ ชาวบ้านก็ตอบ

พร้อมกันลั่นศาลาว่า บ้อ้อ บ้อ้อ บ้อ้อบได้ หลังจากนั้นครั้งเดือนก็ยกเลิกประกาศ
ป่าน้ำจําเป็นวนอุทยาน..”

(ภาที วรรณสัก, สัมภาษณ์, 16 มกราคม พ.ศ. 2555)

“...กลุ่มผู้หญิงก็ไปร่วมกับเขาด้วย อย่างช่วงวนอุทยาน เขาให้ประชุม
ที่วัด ก็ไปร่วมกับเขา เขาก็จะมากุ่ยว่าจะมีงบประมาณมาให้ ปีละ 80,000 บาท
ชาวบ้านก็ไม่ยอมไม่เอา เพราะถ้าเป็นวนอุทยานแล้ว จะไปเก็บหน่อไม้เห็ด ไม้
อะไรเหมือนแต่ก่อนก็ไม่ได้ไม่สามารถเข้าไปหากินได้

ชาวบ้านตอนสมัยนั้นคิดต่อต้านเหมือนกันแต่พอหลวงเนื่องจากเป็น
คนกลาง แต่พอชาวบ้านไม่เอา สามปีภาทีก็มาอยู่ร่วมกับชาวบ้าน มาทั้งผู้หญิง
ผู้ชาย ผู้หญิงจะออกมามาก เพราะแม่ภาทีอ้างเหตุผลทุกอย่าง และยื่นคำขาด จน
เจ้าหน้าที่ยอม...”

(ทรงพร สุริยสัก, สัมภาษณ์ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555)

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ ที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้ร่วมใจกันคัดค้านการประกาศ
พื้นที่ป่าน้ำจําเป็นเขตวนอุทยานแห่งชาติ ส่วนมากเกิดจากการคัดค้านของกลุ่มแม่หญิง ซึ่งถือเป็น
จุดพลิกผันบทบาทของผู้หญิงที่ลุกขึ้นมีบทบาทที่ไม่ใช่เพียงแค่เป็นฝ่ายสนับสนุน แต่เป็นบทบาทที่
ร่วมกับกลุ่มผู้นำของชุมชน แสดงจุดยืนที่อยู่บนพื้นฐานของวิถีชีวิต สะท้อนจากการให้เหตุผล
โต้ตอบเจ้าหน้าที่ป่าไม้อยู่ตลอดเวลา เกี่ยวกับความรู้สึกที่ไม่มั่นใจในกฎระเบียบของวนอุทยานที่
ปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้านทุ่งยาว เพราะการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า ส่วนใหญ่นั้น เป็นกลุ่มแม่หญิง
เพื่อหาอยู่หากินให้ครอบครัวอย่างที่เคยทำ จากการให้เหตุผลและการรวมตัว ร่วมแรงร่วมใจ ทำให้
การคัดค้านการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากรัฐ เป็นผลสำเร็จ ผู้การยุติการประกาศเขตวนอุทยาน
และการเป็นแนวคิดเรื่องป่าชุมชน ประกอบกับสถานการณ์ภายนอกด้านทรัพยากรธรรมชาติ กำลัง
มีกระแสการตื่นตัวเรื่อง แนวคิดป่าชุมชน ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านทุ่งยาวไม่ได้เรียก แนวคิดที่ตนเองดูแล
และรักษาป่าว่า แนวคิดป่าชุมชน รู้จักแต่เพียงว่า “การจัดการดูแลป่า” ที่เกิดจากสำนักหวงแหนป่า
ของชุมชนเอาไว้เพื่ออนาคตของลูกหลาน และยังเรียกว่าป่าของชุมชนว่า “ป่าน้ำจํา” มาโดยตลอด

ช่วงปี พ.ศ. 2534-2539 เป็นช่วงที่ชาวบ้านทุ่งยาวมีรายได้เพิ่มมากขึ้นจาก
การขายตัวของเศรษฐกิจที่เป็นผลพวงจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ชาวบ้านทุ่งยาว
ได้รับผลกระทบเห็นได้จาก ผู้ชายวัยแรงงานส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกชุมชน ทั้งไปรับจ้างและ

ไปค้าขาย มีส่วนน้อยที่ยังทำงานอยู่บ้าน ทำนา ทำสวน ที่นาจำนวนมากถูกปล่อยทิ้งร้าง ไม่มีคนมาเช่านา ชาวบ้านบางรายขายที่นาเพราะลูกหลานไม่อยากทำนาต่อ จึงส่งผลให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระเพิ่มขึ้น ในการทำงานที่เป็นกิจกรรมส่วนรวมของผู้ชาย เช่น ขุดลอกลำเหมือง คูแล่น้ำในนาข้าว และดูแลรักษาป่าชุมชน ผู้นำแม่บ้านจึงมีบทบาทสำคัญทั้งต้องรับหน้าที่ดูแลป่าและรับภาระต้อนรับคณะศึกษาดูงานป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องด้วย (วิเศษ สุจินพรัหม, 2544: 87)

5) ช่วงบทบาทของกลุ่มแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในปี พ.ศ.2541 ถือเป็นอีกหนึ่งช่วงเวลาที่สำคัญของการเปิดพื้นที่ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติชุมชน ผ่านการจัดการองค์ความรู้และผ่านการจัดเก็บข้อมูลร่วมกับชาวบ้านทุ่งยาวทำการสำรวจและเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยคิดเป็นมูลค่า ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ ระยะเวลาในการจัดเก็บข้อมูลตลอดปีและได้สรุปนำเสนอต่อที่ประชุมหมู่บ้าน ถึงมูลค่าที่ชาวบ้านทุ่งยาวทุกครัวเรือนได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน พบว่า ในรอบ 1 ปี มูลค่าที่ชาวบ้านหาอาหารจากป่ามีมากถึง 998,492 บาท สะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากการดูแลรักษาป่าเอาไว้ ร้อยละ 70 เป็นการบริโภคในครัวเรือนและร้อยละ 30 เป็นการขายเพื่อหารายได้

“...หลังจากนั้นมาก็มี พี่จรรยา พี่วิเศษ ก็เอาโครงการเข้ามา จะหามูลค่าจากป่าได้อย่างไร เมื่อก่อนหมู่บ้านแบ่งออกเป็น 12 หมวด แบ่งกันเก็บข้อมูลจากป่า เก็บทุกวัน ได้มูลค่า 900,000 กว่าบาทต่อปี ตอนแรกผู้ชายก็ไม่เชื่อ แต่เราคุยให้เขาฟัง มูลค่าทั้งหมด มาจากการกิน 70% เป็นการขาย 30% มาคำนวณดูแล้ว เงินเข้าบ้านทุ่งยาว เก้าแสน คือ เราคิดว่าที่เราหามา คิดเป็นมูลค่าหมดเลย และมาเก็บอีก 2 ปีถัดมา ก็ได้

เวลาเก็บของแล้วตีเป็นมูลค่า เทียบมูลค่าจากตลาด เช่น ได้มัดแดงมา 1 กก. คิดเป็นกก.ละ 200 บาท ถ้าเราจะเอาไปกิน ก็คิดเป็นมูลค่าว่าต้องใช้เงินซื้อเท่าไร ตั้งใจที่คิดเป็นมูลค่า เพราะต้องการให้คนต่างๆรู้ว่าของจากป่ามันสามารถทำให้เกิดมูลค่าได้...”

(ทรงพร สุริยศักดิ์, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555)

ผลจากการสำรวจดังกล่าว ทำให้เกิดการปรับปรุงกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหมู่บ้าน ชาวบ้านเกิดการยอมรับบทบาทของแม่หญิงในการเข้าร่วม

จัดการป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งแต่เดิมนั้นบทบาทแม่หญิงเป็นเพียงฝ่ายสนับสนุนที่อยู่เบื้องหลังของความสำเร็จต่างๆ เท่านั้น เห็นได้จากการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงจำนวน 5 คน ได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว และอีก 3 คน เป็นตัวแทนบ้านทุ่งยาวเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน

บทเรียนต่างๆ ที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์โดยวิถีของชุมชน ในขณะที่ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้มีการเคลื่อนไหวเป็นอย่างมาก จากสถานการณ์ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่อื่นๆ ที่เกิดจากผลพวงการกำหนดนโยบายการอนุรักษ์โดยการเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการประกาศและขยายเขตอนุรักษ์เพิ่มขึ้น โดยไม่ได้มีการสำรวจและตรวจสอบการตั้งถิ่นฐานของคนในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่มาก่อนแล้วหรือไม่ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชาวบ้าน (อัจฉรา รัศยุติธรรม, 2542: 5) จนนำมาสู่การพูดคุยหารือในระดับตัวแทนชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ได้ร่วมกันร่าง พระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชน และภายหลังได้มีการระดมความคิดเห็นร่วมกันใหม่อีกครั้ง โดยมีเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้และข้าราชการที่เกี่ยวข้องร่วมกันจนได้ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับ กนภ. (คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค) ซึ่งได้รับมอบหมายให้จัดสัมมนาร่วมระหว่างตัวแทนเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชนและตัวแทนชาวบ้าน โดยมี ศ.นพ.ประเวศ วะสีเป็นประธาน จึงได้ร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนฉบับ กนภ. ที่ทุกฝ่ายพอใจ สำคัญคือ การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนหลายฝ่ายร่วมเป็นภาคีการดูแลและรักษาป่า โดยตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายของชุมชนในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการพัฒนาทรัพยากร ที่สำคัญเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถกำหนดแนวทางการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน และมีคณะกรรมการตรวจสอบจากตัวแทนภาครัฐและภาคประชาชนหลายฝ่ายอีกด้วย และการหาทางเลือกที่เป็นรูปธรรมในการดูแลรักษาป่าโดยชุมชน จึงน่าจะเป็นทางออกให้แก่ชุมชนอีกหลายพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหา นโยบายของรัฐ (วิเศษ สุจินพรัหม, 2544: 87)

บ้านทุ่งยาวจึงกลายเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนแห่งหนึ่งของภาคเหนือ มีบุคคลจากภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ผู้นำชุมชนมักจะได้รับเชิญเป็นวิทยากรบรรยายที่ต่างๆ ส่งผลให้เกิดองค์กรป่าชุมชนขยายไปตามจังหวัดต่างๆ และกลายเป็นเครือข่ายป่าชุมชนขึ้น

ชาวบ้านทุ่งยาวเองก็มองเห็นความสำคัญของการมีเครือข่ายป่าชุมชน การได้เป็นวิทยากรถ่ายทอดเรื่องราวการต่อสู้ เรื่องการยื่นหยัดในการรักษาและจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเองเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องขับเคลื่อนงานป่าชุมชนออกไปยังพื้นที่อื่นๆ

“...ขยายประสบการณ์ไปสู่ชุมชนอื่นๆ เพื่อให้คนอื่นได้รับรู้ว่าภัยพิบัติที่จะมาถึงตนเองมีอะไรบ้าง มันต้องคิดร่วมกัน ถ้าเราไม่ขยายประสบการณ์ตรงนี้มีแต่เราที่ทำ แล้วคนรอบข้างเราละ จะทำอย่างไรกับเรื่องนี้ ถ้าไม่เป็นเครือข่าย เราก็ไม่มีเพื่อน ถ้าภาษาเมืองก็พูดว่า ไม่มีหมู ทำอยู่คนเดียว ชุมชนเดียวมันก็ดีแต่เรา แต่เราก็ควรถ่ายทอดแลกเปลี่ยนประสบการณ์ไปด้วยกันว่าที่อื่นมีตั้งเยอะหลายหมู่บ้าน...”

(ระวีวรรณ กัน ไชยสัก, สัมภาษณ์, 10 เมษายน พ.ศ. 2555)

การเป็นที่ยอมรับจากภายนอกว่า เป็นชุมชนอนุรักษ์ป่า เปรียบเหมือนกับการตอกย้ำความภาคภูมิใจให้แก่ชาวบ้านทุ่งยาว ซึ่งนอกจากทุกคนร่วมแรงร่วมใจในการต่อสู้เพื่อผืนป่าน้ำจืดของตนเอง การอ้างถึงอำนาจเหนือธรรมชาติที่เกิดขึ้นในอดีต การพูดถึงการใช้ประโยชน์จากป่า ประกอบกับการประสานความร่วมมือกับโครงการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและพัฒนาชนบท จังหวัดลำพูน โครงการพัฒนาลุ่มน้ำลี้และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือ ตลอดจนกองทุนชุมชนเพื่อสังคม (Social Investment Fund: SIF) ส่งผลให้ชุมชนบ้านทุ่งยาวได้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นชุมชนเครือข่าย ทั้งในระดับจังหวัดและระดับภูมิภาคอีกด้วย ซึ่งในระดับจังหวัด รู้จักในชื่อโครงการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน จังหวัดลำพูน ที่เกิดจากการจัดเวทีเสวนา “เครือข่ายชาวบ้านการจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน” โดยมีข้อสรุปร่วมกันว่า ให้หมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านหลักเครือข่าย ในการประสานและสร้างความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างสมาชิกเครือข่าย มีประเด็นการทำงานร่วมกันในการส่งเสริมให้หมู่บ้านสมาชิกเครือข่ายทำการรักษาป่าในรูปแบบของป่าชุมชน และลดความขัดแย้งการใช้ประโยชน์จากป่า โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มีความสมดุลไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน (กิจวัฒน์ ศุสดี และจรัญ พุเต็มวงศ์, 2543: 84) และในระดับภูมิภาค ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวได้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดสมาชิกป่าชุมชนภาคเหนือ ซึ่งเป็นเครือข่ายชาวบ้านในภาคเหนือที่ดูแลรักษาป่าในรูปแบบของป่าชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยการนำจารีต ประเพณี และวัฒนธรรมที่หลากหลายของแต่ละท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยบ้านทุ่งยาวได้เป็นสถานที่จัดงานสมาชิกป่าชุมชนภาคเหนือและเป็นการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการครั้งแรกในปี พ.ศ. 2542 มีสมาชิกจากป่า 700 ป่า ใน 8 จังหวัดภาคเหนือ ในขณะนั้นมีพ่อหลวงจรัญ ขาสัก

ผู้ใหญ่บ้านทุ่งยาวเป็นประธานสมัชชา และมีภารกิจหลักในการผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน

ภายหลังที่มีการพยายามผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ชาวบ้านทุ่งยาวก็ยังคงอนุรักษ์และดูแลป่าชุมชนผ่านความเชื่อที่ยึดเป็นจารีตประเพณี ปกป้องคุ้มครองคนรักป่า และความภาคภูมิใจในการเป็นชุมชนต้นแบบแห่งการอนุรักษ์ป่า ได้ถูกถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานในวิถีชีวิต กิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ได้ถูกนำเสนอแทรกจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนและได้บรรจุเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาโรงเรียนบ้านทุ่งยาว เป็นความร่วมมือร่วมใจทั้งในส่วนของท่านชุมชน ผู้นำ คณะครู ที่เห็นความสำคัญและเห็นความสัมพันธ์ของระบบนิเวศกับวิถีชีวิตที่ต้องไปพร้อมๆ กันอย่างสอดคล้องประสาน กิจกรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นมีจุดร่วมกัน ก็เพื่อให้ ป่าน้ำจាំเป็นแหล่งหาอยู่หากินให้แก่ลูกหลานบ้านทุ่งยาวต่อไป และถึงแม้การผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนจะไม่เป็นผล มีการพยายามผลักดันอยู่หลายครั้ง แต่เนื่องจากความไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองของประเทศไทย และประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมุมมองทางการเมืองถือ เป็นเรื่องรอง เมื่อเทียบกับประเด็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

“...ตลอด 10 กว่าปี ที่บ้านเราพยายามผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน ตอนนี้พวกเรามองข้ามไปแล้ว มันไม่สำคัญแล้ว ก็ยุคก็สมัย รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยไม่ได้ให้ความสำคัญ เราจะต่อสู้กันไปทำไม ผู้ทำของเราให้ดี ทำเครือข่ายให้ดี ก็จะเป็นสิ่งที่การันตีว่าเรายังเข้มแข็งอยู่ ใครจะมารบกับเราได้ พวกกรมป่าไม้ กรมทรัพยากรเขาก็เคลื่อนไหว เขาก็ดูทำที่เราเหมือนกัน...”

(ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์, สัมภาษณ์, 10 เมษายน พ.ศ. 2555)

บทบาทของกลุ่มแม่หญิง โดยเฉพาะแกนนำได้ออกไปเรียนรู้และร่วมผลักดันเกี่ยวกับนโยบาย และพ.ร.บ.ป่าชุมชน ร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ซึ่งการได้ออกไปเรียนรู้ภายนอกบ่อยๆ ได้สร้างการเรียนรู้ให้แก่แม่หญิงในเรื่องกระบวนการวิคิดและประสบการณ์ในการเรียนรู้จากแหล่งต่างๆ มาพัฒนาต่อยอดและถ่ายทอดให้คนในชุมชนฟังก่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดบอกเล่าจาก แม่หญิงที่เป็นแกนนำ

การดูแลรักษาป่าของชุมชนบ้านทุ่งยาวยังคงดำเนินต่อไปพร้อมๆ กับการพัฒนาศักยภาพและบทบาทของกลุ่มแม่หญิงเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในการดูแลรักษาป่า บ้านทุ่งยาวได้มีการขยายเขตพื้นที่ป่าชุมชนจาก 2,000 ไร่ เป็น 2,500 ไร่ ในสมัยพ่อหลวงจรัส ชาสัก และมีการเดินแนวเขตป่าชุมชนใหม่อีกครั้ง ในขณะที่มีคณะศึกษาดูงานมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในประเทศและ

ต่างประเทศ มีทั้งที่เป็นกลุ่ม เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรภาครัฐ ฯลฯ และตัวแกนนำในชุมชนเองก็ได้ไปเรียนรู้จากภายนอก ทำให้การเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกพัฒนาขึ้นจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชน โดยได้รับเงินสนับสนุนในการสร้างอาคารจากมูลนิธิไจก้า (Japan International Cooperation Agency: JICA) ประเทศญี่ปุ่นและได้เงินจากโครงการ SML มาปรับปรุงอาหารหอประชุมของชุมชน ประมาณช่วงปี พ.ศ.2549-พ.ศ. 2551 และในปี พ.ศ.2550 บ้านทุ่งยาวได้ถูกการติดต่อทาบทามให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงนิเวศของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา แต่ชาวบ้านได้ร่วมกันหารือถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น และเห็นว่าจะส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยน กล่าวคือ จะต้องมีการจัดการเรื่องการบริการอำนวยความสะดวก เรื่องที่พัก อาหารการกินสำหรับนักท่องเที่ยว การที่จะออกไปทำงาน หาอยู่หากินทำไร่ ทำสวนเหมือนเดิมก็จะประสบปัญหา นักท่องเที่ยวมาเที่ยวเพียงชั่วครั้งชั่วคราว แต่ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนต้องดำเนินต่อไป ซึ่งอาจจะขัดต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน อีกทั้ง การปรับภูมิทัศน์ต่างๆ ภายในชุมชนก็ต้องปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมและสะดวกสำหรับเอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว จึงทำให้ชาวบ้านปฏิเสธข้อเสนอจากหน่วยงานภาครัฐ

“...บ้านนี้บ่เอา แนวคิดเป็น เป็นบ่สู้จักบ้านเฮาคี จะเอาอันนั้นมาฮื้อบ้านเฮาละ มันก็ดีบ้านเฮาจะมีรายได้เพิ่ม แต่มันบ่ใช้วิถีเฮา จะยะได้ก่อ บ้านเฮาสะอาด แต่คนดีมาพัก มาบอกว่าบ้านเฮาสกปรก เฮาทนให้คนอื่นมาว่าบ้านเฮาแล้วเฮาต้องคอยบริการ ยะจะฮื้อได้ก่อ ช่วงนั้นบ้านเฮาฮู้กันหนัก ประชุมกันให้แตก จะได้บ่สงสัยติดใจกัน...”

(ภาที วรรณศักดิ์, เวทีแลกเปลี่ยน พลังแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากร, 13 มกราคม พ.ศ. 2556)

ในปี พ.ศ.2553 ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Community Forestry Training Center: RECOFTC) ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันเรื่องป่าชุมชนให้กับเครือข่ายชุมชนภาคเหนือ โดยนำตัวแทนเครือข่ายแต่ละจังหวัดไปร่วมอบรมแลกเปลี่ยนความรู้ และเสริมความรู้ในเรื่องฐานทรัพยากรชีวภาพ เรื่อง คาร์บอนในป่าชุมชน ซึ่งได้ร่วมกับชาวบ้านเก็บรวบรวมข้อมูลโดยกลุ่มเยาวชนเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน จากการสำรวจพบว่า การกักเก็บคาร์บอนของป่าชุมชนทุ่งยาวได้ ประมาณ 25,000 ตัน/ปี สามารถดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ประมาณ 22,000 ตัน / ปี และสามารถคลายออกซิเจนกับคืนบรรยากาศได้ถึง 28,000 ตัน/ปี

จนถึงปัจจุบันนี้ ชาวบ้านทุ่งยาวยังคงร่วมแรงร่วมใจที่จะดำรงรักษาป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และการยึดถือจารีตประเพณีที่ดั่งงามยึดโยงลูกหลานให้รักและหวงแหน ถ้ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่า การใช้ประโยชน์จากป่า การฟื้นฟูป่าตามวิถีธรรมชาติ ปลูกฝังลูกหลาน และพัฒนาชุมชนของตนเอง ที่ไม่เพียงแต่เฉพาะคนในชุมชนได้ประโยชน์แต่จุดมุ่งหวังของชาวบ้านทุ่งยาวที่สำคัญ คือ การเป็น หมู่บ้านฐานความรู้ เป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชน ให้แก่ชุมชนข้างเคียงและชุมชนพื้นที่อื่นๆ ให้เข้ามาศึกษา เรียนรู้ เป็นการกระตุ้นภายในให้คนทุ่งยาวทุกคนตระหนักและเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง

1.1.2 มิติทางสังคม

1) ประชากร

ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านทุ่งยาว เป็นคนเชื้อสายของ หรือ ไทลื้อ มีประชากรทั้งหมด จำนวนรวมทั้งสิ้น 1,044 คน เป็นชาย 490 คน เป็นหญิง 554 คน 286 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน, 2555: ออนไลน์)

2) ระบบความสัมพันธ์คนในชุมชน

ชาวบ้านทุ่งยาวส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ และมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางนิเวศท้องถิ่น โดยเห็นได้จากการตั้งนามสกุลที่ลงท้ายด้วย “สัก” เช่น ขาสัก, พยัคฆสัก, กัน ไชยสัก ฯลฯ ซึ่งมีที่มาจาก ตำบลปาสัก ที่เป็นบ้านเดิมก่อนจะย้ายเข้ามาตั้งอยู่บ้านทุ่งยาว จึงทำให้กิจกรรมต่างๆ ในชุมชนได้รับความร่วมมือและช่วยกันแสดงความคิดเห็นในการพัฒนาชุมชนตนเอง ประกอบกับ บทบาทของแม่หญิงในชุมชน เป็นเหมือนผู้ประสานการทำงานร่วมกันของกลุ่มต่างๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน

เมื่อวิเคราะห์ถึงบทบาทของแม่หญิงที่เป็นผู้นำ อย่าง ป้าภาทิ วรรณสัก พบว่า เป็นลูกหลานของพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆสัก การหล่อหลอมการเลี้ยงดู ที่เห็นรุ่นตารุ่นยายได้สั่งสมไว้ อีกทั้ง เป็นลูกสาวของพ่อหลวงเขียว สม โชติ การซึมซับแนวความคิดและวิธีการเรียนรู้ต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการป่าของชุมชน และลักษณะนิสัยส่วนตัวของป้าภาทิ ที่มีลักษณะของการใฝ่เรียนรู้ จึงน่าจะมีผลทำให้ความสัมพันธ์ในลักษณะของเครือญาติ เช่นนี้ เป็นเหมือนแรงผลักดันให้ป้าภาทิได้กลายมาเป็นผู้นำตามธรรมชาติและถูกยกย่องเป็นผู้นำทางการ ในฐานะเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านคนแรกของบ้านทุ่งยาว

3) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

การรับรู้ประวัติศาสตร์การต่อสู้ร่วมกันในอดีต ผ่านการถ่ายทอดเรื่องราว และการที่คนจากภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่บรรพบุรุษได้เก็บรักษาเอาไว้ จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม สิ่งที่ผู้วิจัยได้พบเห็น ที่แตกต่างจากชุมชนอื่นจะเป็นลักษณะของคนในชุมชนที่เข้าร่วมประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน จะมีทั้งผู้ใหญ่ ทั้งชายและหญิง ผู้เฒ่าผู้แก่ เยาวชน และเด็กเล็กในระดับชั้นประถมศึกษา และทุกวัยได้อยู่ร่วมประชุมหมู่บ้านจนครบทุกวาระ

บรรยากาศ เป็นกึ่งทางการ ที่ไม่เน้นการนั่งประชุมชนอย่างเคร่งเครียด แต่มีลักษณะของการผ่อนคลาย ฟังไปด้วย ทำกิจกรรมอย่างอื่นไปด้วย เช่น ปักผ้า พับดอกไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มแม่หญิงที่จะนำงานฝีมือเข้าไปทำร่วมกับการประชุม พร้อมกับประเด็นโดสงสัยหรือคิดเห็นที่แตกต่าง ก็ยกมือขึ้นถามความคิดเห็น ทุกคนตั้งใจฟัง มีการลงทะเบียนผู้เข้าร่วมการประชุม และมีการจดบันทึกการประชุมอีกด้วย

บทบาทกลุ่มแม่หญิงในการมีส่วนร่วมในชุมชน จะมีลักษณะของการร่วมกิจกรรมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บางกิจกรรมที่เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม การบรรยายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมเกี่ยวกับการเงินของหมู่บ้าน การเป็นคณะกรรมการของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ส่วนใหญ่แม่หญิงจะเข้ามามีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะการทำหน้าที่เป็น เภรัญญิกของกลุ่ม และการเป็นตัวหลักในการจัดกิจกรรมให้เกิดขึ้น ส่วนผู้ชายจะทำหน้าที่คอยสนับสนุน หาเครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ ให้แม่หญิงดำเนินการกิจกรรมต่างๆ หรือบางกิจกรรมที่ผู้ชายมีบทบาทหน้าที่หลัก เช่น การเดินแนวเขตป่า แต่ในทุกกิจกรรมจะมีกลุ่มแม่หญิงร่วมเป็นคณะกรรมการและร่วมทำกิจกรรมอยู่เสมอมา

จากการสังเกตของผู้วิจัย ที่ได้เข้าร่วมการประชุมหมู่บ้านทุ่งยาว วันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2554 พบว่า คนในชุมชนทั้งแม่หญิงและผู้ชายให้ความร่วมมือมาร่วมประชุม และมีประเด็นเกี่ยวกับการทำหลังคาทางเดินจากโรงครัวมายังอาคารประชุม ที่ชาวบ้านเรียกว่า ศาลากลางบ้าน และได้เกิดการถกเถียงกันเกี่ยวกับวัตถุประสงค์การใช้งานและการเลือกวัสดุที่ใช้ ซึ่งประเด็นไหนไม่ถูกต้องไม่เหมาะสม แม่หญิงจะดำเนินการคัดค้านพร้อมให้เหตุผลกำกับในการอธิบายไม่เห็นด้วย สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่ง

“...เวลาเราประชุม คอยเรื่องป่า เวลาแสดงความคิดเห็น เวลาประชุม ผู้ชายจะมีบทบาทแสดงออกมากกว่าผู้หญิง ถ้าไม่ถูกต้องผู้หญิงก็ค้านเต็มที่ ที่จริงผู้หญิงบ้านเรา ทำไมถึงมาแสดงบทบาทมากขึ้น บ้านอื่นไม่เป็นแบบนี้ ภาพ

แบบนี้ มันเกิดมานานเกิดเป็นปกติของชุมชนบ้านนี้เลย อย่างงานที่จะไปร่วมกับงานอบต. อย่างงานกีฬา งานวันแม่ วันปียมหาราช วันที่ 5 ธันวาคม เป็นบทบาทของผู้หญิงทั้งหมด ทำพานพุ่ม บางหมู่บ้านยังเป็นเรื่องของผู้ชาย ลักษณะที่ผู้หญิงมาร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น มันเกิดจากอะไร สิ่งหนึ่งคลับันดาลใจว่าผู้หญิงมันก็มีหน้าที่ที่ทัดเทียมกับผู้ชายได้...”

(ทรงพร สุริยศักดิ์, สัมภาษณ์, 30 มกราคม พ.ศ. 2555)

บทบาทพ่อหลวง ในฐานะผู้นำการประชุม มีส่วนสำคัญอย่างมาก ต่อบรรยากาศการประชุม ที่เปิดโอกาสให้ลูกบ้านซักถามในประเด็นที่จะต้องแจ้งให้ชาวบ้านได้รับทราบรับรู้ในสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาให้หมู่บ้าน การคัดค้านของพ่อหลวงเรื่องโครงการยาเสพติด การแก้ปัญหาในกรณีที่ยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ จะต้องหาข้อมูลเพิ่มเติม โดยตั้งเป็นคณะกรรมการเฉพาะกิจขึ้นมา แล้วจึงรายงานผลในการประชุมครั้งต่อไป หรือนัดประชุมนอกรอบอีกครั้งในกรณีที่เร่งด่วน จะเน้นการสรุปที่เป็นฉันทามติ ไม่ใช่เพียงแค่การโหวตเสียงส่วนใหญ่ แต่ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วม และร่วมกันที่จะหาทางออกร่วมกัน อีกทั้งเป็นการลดความขัดแย้งของคนในชุมชนอีกด้วย

สะท้อนให้เห็นการขัดเกลาทางอ้อมเพื่อให้ลูกหลานได้เห็นเป็นแบบอย่างผ่านการประชุมหมู่บ้าน ลูกหลานได้เห็นวิธีการและเนื้อหาของการพูดคุยในการพัฒนาหมู่บ้านของตนเองต่อไปในอนาคต การซึมซับในสิ่งที่ดีงามของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่ทำให้เห็นภาพที่ดีจนเกิดเป็นความเคยชิน ก็เป็นอีกหนึ่งวิธีการที่ทำให้ปลูกฝังลูกหลานของคนในชุมชนเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

4) ด้านเศรษฐกิจ อาชีพของผู้คนในชุมชนบ้านทุ่งยาวส่วนใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมของชุมชนและชุมชนภายนอก เนื่องจากว่าทำเลที่ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองไม่มากนัก การล้นไหลของงานพัฒนาต่างๆ จึงทำให้มีผลต่อการดำเนินชีวิตในเรื่องการประกอบอาชีพ

จะเห็นได้จากในสมัยก่อนที่จะมีระบบเหมืองฝาย อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ การทำไร่อ้อย ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นป่าเป็นดอย เมื่อมีระบบน้ำจากลำแม่น้ำสารมา ชาวบ้านก็เริ่มมีการทำนามากขึ้นกว่าในอดีตที่เป็นลักษณะของการทำนาบนดอย และการทำนาก็เป็นเพียงการทำเพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือนและเปลี่ยนมาเป็นหนึ่งในพืชเศรษฐกิจที่จำเป็นต้องมีการขายเกิดขึ้น หรือแม้แต่ในช่วงที่รัฐมีนโยบายก่อสร้างทางรถไฟ เชียงใหม่-กรุงเทพฯ

อาชีพผู้คนในสมัยนั้นจะเป็นการตัดไม้ และเผาถ่านขาย กันเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ป่าไม้ทรุดโทรม จนเกิดภาวะแห้งแล้ง และนำมาสู่การอนุรักษ์ป่าและเพิ่มเขตขยายรักษาป่ามากยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นหลักการบริหารจัดการเพื่อจำกัดพื้นที่การตัดไม้ เผาถ่าน จนส่งผลทำให้การเป็นอาชีพเผาถ่านลดลงจากการจำกัดพื้นที่ในการตัดไม้ เผาถ่าน ชาวบ้านได้หันมาเก็บหินตามริมแม่น้ำสารขายเพิ่มมากขึ้น และทำอย่างต่อเนื่องควบคู่กับการหารายได้อื่นๆ มาเป็นเวลาหลายปี จนทำให้ตลิ่งลำน้ำแม่สารพังถล่ม ถึงทำให้ชาวบ้านเลิกที่จะขายหิน เพราะส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ในเรื่องการอุปโภคและบริโภคน้ำในบ่อ

อีกช่วงหนึ่งที่ชุมชนได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ มีชาวบ้านส่วนหนึ่งปลูกใบยาสูบและบ่มใบยาสูบส่งโรงงาน ที่มีบริษัทมาตั้งโรงงานอยู่ในจังหวัดลำพูน ส่งผลให้เกิดภาวะแห้งแล้งจากการต้องใช้น้ำเป็นเชื้อเพลิง จึงทำให้ชาวบ้านเลิกการปลูกยาสูบเพราะไม่มีกำไร เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่ต้องลงทุนและลงแรง นอกจากนี้ยังได้มีการขยายพื้นที่ปลูกลำไยเป็นจำนวนมาก เพื่อให้สอดคล้องแผนนโยบายการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ แต่เมื่อประสบปัญหาฝนไม่ตกตามฤดูกาล ส่งผลกระทบต่อลำไยและทำนาอีกทั้ง ต้นทุนในการทำนาที่สูงขึ้น ในเรื่องยาปราบศัตรูพืชปุ๋ยเคมี เมื่อหมดหน้านาจึงทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ออกไปรับจ้างทำงานภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางรายที่ไม่ได้ทำงานประจำ หรือออกไปทำงานในโรงงาน ก็นิยมเก็บหาของป่ามาบริโภคและขายทั้งภายในชุมชนและภายนอกเป็นรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชนเป็นอย่างมาก อีกทั้งการมีนิคมอุตสาหกรรมฯ ตั้งอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้าน ประมาณ 10 กิโลเมตร การเดินทางคมนาคมที่สะดวกทำให้ วิทยาลัยครูออกไปทำงานในโรงงาน และสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนจึงลดน้อยลงเป็นเพียงการหารายได้เสริม อย่งไรก็ตาม ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนล้วนแล้วมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน จึงทำให้เห็นเหตุผลที่สำคัญในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเอาไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

5) ด้านการเมืองการปกครอง ปี พ.ศ. 2542 บ้านทุ่งยาว ได้แยกพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน (หมู่ 7 และ หมู่ 12) แต่เดิมบ้านทุ่งยาวนั้น ตั้งอยู่ในหมู่ 7 และพื้นที่ป่าชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในเขต หมู่ 7 ภายหลังจากที่บ้านทุ่งยาว หมู่ 12 ได้แยกพื้นที่การปกครอง จึงทำให้แยกพื้นที่ป่าชุมชนอีกส่วนหนึ่ง ที่ติดกับเขตพื้นที่บ้านทุ่งยาว หมู่ 12 คู่อีกด้วย แต่ทั้งสองหมู่สามารถที่จะร่วมกันใช้ประโยชน์จากทั้ง 2 ป่าที่แต่ละหมู่ (7,12) คู่อีก

การเลือกผู้นำ ในบ้านทุ่งยาว เห็นได้ชัดจากการเลือกผู้นำของชุมชน ที่เน้นการไม่เอาคนที่เปิ่นเขย เป็นสะใภ้ มาเป็นผู้นำในชุมชน โดยเฉพาะในบทบาทของการเป็น “พ่อหลวง” โดยชาวบ้านทุ่งยาวได้ให้เหตุผลว่า การที่บ้านทุ่งยาวได้พัฒนาเป็นอยู่ทุกวันนี้ ก็เป็นเพราะ

ให้คนที่มีความเชื่อสายของคนบ้านทุ่งยาว ปกครองดูแลสารทุกข์สุขดิบ ซึ่งจะดูแลได้ทั่วถึงและเข้าใจถึงหัวใจความต้องการของชุมชน การอุทิศตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้แก่คนทุ่งยาว คนที่มีความเชื่อสายจะเหนียวแน่นมากกว่าจากคนที่มาจากแหล่งที่อื่น สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มท้องถิ่นนิยม (Localism) ให้ความสำคัญกับคนในชุมชนก่อน และเป็นกลไกที่จะกำกับการทำงานบริหารและการพัฒนาชุมชนของผู้ นำให้เป็นในสิ่งที่ควรจะเป็นและต้องฟังเสียงจากชาวบ้านในการแสดงความคิดเห็น

การเลือกคนในชุมชนผ่านการลงมติของคนในชุมชนก่อนที่จะมีการเลือกตั้งจริง เข้าไปมีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการในหน่วยงานราชการ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อให้เป็นปากเป็นเสียงแทนชาวบ้าน อีกทั้งช่วยผลักดันในการกำหนดทิศทางนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งจะทำให้เกิดความสะดวกต่อการพัฒนาแผนพัฒนาในระดับของชุมชน ที่มาจากปัญหาหรือความต้องการ รวมถึงสอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสามารถเชื่อมโยงแผนการพัฒนามีความสัมพันธ์ทั้งท้องถิ่นได้ดีอีกด้วย

บทบาทของพ่อหลวงบ้านทุ่งยาว จะมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐ เช่น การติดต่อประสานงานต่างๆ เกี่ยวกับการของบประมาณในการโครงการพัฒนาในชุมชน การได้รับนโยบายจากหน่วยงานภาครัฐให้นำมาปฏิบัติในชุมชน เช่น โครงการป้องกันปัญหาสุขภาพเสพติดในชุมชน โครงการชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ เป็นต้น โดยบทบาทในการเป็นผู้ประสานงาน ของพ่อหลวง จะต้องเน้นถึงผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นหลัก จากที่พ่อหลวงได้กล่าวไว้ในปณิธานในการเข้ามาดำรงตำแหน่งเป็น ผู้ใหญ่บ้าน สะท้อนได้จากท้องถิ่นได้รับหลักการนโยบาย 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ หรือ สินค้าโอท็อปมาสู่การปฏิบัติ ซึ่งเป็นนโยบายที่มุ่งให้ชุมชนมีรายได้เสริมหรืออาจจะนำมาสู่การเป็นรายได้หลักให้แก่คนในชุมชน ในการคิดสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นของตนมาต่อยอดเป็นสินค้าเพื่อจำหน่าย ชาวบ้านทุ่งยาวได้มีการประชุมและปรึกษาหารือกันถึงข้อดีและข้อเสียจากโครงการนี้ และได้ลงความเห็นว่าจะไม่ยอมรับนโยบายดังกล่าว โดยให้เหตุผลถึงการเป็นภาระที่ผูกมัดให้แก่กรรมการหรือสมาชิกกลุ่มหนึ่งที่จะต้องเร่งการผลิตให้ทันต่อยอดการสั่งซื้อ วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ต้องออกไปทำไร่ทำสวนทำนา ถูกกั้นด้วยการเร่งการผลิตสินค้าอีกทั้ง เป็นการผลักภาระให้แก่ตัวแทน/ผู้นำที่จะต้องไปหาตลาดแหล่งรับซื้อและแหล่งจำหน่าย การควบคุมคุณภาพ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มองว่าเป็นโครงการที่ไม่เหมาะสมกับวิถีความเป็นอยู่ของผู้คน จึงทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวเลือกที่จะปฏิเสธโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของรัฐ นี้เป็นเพียง 1 โครงการที่ชาวบ้านทุ่งยาวร่วมกันที่จะรับโครงการหรือไม่รับ

โครงการ ผ่านการลงมติและความเห็นของคนในชุมชน โดยมีพ่อหลวงเป็นเหมือนกระบอกเสียงในการประสานและอธิบายได้การนำโครงการต่างๆ เข้ามาในชุมชน

“...บ้านทุ่งยาว ปฏิเสธ โครงการ OTOP เพราะทำให้ชาวบ้านต้องมีการแข่งขัน เป็นการผลักภาระให้แก่ชาวบ้านที่ต้องเร่งผลิตให้ได้ตามยอด ประชากรกลุ่มจะต้องหาตลาดเอง และเป็นการถูกรอบงำจากคนภายนอก ชาวบ้านทุ่งยาวเลือกที่คิด เลือกที่จะปฏิเสธสิ่งที่ไม่เหมาะสมและไม่เป็นประโยชน์แก่คนในชุมชน และเลือกที่จะตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนด้วยคนบ้านทุ่งยาวเอง...”
(ระวีวรรณ กัน ไชยศักดิ์, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2555)

จากการสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการสังเกตของผู้วิจัยในการร่วมสังเกตการณ์การประชุมหมู่บ้านทุ่งยาวในหลายครั้ง จะพบว่า กิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนผ่านตัวผู้นำ คือ พ่อหลวง จะถูกนำมาหารือในที่ประชุมของหมู่บ้านทุกครั้ง และเน้นการแสดงความคิดเห็นและมุมมองต่างๆ ในแง่ผลดี และผลเสียที่จะนำโครงการจากภายนอกเข้ามาดำเนินการในชุมชน ของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ หรือแม้แต่กลุ่มเด็กและเยาวชน ที่เข้ามานั่งฟังร่วมการประชุม ถึงแม้จะไม่ได้มีการแสดงความคิดเห็น แต่ก็ร่วมรับฟัง และเห็นบทบาทของพ่อแม่ พ่ออยู่ แม่อยู่ร่วมแสดงความคิดเห็นและหาทางเลือกหรือทางออกร่วมกัน โดยไม่ผลักเป็นภาระให้แก่พ่อหลวงในการตัดสินใจ หากมองอีกมุมหนึ่งเป็นการคานอำนาจของพ่อหลวงในการบริหารจัดการที่จะต้องฟังเสียงของคนในชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะตัดสินใจร่วมหรือไม่ร่วม โครงการต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชน หลายครั้งที่พ่อหลวงบ้านทุ่งยาว มักจะพูดกับผู้วิจัยเสมอว่า

“...ถ้าชาวบ้านไม่เอาด้วย ผมก็ไม่ทำ ชาวบ้านว่ากันอย่างไร เอาเสียงส่วนใหญ่ว่า เราก็เอาตามนั้น เป็นมิตรร่วมกันทั้งหมู่บ้าน...”
(ทรัพย์อนันต์ วรรณศักดิ์, สัมภาษณ์, 17 มกราคม พ.ศ. 2555)

นอกจากบทบาทของพ่อหลวงจะเป็นผู้นำทางการแล้ว ยังมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า เป็นผู้นำในการออกกฎเกณฑ์รักษาป่า อีกทั้งในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของบ้านทุ่งยาว ผู้นำยังต้องนำพาชาวบ้านต่อสู้ คัดค้าน และเจรจาต่อรองในเรื่องสิทธิในการจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย

กลุ่มต่างๆ ในชุมชนบ้านทุ่งยาว โดยผู้วิจัยได้จัดประเภทของกลุ่มต่างๆ ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ 1 กลุ่มที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1) กลุ่มป่าชุมชน ชาวบ้านทุ่งยาว เป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญในการจัดการดูแลอนุรักษ์ป่า โดยถือให้ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนเป็นสมาชิกป่าชุมชน เพื่อช่วยกันสอดส่องดูแลผู้ที่กระทำความผิดลักลอบตัดไม้หรือหาของป่าที่เป็นของต้องห้าม ตามกฎระเบียบของป่าชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนได้กำหนดให้คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ในการเดินแนวเขตป่า การบังคับใช้บทลงโทษ งานพิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับป่า เป็นต้น

2) กลุ่มเหมืองฝาย เป็นกลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดของบ้านทุ่งยาว สืบเนื่องจากการขุดเหมืองฝายตั้งแต่ ปี พ.ศ.2461 สมัยพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆศักดิ์ เป็นพ่อหลวงคนแรกของบ้านทุ่งยาว ได้จัดตั้งให้มีกลุ่มเหมืองฝายขึ้นเพื่อช่วยกันดูแลรักษาเหมืองฝายอีกทั้งจัดระบบการแบ่งปันน้ำเพื่อทำการเกษตรให้แก่สมาชิกทุกคน อีกทั้งการลงโทษผู้กระทำความผิด โดยให้อำนาจสูงสุด คือ แก่ฝาย เป็นผู้นำในการควบคุมดูแลและเป็นผู้นำทางพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย ซึ่งเป็นประเพณีสืบทอดกันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ประเภทที่ 2 กลุ่มที่เกี่ยวกับอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มปุยอินทรีชีวาภาพ และกลุ่มพันธุ์ข้าวชุมชนบ้านทุ่งยาว กลุ่มเหล่านี้มุ่งเน้นในการสร้างรายได้ให้แก่ คนในชุมชนที่เกิดจากฐานวิถีชีวิตของคนบ้านทุ่งยาว โดยมีกลุ่มที่เกี่ยวกับอาชีพที่โดดเด่น คือ กลุ่มแม่บ้าน มีรายละเอียด ดังนี้

1) กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มที่หน่วยงานราชการจัดตั้งขึ้น ภายหลังจากที่บ้านทุ่งยาวได้รับการยกย่องว่าเป็น หมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ดีเด่นในปี พ.ศ. 2520 จึงทำให้กลุ่มแม่บ้านได้รับการจัดตั้งขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพแม่บ้านให้มีรายได้เสริม และเพื่อช่วยเหลือในกิจกรรมชุมชน นอกจากการร่วมทำกิจกรรมแล้ว ยังมีการบริหารจัดการที่นำเอาเป็นแบบอย่าง แบ่งกลุ่มแม่บ้านตามป๊อก(หมวดบ้าน) ของหมู่บ้าน ทั้งหมดมี 7 ป๊อก โดยแต่ละป๊อกจะมีหัวหน้าป๊อก มีรอง มีเหรียญก เพื่ออำนวยความสะดวกประสานงานและการดูแลความเรียบร้อยในการทำกิจกรรมร่วมกันแบ่งเป็นเขตรับผิดชอบควบคุมกับการจัดหมวดหมู่ของบ้านที่มีผู้ชายเป็นหัวหน้าป๊อก

ในปัจจุบัน กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาวได้แบ่งออกกลุ่มย่อยที่เกี่ยวกับกิจกรรมที่ร่วมกันเป็นสมาชิกมีทั้งหมด 8 กลุ่มย่อย ได้แก่ กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มบ่อแก๊สชีวภาพ กลุ่มเลี้ยงไก่พื้นเมือง กลุ่มผักสวนครัว กลุ่มตอกเปีย กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ และกลุ่มสมุนไพร

โดยลักษณะของการรวมกลุ่มของกลุ่มแม่บ้านทุ่งยวานั้น จะมีลักษณะ “การเป็นกลุ่ม แบบไม่รวมกลุ่ม” กล่าวคือ จะไม่มีการรวมกลุ่มทำงาน หรือใช้สถานที่ใดสถานที่หนึ่งในชุมชนเพื่อทำกิจกรรม แต่จะใช้ลักษณะของการแยกไปทำที่ครัวเรือนของตนเองตามที่สนใจ เข้าร่วมเป็นสมาชิก นั้นหมายความว่า แม่บ้าน 1 คน สามารถเป็นสมาชิกกลุ่มย่อยๆ ได้หลายกลุ่ม และสามารถบริหารจัดการดำเนินการได้เองภายในครอบครัวของตนเอง จะมีเพียงการประชุมกลุ่มแม่บ้านเดือนละ 1 ครั้ง ที่จะร่วมกับสรุปผลจากการทำกิจกรรมของแต่ละครัวเรือน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะประสบการณ์ในการรวมกลุ่มในการจัดกิจกรรมมักจะประสบความล้มเหลว หน่วยงานราชการต่างๆ ที่มาส่งเสริมการรวมกลุ่มทำอาชีพ ต้องการให้กลุ่มแม่บ้านมารวมตัว รวมกลุ่มมีอาคารสถานที่ แต่ทำได้สักระยะหนึ่งก็ประสบปัญหาเรื่องความต่อเนื่อง ในการเข้าร่วม เนื่องจากว่าแม่บ้านแต่ละคนมีภารกิจที่จะต้องทำสวน ทำไร่ ทำนา ช่วงเวลาว่างของแต่ละคนในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมไม่ตรงกัน และเกิดปัญหาตามมาในเรื่องของเวลาและผลตอบแทน กลายเป็นภาระให้แก่สมาชิกคนอื่นๆ ที่จะต้องรับภาระหน้าที่แทน จึงทำให้ กลุ่มแม่บ้านหาทางออกด้วยการ “ทำเป็นกลุ่ม แบบแยกกันทำ” น่าจะเป็นทางออกในการทำกิจกรรมของสมาชิกทุกคน เอาวิถีชีวิตเป็นตัวตั้ง จึงทำให้ผู้ที่มาศึกษาดูงาน มักจะไม่เห็น ศาลาฝึกอาชีพ หรือ มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมส่งเสริมรายได้ในชุมชนบ้านทุ่งยว สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะปรับประยุกต์สิ่งต่างๆ ให้สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชน

ลักษณะของการรวมกลุ่มที่เป็นกลุ่มอาชีพสร้างรายได้เสริมของชาวบ้านทุ่งยว จะไม่เน้นการทำแบบรวมกลุ่ม แต่ตั้งกลุ่มมีสมาชิกที่ขึ้นอยู่กับความสมัครใจและต้องการ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะเข้าร่วมประชุมใหญ่ที่จัดขึ้นทุกสัปดาห์แรกของเดือนเป็นประจำ เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนได้รับทราบถึงผลการดำเนินการของกลุ่ม หรือบางกลุ่มอาจจะมีการนัดประชุมเฉพาะกลุ่มก่อนที่จะส่งตัวแทนของกลุ่มเข้าร่วมประชุมใหญ่ของชุมชน

ประเภทที่ 3 กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งจะมีลักษณะกลุ่มสวัสดิการให้กับชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันที่เป็นประโยชน์ มีทั้งกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งจากหน่วยงานราชการและกลุ่มที่เกิดขึ้นเองของคนในชุมชนร่วมกันตั้งขึ้น เช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มออม.หมู่บ้าน กลุ่มชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) กลุ่มอาสาตำรวจบ้าน (สทบ.) กลุ่มอปพร. กลุ่มเยาวชน ศูนย์ต่อสู้เพื่อเอาชนะยาเสพติด

กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ มีกลุ่มที่โดดเด่น คือ กลุ่มฌาปนกิจ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชนเมื่อเสียชีวิต โดยมีลักษณะการช่วยเหลือ

ที่ทำให้สมาชิกทุกครัวเรือนจะต้องมาร่วมงานพร้อมกับนำข้าวสารครัวเรือนละ 1 ลิตร และพินมาสมทบจนงานเสร็จ และจะมีเงินจำนวนหนึ่งมอบให้แก่ครอบครัวของสมาชิกที่เสียชีวิต ที่ได้จากการเก็บเงินช่วยเหลือของสมาชิกฌาปนกิจ

1.1.3 มิติทางวัฒนธรรม ชาวบ้านทุ่งยาว เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งของภาคเหนือ ที่ให้ความสำคัญและตระหนักถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นให้แก่ลูกหลาน บ้านทุ่งยาวมีประเพณีที่สืบทอดกันมานั้น โดยเฉพาะให้ความสำคัญและศรัทธาในเรื่อง พิฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาคนในชุมชนและดูแลรักษาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์

1) วัฒนธรรมประเพณีความเชื่อเรื่อง “ผี”

- ประเพณีเลี้ยงผี ซึ่งถือเป็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะให้ประโยชน์ช่วยคุ้มครองและป้องกันอันตรายให้กับผู้คนในชุมชน ซึ่งจะทำการเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ จะอยู่ในช่วงปลายพฤษภาคมไปจนถึงช่วงเดือนมิถุนายน และพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านก็จะทำเป็นประจำทุกปีเช่นกันในวันแรม 9 ค่ำ เดือน 9

- ประเพณีเลี้ยงผีฝ่าย ชาวบ้านทุ่งยาวมีความเชื่อและปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเกี่ยวกับประเพณีเลี้ยงผีฝ่าย กล่าวคือ ผีฝ่ายจะช่วยคุ้มครองฝ่ายและสวนไร่นาให้เกิดผลผลิตที่ดี ประกอบกับการเชื่อมโยงกับเจ้าเข้าทรงที่มาดูแล รักษาป่าน้ำจืดของชุมชน เห็นจากการเชิญคนทรงมาดูพื้นที่บริเวณป่าน้ำจืด จึงทำให้รู้ว่ามี “เจ้าพ่ออู่คำ” เป็นผู้ปกป้องรักษาป่า และชาวบ้านก็ได้จัดทำพิธีตั้งศาลในบริเวณป่าน้ำจืด ซึ่งทุกวันนี้ใครผ่านไปมาและเข้ามาศึกษาดูงานก็จะต้องได้เข้ามาสักการะและขออนุญาตในการศึกษาดูงานเรื่องป่าชุมชนแห่งนี้

2) วัฒนธรรมประเพณีไทยที่สำคัญ

ชาวบ้านทุ่งยาวได้ให้ความสำคัญวันปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ ชุมชนบ้านทุ่งยาวจะมีการจัดเป็นประจำทุกปี มีการแห่ไม้ค้ำศรี (ไม้ค้ำสะหลี) ซึ่งถือเป็นประเพณีที่สำคัญของทางล้านนา แต่ละปีออก (หมวดบ้าน) จะจัดหาไม้ค้ำที่เป็นไม้ที่มีงามมาประดับตกแต่งสวยงาม ร่วมขบวนแห่เพื่อไปถวายวัดสำหรับใช้ประโยชน์ โดยมีความเชื่อว่า ปีใหม่เมืองนี้ ทุกคนควรจะทำพิธีสืบทอดชะตาของตนเองเพื่อเป็นเฉลิมฉลองให้กับตนเองมีความสุขผ่านพ้นไปอีกหนึ่งปี สิ่งไม่ดีในปีเก่าให้ผ่านพ้นไป ขอให้ปีใหม่ทุกอย่างราบรื่นพบเจอแต่ความสุข แล้วนำไม้ค้ำศรีนี้ไปค้ำที่ต้นไม้ใหญ่ หลังจากทำพิธีสืบทอดชะตาเสร็จ แล้วส่วนใหญ่แล้วจะค้ำไว้ใต้ต้นไม้ที่อยู่ในวัด เปรียบเหมือนเป็นการค้ำจุนพระพุทธศาสนาอีกด้วย

นอกจากการแห่ไม้ค้ำศรีเข้าวัดแล้ว การรดน้ำคำหัวพ่ออ้อยแม่อ้อย (คนเฒ่าคนแก่) ของชุมชนเป็นเรื่องที่ชาวบ้านทุ่งยาวให้ความสำคัญ ชาวบ้านทุกคนจะไม่ออกไปทำภารกิจนอกชุมชน ทุกคนจะมาร่วมกันรดน้ำคำหัวพ่ออ้อยแม่อ้อยตามบ้านแต่ละหลัง ผู้ที่ไปร่วมรดน้ำคำหัวจะมีของติดไม้ติดมือไปเยี่ยมแต่ละบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ยาสามัญประจำบ้าน เป็นสิ่งของที่กลุ่มแม่บ้านจัดไว้มอบให้แก่พ่ออ้อยแม่อ้อยทุกคนในชุมชน ลูกหลานที่อยู่บ้านพ่ออ้อยแม่อ้อยก็จะจัดเตรียมอาหารว่างไว้คอยรับชาวบ้านที่เดินขบวนมารรดน้ำคำหัวพ่ออ้อยแม่อ้อยของตนเอง ที่สำคัญบ้านแต่ละหลังตั้งแต่ต้นบ้านถึงท้ายบ้านจะมีช่องหรือประตูที่ทำให้บ้านทุกหลังสามารถเดินทะลุหากันได้ โดยพ่ออ้อยแม่อ้อยให้เหตุผลของการให้ลูกหลานสร้างบ้านเรือนที่ไม่ให้มีรั้วกันมิดชิดเนื่องจากว่า จะได้ไปมาหาสู่กัน และแสดงความสัมพันธ์เอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน มีอะไรจะได้ช่วยเหลือกันได้ทันทั่วทั้งที่ อีกทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มาจากเครือญาติเดียวกันทั้งนั้น จึงทำให้รั้วบ้านแต่ละหลังของชาวบ้านทุ่งยาวจึงทะลุเดินทางหากันได้สะดวก และชาวบ้านที่เป็นลูกหลานยังคงยึดถือเช่นนั้นตลอดมา

สำหรับการให้เหตุผลที่ไม่นำพ่ออ้อยแม่อ้อยมารวมกันที่ศาลากลางบ้าน เป็นความคิดริเริ่มของกลุ่มแม่บ้านที่เห็นว่า การได้ไปรดน้ำคำหัวพ่ออ้อยแม่อ้อยตามบ้านเป็นการไปเยี่ยมเยียน ได้เห็นสภาพความเป็นอยู่ว่าเป็นอย่างไร ลูกหลานที่ดูแล ขาดเหลือเดือดร้อนหรือไม่ ทางคณะกรรมการหมู่บ้านและลูกหลานคนอื่นๆ ที่ไปร่วมรดน้ำคำหัวจะได้ช่วยเหลือได้ และเป็นการถามไถ่สารทุกข์สุขดิบ ให้ได้รับความอบอุ่น ความสุขทางใจแก่พ่ออ้อยแม่อ้อย ลูกหลานที่ดูแลและคนที่ไปรดน้ำคำหัว

จากที่ผู้วิจัยได้ร่วมกิจกรรมดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเรื่องจิตใจความรู้สึกของคนในชุมชน การเห็นคุณค่าของผู้เฒ่าผู้แก่ และเป็นเหมือนกุศโลบายผ่านกิจกรรมให้ลูกหลานดูแลผู้เฒ่าผู้แก่อย่างดีไม่ละทิ้งให้โดดเดี่ยว ที่สำคัญเป็นการช่วยเหลือลูกหลานของผู้เฒ่าผู้แก่หากกำลังเดือดร้อนเรื่องข้าวของเงินทอง ทางคณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ในชุมชนจะได้เข้าไปช่วยเหลือได้ทันทั่วทั้งที่ เพราะจะมีกิจกรรมเช่นนี้ทุกปี ผู้ดูแลเองก็เหมือนได้รับกำลังใจ สร้างความรู้สึกถึงความผูกพันของคนในชุมชนร่วมกัน การที่จะขอความร่วมมือ หรือความช่วยเหลือในการทำกิจกรรมงานพัฒนาต่างๆ ในชุมชนก็เป็นการง่ายและทุกคนก็มาร่วมด้วยความเต็มใจ และบทบาทของกลุ่มแม่หญิงมีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากในการจัดเตรียมงานก่อนเริ่มทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี และทำหน้าที่ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานรุ่นต่อๆ ไปให้ทำตาม เป็นแบบอย่างที่ถูกที่ควรให้แก่คนรุ่นหลังของชุมชนได้ยึดถือ

1.1.4 มิติทางศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติ

บ้านทุ่งยาวถือเป็นชุมชนแรกของจังหวัดลำพูนที่มีการกล่าวถึง เรื่องราวของการต่อสู้ในเรื่องการจัดป่าโดยชุมชน จนกลายเป็นชุมชนต้นแบบในการจัดการป่าชุมชนในภาคเหนืออีกทั้งยังเป็นชุมชนที่สำคัญในการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนของภาคเหนือ และเป็นพื้นที่ศึกษาดูงานแห่งแรกๆ ของภาคเหนืออีกด้วย

1) ประเภทของป่าชุมชน จากสภาพแวดล้อมโดยรอบ ชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นภูเขาป่าเบญจพรรณ เป็นจำนวนมากจึงทำให้ เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งเรื่อง ดิน น้ำ ป่า ประกอบกับชาวบ้านมีการดูแลรักษาตามวิถีของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีตที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา และด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ จึงทำให้แหล่งทำมาหากินของผู้คนในอดีตจึงมีความสัมพันธ์กับป่าเป็นอย่างมาก ชาวบ้านได้แบ่งพื้นที่ป่าชุมชน ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

- ป่าอนุรักษ์ เป็นเขตพื้นที่ป่าน้ำจืด มีจำนวน 60 ไร่ ลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณมีต้นสัก ต้นตะเคียนขนาดใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านถือว่าป่าน้ำจืดเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ มีวิญญาณเจ้าพ่ออยู่กำเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองป่าผืนนี้ให้มีความอุดมสมบูรณ์มีอาหารและผลผลิตจากป่าเป็นจำนวนมาก และนำมาซึ่งความสงบร่มเย็นแก่คนในชุมชน โดยทุกปีชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีผาย ในเดือน 9 (เหนือ) ขึ้น 9 ค่ำ แสดงถึงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยปกป้องรักษาให้ป่าต้นน้ำให้อุดมสมบูรณ์ เพื่อจะได้มีน้ำกินน้ำใช้ในการเกษตร นอกจากนี้ ชาวบ้านยังสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในการเก็บหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักต่างๆ นำไปบริโภคในครัวเรือน ได้อีกด้วย เพียงแต่ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตนี้

- ป่าดอย เป็นพื้นที่ป่าที่อยู่บริเวณไหล่ดอย มีความลาดชัน มีขนาดพื้นที่ 2,400 ไร่ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าดอยเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร พืช ไม้เพื่อสำหรับสร้างบ้าน โดยชุมชนได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ ห้ามตัดไม้ยืนต้น ซึ่งใน พื้นที่ 2,400 ไร่ ได้แบ่งป่าสำหรับใช้สอย ประมาณ 500 ไร่ ให้ชาวบ้านตัดเพื่อสร้างบ้านภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชน ป่าดอยนี้ เป็นป่าที่ชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูสภาพป่าไม่วิถีธรรมชาติที่เกิดจากสาเหตุของการสัมปทานตัดไม้สร้างทางรถไฟ ต่อมาภายหลังป่าได้ถูกบุกรุกลักลอบตัดไม้เถื่อนและชาวบ้านเข้ามาตัดไม้เผาถ่าน จะเกิดภาวะแห้งแล้ง ผลผลิตจากป่าที่เคยมีอยู่ลดลงเป็นจำนวนมาก

- ป่าริมห้วย เป็นป่าที่อยู่บริเวณริมน้ำแม่สาร ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ล้มลุก และผักชนิดต่างๆ ที่อยู่ขึ้นอยู่ริมน้ำ เช่น ผักบอน ผักกูด ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากป่าในเรื่องอาหารและการใช้สอย

2) ระเบียบและกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชน

ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคน ได้ร่วมกันออกกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนในการตัดไม้เพื่อใช้สอยและการหาประโยชน์จากผลผลิตจากป่า ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการปรับระเบียบกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อให้ทันสมัยต่อการสถานการณ์ปัจจุบัน มีรายละเอียด ดังนี้

- ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าน้ำจ้ำ (60ไร่) ไม่ว่าจะนำมาสร้างบ้านเรือนหรือทำฟืน

- อนุญาตให้ทำการตัดไม้ในเขตป่าที่ขยายออกไปจาก 60 ไร่ เพื่อใช้ในงานส่วนรวม อนุญาตให้คนยากจนอาศัยอยู่บ้านทุ่งยาวและแยกออกมาตั้งครัวเรือนใหม่ตัดไม้ได้แต่สามารถขอได้เพียงครั้งเดียวไว้เพื่อตัดมาสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวที่สามารถพักอาศัยได้ประมาณ 3 ปี ขนาดของไม้ขึ้นอยู่กับพิจารณาของคณะกรรมการป่าชุมชน เนื่องจาก ไม้ที่อนุญาตให้ตัดเป็นไม้เนื้ออ่อน อายุการใช้งานได้ถึง 3 ปี จึงจะมุ่ง เป็นการช่วยให้ครอบครัวใหม่ได้มีระยะเวลาสร้างเนื้อสร้างตัวก่อนที่จะสร้างบ้านเรือนที่ถาวรต่อไป ในกรณีที่ครอบครัวใหม่มีปัญหาหย่าร้าง ไม้ที่ขอกจะถูกควบคุมอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชน ห้ามขายให้แก่บุคคลอื่น

- การตัดไม้ทั้งในเขตป่าน้ำจ้ำและป่าใช้สอย ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน และสามารถตัดต้นไม้ได้ไม่เกิน 15 ต้น ต่อปี ถ้ามีการฝ่าฝืน พ่อหลวงมีสิทธิโดยชอบธรรมในการปรับไหม ซึ่งค่าปรับไหมขึ้นอยู่กับขนาดของไม้และถูกยึดไม้ไว้เป็นของกลาง

จากที่ผู้วิจัยได้ลงเก็บข้อมูลในพื้นที่ ชาวบ้านและคณะกรรมการป่าชุมชน ได้ร่วมกันสกัดจับบุคคลภายนอกลักลอบตัดไม้ขนาดใหญ่ในป่า ชาวบ้านได้ล้อมจับและยึดของกลาง และได้นำไม้ของกลางดังกล่าว นำไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป ไว้เป็นที่สักการะของผู้คนบริเวณที่ตั้งศูนย์เรียนรู้ของชุมชน นี่เป็นอีกหนึ่งวิธีที่ชาวบ้าน ได้ร่วมกันทำ

- ไม้ล้มในป่าตามธรรมชาติให้นำมาใช้ประโยชน์ร่วมกัน ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

- ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตป่าชุมชนและห้ามนำสมุนไพรที่หายากออกจากป่า ยกเว้นได้รับอนุญาต จากคณะกรรมการป่าชุมชน

- ห้ามขุดรากต้นผักหวานออกจากป่า อนุญาตให้นำเมล็ดออกจากป่าได้ เพื่อเป็นการรักษาให้ต้นผักหวานป่าได้เจริญเติบโตและเป็นสายพันธุ์พื้นเมืองต่อไปให้ลูกหลาน
- ห้ามนำกล้วยไม้ทุกชนิดออกจากป่า
- การจะนำหิน ดินในเขตป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนและจะอนุญาตเฉพาะชาวบ้านทุ่งยาวเท่านั้น
- อนุญาตให้ชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ เข้ามาเก็บเห็ด เก็บหน่อในป่าชุมชนได้
- ผืนป่าทั้งหมดที่รักษา เป็นสมบัติของทุกคนในชุมชนบ้านทุ่งยาว
- การขออนุญาตนำไม้มาสร้างที่พักในไร่ ขอได้ไม่เกิน 12 ต้น ขนาดไม่เกิน 6 นิ้ว และขอได้ปีละ ไม่เกิน 10 ราย และห้ามตัดไม้สักเด็ดขาด

โดยมีบทลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ ลักลอบตัดไม้ในเขตป่าใช้สอยและป่าชุมชน(ป่าน้ำจืด) ปรับนิ้วละ 2,000 บาท และยึดของกลาง ขนาด นิ้ว วัดจากเส้นผ่านศูนย์กลางของลำต้น เช่น ถ้าเส้นผ่านศูนย์กลางของต้นไม้ ยาวถึง 10 นิ้ว คิดเป็นค่าปรับ นิ้วละ 2,000 บาท รวมเป็น 20,000 บาท เป็นต้น

บทบาทกลุ่มแม่หญิงในมิติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภายหลังจากการได้รับการยอมรับจากกลุ่มผู้ชายในชุมชน และตัวผู้นำของชุมชน ได้เป็นคณะกรรมการป่าและได้ร่วมในการเพิ่มเติมและปรับปรุงแก้ไขบทลงโทษเกี่ยวกับระเบียบในการจัดการป่าชุมชน และทำหน้าที่เป็นวิทยากรหลักถ่ายทอดองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังรับหน้าที่การบริการและการต้อนรับผู้มาศึกษาดูงาน โดยกลุ่มแม่บ้านแต่ละป๊อกจะสลับเปลี่ยนดูแลรับผิดชอบเรื่องการทำอาหารต้อนรับคณะผู้มาศึกษาดูงาน ให้แต่ละป๊อกดูแลทั้งเรื่องค่าใช้จ่ายและค่าตอบแทนถือเป็นรายได้ให้แก่ป๊อกนั้นๆ รับผิดชอบ การบริหารจัดการเช่นนี้ เกิดจากการเรียนรู้ ภายหลังจากที่มีคณะมาศึกษาดูงานในชุมชนเป็นจำนวนมาก แกนนำกลุ่มแม่บ้านเองต้องออกไปประชุม และไปเรียนรู้ภายนอกชุมชน และการให้คณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านรับภาระในการดูแลต้อนรับในทุกๆ รอบที่มีผู้มาศึกษาดูงานทำให้กลายเป็นภาระตกอยู่กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และเมื่อป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นของทุกคนในบ้านทุ่งยาว จึงทำให้เกิดการจัดเป็นป๊อก และหมุนเวียนกันรับผิดชอบ อีกทั้งเป็นการสร้างความร่วมมือร่วมใจในกลุ่มแม่หญิงในชุมชน และร่วมสร้างสรรค์เมนูอาหารพื้นเมืองให้แก่ผู้มาศึกษาดูงาน รวมไปถึงถ่ายทอดการใช้ประโยชน์จากป่า ผ่านสำหรับอาหารที่กลุ่มแม่บ้านเป็นผู้ลงมือทำ

1.2 บริบทพื้นที่: สมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

1.2.1 มิติประวัติศาสตร์และพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่

1) ช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนราษีไศล

ก่อนจะมีการสร้างเขื่อนราษีไศล วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนใน 3 จังหวัด ได้แก่ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอรัตนบุรี และอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผู้คนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าชุ่มน้ำขนาดใหญ่ ที่เกิดจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีความลาดเอียงอยู่บริเวณตอนกลางของลำน้ำมูล ในฤดูฝนน้ำในแม่น้ำมูลไม่สามารถระบายปริมาณน้ำทัน จึงก่อให้เกิดการเอ่อท่วมบริเวณพื้นที่ตอนกลางของลำน้ำเป็นเวลา 3-4 เดือนอยู่เสมอทุกปี ลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดการสังสมของดินตะกอน เกิดความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางระบบนิเวศ การทำมาหากินที่มีวิถีทำกินที่สอดคล้องกับฤดูกาล โดยเฉพาะในการทำนาในพื้นที่ทาม ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นมรดก ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน แต่เป็นการถือครองสิทธิ์ยอมรับกันภายในชุมชนตามจารีตประเพณี (สนั่น ชูสกุล, 2556: 99-100) ซึ่งในภาษาท้องถิ่นเรียกพื้นที่บริเวณดังกล่าวว่า ป่าบุง ป่าทาม หรือที่ชาวบ้านเรียกกันสั้นๆ ว่า ป่าทาม

กลุ่มแม่หญิงของพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัด เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ป่าทามในด้านของการใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นการหาของจากป่าไว้ทั้งบริโภค จำหน่าย หรือแม้แต่ นำของที่ได้จากป่าไปแลกข้าว ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่บริเวณนั้น เป็นพื้นที่แห้งแล้งตลอดทั้งปี มีเพียงพื้นที่ริมแม่น้ำมูลที่เป็นบริเวณทามเท่านั้น ที่กลายเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของผู้คนทั้ง 3 จังหวัด สืบเนื่องจากปัญหาความยากจนที่พื้นที่แกวอำเภอโพธิ์ทราย อำเภอราษีไศล เป็นพื้นที่มีปัญหาความยากจนที่สุดในประเทศในขณะนั้นประมาณ ปี พ.ศ. 2528 จึงทำให้ชุมชนที่อยู่ในอำเภอดังกล่าว เป็นพื้นที่เป้าหมายของการแก้ไขปัญหาคความยากจน โดยองค์กรพัฒนาเอกชนมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ หรือที่ชาวบ้านเรียกสั้นๆ ว่า มูลนิธิกริด (GRID Foundation) โดยมีวัตถุประสงค์พัฒนาหมู่บ้านยากจนเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจน ในระยะแรกนั้น ได้พาชาวบ้านไปศึกษาดูงานหลายที่ เช่น จังหวัดขอนแก่น จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านก็เกิดแนวคิดที่จะรักษป่าและอนุรักษ์ป่าไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านท่างาม บ้านเหล่าข้าว บ้านคอนสำราญ และบ้านคอนจิก ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด เรียกพื้นที่ป่านี้ว่า “ป่าทามกุดเป่ง” เป็นพื้นที่ป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2532 ได้มีการเริ่มตั้งกรรมการ

ออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เนื่องจากว่า ชาวบ้านที่อยู่ติดกับบริเวณป่าทามกุดเป่งมีการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาการทำลายพื้นที่ป่าทามด้วยรถไถของชาวบ้านที่ต้องการขยายพื้นที่การเกษตร เมื่อมีชาวบ้านจากหลายพื้นที่รุกป่าเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าทามกุดเป่ง ซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน 4 หมู่บ้าน ได้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจึงได้ปรึกษานหาแนวทางป้องกันการบุกรุกพื้นที่ ประกอบกับทางมูลนิธิกริดได้เข้ามาทำงานพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน จึงได้ช่วยสนับสนุนแนวคิดการจัดการป่าทามโดยองค์กรชาวบ้าน ในรูปแบบป่าชุมชน โดยกลุ่มแกนนำที่ได้ริเริ่มเป็นคณะกรรมการ คือ แม่ผา กองธรรมเป็น แม่หญิงคนแรก ที่ให้ความสนใจและมีลักษณะโดดเด่นของการเป็นผู้นำธรรมชาติ

“...ตอนนั้นศูนย์กริดมาปี 28 ช่วงนั้นแม่ไปขายของ อยู่ทางนอกบ้านขายเร่ไปบ้านนั้นบ้านนี้ ไปเห็นบ้านทางพื้นเขา คือ เจริญแท้ มีอันนั้นอันนี้เฮ็ดดี เป็นหยังบ้านเฮาคือบ่เฮ็ดจังสิ ไปบอกผู้ใหญ่บ้าน เพิ่นก็บ่สนใจ พอดีทางเจ้าหน้าที่ของศูนย์กริดเข้ามาชวนว่า ว่าบ้านเฮาเป็นจังได้ แม่ก็เลยสนใจ เพิ่นพาไปใส่ไปหน้าเบ็ด...”

(ผา กองธรรม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม พ.ศ. 2555)

จากจุดเริ่มต้นของการสนใจที่อยากจะร่วมทำกิจกรรมกับองค์กรพัฒนาเอกชน จึงทำให้แม่ผา กองธรรมได้กลายมาเป็นแกนนำคนสำคัญของคณะกรรมการป่าทามกุดเป่ง ได้ทำการสำรวจพื้นที่ป่าทามกุดเป่ง ที่มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,000 ไร่ และแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่เป็นพื้นที่ส่วนบนของร่องน้ำกุดเป่ง ประมาณ 1,100 ไร่ เป็นเขตพื้นที่ทำกินและใช้สอยของชาวบ้าน และเขตพื้นที่ส่วนล่างของร่องน้ำกุดเป่ง มีเนื้อที่ประมาณ 1,900 ไร่ เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ การอนุรักษ์ป่าทามชุมชน จึงได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในปี พ.ศ. 2534 คณะกรรมการป่าทามกุดเป่ง ได้ร่วมจัดกิจกรรมปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำโครงการในระดับอำเภอโพธาราย และปลูกป่าหลายพื้นที่ เช่น ป่าโนนน้ำเกลี้ยง ป้อมหลู ปาดงกู่ เป็น โดยได้รับความร่วมมือและส่งเสริมจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น และมูลนิธิกริด และในปีนี้อเอง เริ่มได้มีการดำเนินก่อสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำมูล คือ โครงการฝายราษฎร์ไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามัญไศล จังหวัดศรีสะเกษ ประกอบกับในปี พ.ศ. 2535 มีการสัมปทานทรายและเกิดการบุกรุกพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์กุดเป่ง จึงทำให้คณะกรรมการป่าทามกุดเป่งขณะนั้น ต่อรองให้มีการหยุดดำเนินการสูบทราย (พุดบุญเต็ม และคณะ, 2549: 52-53) เกิดเป็นการรวมตัวของชาวบ้านเกิดขึ้นคัดค้านการสัมปทานดูดทราย เพื่อไม่ให้ตลิ่งลำน้ำมูลพังและป้องกันไม่ให้มีบุคคลภายนอกเข้ามาบุกรุกในพื้นที่ หลังจากมี

ข่าวการสร้างเขื่อน เมื่อปี พ.ศ.2534 ระยะเวลา ไม่เกิน 2 ปี เขื่อนราษีไศลสร้างเสร็จ ในปี พ.ศ.2536 และเริ่มมีการกักเก็บน้ำ ปริมาณน้ำที่กักเก็บได้เริ่มท่วมป่าบุงป่าทามและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงทำให้เป็นจุดพลิกผันถึงการได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน และนำมาสู่การรวมกลุ่ม เป็นเครือข่ายของผู้ได้รับผลกระทบทั้ง 3 จังหวัดขึ้น

2) ช่วงการสร้างเขื่อนราษีไศล

ย้อนกลับไปในช่วงการสร้างเขื่อนราษีไศล ซึ่งเป็นเขื่อนคอนกรีตสร้าง ปิดกั้นแม่น้ำมูลลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง ที่ไหลเข้าสู่จังหวัดศรีสะเกษทางภาคอีสานตอนใต้ โครงการดังกล่าวได้รับการอนุมัติในปี พ.ศ.2532 สร้างขึ้นไว้เป็นพื้นที่กักเก็บน้ำเพื่อแก้ไขปัญหา การขาดแคลนน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มดำเนินการก่อสร้างเมื่อ ปี พ.ศ. 2535 ภายใต้การ ควบคุมดูแลของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ก่อนเริ่มการก่อสร้างไม่มีการทำรายงานวิเคราะห์ ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environment Impact Assessment: EIA) และชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการ วางแผนและการจัดการเขื่อน อีกทั้งไม่มีการสำรวจความต้องการใช้น้ำหรือการจัดการน้ำในชุมชน ใกล้เคียง แต่รัฐบาลก็ยังคงดำเนินการก่อสร้างต่อไป และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2536 เขื่อนราษีไศล กลับมีความสูงถึง 9 เมตร และมีประตูระบายน้ำ 7 บาน ซึ่งสามารถเปิดและปิดเพื่อควบคุมระดับน้ำ ได้ โดยใช้งบประมาณรวมทั้งสิ้น 870 ล้านบาท เกินกว่าที่ประมาณการไว้ในตอนแรกถึง 6 เท่า อีกทั้งพื้นที่อ่างเก็บน้ำทั้งหมดใหญ่กว่าแผนที่วางไว้ถึง 2 เท่า แต่ถึงกระนั้นก็มีเพียงชาวบ้านไม่กี่คนที่ได้รับผลประโยชน์จากการกักเก็บน้ำ แต่มี 17,000 ครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541; พุฒ บุญเต็ม และคณะ, 2549)

นอกจากเขื่อนราษีไศลไม่สามารถให้ผลประโยชน์ทางชลประทานได้ตาม แนวคิดที่วางไว้ ยังทำให้เกิดปัญหาผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ของแม่น้ำมูลอีกด้วย เพราะเมื่อมีการ ปิดบานประตูเขื่อนกักเก็บน้ำ ทำให้ปลาในแม่น้ำสูญหายไป พื้นที่บุงทามถูกน้ำท่วมขังนานตลอด ทั้งปี ทำให้ต้นไม้และพืชพรรณต่างๆ ไม่สามารถออกได้ตามฤดูกาล ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพาพื้นที่ ในป่าทามรวมถึงทรัพยากรต่างๆ ในป่าทามหรือแม่น้ำที่เคยเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารอย่าง เพียงพอได้ต่างๆ ที่พื้นที่ป่าทาม เปรียบเสมือนแหล่งอาหารที่นำมาใช้บริโภคในครัวเรือน และเป็น แหล่งทำมาหากิน และยังเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำและที่พักสำหรับเลี้ยงวัวควาย ตั้งแต่ระหว่าง การสร้างเขื่อนราษีไศล ได้มีชาวบ้านบริเวณ รอบเขื่อนและชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน ทั้ง 3 จังหวัด ได้พยายามรวมกลุ่มเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อน ด้วยการสนับสนุนและผลักดันในเรื่องการ ให้ความรู้และข้อมูลต่างๆ จากนักพัฒนาองค์กรเอกชน ประกอบกับชาวบ้านได้เห็นการ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์ของป่าบุ่งป่าทาม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและแหล่งทำมาหากิน ได้รับผลกระทบ จึงทำให้ง่ายต่อการรวมตัว ในช่วงเริ่มต้น เมื่อปี พ.ศ. 2536 ชาวบ้านฝั่ง อำเภอ โพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ดในตอนนั้น นำโดยแม่ผา กองธรรม บ้านดอนสำราญ ตำบลยางคำ ได้พาพี่น้องมารวมตัวกันกับฝั่งพี่น้องอำเภอรำไพบุรี ซึ่งระยะทางห่างกันไม่เกิน 20 กิโลเมตร จึงทำให้การไปมาหาสู่ทั้งเรื่องการรวมกลุ่มและข้อมูลต่างๆ สื่อสารระหว่างกันเป็นเรื่องไม่ยาก

จากการรวมตัวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนลำปาว ในปี พ.ศ. 2538 แกนนำและชาวบ้าน ได้รวมกลุ่มเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ 36 หมู่บ้าน ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ตั้งแต่อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอรำไพบุรี จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ภายใต้ชื่อว่า คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.) เพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหามลพิษจากฝายลำปาวและอนุรักษ์ป่าบุ่งป่าทาม

ที่ผ่านมาแต่ละชุมชนมีการจัดการพื้นที่ป่าทามในอดีต ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน มีกลไกที่เป็นที่รู้ว่า ใครเป็นเจ้าของหนองไผ่บึง และมีพื้นที่ตรงไหนสามารถใช้ร่วมกัน และหากเกิดความขัดแย้งจะมีวิธีการจัดการร่วมกันอย่างไร จึงได้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ป่าทามเดิมให้เกิดขึ้น จำนวน 3 พื้นที่ ได้แก่ ป่ากุดเป่ง ป่าโนนยาง และป่าโนนน้ำเกลี้ยงและคอปม. ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าโคกที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำมูลร่วมกับทางกรมป่าไม้อีก 1 แห่ง คือ ป่าดงภูดิน ซึ่งในแต่ละพื้นที่จะมีคณะกรรมการที่รับผิดชอบดูแลการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนอย่างชัดเจน มีบทเรียนการดำเนินงานของแต่ละพื้นที่ คือ

ป่าชุมชนกุดเป่ง เดิมเป็นพื้นที่ป่าทามที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการหาอาหารตามธรรมชาติ เก็บเห็ด เหียงสัตว์วัว ควาย หาดปลา ร่วมกัน 4 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลยางคำ อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมมีความอุดมสมบูรณ์มาก ต่อมาชาวบ้านได้เริ่มบุกรุกพื้นที่เพื่อทำการเกษตรและตัดไม้เอาไปเผาถ่านขายทำให้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม จึงทำให้ ผู้นำชุมชน ของทั้ง 4 หมู่บ้าน ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ชักชวนชาวบ้านทำการอนุรักษ์พื้นที่ป่ากุดเป่งเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยได้มีการออกกฎระเบียบในการเข้าไปใช้ประโยชน์และกำหนดขอบเขตของพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์และพื้นที่อนุรักษ์ออกจากกันอย่างชัดเจน มีพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์ประมาณ 1,100 ไร่ และเป็นพื้นที่อนุรักษ์ 1,900 ไร่ โดยมีการผลักดันและสนับสนุนที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของแม่หญิงเข้าร่วมการเป็นคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้าน ในการร่วมวางแผน ประสานงาน ชุมชนกับหน่วยงานภายนอกและร่วมกับชุมชนในการดูแลรักษาป่าทามกุดเป่ง

ป่าชุมชนโนนน้ำเกลี้ยง เป็นพื้นที่ป่าทาม ที่ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลท่าหาเดย อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ใช้

ประโยชน์ร่วมกัน ต่อมาเกิดความขัดแย้งของชาวบ้าน 2 ฝั่งแม่น้ำมูล ต่างฝ่ายต่างคิดว่าเป็นพื้นที่ป่า ในเขตการปกครองของตนเอง และทางผู้ใหญ่บ้านและทางผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์ มากำหนดกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่า และมีการจัดกิจกรรมให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทุกคนใช้ระเบียบกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกัน จึงทำให้ปัญหาความขัดแย้งได้คลี่คลายลง

ป่าโนนยาง ตั้งอยู่ในพื้นที่ ตำบลคอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นพื้นที่ป่าโคกหรือเรียกตามลักษณะของภาษาท้องถิ่นว่า โนนทาม ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ต่อมาชาวบ้านได้บุกรุกพื้นที่ป่าเข้าไปเรื่อยๆ ทางผู้นำชาวบ้าน จึงได้ปรึกษากันที่จะอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เหลือเอาไว้ จึงได้ชักชวนชาวบ้านจัดตั้งเป็นป่าชุมชน

ป่าดงภูดิน เป็นป่าโคก ที่อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล มีไม้ยืนต้นที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้ยาง ไม้แดง ไม้ประดู่ และพะยอม ทำให้มีการสัมปทานตัดไม้จากทางเอกชน โดยตัดต้นไม้ใหญ่ออกไปและปลูกทดแทน แต่การปลูกไม้ทดแทนนั้นชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าดงภูดินเห็นว่าทางสัมปทานได้ปลูกไม้โตเร็ว เช่น ต้นกระถินณรงค์ ทดแทน ซึ่งในอนาคตจะส่งผลทำให้ไม้เนื้อแข็งในป่าหมด จึงได้ร้องเรียนต่อป่าไม้จังหวัด เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหา ทำให้มีการยกเลิกการให้สัมปทาน ต่อมาภายหลัง ชาวบ้านฝั่ง ตำบลหนองแค อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จึงได้ตั้งคณะกรรมการดูแลป่าขึ้น เรียกว่า ป่าอนุรักษ์ชุมชนบ้านฝั่ง แต่เนื่องจากพื้นที่ป่าดงภูดินมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าขึ้นจากทั้ง 3 หมู่บ้าน แล้วจึงประกาศใช้ให้เป็นพื้นที่ป่าชุมชนและมีกฎกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

จากการเป็นเครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล คอปม. ได้ร่วมกับสมาชิกคนจนเรียกร้องให้ผู้รับผิดชอบเขื่อนลดระดับน้ำลงและทำการเรียกร้องค่าชดเชยในที่ดินทำกินและค่าเสียโอกาส

ปี พ.ศ.2539 ปัญหาการกักเก็บน้ำในปริมาณที่สูงจนน้ำท่วมป่าทุ่งป่าทาม และที่ทำกินของชาวบ้านยังไม่ได้รับการแก้ไข คอปม. จึงได้ร่วมมือกันจัดปลูกป่าเสริมในป่าทามกุดเป่ง โดยมีชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ 3 จังหวัด เป็นเจ้าภาพ และสมาชิกสมาชิกคนจนทั่วประเทศ เข้าร่วม มีมูลนิธิกริด โครงการทามมูล กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานราชการในระดับอำเภอ และมีการสำรวจพื้นที่เพิ่มเติมในเขตป่ากุดเป่งและทำแผนผังป่าให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น มีการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนกุดเป่งชุดใหม่ มีการปรับปรุงกฎระเบียบในการปฏิบัติร่วมกัน และมีการจัดกิจกรรมเรื่องการส่งเสริมอาชีพ หัตถกรรมทอเสื่อกก-ผือทามของกลุ่มแม่บ้าน

การรวมกลุ่ม เพื่อต้องการให้รัฐแก้ปัญหา ผลกระทบที่เกิดขึ้นของการกักเก็บน้ำในเขื่อนราษีไศล ทำให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนออกมาเคลื่อนไหวประท้วงให้ทบทวนและเรียกชดเชยค่าชดเชยที่หน้าทำเนียบรัฐบาล หลังจากประท้วงยืดเยื้อมานานหลายปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2540 คณะรัฐมนตรีมีมติให้จ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลเป็นครั้งแรก ภายหลังการต่อสู้เรียกร้องร่วม 5 ปี

ต่อมาในเดือนพฤษภาคม ปี พ.ศ.2543 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ยินยอมให้เปิดบานประตูเขื่อนกักเก็บน้ำทั้งหมดเพื่อให้ศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) (ประกาศ ปับตบแต่ง, 2541; ปราณิ มัคคะนันท์, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555) โดยกรมชลประทานเข้ามารับผิดชอบแทนกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ในปลายปี นั้น แต่ในปี พ.ศ.2547 คณะรัฐมนตรีมีมติให้ปิดประตูระบายน้ำเป็นเวลา 8 เดือนต่อปี อีกทั้งบานประตูเขื่อนยังถูกปิดเกือบตลอดทั้งปี ทั้งที่การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมยังไม่เสร็จสิ้น โดยชาวบ้านได้รับเพียงค่าชดเชยจากการสูญเสียที่ดินทำกิน ทำให้มีชาวบ้านจำนวนมากยังคงต่อสู้เรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียสิ่งอื่นๆ เช่น การสูญเสียอาหาร น้ำ อาชีพ และวัฒนธรรม ซึ่งล้วนเป็นผลกระทบจากการปิดประตูเขื่อนทั้งสิ้น

ชาวบ้านในสมาคมคนทาม ก่อนที่เขื่อนจะถูกสร้างขึ้น ป่าบุ่งทามเป็นแหล่งทรัพยากรพื้นฐานของชุมชน ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำใช้ทรัพยากรจากพื้นที่ลุ่มน้ำบุ่งทามตลอดทั้งปีชุมชนใช้บุ่งทามในการทำนาปลูกข้าวและพืชผัก พืชใช้เป็นยาและวัตถุดิบที่จำเป็นในการผลิตเพื่อดำเนินชีวิตส่วนแล้วได้จากป่าบุ่งทาม พื้นที่ดังกล่าวนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ดีในการเลี้ยงปศุสัตว์ เป็นที่ที่ชาวบ้านพาวัวควายไปกินหญ้า ยิ่งกว่านั้นจากการที่ใช้พื้นที่บุ่งทามร่วมกัน ชาวบ้านจึงมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนในลุ่มน้ำ และชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำ ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นและร่วมแบ่งปันทรัพยากรเหล่านี้ อีกทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัวมีความแน่นแฟ้น เนื่องมาจากการทำงานร่วมกันในทุ่งนา แม่น้ำ และป่าทาม ความสัมพันธ์อันเข้มแข็งระหว่างชาวบ้านกับผืนดินของพวกเขา มีลักษณะเฉพาะที่เป็นรูปแบบของภูมิภาคนี้

“...สมัยก่อนเวลาไปนาป่าทาม บ่อดบ่อยาก หากินง่าย ไปสู่นีก็แมน แนวนกิน ไปทางพื้ก็เก็บผักมากินได้ พ่อแม่ลูก ไปเลี้ยงงัวเลี้ยงควายหน้ากัน อยู่หน้ากันสบาย พร้อมหน้าพร้อมตา กับผักเก็บเห็ดมาขายมันก็ได้อยู่ บ่ลำบากคือเดี๋ยวนี้...”

(แฉล้ม คงโนนนอก, สัมภาษณ์, 25 กันยายน พ.ศ. 2555)

ดังนั้น การสร้างเขื่อนราษีไศลยังส่งผลกระทบต่อ ถึงชุมชนและยังนำไปสู่ การทำลายวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ทุกวันนี้พ่อแม่ย้ายถิ่นฐานไปขายแรงงานในเมืองทิ้งลูกไว้กับปู่ย่าตายาย ปัญหาเหล่านี้ทำให้เกิดช่องว่างในชุมชนและความแตกแยกของครอบครัวอีสานดั้งเดิม (โครงการขับเคลื่อนสิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม, 2551: 5-6)

3) ช่วงการจัดตั้งสมาคมคนทาม

จากประสบการณ์การต่อสู้ของพี่น้องที่ร่วมกับเป็นเครือข่าย คอปม. มาเกือบ 20 ปี ทำให้สมาชิกเครือข่าย เห็นว่าการที่จะสร้างการยอมรับที่เป็นรูปธรรม ผ่านการรวมกลุ่มที่เป็นองค์กรอิสระ เพื่อช่วยเหลือและปกป้องสิทธิของผู้คนในพื้นที่ป่าบุ่ง ป่าทามทั้งภาคอีสาน อีกทั้งเป็นการรวมกลุ่มอย่างเหนียวแน่นในการเป็นเครือข่ายการทำกิจกรรมร่วมกัน ภายหลังจากที่ชาวบ้านบางส่วนได้รับค่าชดเชยไปแล้ว จึงนำมาซึ่งการจัดตั้ง “สมาคมคนทาม” ขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2552 ตั้งอยู่บริเวณสันเขื่อนราษีไศล และยังเป็นที่ตั้งของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนทาม-มูลของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ประกอบด้วย 1) เขตอำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด 2) เขตอำเภอรัตนบุรี และอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ 3) เขตอำเภอราษีไศล อำเภอศิลาลาด และอำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ สำหรับเป็นสถานที่ให้พี่น้องผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ทั้ง 3 จังหวัด ได้เป็นที่พบปะ ประชุมปรึกษาหารือ ทำกิจกรรมร่วมกัน และเป็นแหล่งเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างผู้ได้รับผลกระทบ เครือข่ายต่างๆ และผู้ที่สนใจ

เหตุผลในการจัดตั้งสมาคมขึ้น เกิดจากการร่วมกันสรุปบทบทวนบทเรียนที่ผ่านมาตลอดเวลาที่ต่อสู้ร่วมกันตลอดเกือบ 20 ปี โดยได้ร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาเครือข่าย โดยยึดหลักแนวคิดที่ผู้ได้รับผลกระทบร่วมกันคิดค้น นั่นคือ “ทฤษฎีสามก่อนเส้า”

“...เราต่อสู้หนักกันมาหลายปี บทเรียนที่เราได้เจอมา มันเฮ็ดให้เราต้องสู้ต่อไปเพื่อตัวของพวกเราเอง แล้วการต่อสู้ที่จะเฮ็ดให้หมู่เฮาได้ ต้องสร้างแนวทางที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาต่อสู้กับรัฐ ถ้าเฮาบ่เฮ็ดตรงนี้ รัฐเฟิ่นเขาบ่ฟังเฮาเลยเคี้ย เลยคิดว่าต้องมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรของพวกเราขึ้นมา ไว้คิดต่อเรื่องต่างๆ กับรัฐ...”

(ผา กองธรรม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม พ.ศ. 2555)

ทฤษฎีสามก้อนเส้า ที่ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนและเครือข่ายมีที่มาจากสิ่งที่เห็นอยู่ในชีวิตประจำวัน จากวิธีการใช้ก้อนหินตั้งหมอนึ่งข้าวของคนอีสานในสมัยก่อน โดยใช้หินสามก้อนเป็นฐานรองป้องกันไม่ให้หมอนึ่งข้าวล้ม ยังทำให้สามารถใส่พิน ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงได้สะดวกทั้งสามด้าน จึงเรียกว่า “ก้อนเส้า” และมองเห็นถึงความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งที่จะต้องเกิดจากภายใน เพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอกได้ รวมไปถึงการคำนึงเรื่องความเป็นอยู่และปากท้องของสมาชิกในเครือข่าย เพื่อสร้างความเข้มแข็งภายในองค์กร หลังจากที่ได้ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาในสิ่งที่เกิดจากความผิดพลาดของโครงการพัฒนาของรัฐ มานานกว่า 20 ปี จนปัจจุบันนำไปสู่การแก้ปัญหาผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลอย่างเป็นรูปธรรมในหลายด้าน และเพื่อปกป้องสิทธิอันชอบธรรมของการกำหนดอนาคตของตนเองอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างแท้จริงและเป็นรูปธรรมที่สามารถเป็นแหล่งบ่มเพาะความรู้ให้การถ่ายทอดทั้งภายในสมาชิกและบุคคลภายนอกที่สนใจ ไม่ใช่เพียงภาพลักษณ์บทบาทที่คนภายนอกเห็นว่า เป็นแค่ “พวกมือเบรียกร้องแต่คำชดเชย หรือพวกอยากได้เงิน”

“...บางเทื่อ (บางครั้ง) มันก็เจ็บปวดคือกัน (เหมือนกัน) ผู้อื่นคนกรุงเทพฯ เขาก็ว่า ชุมนี่มาประท้วงอีกแล้ว เป็นชุมนุมที่เสียดให้รตคิด เพิ่นก็ว่าเป็นพวกมือเบรีย มีแต่สืออยากได้เงิน คำชดเชย พวกคิดเบรีย อีหยังกี่เรียกร้อง แต่เขาเบรียเข้าใจว่า สิ่งที่เขาออกมาเรียกร้องเบรียแมนแก่คำชดเชย แต่มันคือวิถีชีวิตของเขา...”

(วิชัย พันทอง, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

ทฤษฎี 3 ก้อนเส้า เป็นแนวคิดที่ทุกคนช่วยกันคิดไว้เป็นแนวทางในการต่อสู้และพัฒนาคนในสมาคมต่อไป โดยได้ยึดหลักความยั่งยืนของชุมชน การฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าทาม มีรายละเอียดความหมายของแต่ละก้อน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระบบสังคมการเมือง และเศรษฐกิจ ที่จะขับเคลื่อนให้การต่อสู้จากที่ผ่านมาและต่อไปมีความหมายและคุณค่ามากยิ่งขึ้น ประกอบไปด้วย ก้อนที่ 1 คือ การจัดตั้งสมาคมคนทาม (การเมือง) ก้อนที่ 2 คือ กองทุนสวัสดิการ (สังคม) และก้อนที่ 3 คือ การสร้างศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง (เศรษฐกิจ) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) สมาคมคนทาม ก้อนเส้าก้อนที่ 1 (การเมือง)

จากการออกมาเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์พื้นที่ป่าทาม ซึ่งเป็นหัวใจหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิตประจำวันของชุมชนริมสองฝั่งแม่น้ำมูล ตั้งแต่ปี พ.ศ.2537-ปัจจุบัน มีลำดับความเป็นมาของการจัดตั้งองค์กร ดังนี้

ช่วงปี พ.ศ.2537 ภายหลังจากที่เขื่อนราษีไศลสร้างเสร็จ ยังไม่มีการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้ามาก่อน ถึงปริมาณการกักเก็บน้ำที่อยู่ในระดับสูง จนทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านถูกจมอยู่ใต้น้ำและไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ ชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำมูลจึงได้ออกมาเคลื่อนไหวทวงถามถึงเหตุการณ์ที่เกิดตามสิทธิอันชอบธรรม แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบและไม่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการทั้งในระดับพื้นที่และระดับจังหวัดในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ชาวบ้านที่รักหวงแหนและใช้ประโยชน์จากป่าทามบริเวณกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง จึงได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็น “คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล” (คอปม.) ซึ่งเป็นเครือข่ายของครัวเรือนชาวบ้าน มีวัตถุประสงค์ในการร่วมกันพิทักษ์ พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศแม่น้ำมูล เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่สมาชิกและชุมชนท้องถิ่น ได้แสดงบทบาทในการแก้ปัญหาต่างๆ ตั้งแต่การเคลื่อนไหวจากระดับหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด กระทรวง และระดับรัฐบาล

นอกจากนั้น ชาวบ้าน คอปม. ยังได้มีแนวความคิดในการขับเคลื่อนงานด้านการพัฒนาควบคู่กับงานเคลื่อนไหว ได้มีได้ประสานความร่วมมือกับมูลนิธิพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “มูลนิธิกริด” จัดตั้งเป็น “กองทุนอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล” และได้กำหนดระเบียบเพื่อใช้บังคับเป็นกติกาในการทำงานและอยู่ร่วมกัน โดยใช้บังคับ มาตั้งแต่วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 โดยขับเคลื่อนงานด้านการพัฒนาควบคู่กับงานวิจัยไทบ้าน การจัดการป่าทามของชุมชน เป็นต้น

ช่วงปี พ.ศ.2539-2540 เป็นช่วงที่ทางองค์กรได้ขยายพื้นที่การต่อสู้ เข้าร่วมกับ กลุ่มสมัชชาคนจน กลายเป็นเครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบกรณีปัญหาอื่นๆ ที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ นำไปสู่การชุมนุมยาวนานถึง 99 วันสมัชชาคนจนหน้าทำเนียบ (ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, 2541) โดยกรณีเขื่อนราษีไศล เรียกร้องค่าชดเชยที่ดินทำกินและค่าสูญเสียโอกาส ในการทำกินในพื้นที่ป่าทามและให้รัฐบาลรักษาสัญญาในการลดระดับน้ำในเขื่อน จนกระทั่งได้มีตามมติ ครม. วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 ในการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน แต่มีการครอบครองมาก่อนการสร้างเขื่อน และเคลื่อนไหวต่อเนื่องมาเป็นลำดับ

ส่วนงานด้านการพัฒนา ก็ได้เพิ่มความเข้มข้น จากงานวิจัยที่บ้าน การจัดการป่าตามชุมชน งานหัตถกรรม งานเกษตรตามทุน กลุ่มออมทรัพย์ ถือเป็นงานวิจัยท้องถิ่น โดยที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ที่จัดให้มีสำนักงาน สกว.ภาค เพื่อประสาน "การวิจัยเพื่อท้องถิ่น" ทั่วประเทศ โดยมีหลักการสำคัญของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น คือ การตั้ง โจทย์วิจัย และสนับสนุนงานวิจัย ตามความต้องการของชุมชนท้องถิ่น เท่านั้นหรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า เป็นศูนย์ Node ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงในการทำกระบวนการวิจัยที่พัฒนาทั้งกระบวนการความคิด และรวบรวมองค์ความรู้ของชุมชนที่กระจัดกระจายมาจัดทำให้เป็นระบบและเพิ่มสำหรับเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้คนภายนอกได้รู้ถึงความสำคัญ ของระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติของป่าบุงป่าตามกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนรอบเขื่อนราษีไศล

การต่อสู้ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบทั้ง 3 จังหวัด ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องแต่ยังไม่ได้เป็นผลมากนัก ถึงแม้จะมีการจ่ายค่าชดเชยในพื้นที่ทำกินแล้วก็ตามใน ปี พ.ศ. 2540 แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมกับจำนวนของผู้ที่ได้รับผลกระทบ ในช่วงปี พ.ศ. 2552 การชุมนุม 189 วัน ณ บริเวณสันเขื่อนราษีไศล การผลักดันในครั้งนี้ทำให้การแก้ไขปัญหากรณีเขื่อนราษีไศลและเขื่อนห้วยน้ำมีความคืบหน้าเป็นอย่างมาก ทั้งการจ่ายค่าชดเชย 795 ล้านบาท ระหว่างที่มีการชุมนุมชาวบ้านได้คิดค้นแนวทางการยกระดับองค์กร เพื่อวางรากฐานความมั่นคงขององค์กรเครือข่ายให้เกิดความยั่งยืนไปจนถึงลูกหลานในอนาคต จึงได้มีการไปขอจดทะเบียนเป็นสมาคมคนทาม ในวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2552 แต่ก็ไม่มีความสำเร็จ จนต้องส่งตัวแทนไปติดตามหลายครั้ง จึงได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น “สมาคมคนทาม” ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2553 เพื่อให้เป็นองค์กรอิสระที่เกิดจากการรวมกลุ่มของประชาชนที่ผ่านประสบการณ์ในการต่อสู้ร่วมกันหลายยุคหลายสมัย ถึงแม้คณะรัฐบาลได้เปลี่ยนการบริหารการทำงานหลายต่อหลายครั้ง แต่ความเดือดร้อนของชาวบ้านยังคงแก้ไขไม่แล้วเสร็จ

ดังนั้นการจัดตั้ง “สมาคมคนทาม” จึงเป็นการประกาศตัวตนที่ชัดเจนขององค์กรเครือข่ายชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยตัวของชาวบ้านเอง ด้วยคำกล่าวที่ว่า “ประชาชนต้องกำหนดอนาคตตนเอง” สมาคมคนทามได้วางรากฐานด้านการฟื้นฟูฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ป่าตาม แม่น้ำมูล การสร้างความเข้มแข็งให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น ทั้งด้านอาชีพ ด้านระบบสวัสดิการ และแผนงานอื่นๆ เพื่อให้ภาครัฐได้เข้ามาหนุนเสริมเติมเต็มในส่วนที่ยังขาดเหลือ ทั้งด้านงบประมาณ วิชาการ อุปกรณ์เครื่องมือต่างๆ ฯลฯ โดยไม่ยอมให้ภาครัฐเข้ามาเพื่อจะชี้นำหรือมากำหนดอนาคตของชาวบ้านเหมือนเช่นในอดีตอีกต่อไป (ผา กองธรรม, สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2555)

2) กองทุนสวัสดิการ ก้อนเส้าที่ 2 (ด้านสังคม)

บทเรียนจากการชุมนุม 189 วัน บนสันเขื่อนราษีไศล ได้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้น ตั้งแต่เกิดเหตุการณ์เกี่ยวกับการเจ็บป่วยเข้า จนกระทั่งการเสียชีวิตของสมาชิกระหว่างการชุมนุม ทำให้มีการเก็บเงินฌาปนกิจศพสงเคราะห์ รายละ 5 บาท จากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงนำไปสู่แนวคิดที่จะทำอะไรที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อประสบปัญหาเรื่องสุขภาพ จึงทำให้เกิดการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ แม้ว่าจะยุติการชุมนุมแล้วก็ตาม โดยยึดหลักการออมวันละ 1 บาท โดยกองทุนสวัสดิการคนทาม ได้เริ่มจากวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2552 เป็นวันก่อตั้งกองทุน และกองทุนสวัสดิการอีกแม่มูล เริ่มก่อตั้งหลังจากยุติการชุมนุมที่สันเขื่อนแล้ว

ในเบื้องต้นได้กองทุนสวัสดิการ ได้มีจ่ายค่าสวัสดิการให้กับสมาชิก ด้านเกิด เจ็บป่วย ตาย และอนาคตจะขยายไปสู่การจ่ายสวัสดิการคนชรา สวัสดิการด้านการศึกษา ด้านอาหาร และอื่นๆ ตามกำลังเงินที่มีการเก็บออมได้จากสมาชิก และมีสวัสดิการอีกรูปแบบที่ถือเป็นสวัสดิการของชุมชนที่ชาวบ้านไม่ได้รับ ซึ่งเป็นผลพวงจากการสร้างเขื่อน นั่นคือ สวัสดิการที่ได้จากพื้นที่ป่าทาม ชาวบ้านมองว่า พื้นที่ป่าทาม เป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งสวัสดิการของชุมชนที่สำคัญในเรื่องการดำรงชีวิต เป็นแหล่งอาหาร ซึ่งระบบนิเวศทางธรรมชาติเป็นผู้มอบให้ และชาวบ้านที่ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในพื้นที่ป่าทาม ได้ช่วยกันดูแลรักษาอนุรักษ์พื้นที่ป่าทามไว้เพื่อเป็นสวัสดิการขนาดใหญ่สำหรับชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้และไกลจากพื้นที่ป่าทาม

“...กว่าจะมาเฮ็ดกองทุนสวัสดิการนี้ขึ้น มันเกิดจากที่เฮาสรรูปบทเรียนว่า การต่อสู้ที่ผ่านมาพี่น้องเขาเจ็บป่วยระหว่างการต่อสู้ เพราะว่าส่วนใหญ่มีผู้เฒ่าไปต่อสู้ บางคนกลับมาบ้านก็ป่วยแล้วตายก็มีเลย เลยพากันคิดว่า พวกเขา น่าจะมีสวัสดิการเรื่องเงินไว้ชวย (ช่วย) เหลือ พี่น้องกันเอง...”

(ราพัน จันทะสร, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

3) ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูน ก้อนเส้าที่ 3 (ด้านเศรษฐกิจ)

การตั้งศูนย์เรียนรู้ฯ สืบเนื่องจากการสูญเสียการประกอบอาชีพในพื้นที่ทาม เก็บหาของจากป่าทามาขายเป็นรายได้ไม่สามารถทำได้อย่างเคย จึงได้เกิดการคิดค้นหาแนวทางทางพื้นที่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในเครือข่าย ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลและเขื่อนห้วยน้ำดีขึ้น โดยจะต้องเป็นแผนงานระยะสั้นที่สามารถลงมือปฏิบัติได้ทันที โดยไม่ต้องรอแผนฟื้นฟูตามผลการศึกษาวิจัยผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศล อีกทั้งเป็นการ

สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของสมาชิกในเครือข่าย ที่ไม่เพียงรอความหวังจากภาครัฐอย่างเดียว แต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่สมาชิกในเครือข่ายร่วมทำให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมได้ โดยใช้พื้นที่บริเวณหัวงานของเขื่อนราษีไศล ในการดำเนินโครงการ ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างกลุ่มองค์กรชาวบ้านสมัชชาคนจนราษี-ห้วยนา โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามูลล่าง และสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษ ดำเนินมาตั้งแต่กลางปี 2553 - ปัจจุบัน

โดยมีวัตถุประสงค์หลักของศูนย์เรียนรู้มี 3 ด้าน คือ

1) เผยแพร่องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ใช้ในการประกอบอาชีพในพื้นที่ ทาม ก่อนการสร้างเขื่อน ที่ไม่สามารถพบเห็นได้แล้ว เช่น การทำนาทาม เลี้ยงควายทาม เป็นต้น การรณรงค์เพื่อให้ทุกฝ่ายมองเห็นถึงความสำคัญขององค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดสู่ลูกหลานนำไปสู่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

2) การฟื้นฟูวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลและเขื่อนห้วยนาให้ดีขึ้น โดยการนำเอาความรู้ใหม่เข้ามาถ่ายทอด เพื่อให้สมาชิกได้นำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันที่ไม่สามารถประกอบอาชีพดั้งเดิมได้ โดยการประสานความร่วมมือกับทุกหน่วยงาน ทุกองค์กร

3) การยกระดับการศึกษาสายสามัญให้กับสมาชิกในเครือข่ายที่ไม่มีโอกาส เข้ารับการศึกษาในระบบได้ โดยการเปิดศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ร่วมกับ การศึกษานอกระบบ อำเภอราษีไศล ตั้งแต่ระดับ ประถม-มัธยมต้น-มัธยมปลาย

ทั้ง 3 ก้อนเส้าจะเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยขับเคลื่อนให้กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบได้มีทางเลือกให้แก่สมาชิกได้สามารถแก้ไขปัญหาภายใต้เงื่อนไขจากประสบการณ์การต่อสู้ที่ผ่านมา โดยต้องเน้นถึงฐานองค์ความรู้ เครือข่ายเป็นปัจจัยช่วยที่สำคัญที่จะทำให้กลุ่ม/องค์กร เดินหน้าต่อไปได้

1.2.2 มิติทางสังคม

1) ประชากร ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล และจากเขื่อนห้วยนา ทั้งหมด 3 จังหวัด 7 อำเภอ และ 14 ตำบล ได้แก่

จังหวัดร้อยเอ็ด	อำเภอโพธิ์ทราย (ตำบลท่าหาดยาว ตำบลยางคำ และตำบลสามขา)
	อำเภอสุวรรณภูมิ (ตำบลทุ่งกุลา)
จังหวัดสุรินทร์	อำเภอรัตนบุรี (ตำบลคอนแอม ตำบลหนองบัวทอง

ตำบลทับใหญ่ ตำบลกุชชาคีม และตำบลน้ำเขียว)
อำเภอท่าตูม (ตำบลหนองบัว, ตำบลโพนครก)
อำเภอบึงบูรพ์
จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอราษีไศล (ตำบลด่าน ตำบลหนองแค)
อำเภอศีลาอาด (ตำบลหนองบัวดง)

2) ระบบความสัมพันธ์ของผู้คน ในเรื่องของระบบความสัมพันธ์ของผู้คนที่ เป็นสมาชิกในสมาคมคนทาม ล้วนแล้วแต่เป็นพี่น้องที่มาจากผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้าง เขื่อนราษีไศล การต่อสู้ที่มีระยะเวลายาวนานต่อเนื่องหลายปี จึงทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ใน ลักษณะของเครือข่ายการทำงานร่วมกันของทั้ง 3 จังหวัด ส่วนหนึ่งมาจากเครือญาติกัน และอีกส่วน หนึ่งมาจากผู้ที่ได้รับผลกระทบและมีความสนิทสนมกันภายหลังจากการต่อสู้ร่วมกัน ซึ่งในศูนย์ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูล เป็นที่ตั้งของสมาคมคนทามนั้น จะมีการผลัดเวรเฝ้า ศูนย์เรียนรู้อยู่เป็นประจำทุกวัน จากชุมชนแต่ละชุมชนจะส่งตัวแทนเข้ามาเข้าเวรมาอนที่ศูนย์ เรียนรู้ฯ โดยจัดแบ่งเป็นโซนจังหวัด จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเช่นนี้เป็นประจำ และมีกลุ่มแม่ หึงบางส่วน ที่ขออาสาเป็นอาสาสมัครในการพักอาศัยประจำศูนย์ เนื่องจาก ความรู้สึกผูกพันกับ เครือข่าย ที่ร่วมต่อสู้กันมาเป็นกลุ่มแม่หึงรุ่นแรกที่เข้ามาร่วมกระบวนการต่อสู้ เพื่อเป็นตัวหลักใน การรับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในศูนย์เรียนรู้ฯ และในกรณีที่มีบุคคลภายนอกเข้ามา ติดต่อ

“...ตอนแรกแม่ก็บู้หยังดอก พี่นว่า ถ่าบไป เสาก็บได้เงินค่าชดเชย หน้าพื้น เลยได้ไป แต่พออยู่ไปอยู่มา เสาได้ความฮู้จากชุมชน เกิดความเข้าใจ เรื่องขบวนการต่อสู้ว่า เป็นหยังเฮาถึงต้องสู้ บ่แมนฮู้แค่ได้รับค่าชดเชย แล้วถ่า ได้ค่าชดเชยแล้วหลังจากนี้เสียดจ้งได้ต่อ...การต่อสู้บ่แมนฮู้แค่ปีสองปี มันเป็น 10 กว่าปีความผูกพันและความเข้าใจมันก็เกิดหน้า...แม่ขออาสาอยู่ศูนย์เรียน ฮู้นี้เลย บ่เป็นหยัง ครอบครัวยกบ่ต้องห่วง...”

(สมบุญ วังฝื่อ, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

จากการสังเกตของผู้วิจัย ในครั้งแรกที่เข้าไปติดต่อสอบถามถึงข้อมูล เบื้องต้นเพื่อจัดแนะนำตัวและนัดสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ พบว่า มีการจัดการระบบของการ ดูแลศูนย์เรียนรู้ฯ อย่างเป็นทางการ และเห็นการผลัดเปลี่ยนเวรกัน ซึ่งส่วนใหญ่ที่พบจะเป็น แม่ หึงที่มีอายุ และจากการพูดคุยซักถาม สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะกลุ่มแม่หึงเหล่านี้ เป็นรุ่นแรกๆ ที่

ได้มีส่วนร่วมในการต่อสู้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 ทำให้เห็นความสำคัญของการจัดกิจกรรมและเข้าใจถึงกระบวนการต่อสู้ รวมทั้งการพัฒนาองค์กรให้สามารถเป็นที่ยอมรับจากวิถีคิดและวิถีปฏิบัติแบบชาวบ้านธรรมดา ทำให้อุทิศตนมาเป็นตัวแทนของชุมชน อีกทั้ง คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่หรือแม้แต่พ่อแม่ตัวเองต้องออกไปทำงานภายนอกชุมชน จึงทำให้ไม่สะดวกในการพลัดเวรและไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้

3) การมีส่วนร่วมของคนในสมาคมคนทาม ทั้งผู้หญิง และผู้ชาย ในสมาคมนั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ได้ผ่านการต่อสู้ร่วมกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536-ปัจจุบัน ตลอดระยะเวลา 20 ปีของการต่อสู้ ได้ร่วมกิจกรรมกันอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะทั้งหญิงและชาย จะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทอย่างเท่าเทียมกันตามความเหมาะสมที่ทั้งสองฝ่ายจัดสรรกันเอง แบ่งบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม เพียงแค่การเปิดพื้นที่ และโอกาสในการเข้าร่วมเท่ากัน ในภาพลักษณ์ที่คนภายนอกได้เห็นกลุ่มแม่หญิงมีบทบาทสำคัญในการต่อสู้เคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมกลุ่มสมาชิกคนจนไปประท้วงที่หน้าทำเนียบรัฐบาล การชุมนุมที่ได้เขียนรายชื่อ ส่วนใหญ่ที่พบจะเห็นกลุ่มแม่หญิงอยู่แถวหน้าและเป็นผู้ชุมนุมอย่างต่อเนื่อง ประเด็นแรก เพราะต้องการใช้สิทธิอันชอบธรรมในการทวงสิทธิ์คืนของตนเอง ซึ่งไม่ใช่มีเฉพาะกลุ่มแม่หญิงเท่านั้น กลุ่มผู้ชายก็เข้าร่วมด้วยเพียงบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสม ประกอบกับบทบาทแม่หญิงในชุมชนชนบท ส่วนใหญ่หาอยู่หากินกับพื้นที่ป่าทาม และอยู่บ้านไม่ได้ออกไปทำงานรับจ้างภายนอกชุมชน จึงทำให้รับบทบาทเป็นตัวแทนของครอบครัวในการเข้าร่วมการชุมนุม เพื่อรักษาสิทธิ์ของตนเอง อีกทั้งกระแสที่ว่า หากไม่เข้าร่วม ก็จะไม่สามารถได้รับเงินค่าชดเชย จึงทำให้แม่หญิงได้ออกมาทำหน้าที่บทบาทในการเรียกร้อง ถือเป็น การแบ่งบทบาทหน้าที่ หลายครอบครัว ให้แม่หญิงออกมาต่อสู้ ส่วนผู้ชายออกไปทำงานหาเงินเพื่อส่งมาสนับสนุนให้แม่หญิงต่อสู้ร่วมชุมนุม และขณะที่ร่วมชุมนุมอยู่นั้น ได้มีหน่วยงานองค์กรภายนอก เครือข่ายต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นสถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน ได้ให้การสนับสนุน ทั้งในเรื่องความรู้ เรื่องกฎหมาย เรื่องสิทธิชุมชน การเข้าไปร่วมในพื้นที่ของเครือข่ายสมาชิกคนจน ที่แต่ละกลุ่มเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาโครงการพัฒนาโดยรัฐ การเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความเข้าใจซึ่งกันและกัน ทำให้ความเชื่อมต่อความสัมพันธ์และการเป็นภาคีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทำให้มีมากขึ้น บทเรียนของการได้ไปมีส่วนร่วมในการเครือข่ายสมาชิกคนจน นำมาสู่ความตื่นตัวและพลังภายในและพลังภายนอกของชาวบ้านทุกคนว่า ชาวบ้านธรรมดาๆ ก็สามารถต่อรอง และต่อสู้กับอำนาจของรัฐได้ ผ่านการรวมกลุ่มอย่างมีส่วน

ร่วมบนพื้นฐานของการมีข้อมูลที่เป็นรูปธรรม หากการต่อสู้ปราศจากการไม่มีฐานข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์ย่อมยากที่จะทำให้หน่วยงานภาครัฐ เข้าใจในสิ่งที่พวกเราได้เรียกร้อง

“...เว่อกับรัฐ ถ้ายังมียังเป็นรูปธรรมให้พเห็น ผู้ใดลิตมาเชื่อว่า พวกเขาเฮ็ดได้ ตอนนื่บแมนเฮตต่อสู้แ่การได้เงินค่าชคเซย แต่เฮากำลังต่อสู้เพื่อแสดงให้ผู้อื่นได้เห็นว่า เฮาสามารถศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลทีมาจากพื้นที่อิหลี อย่างเฮ็ดวิจัยไทบ้าน พวกเฮาก็เฮ็ดเอง เก็บข้อมูลเอง ผู้ได้สิไปสูบ้านเฮาคิกว่าเฮา เฮาได้ข้อมูลไปสูกับพเห็น เฮาได้เขียนสูกันเองในกระบวนกรเฮ็ดงานเป็นทีมเป็นกลุ่ม บัดพอไปเว่อกับพเห็นตอนใด ก็เอาข้อมูลทีเฮาเฮ็ดขึ้นมาใช้...

(สำรอง หล่าจันดี, เวทีอภิปรายกลุ่ม, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

ในส่วนของการแสดงความคิดเห็น จากการสังเกต พบว่า บทบาททั้งแม่หญิงและพ่อชายมีบทบาทเท่าเทียมกัน แต่แตกต่างกันเฉพาะในรายละเอียดหน้าที่ในการปฏิบัติ ทุกคนให้เกียรติและเคารพความคิดของกันและกัน สะท้อนจากการประชุมพ่อครัวใหญ่ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555 ตัวแทนของแต่ละหมู่บ้านได้ร่วมกันประชุมแสดงความคิดเห็นถึงแนวทางการขับเคลื่อนแผนฟื้นฟูที่จะต้องมีการติดตามจากภาครัฐ และการทำกิจกรรมในนามของสมาคมคน ทามอย่างไรบ้าง รวมไปถึงการจัดสรรงบประมาณในการบริหารจัดการเรื่อง ศูนย์สื่อพลเมือง ที่ทางสมาคมคนทาม ได้มองเห็นถึงความสำคัญของการมีสื่อ เป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้เป็นตัวแทนและสร้างพื้นที่ให้บุคคลภายนอกเข้าใจและรับรู้ ทั้งปัญหาและสิ่งที่ทางสมาคมถ่ายทอดต่อสาธารณชน บรรยากาศของการมีส่วนร่วมทุกคนทั้งหญิงและชาย ลงมติผ่านการหารือ พุดคุย ที่เป็นกรหาข้อสรุปร่วมกัน โดยไม่เน้นการใช้การออกเสียงโหวต เนื่องจากว่า การที่เราได้อยู่ร่วมกันและแต่ละชุมชนได้ส่งตัวแทนมาร่วมประชุม ทุกคนย่อมมีส่วนร่วมไม่เพียงการมีส่วนร่วมในการประชุมแสดงความคิดเห็นเท่านั้น แต่ทุกข้อคิดเห็นมีความหมายต่อการตัดสินใจที่จะขับเคลื่อนงานของสมาคมและทิศทางการไปในอนาคต ซึ่งทำให้การปรึกษาหารือที่ต้องการการตัดสินใจจึงมีลักษณะของการหาฉันทามติร่วมกัน อีกทั้งเพื่อช่วยลดปัญหาความขัดแย้งกันแห่งแคลงใจของพี่น้องภายในเครือข่ายอีกด้วย

4) ด้านเศรษฐกิจ

จากทฤษฎี 3 ก้อนเสาของสมาคมคนทาม มีองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญเกี่ยวกับมิติทางเศรษฐกิจ คือ การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนพอเพียงทาม-มูล ให้เป็นทั้งแหล่งรายได้จากการปลูกผักทาม ปลูกข้าวอินทรีย์ สำหรับไว้บริโภครุแลคนที่มาดูแลศูนย์เรียนรู้ฯ และ

การสร้างรายได้จากอาชีพทางเล็อก มีกลุ่มหัตถกรรมกอก-ฝือทาม ที่เป็นวัตถุดิบจากป่าทามาแปรรูป เป็นผลิตภัณฑ์หลายชนิด มีการเสริมด้านการตลาด สร้างรายได้ให้แก่สมาชิก มีสมาชิกแม่บ้าน จำนวน 140 คน จาก 8 หมู่บ้าน มีการส่งเสริมการใช้พืชจากป่าทามาขยายในแปลงเกษตร ผสมผสาน ที่เรียกว่า “เกษตรทามมูล” จำนวน 60 แปลง นอกจากนี้ กลุ่มแม่หญิงในสมาคมทามได้ จัดโครงการปลูกพืชผักทามไว้บนบ้าน โดยนำพันธุ์พืชผักที่อยู่ในนาทาม ป่าทาม มาลองปลูกไว้ บริเวณหมู่บ้าน เพื่อที่จะรักษาพันธุ์พืชที่ถูกน้ำท่วมจากเขื่อน แต่ไม่เจริญเติบโตเท่ากับพืชผักที่ เติบโตอยู่ในป่าทาม

5) ด้านการเมือง ของกลุ่มภายในสมาคมคนทาม

พบว่า การบริหารจัดการ ในการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน ในลักษณะของการเป็นองค์กรเครือข่าย เห็นได้จาก การรวมตัวของกลุ่มสมาชิกในแต่ละหมู่บ้าน ของแต่ละเขตแต่ละอำเภอ เป็นเครือข่ายของครัวเรือนร่วมอนุรักษ์ป่าทามมูล แต่ละหมู่บ้านได้ส่ง ตัวแทนเข้าร่วมประชุมแกนนำที่เรียกว่า “การประชุมพ่อครัวใหญ่” มีระบบการจัดการเฉพาะของแต่ละพื้นที่และการจัดการกลางของเครือข่าย ทั้งด้านการวางแผน การปฏิบัติการทางการเงิน บัญชี เอกสารและการประสานงานภายในต่างๆ จากการเคลื่อนไหวร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในปัจจุบันได้ มีการยกระดับการจัดตั้งเป็นสมาคม ชื่อ “สมาคมคนทาม” (สนั่น ชูสกุล, 2556: 111) โดยมี นางผา กองธรรมเป็นนายกสมาคมคนทาม

นอกจากนี้ ยังมีการประชุม “วงสาวน้อย” ที่เกิดจากแกนนำหลักของแต่ละ จังหวัดๆละ 2 คน รวมแล้วจะประมาณ 7-8 คน จะมาหารือก่อนที่จะมีการประชุมวงพ่อครัวใหญ่ เปรียบเหมือนกับเป็นคณะรัฐมนตรี โดยมีประเด็นที่หารือเรื่องทุกอย่างของงานพัฒนา การ เคลื่อนไหวต่างๆ ว่าดำเนินไปเป็นอย่างไร แล้วจึงนำเสนอต่อที่ประชุมพ่อครัวใหญ่อีกครั้ง

จากการจัดให้มีการประชุมพ่อครัวใหญ่ และวงสาวน้อยนั้น เป็นการตั้ง ชื่อเรียกตามการไปชุมชนร่วมกับเครือข่ายสมาชิกคนจน เพื่อใช้เรียกกลุ่มแกนนำในการประชุม วางแผน จึงถูกนำมาใช้ในระดับพื้นที่ด้วยเช่นกัน เพราะทุกคนล้วนเข้าใจความหมายและบทบาท หน้าที่ของการทำงานร่วมกันผ่านการประชุมพ่อครัวใหญ่ ซึ่งจะจัดขึ้นทุกวันที่ 5 ของเดือน เป็น เหมือนการพบปะพี่น้องของแต่ละพื้นที่ การติดตามความเป็นไปของแต่ละพื้นที่ที่การแสดง ความ คิดเห็นของสมาชิกในการแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ในการทำความเข้าใจเรื่อง เหตุผลของการเข้าร่วม ขบวนการต่อสู้ บางชุมชนไม่เข้าใจ มีเพียงแกนนำชุมชนที่เข้าร่วม เครือข่ายแกนนำในพื้นที่อื่นๆ จะร่วมด้วยช่วยกันในการประชาสัมพันธ์ และถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนนั้น เข้าใจถึงเจตนารมณ์

ของการเข้าร่วมขบวนการต่อสู้ อีกทั้งเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจกันและกันระหว่างแกนนำที่ ทำให้เกิดเครือข่ายทั้งการทำงานร่วมกันและความรู้สึกร่วมกันอีกด้วย

1.2.3 มิติทางวัฒนธรรมประเพณี

ในส่วนของวัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มแม่หญิงและชาวบ้านในสมาคม คนทาม สืบเนื่องการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินอยู่บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำให้ความสำคัญกับแม่น้ำ ป่าไม้ (ทาม) มีการบวชวังปลาในลำน้ำมูน และบวชป่าทามชุมชนที่เกี่ยวข้องกับ ดินน้ำป่า และ ประเพณีประจำเดือน ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ตามวัฒนธรรมของคนอีสาน ซึ่งในความหมายของ ฮีตสิบสอง คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาที่ชาวบ้านปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัด เช่น บุญข้าวกรรม เดือนอ้าย (ธันวาคม) บุญคูณลาน เดือนยี่ (มกราคม) บุญข้าวจี่ เดือน 3 (กุมภาพันธ์) บุญพะเหวด เดือน 4 (มีนาคม) เป็นต้น ส่วนคำว่า คองสิบสี่ คือ การดูแลกันเองภายในชุมชนอย่างถูกต้องทำนองคลองธรรม เช่น คำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ ที่สอนให้ผู้สาววงตัวให้เหมาะสมเป็นกุลสตรี เป็นแม่ศรีเรือน ทอผ้าให้เป็น เป็นต้น จนกลายมาเป็นจารีตประเพณีที่ทำให้ทุกคนได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา (จันทรา ใจคำมี, บรรณาธิการ, 2549)

1.2.4 มิติทางทรัพยากรธรรมชาติ

ในมิติทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่โดยรอบเขื่อนราษีไศล เป็นพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ซึ่งเป็นป่าพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) เหมาะสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของพืชและสัตว์ สำหรับชาวบ้านอีสานในเขตลุ่มน้ำมูลนี้ ป่าบุงป่าทาม ถือเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิต เป็นพื้นที่ป่าริมแม่น้ำ มีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ป่าไม้มีลักษณะเป็นพุ่มขนาดเล็ก ไม้หนามที่ทนต่อสภาพน้ำท่วม หรือน้ำเซาะขังได้ดีปกคลุมทั่วพื้นที่ และในฤดูน้ำหลาก พื้นที่ริมแม่น้ำหรือที่ราบน้ำท่วมถึงนี้จะถูกน้ำท่วม สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นลุ่มเป็นดอนสลับกันไป มีทั้งแอ่งน้ำ หนองน้ำ ร่องน้ำที่เรียกว่า กุด บางแห่งเป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำเซาะขังตลอดทั้งปี เรียกว่า บุง ทำให้บริเวณดังกล่าวถูกเรียกว่า ป่าบุงป่าทาม หรือชาวบ้านนิยมเรียกว่า ป่าทาม ซึ่งบริเวณทามจะได้รับดินตะกอนใหม่จากการพัดพาตะกอนต่างๆ จากแม่น้ำมูล จึงทำให้ดินทามเป็นดินที่มีคุณภาพและมีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหาร และแหล่งที่อยู่อาศัยของคนและสัตว์

ด้วยสภาพความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติป่าทามนี้เอง ที่ทำให้กลุ่มแม่หญิง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์จากป่าทามในการดูแลหาเลี้ยงครอบครัว เพื่อบริโภคครัวเรือน

และแม่หญิงบางครอบครัวก็นำส่วนที่เหลือจากการบริโภคมาจำหน่ายให้แก่เพื่อนบ้านใกล้เคียง สะท้อนจากบทสัมภาษณ์ ถึงความผูกพันกับป่าบุงป่าทาม ดังนี้

“...ตอนสมัยเอื้อยเป็นเด็กน้อย ไปเลี้ยงวัว ควาย อยู่ป่าทาม เอาแค่กระต๊อบข้าว เหนียว ไปอย่างเดียว กับข้าวไปหาเอาอยู่ในทาม เด็กน้อยผู้ชายก็ไปจับปลา แม่หญิงไปหาผักมาแกล้ม ม่วนหลาย หอฮีหยังกินบ่ยาก บ่ขาด...”

(ร่ำพัน จันทะสร, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าทามในด้านต่างๆ ได้แก่

1) ทำนา การทำนามี 2 ลักษณะ คือ นาดำและนาหยอด นาดำจะทำให้บริเวณหนองน้ำ กุด สอม ชาวบ้านเรียกว่า “นาแซง” ส่วนใหญ่ผลผลิตที่ได้จากนาแซงนี้ชาวบ้านจะเอาไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ส่วนนาหยอด จะปลูกบริเวณรอบๆ หนองที่เป็นที่สูงๆ เรียกว่า นาโนน นาไร่ หรือข้าวแฉ้งซึ่งจะใช้สำหรับบริโภคภายในครัวเรือนเช่นกัน และข้าวที่ปลูกไม่ต้องใส่ปุ๋ยเคมีเนื่องจากดินทามเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ข้าวนาที่ปลูกตามทีนาละแวกบ้าน จะปลูกไว้เพื่อจำหน่าย

2) ทำไร่ และปลูกพืชผักต่างๆ สืบเนื่องจากสภาพดินในป่าทามเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงนิยมที่จะเพาะปลูกไว้ทั้งบริโภคและจำหน่าย ไม่ว่าจะปลูกทำเป็นไร่ออ ไร่ข้าวโพด ปลูกแตงกวา ถั่ว เป็นต้น แต่หลังจากการสร้างเขื่อน และกักเก็บน้ำทำให้น้ำท่วมพื้นที่ทามตลอดทั้งปี จึงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำไร่ออ และการปลูกผักต่างๆ เหมือนเช่นในอดีตได้ (ศิริพร โทตะวินนนท์, 2543: 48)

“...ให้แม่บ้านเก็บเห็ดเก็บผักในป่าทาม ได้ทั้งเอามากินกับมาขาย มีอ (วัน)หนึ่งๆ ได้วันละ 50 วันละ 100 บาท แล้วแต่สิหาได้ ขายเอาตามบ้านนี้ก็ได้อาย แต่พอมีเขื่อน น้ำท่วมเลยหายากขึ้น เลยได้มีโครงการเอาผักในทามมาปลูกไว้บ้าน แต่มันก็บ่ขึ้นดีปานอยู่ป่าทาม สภาพดินมันบ่คือกัน...”

(วิชัย พันทอง, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

3) แหล่งเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านใช้ป่าทามเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ วัว ควาย เนื่องจากพื้นที่ทามมีพืชหลายชนิดเหมาะสำหรับเป็นอาหารของวัว ควายอย่างดี ทำให้สะดวกในการเลี้ยง ไม่ว่าจะแหล่งอาหารและแหล่งน้ำ

“...ถ้าไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย เป็นร้อยๆ ตัว เลี้ยงไม่ยาก ปล่อยให้เข้าไร่ทุ่งป่าทาม เดินตามมันไป มันพาเดินหาทางออกเอง ก็มันรู้เวลาสิกลับบ้าน มันสิพาหาทางออกกลับบ้าน บ่ต้องย่านหลงทางในป่าทามเลย...”

(สมบุญ วังผือ, 5 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

4) หาของในป่าทาม ส่วนใหญ่ที่แม่หญิงไปหาของในป่าทาม จะเป็น จำพวกพื้หรือเผ่าถ่าน เช่น ไม้หูลิง ต้นเสียว สาเหตุที่ตัดไม้จำพวกนี้เพราะเป็น ไม้ที่โตเร็วยิ่งตัดยิ่ง ทำให้แตกกอขึ้นใหม่ได้เร็ว ชาวบ้านจะเลือกตัดไม้ขนาดเท่าแขน แล้วเผ่าถ่านซึ่งทำเผาเผ่าถ่านไว้ใน ทาม เพื่อความสะดวกแล้วเอาถ่านมาขายให้แก่คนในชุมชนเป็นรายได้เสริม นอกจากนี้ ผักและ ผลไม้ตามฤดูกาล หาได้ทั้งผักที่อยู่ในน้ำ เช่น ผักแว่น ผักแพงพวย ผักบ่อ ผักบัว ผักกูด ผักคอบ (ผา กองธรรมและคณะ, 2549) และผักที่อยู่ในโคก จะมีผักสะเดา ผักกระโดน โคน โคน ผักพวกนี้ แม่ หญิงที่หาได้จะนำมาเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ยิ่งช่วงหลังจากการสร้างเขื่อนเสร็จ น้ำท่วม หลายพื้นที่ในป่าทามจึงทำให้สามารถไปหาของในป่าทามได้บางส่วน หน่อไม้ เห็ดซึ่งตอนนี้ลดลง เป็นจำนวนมาก ก่อนที่มีการสร้างเขื่อน ถ้าในตอนเช้าไม่มีอะไรกิน เดินลงทามเก็บเห็ดไม่นานก็ได้ กลับมาทำกับข้าวได้ มันแขง เป็นอาหารที่ได้รับความนิยมจากป่าทาม นำมานึ่งรับประทาน

5) ต้มเกลือ บริเวณพื้นที่ทามมูล ชาวบ้านบอกว่ามีบ่อเกลือ 100 กว่าบ่อ ส่วนใหญ่แม่หญิงจะเป็นคนขุดเกลือเนื่องจากต้องใช้ความอดทน ละเอียดอ่อน และใจเย็น บทบาท หน้าที่นี้จะเป็นหน้าที่ของแม่หญิง ด้วยการขุดหน้าดินที่เป็นเกลือเรียกว่า จี๊ทา มาต้มเกลือช่วง หน้าแล้ง ส่วนใหญ่เก็บไว้กินในครัวเรือนหรือเอาไว้แลกข้าว แต่ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยปรากฏในการต้ม เกลือของชาวบ้านเนื่องจากน้ำท่วมบริเวณพื้นที่ที่มีการต้มเกลือ

ตอนที่ 2 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวและกลุ่มแม่หญิงในสมาคม คนทาม เขื่อนราษีไศล มีประเด็นที่ศึกษา ประกอบไปด้วย องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ รวมถึงขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

2.1 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ พบว่า องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มแม่หญิง แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 องค์ประกอบเกี่ยวกับฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในชุมชน/สมาคม ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ หรือเป็นตัวบุคคลที่มีความรู้ถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้แก่บุคคลอื่นๆ ในชุมชน/กลุ่ม ได้ เช่น ผู้รู้เรื่องเครื่องมือทำมาหากินในพื้นที่ป่าทาม ผู้รู้เรื่องการเก็บสมุนไพรในป่า แม้กระทั่งประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่จัดขึ้นในแต่ละปี ก็ล้วนแล้วเป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชนที่ได้เข้ามาร่วมวัฒนธรรมประเพณีและหรือป่าชุมชน ซึ่งถือเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นที่สำคัญที่ก่อให้เกิดองค์ความรู้สำหรับเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันไป

ส่วนที่ 2 องค์ประกอบเกี่ยวกับเนื้อหา/องค์ความรู้ หมายถึง ข้อมูลที่เป็นสาระของความรู้ที่มีไว้สำหรับถ่ายทอด เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับการการดูแลรักษาป่าที่มีการสั่งสมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ประวัติศาสตร์ชุมชน ข้อมูลงานวิจัยท้องถิ่นต่างๆ ที่ชุมชนได้ร่วมกันทำ ถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ของคนในชุมชนได้ที่ทำร่วมกันและถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนด้วยกันเองและคนภายนอกชุมชนไว้ศึกษาเรียนรู้ที่มาที่ไปของชุมชนว่าเป็นอย่างไรและมีเนื้อหา/องค์ความรู้อะไรบ้าง

ส่วนที่ 3 องค์ประกอบเกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ หมายถึง ช่องทางการเรียนรู้ของคนในชุมชน/กลุ่ม ที่มีความหลากหลายเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เช่น วิธีการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของคนชุมชน การศึกษาดูงาน การพูดคุยแลกเปลี่ยนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ฯลฯ สามารถก่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ได้ โดยวิธีการเรียนรู้จึงต้องขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของผู้เรียนรู้อีกด้วย โดยทั้ง 3 ส่วน มีเนื้อหาและรายละเอียด ดังต่อไปนี้

2.1.1 องค์ประกอบเกี่ยวกับฐานการเรียนรู้

1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่

- ผู้รู้/ปราชญ์ชุมชน เป็นกลุ่มคนที่สำคัญต่อการถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตั้งแต่การเริ่มตั้งหมู่บ้าน ผ่านการเขียนบันทึกประวัติศาสตร์ของชุมชน ในกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว กลุ่มผู้รู้จะมีส่วนสำคัญในการถ่ายทอดเรื่องราวในอดีต ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นผู้รู้ในเรื่องราวภายในชุมชนเท่านั้น ยังหมายรวมถึงการเป็นผู้รู้ที่ออกไปปฏิสัมพันธ์

กับคน/กลุ่ม/เครือข่ายภายนอก ไปเรียนรู้จากภายนอกแล้วกลับมา นำความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้ใน กลุ่มแม่หญิงและชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งการมีผู้รู้ ที่รู้จักเทคนิคการถ่ายทอด เข้าใจบริบท วัฒนธรรม ชุมชน และเข้าใจลักษณะของคนในชุมชน ย่อมจะนำมาสู่การเรียนรู้ที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่ รุ่นหนึ่งได้โดยง่าย ที่สำคัญ ผู้รู้จะต้องมีลักษณะที่สำคัญ คือ การรักที่จะถ่ายทอด และรักที่จะเรียนรู้ สิ่งใหม่ๆ รอบตัวอยู่เสมอ

“...แม่ก็เอาเรื่องของพ่ออยู่แม่อยู่มาอยู่ให้ละอ่อนเป็นฟัง ว่าบ้านเขามี ประวัติศาสตร์ยาวนาน ถ้าอยู่เรื่องดูแลรักษาป่า ต้องอยู่ตั้งแต่สมัยพ่อหลวงคนแรก ของบ้าน พ่อหลวงเครื่อง พยัคฆศักดิ์ เป็นมาแปลงบ้านแปลงเมือง ขุดลำน้ำฝาย ไล่ตามดินเขา เข้าหมู่บ้านให้ได้ใช้ประโยชน์ แล้วก็กันพื้นที่คั้นน้ำเอาไว้บให้ไฟ มาดูกล้า องค์กรความรู้ดีๆ อันเก่า เขาก็ต้องเอามาหรือพื้นให้มันเป็นหลักให้คน บ้านเขาได้ยึดถือต่อไปแหลม..”

(ภาที วรรณศักดิ์, สัมภาษณ์, 16 มกราคม พ.ศ. 2555)

- บันทึกประวัติศาสตร์ บ้านทุ่งยาวมีการจดบันทึกทางประวัติศาสตร์ของ ชุมชนตั้งแต่การตั้งรกรากบ้านถิ่นฐาน มีการบันทึกเรื่อยมาจนถึงการทำบันทึกข้อตกลงร่วมกัน เป็น เหมือนสัญญาประชาคมของชุมชนในการกำหนดเขตพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ป่าน้ำจ๋า” ป่าต้นน้ำที่ควรจะอนุรักษ์ไว้เพื่อให้ชุมชนได้มีน้ำกินน้ำใช้ตลอดทั้งปี

“...พ่อหลวงบ้านทุ่งยาวเกือบทุกคน เป็นเขียนหนังสือใส่สมุดบันทึก เรื่องราวต่างๆ ของบ้านเขาว่าเป็นจะไผ่พ่อง เป็นบันทึกไว้หมด ตั้งแต่ตั้งบ้าน เสรียน ขุดฝาย แก่ฝายมีไผ่พ่อง(ไครบ้าง) อย่างสมัยพ่อหลวงเขียว สมโชติ พ่อ แม่ก็ เป็นก็เขียนบันทึกเอาไว้เป็นสัญญาประชาคมของหมู่บ้านเขา กำหนดเขต ป่าชุมชน ให้พวกเขาทุกคน ได้รู้จักรักษา ทรัพย์สินสมบัติของบ้านเขาให้อยู่ เมินๆ ...”

(ผอง หมุดศักดิ์, สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม พ.ศ.2555)

- พิธีกรรม/ความเชื่อ บ้านทุ่งยาว มีความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ เจ้าพ่ออู่คำ ที่เปรียบเสมือน ผู้ปกป้องรักษาพื้นที่ป่าชุมชน (ป่าน้ำจ๋า) ให้แก่คนในชุมชน จึงเป็น แหล่งฐานการเรียนรู้ที่สำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าผ่านมิติความเชื่อ ที่เป็นแหล่งศูนย์รวมจิตใจของ ผู้คนในการดูแลรักษาป่า ผ่านการทำพิธีกรรม งานเลี้ยงผีฝาย งานเลี้ยงผีต้นน้ำในพื้นที่ป่าน้ำจ๋า

จะต้องมีการทำพิธีกรรมมีของเช่น ไหว้บูชา เจ้าพ่ออู่คำเป็นประจำทุกปี ซึ่งทำสืบทอดกันมาตั้งแต่ สมัยบรรพบุรุษ และลูกหลานในปัจจุบันยังคงอนุรักษ์พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ไว้ อีกทั้งเป็นการ สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับความกตัญญูของคนในชุมชนที่มีต่อผู้ดูแลรักษาป่าของชุมชน

จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมของผู้วิจัย ได้มีโอกาสเข้าร่วมใน พิธีกรรมดังกล่าวประมาณปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2555 ได้เห็นความพร้อมและความสามัคคี ของคนในชุมชนทั้งหญิงและชาย อีกทั้งการได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากโรงเรียนส่ง ตัวแทนเยาวชนให้มาร่วมพิธีกรรม อีกทั้งบุคคลภายนอกที่ทราบข่าวและให้ความสนใจ ได้เข้ามามี ส่วนร่วมในกิจกรรม ที่สำคัญ ชุมชนบ้านทุ่งยาวได้ใช้ พิธีกรรมและความเชื่อทางวัฒนธรรมและ ประวัติศาสตร์เป็นกลไกสำคัญในการสร้างฐานการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชน ได้เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าในการสืบทอดของคนในปัจจุบัน

- ศูนย์เรียนรู้ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน มี การกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์จากป่า และแนวทางการขยาย เขตพื้นที่ป่า ซึ่งบ้านทุ่งยาวได้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น พื้นที่ป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ป่าใช้สอย เพื่อให้คน ในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในขณะเดียวกันเป็นการไม่รุกรานธรรมชาติที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชุมชน มากนัก กลายมาเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญด้านการจัดการป่าชุมชนในภาคเหนือ อีกทั้งเป็นชุมชน แรกๆ ของภาคเหนือที่มีการจัดการป่าโดยชุมชน จึงทำให้มีบุคคลภายนอก ทั้งองค์กรภาครัฐและ เอกชน เครือข่ายชาวบ้านจากจังหวัดต่างๆ และนักวิจัย นักศึกษาจากต่างประเทศ ได้มาศึกษาและ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งกระบวนการความคิดและแนวทางการดูแลรักษาป่าในลักษณะของภาพรวม ชุมชน และในมุมมองบทบาทของแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรด้วยเช่นกัน

- พื้นที่ป่าชุมชนหรือป่าน้ำจืด ที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้กำหนดให้เป็นเขต อนุรักษ์ป่าต้นน้ำไว้ เป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญในลักษณะของแหล่งเรียนรู้เชิงประจักษ์ ซึ่งเป็น พื้นที่แสดงให้เห็นถึงผลของการอนุรักษ์ และการฟื้นฟูตามวิถีธรรมชาติ โดยไม่ต้องปลูก/สร้างเพิ่ม เพียงแต่ไม่ต้องรบกวนธรรมชาติ

2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่

- เครือข่าย/องค์กรชาวบ้าน (สมาคมคนทามและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจ พอเพียงชุมชน เครือข่ายทาม-มูล) เป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ ที่เกิดจากการรวมตัวของผู้ที่ได้รับ ผลกระทบ ได้มีการสรุปบทเรียนและความสำเร็จของการเคลื่อนไหวของเครือข่ายและองค์กร

ชาวบ้าน ซึ่งพบว่า เป็นฐานการเรียนรู้ของการยกระดับเรื่อง “สิทธิชุมชน” ในระบบกฎหมายที่ดินของประเทศไทย (ภรภัทร พิมพา, 2554: 18-25)

กรณีการเรียกร้องสิทธิการชดเชยที่ดินทำกินที่ถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ในที่ดินทำกินส่วนบุคคลและพื้นที่ป่าทาม ซึ่งในมุมมองของรัฐ มองว่าป่าทาม เป็นป่าละเมาะ มีน้ำท่วมถึงและไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนไหวของเครือข่าย/องค์กรชาวบ้านที่ ทำอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น และร่วมกับสมาชิกคนจนในช่วง ปี พ.ศ.2538-2540 ทำให้นายกรัฐมนตรีสมัยนั้น (พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ) อนุมัติงบประมาณ 363 ล้านบาท เพื่อจ่ายเป็นค่าชดเชยที่ดินของชาวบ้านเป็นครั้งแรกในราคาไร่ละ 32,000 บาท จึงเป็นการยอมรับสิทธิในที่ดินของชาวบ้านในพื้นที่ป่าบุงป่าทามในระดับหนึ่ง

การขับเคลื่อนด้วยกลไกเครือข่าย/องค์กรชาวบ้าน ตลอดเวลา 20 ปี ของเครือข่ายได้สร้างความรู้เรื่อง “ป่าทาม” ให้เกิดการยอมรับในสังคมไทย ผ่านการศึกษาผลกระทบการศึกษาวิจัยโดยนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและงานวิจัยชาวบ้าน รวมถึงจากการต่อสู้พร้อม การการศึกษาองค์ความรู้เหล่านี้ ทำให้เกิดความเด่นชัดและสร้างการยอมรับในเรื่อง “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนี้ การสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านและสร้างทางเลือก การพัฒนาของให้กับเครือข่าย/องค์กรชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดองค์กรในแบบเครือข่ายสมาคม กระบวนการสร้างเครือข่าย เริ่มจากการรวมตัวเป็น เครือข่ายองค์กรชาวบ้านบ้านร่วมอนุรักษ์ป่า ทามแม่น้ำมูล (คอปม.) ในพื้นที่ 3 จังหวัดที่ได้รับผลกระทบ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “แบ่งเป็นโซน จังหวัด” ซึ่งการรวมตัวของกลุ่มสมาชิกในแต่ละหมู่บ้านหรือเป็นเขตตำบล/อำเภอ แล้วส่งตัวแทน มาสู่ที่ประชุมแกนนำ ที่เรียกว่า “การประชุมพ่อครัวใหญ่” ตามแบบการเคลื่อนไหวของสมาชิก และปัจจุบันได้ยกระดับการเคลื่อนไหวและจัดตั้งเครือข่าย เป็นสมาคม ชื่อ “สมาคมคนทาม” เพื่อ ขับเคลื่อนงานพัฒนาฐานชุมชนในพื้นที่

- ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทาม-มูล เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ ทางกรมชลประทานมอบพื้นที่เหนือเขื่อนราษีไศล จำนวน 30 ไร่ เป็นศูนย์เรียนรู้ฯ พร้อมทั้งให้เป็น แหล่งประสานงานและจะจัดทำให้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในอนาคต จึงเป็นพื้นที่เรียนรู้ทั้งใน การปฏิบัติทดลองด้านอาชีพ การฟื้นฟูทรัพยากร และเป็นแหล่งรวมสมาชิกเครือข่ายสมาคมในการ ประสานความร่วมมือต่างๆ ทั้งการประชุมและทำกิจกรรม

- ผู้นำ ถือเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ ให้แก่สมาชิกคนอื่นๆ ในสมาคมคน ทาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มแกนนำ ซึ่งลักษณะของกลุ่มแกนนำของสมาคมคนทาม มาจากพื้นที่ 3

จังหวัด ทั้งในเรื่องของการรวมคน การประสานงานขับเคลื่อนในส่วนของพื้นที่จังหวัดของตนเอง นอกจากจะต้องรู้ในส่วนของพื้นที่ตนเองที่ได้รับผลกระทบแล้ว จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศน์ของพื้นที่ของตนเองและถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนของตนเอง และที่สำคัญ การระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ของตนเอง เป็นสิ่งสำคัญที่ ผู้นำจะต้องอธิบายทำความเข้าใจ จึงทำให้กลุ่มแกนนำของสมาคมคนทามในแต่ละพื้นที่ต่างช่วยกันประชาสัมพันธ์เหมือนเป็นแหล่งเรียนรู้เคลื่อนที่ ที่ประชาสัมพันธ์ถึงความเคลื่อนไหวและอุดมการณ์ในการต่อสู้ให้กลุ่มต่างๆ ทั้ง 3 จังหวัด ได้รับรู้ ซึ่งเป้าหมายสำคัญไม่ใช่การได้รับค่าชดเชยจากการได้รับผลกระทบ เป็นการได้รับการสนับสนุนแผนฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและรายได้

- บริบทประวัติศาสตร์การต่อสู้ เป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ เกิดขึ้นผ่านประสบการณ์บุคคลและกลุ่ม/เครือข่าย/สมาคม ซึ่งจากการสังเกตของผู้วิจัยที่ได้เข้าพูดคุยพบว่า ส่วนใหญ่ในระดับแกนนำ สามารถตอบคำถามเกี่ยวกับบริบทการต่อสู้ที่ผ่านมาเป็นอย่างไรและบทเรียนที่ได้รับในแต่ละครั้งที่มีการเคลื่อนไหวเป็นอย่างไร ทั้งหมดล้วนแล้วได้จากการร่วมกันคิดร่วมกันวางแผน แล้วนำไปปฏิบัติ และร่วมกันสรุปบทเรียน เพื่อนำบทเรียนที่ได้เรียนรู้จากการต่อสู้มาหาแนวทางในการขับเคลื่อนต่อไป ควบคู่ไปกับการพัฒนาคนในสมาคมอีกด้วย

- พื้นที่ป่าชุมชน (ป่าบุงป่าทาม) จัดเป็นแหล่งพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือพื้นที่ราบน้ำท่วม เป็นการจัดการทรัพยากรที่คนในท้องถิ่นเรียกว่า “ป่าบุงป่าทาม” ด้วยลักษณะของพื้นที่ด้านกายภาพ ที่เป็นป่าน้ำท่วมถึงเกิดขึ้นในบริเวณแม่น้ำมูลตอนกลาง จึงทำให้เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะลักษณะดินเป็นดินตะกอนเกิดจากพัดพามาทับถมกันของสายน้ำ โดยผู้คนที่ได้อาศัยอยู่ในชุมชนโดยรอบป่าบุงป่าทาม ได้อาศัยพื้นที่ป่าในการดำเนินชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การปลูกข้าวไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ปลูกพืชไร่ ปลูกผักผลไม้ จนเป็นการหาอาหารธรรมชาติทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ พืชผักธรรมชาติการหาฟืนถ่าน เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์หรือแม่ตีไม้ใช้สอยในชีวิตประจำวัน อย่าง เสือ ตะกร้า เครื่องมือจับสัตว์ ดังนั้นจึงเป็นฐานการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ทั้ง 3 จังหวัด (ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ) อีกทั้งในแต่ละจังหวัดในพื้นที่ที่ได้ผลกระทบได้มีการจัดการป่าทามชุมชนของแต่ละพื้นที่ โดยมีพื้นที่ป่าต้นแบบในเรื่องการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายชุมชน เช่น ป่าทามกุดเป่ง ตั้งอยู่ในเขตตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่เป็นป่าชุมชนที่มีคณะกรรมการอนุรักษ์ร่วมกัน 4 หมู่บ้าน คูแผล และเปิดโอกาสให้คนทั้ง 4 หมู่บ้านและคนภายนอกได้ร่วมกันใช้ประโยชน์ภายใต้กฎระเบียบของคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ทั้ง 4 หมู่บ้าน หรือป่าโนนยาง ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ตำบลดอนแรด อำเภอรตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าโคกหรือเรียกตามลักษณะของภาษาท้องถิ่นว่า โนน

ทาม ก็ได้มีการหันกลับมาอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า และประกาศเป็นเขตพื้นที่ป่าทามชุมชน เพื่อกำหนดเขตการใช้ประโยชน์จากป่าและเป็นการให้ป่าฟื้นคืนได้เร็วขึ้นด้วยวิถีธรรมชาติ

2.1.2 องค์ประกอบเกี่ยวกับเนื้อหา/องค์ความรู้

1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว

- ประวัติศาสตร์ชุมชน จากสมุดบันทึกประวัติศาสตร์ของคนในชุมชน ให้เห็นถึงแหล่งถิ่นฐานที่อยู่รากเหง้าของบรรพบุรุษและที่มาของคนในปัจจุบันเป็นมาอย่างไร ถือเป็นองค์ความรู้ที่ดีที่ทำให้ชุมชนได้เห็นพัฒนาการการต่อสู้ของคนรุ่นก่อน เป็นเหมือนการดอกย้ำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนรุ่นก่อนที่เก็บไว้ให้ลูกหลานได้มีกินมีใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ในระหว่างของพัฒนาการจะมีเรื่องราวเข้ามาทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางที่ดีและไม่ดี แต่สิ่งหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ผ่านองค์ความรู้ในการพัฒนาชุมชนของตนเองผ่านประวัติศาสตร์ชุมชน

- บันทึกการสำรวจมูลค่าอาหารจากป่า เป็นการจัดการความรู้ ที่รวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในบ้านทุ่งยาวตลอด 1 ปี ด้วยการคำนวณหามูลค่าของที่ได้จากป่า โดยกลุ่มแม่หญิงเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าในการหาอยู่หากิน มีความสัมพันธ์กับแม่หญิงเป็นอย่างมากในการดูแลเรื่องอาหารการกินในครัวเรือน

- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยความเชื่อและจารีตประเพณีเป็นองค์ความรู้ที่มาใช้ในเป็นเครื่องมือและเป็นบรรทัดฐานของคนในชุมชนที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟูและระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน

2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม

- องค์ความรู้ในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ทามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง จากการทำวิจัยไทบ้าน ซึ่งเกิดการค้นคว้าและรวบรวมความรู้ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและสามารถขยายไปสู่การพัฒนาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การจัดตั้งป่าชุมชน ที่มีการจัดตั้ง 6 ป่า เป็น 25 ป่าในพื้นที่ 3 จังหวัด ระบบชลประทานในชุมชน ที่ชุมชนเป็นผู้จัดการ โดยไม่เกิดผลกระทบพื้นที่ทาม ผ่านการพัฒนาความรู้ด้วยการวิจัย 2 พื้นที่ ชลประทานชุมชนหนองแค-สวนสวรรค์ และชลประทานกุดขาคิม การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน การสร้างทางเลือกอาชีพ ตั้งกลุ่มหัตถกรรมกอก-ผือทาม ที่นำวัตถุดิบจากป่าทามาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หลายชนิด การส่งเสริมการใช้พืชจากป่าทามาขยายในแปลงเกษตรผสมผสาน ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “เกษตรทามมูล” ซึ่งองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านี้ได้เกิด

จากประสบการณ์และเกิดจากปฏิบัติทดลองทำมาแล้วเกือบ 20 ปี และเป็นองค์ความรู้ในการจัดการตนเองที่เป็นประสบการณ์สำคัญในการขยายผลแก่พื้นที่อื่นๆ ต่อไป

ที่สำคัญที่สุด องค์ความรู้ที่ได้จากการทำวิจัยที่บ้านยังสามารถสร้างความรู้ ความสามารถและความมั่นใจ ให้เกิดขึ้นกับคณะวิจัยที่บ้านทั้ง 3 จังหวัดในการพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นให้แก่ตนเอง ลูกหลานและบุคคลอื่นๆ ให้เข้าใจในวิถีชีวิตและผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ไม่เป็นธรรม

- ประสบการณ์การต่อสู้ เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริง เรียนรู้จากการปฏิบัติลงมือทำ แกนนำและสมาชิกทุกคน ล้วนแล้วผ่านประสบการณ์ต่อสู้ จึงทำให้ผลจากการถอดบทเรียนเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญในการกำหนดทิศทางต่อไปของสมาคม

2.1.3 องค์ประกอบเกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ ทั้ง 2 พื้นที่เน้นวิธีการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคน/กลุ่มในชุมชนและสมาคมฯ และในกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทามาให้ ความสำคัญเกี่ยวกับความเท่าเทียมกันทุกเพศทุกวัยในการแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ ทั้ง 2 พื้นที่มีวิธีการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติร่วมกันอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง จนนำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและสมาคมฯ ที่สำคัญ กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมาจากการผสมผสานวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายหรืออาจจะใช้พร้อมกันกันหลายวิธีเพื่อทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่มและชุมชนต่อไป

1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีวิธีการเรียนรู้ ดังนี้

- การประชุม/ปรึกษาหารือที่เป็นทางการ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้พร้อมกันหลายคน เป็นวิธีการที่หลากหลาย ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งส่วนผู้ที่พูดแสดงความคิดเห็น และผู้ที่ร่วมฟังในการประชุม ด้วยลักษณะของบ้านทุ่งยาวมีลักษณะการประชุมที่น่าสนใจ กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับคนทุกเพศ ทุกวัยในการร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น การเรียนรู้ที่ได้จากการควบคุมการประชุมในประเด็นที่มีความขัดแย้งหรือต้องมีมติในการตัดสินใจ จะเน้นการสรุปผลการประชุมที่เป็นฉันทามติ ถ้าในกรณีไม่สามารถสรุปผลร่วมกันได้ จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจจากผู้เข้าร่วมการประชุมเพื่อช่วยในการหาข้อมูลและนำเสนอในการประชุมครั้งต่อไป การประชุมประจำหมู่บ้านทุกช่วงต้นเดือนจะเป็นช่วยสรุปผลการทำงานของแต่ละกลุ่มต่างๆ หรือมีประเด็นที่ผู้นำในชุมชนจะต้องหารือและ

ออกความเห็นร่วมกัน ให้คนในชุมชนได้ร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินการให้เป็นไปตามที่ตัดสินใจ และวางแผน

- การอบรม และการศึกษาดูงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่กลุ่มแม่หญิงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในการให้ความรู้เรื่องสิทธิสตรี เรื่องการจัดการป่าชุมชน ซึ่งการอบรมจะต้องทำควบคู่กับการศึกษาดูงานเพื่อให้เห็นภาพเชิงรูปธรรม ได้ทั้งเรียนรู้ในส่วนที่เป็นเนื้อหา และภาคปฏิบัติที่ได้เห็นจริง

- กระบวนการวิจัยไทบ้าน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการยอมรับบทบาทแม่หญิงในชุมชนมากยิ่งขึ้น ในเรื่อง “ความมั่นคงทางอาหารของป่าชุมชนทุ่งยาว” อีกทั้งเป็นส่งผลให้เกิดเป็นพลังความรู้ที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลและเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้แม่หญิงที่เป็นแกนนำได้เข้าไปมีบทบาทในการเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชนร่วมกับพ่อชาย อีกทั้งในกลุ่มต่างๆ ของชุมชนจะต้องมีแม่หญิงเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการทุกกลุ่ม เนื่องจากการสรุปบทเรียนร่วมกันระหว่างคนในชุมชน ที่แม่หญิงมีลักษณะของความละเอียดอ่อน รอบคอบ และรัดกุม โดยเฉพาะเรื่องการเงินการบัญชี ซึ่งทั้งหมดเป็นผลพลอยได้จากการร่วมเก็บข้อมูลสำรวจหามูลค่าอาหารจากป่าตลอด 1 ปี (ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์, สนทนากลุ่ม, 10 มิถุนายน พ.ศ. 2555)

- การบอกเล่าเรื่องผ่านประวัติศาสตร์ ความเชื่อ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้รู้/ปราชญ์ในชุมชนได้ใช้การบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือแม้แต่ตำนาน ผลที่เกิดจากการทำผิดจากจารีตประเพณี ผู้ที่บุกรุกป่าจะได้พบกับเหตุการณ์ที่มีทั้งได้รับการบาดเจ็บ เสียชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นจริงกับผู้นำ และผู้รู้ ผู้เฒ่าผู้แก่ ถ่ายทอดให้แก่ลูกเล่า นอกจากจะเป็นการสร้างการเรียนรู้ผ่านการเล่าเรื่องแล้ว ยังส่งผลต่อการผลิตซ้ำทางความคิดให้ทุกคนกลัวไม่กล้าที่จะทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและต้องช่วยการสืบสานต่อทั้งจารีตประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ให้ยังคงอยู่ จากการลงพื้นที่ศึกษาบ้านทุ่งยาว ผู้วิจัยมักจะได้ฟังเรื่องเล่าจากชาวบ้านเรียกสิ่งที่เกิดกับคนที่ประพฤติตัวไม่ดีเกี่ยวกับบุกรุกกล้าเขตป่าอนุรักษ์หรือตัดไม้ใหญ่ในป่า ที่เรียกว่า “ผลกรรม” อยู่เป็นประจำ และผู้นำเองได้มองเห็นความสำคัญของการเล่าเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นเพื่อปลูกจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ต่อไป

- การตั้งคำถามจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมไปถึงการวิธีการเรียนรู้จากการการสังเกตและนำมาสู่การเลียนแบบ ถือเป็นวิธีการเรียนรู้พื้นฐานของคนชุมชนบ้านทุ่งยาว ด้วยการถูกหล่อหลอมในการแสดงความคิดเห็น มีผู้นำที่เปิดโอกาสให้พูดให้ซักถามและมีส่วนร่วมอีกทั้ง เปิดพื้นที่ให้ทุกกลุ่มได้แสดงศักยภาพของตนเองออกมา และพยายามตั้งคำถามเพื่อให้เกิดการคิดรอบด้านรัดกุมมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดเกิดจากการสังสมประสบการณ์ที่ผ่านมา ไม่ว่าจะ

จะเป็นแนวทางการพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐ หรือแม้แต่ นักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGOs) ที่เข้ามาทำงานร่วมกับคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำจะต้องตั้งคำถามในประเด็นต่างๆว่าเหมาะสมกับชุมชนตนเองหรือไม่ เช่น ประเด็นการทำ Home Stay และให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชาวบ้านทุ่งยาวได้ปฏิเสธในการทำเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องจากทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่และการจัดการต่างๆ ภายในชุมชนที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คน แต่ไม่ปฏิเสธที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้ในการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชนให้แก่ผู้ที่สนใจ และองค์กรต่างๆ

- วิธีการเรียนรู้ด้วยการเลียนแบบ ผู้วิจัยได้สังเกตถึงพฤติกรรมและการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับแกนนำในชุมชน พบว่า การสังเกตที่นำมาสู่การเลียนแบบนั้น ชาวบ้านทุ่งยาวมองว่า คนเราจะคิดจะพัฒนาได้จะต้องมาจากต้นแบบที่ดี เมื่อมีต้นแบบที่ดีไม่พอแล้ว ต้องกลับมาทบทวนตนเองว่ามีทุนเดิมอะไรบ้าง และจะปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับตัวเราได้อย่างไร เป็นหัวใจสำคัญของผลลัพธ์จากวิธีการเรียนรู้จากการสังเกตที่นำมาสู่การเลียนแบบอย่างที่ดีด้วย (ทรัพย์อนันต์ วรรณศักดิ์, สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม, 17 มกราคม พ.ศ. 2555)

- การพูดคุยปรึกษาหารืออย่างไม่เป็นทางการ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับคุณลักษณะของแม่หญิงในการรวมกลุ่มพูดคุยปรึกษาหารือเรื่องลูก เรื่องครอบครัว การพูดคุยปรับทุกข์ระหว่างกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ในสัจใจระหว่างกัน และวงการพูดคุยที่ไม่เป็นทางการนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ที่ร้านค้าของหมู่บ้าน ศูนย์เรียนรู้ ที่ทุกคนในชุมชนสามารถมาใช้ประโยชน์ร่วมกัน วงครัวทำอาหาร เมื่อเวลาว่างกิจกรรมบุญประเพณีต่างๆ ซึ่ง แม่ภาติ วรรณศักดิ์ ได้ให้สัมภาษณ์ถึงวิธีการเรียนรู้ที่น่าสนใจว่า

“...คนเป็นผู้นำเป็น จะต้องรู้จักตัวเก่า (ตัวเอง) ก่อน แล้วรู้จักชีวิตความเป็นอยู่ของคนที่เขาอยู่ได้ บ่ใช่ บ่ฮู้หยัง สอนๆ อู้ๆ ให้เป็นฟัง ถ้าบ่คูทำที่เป็น บ่ฮู้จักคนให้ทะเล อู้ๆ ไรก็บ่จ้าง (ไม่เข้าใจ) แล้วบางคนต้องฮู้จักอู้ บ่ฮู้จักกาลเทศะ มันก็บ่เกิดผลแฮ่ม เวลาแม่จะฮู้กับสมาชิกกับกลุ่มแม่บ้าน หรือคนในบ้านเขา แม่ก็จะไปฮู้กับเป็น เวลาว่างงานบุญ บ้านเขามีงานบุญหนักอยู่แล้ว ก็ค่อยๆฮู้กัน ใส่ข้อมูลเรื่องคุณแลเปา เรื่องจะทำกิจกรรมอะไรดีพ่อง เป็นลักษณะหาถามขอความเห็นเป็น เป็นก็จะรู้สึกภูมิใจว่า เฮนี่เห็นคุณค่าในตัว และก็จะฮู้ความสามมือ สามใจมาฮู้กิจกรรมกับเฮ...”

(ภาติ วรรณศักดิ์, สัมภาษณ์, 11 เมษายน พ.ศ. 2555)

2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม การที่เน้นวิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและให้ความสำคัญเกี่ยวกับความเท่าเทียมกันทุกเพศทุกวัย เนื่องจากลักษณะของการรวมกลุ่มของสมาคมคนทาม เกิดจากผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ทั้งหมด 3 จังหวัด มีความหลากหลายทั้งเรื่องอายุ เพศ แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นจุดร่วมกันคือ การได้เข้ามามีส่วนร่วมที่เกิดจากการปฏิบัติจริงและมีความต่อเนื่องในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ในขณะที่ไม่เคยรับทราบถึงโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ของรัฐมาก่อน ประกอบกับการหน่วยงานภาครัฐไม่ได้มีการดำเนินการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน จึงทำให้เป็นที่มาของการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของ 3 จังหวัด และเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายพื้นที่ในจังหวัด ในภูมิภาคอื่นๆ ภายได้ชื่อว่า เครือข่ายสมัชชาคนจนอีกด้วย

ดังนั้น วิธีการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม จะเป็นวิธีการที่ได้รับการเรียนรู้พร้อมกับผู้เข้าร่วมคนอื่นๆ เช่นกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกวิธีการเรียนรู้เรื่องเพศให้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม ที่น่าสนใจ มีดังนี้

- การประชุม ที่มีทั้งในแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ (พ่อครัวใหญ่/วงสาวน้อย)

- การศึกษาดูงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นภาพรูปธรรมขององค์ความรู้ สัมผัสและเรียนรู้จากการเป็นแบบอย่าง และนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงาน มาสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับประยุกต์ใช้ในชุมชน/สมาคมของตนเองต่อไปอย่างไร จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปร่วมศึกษาดูงานกับกลุ่มสมาคมคนทามในเรื่องการทำปุ๋ยชีวภาพ ทุกคนที่ไปศึกษาดูงาน ได้ปรึกษาหารือพูดคุยถึงประเด็นที่จะไปตนเองสนใจ ในขณะนั้นสมาชิกในสมาคมกำลังสนใจเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ในแปลงผักและนาข้าว จึงร่วมกันหาวิธีประหยัดต้นทุนในเรื่องปุ๋ย จึงเลือกที่จะไปเรียนรู้ในการทำปุ๋ยชีวภาพ เพื่อนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาส่งเสริมในการทำเกษตรตามมุนต่อไป และเห็นถึงลักษณะของการสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือในการให้พื้นที่ที่ไปศึกษาดูงานเป็น “พี่เลี้ยง” ในการทำปุ๋ยชีวภาพต่อไป

- การอบรม เป็นวิธีการเรียนรู้ในการสร้างแกนนำและสมาชิกอีกวิธีการหนึ่ง พร้อมกับการสรุปบทเรียนท่ามกลางการแก้ไขปัญหา ควบคู่กับการไปศึกษาดูงานเรื่องกฎหมาย เรื่องสิทธิของการชุมนุม สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

- กระบวนการวิจัยไต่บ้าน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ซึ่งการวิจัยเกี่ยวกับฐานทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาต่างๆ ของท้องถิ่น ประมาณ 10 เรื่อง ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สกว.) ซึ่งทำให้เกิดผลลัพธ์ทั้งในแง่ขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่มีวิจัยที่บ้านและชุมชนต่างๆ แล้ว ที่สำคัญเป็นวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญของการช่วยลดความขัดแย้งภายในชุมชนและนำมาสู่การสร้างควมสามัคคีในหมู่คณะและความภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิดเป็นอย่างดี

- การบอก/เล่าเรื่องผ่านการต่อสู้และการชุมนุมเรื่องเขื่อนราษีไศล เป็นวิธีการเรียนรู้ที่สามารถปฏิบัติได้ง่ายที่สุด เนื่องจากบอก/เล่าในเรื่องที่มาจากประสบการณ์ตรงจากชีวิต การถ่ายทอดผ่านจากประสบการณ์จริง ทำให้เกิดเป็นการผลิตซ้ำทางความคิดที่ช่วยต่อยอดทำให้เกิดความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในการต่อสู้ของตนและสมาคม

- การตั้งคำถามกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน และการตั้งคำถามกับตนเองในสมาคมคนทามที่นำมาสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งไม่ใช่เพียงการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องค่าชดเชย แต่เป็นการตั้งคำถามให้เกิดขึ้นกับสมาชิกในสมาคมคนทามถึงการจัดการตนเองต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืนอีกด้วย ซึ่งการตั้งคำถาม จะเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้ทุกคนในสมาคมได้คิดถึงเป้าหมายสูงสุดของการรวมกลุ่มและยกระดับกลุ่มเป็นองค์กรอิสระในชื่อที่เรียกว่า “สมาคมคนทาม”

- การสังเกตและนำมาสู่การเลียนแบบ เป็นวิธีการเรียนรู้ในระดับบุคคลที่นำมาใช้เพื่อพัฒนาตนเอง สร้างคนด้วยการสังเกตและเลียนแบบพฤติกรรมที่ดีและสร้างสรรค์ เพื่อให้ตนเองนำมาพัฒนาองค์กรต่อไป นั้นย่อมหมายถึงการที่บุคคลนั้นสามารถที่จะวิเคราะห์และสามารถวิพากษ์จุดเด่นจุดด้อยและรู้ถึงสิ่งที่ตนเองต้องเรียนรู้เพิ่มเติม จึงจะสามารถใช้วิธีการเรียนรู้แบบสังเกตและเลียนแบบได้ผลอย่างเป็นรูปธรรม ดังที่พี่ราพัน จันทะสร กล่าวไว้

“...เวลาประชุม เออียลิเนม(สังเกต)เบิ่งว่า เพิ่นเว่่าจ้ง ไค ขึ้นตันว่าจ้ง ไค
แบบได้บ่งามในตามเฮา เฮากีบเอา อันได้มันงามในตาเฮา เฮากีเอาแบบเพิ่น มา
พัฒนาเจ้าของ(ตัวเอง)...”

(ราพัน จันทะสร, สัมภาษณ์, 5 กันยายน พ.ศ. 2555)

- การพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ เป็นหนึ่งในวิธีการเรียนรู้ที่สามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลา ภายใต้งैื่อนไขที่ว่า บรรยากาศของการพูดคุย เนื้อหาในการพูด ความพร้อมและความสนใจของผู้รับและผู้ให้เป็นอย่างไร ซึ่งพื้นที่ในการพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ ส่วนใหญ่ที่พบ จะเป็นขณะทีกลุ่มแม่หญิงกำลังทำงาน เช่น สานเสื่อกก-ฝื่อ ทำอาหาร ปลูกผัก ทำสวน ถึงแม้พื้นที่เกิดการเรียนรู้จะมีหลากหลาย แต่การพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ จะทำให้เกิดการรับรู้และความเข้าใจในการ

สื่อสารไม่ดูเป็นทางการหรือหลักการ ที่ทำให้ผู้รับรู้สึกลงถึงการเข้าถึงข้อมูลได้ยาก ปรากฏดังตารางที่

1

ตารางที่ 1 แสดงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้	กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว	กลุ่มแม่หญิงในสมาคม คนทาม
1. ฐานการเรียนรู้	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้รู้/ปราชญ์ในชุมชน - ผู้นำ - บันทึกประวัติศาสตร์ชุมชน - พิธีกรรม/ความเชื่อ - ศูนย์เรียนรู้ป่าชุมชน - พื้นที่ป่าชุมชน(ป่าน้ำจ้ำ) 	<ul style="list-style-type: none"> - เครือข่าย/องค์กรพันธมิตร - ผู้นำ - บริบทประวัติศาสตร์การต่อสู้ - สมาคมคนทามและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน เครือข่ายทาม-มูน - พื้นที่ป่าชุมชน(ป่าบุงป่าทาม)
2. เนื้อหา/องค์ความรู้	<ul style="list-style-type: none"> - ประวัติศาสตร์ชุมชน - บันทึกการสำรวจมูลค่าอาหารจากป่า - การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยความเชื่อและจารีตประเพณี 	<ul style="list-style-type: none"> - องค์ความรู้ในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ทามลุ่มน้ำมูน - ประสบการณ์ในขบวนการต่อสู้
3. วิธีการเรียนรู้	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการมีส่วนร่วมของคนในในกลุ่มและชุมชน - การประชุมหารือที่เป็นทางการ - การศึกษาดูงาน - การอบรม - กระบวนการวิจัยไทบ้าน - การบอก/เล่าเรื่องผ่านประวัติศาสตร์ ความเชื่อ - การตั้งคำถามจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของชุมชน - การสังเกตและนำมาสู่การ 	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการมีส่วนร่วมและความเท่าเทียมในการแลกเปลี่ยน - การประชุม(พ่อครัวใหญ่/วงสนทนา) - การศึกษาดูงาน - การอบรม - กระบวนการวิจัยไทบ้าน - การบอก/เล่าเรื่องผ่านการต่อสู้เรื่องเขื่อนราษีไศล - การตั้งคำถามกับผลกระทบที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนและพื้นที่ภายนอกเครือข่าย - การสังเกตและนำมาสู่การ

องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้	กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว	กลุ่มแม่หญิงในสมาคม คนทาม
	เลียนแบบ - การพูดคุยปรึกษาหารือที่เป็น ทางการและไม่เป็นทางการ	เลียนแบบ - การพูดคุยทั้งที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการ

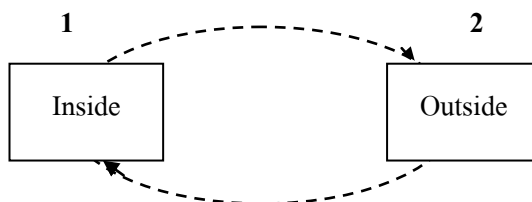
2.2 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้ง 2 พื้นที่ มีทั้ง
ในลักษณะที่แตกต่างกันและเหมือนกัน ดังต่อไปนี้

2.2.1 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่ “แตกต่าง”

1) ลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้

พื้นที่กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน มี
ลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ 2 ทาง กล่าวคือ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายในไปสู่
ภายนอก และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากภายนอกได้นำมาสู่กระบวนการเรียนรู้ภายในอีกครั้ง
และมีการผลิตซ้ำ (Learning Process Reproduction) แบบหมุนวนอย่างต่อเนื่อง ปรากฏดังภาพที่ 4

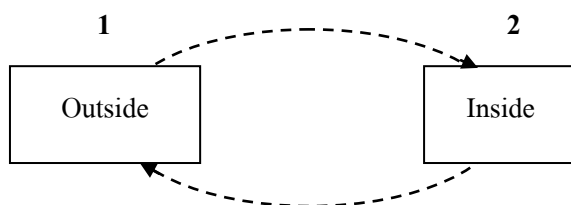

ภาพที่ 4 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว
ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว เกิดขึ้นจากคนในชุมชน
ที่มีการสั่งสมประสบการณ์การต่อสู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่มีการ
กำหนดเขตพื้นที่ป่า การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ของผู้คน จนพัฒนาလာเป็น
กฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือที่ คนในชุมชนเรียกว่า เป็น “สัญญาประชาคม” ในการดูแล
จัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากสิ่งที่เกิดขึ้นภายในของชุมชนนี้เอง จึงทำให้เกิดการ
เผยแพร่องค์ความรู้ให้แก่ บุคคล/องค์กร หน่วยงานภายนอก และคนภายนอกเองที่เข้ามาเรียนรู้ใน

วิถีของชุมชน และเป็นปัจจัยเสริมให้คนภายในเกิดความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเองดำรงและยึดถือปฏิบัติ มาตั้งแต่บรรพบุรุษ เกิดเป็นความภาคภูมิใจและนำมาซึ่งการสืบทอดการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเช่นนี้ต่อไป และที่สำคัญ ชุมชนไม่ได้หยุดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง ได้กลับทำให้ คนภายนอกได้เติมเต็มสิ่งที่ชุมชนจะต้องพัฒนาต่อไป

ในขณะที่พื้นที่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแก อำเภอรามีสไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ได้แรงผลักดันจากภายนอก เข้ามาช่วยกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้ภายในของกลุ่มคนในสมาคม ให้เกิดความรู้และสร้างความเชื่อมั่นทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับเครือข่าย ปรากฏดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง ในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแก อำเภอรามีสไศล จังหวัดศรีสะเกษ

2.2.2 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะ “ร่วม”

1) มีลักษณะของการรวมกลุ่มภายในชุมชน ทั้ง 2 พื้นที่ กล่าวคือ การที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้จะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคลอื่นๆ การมีกลุ่มภายใน ในขณะที่ทุ่งยาว เป็นรวมกลุ่มในการฟื้นฟูทรัพยากรและดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2) มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้เป็นเครือข่าย ทั้ง 2 พื้นที่ มีการสร้างเครือข่ายในการทำงานร่วมกันกับองค์กร/ หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาครีเครือข่ายที่มีประเด็น ปัญหาหรือประเด็น การพัฒนาร่วมกัน ในเรื่องการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ทั้ง 2 พื้นที่ที่มีความแตกต่างในรายละเอียดของเป้าหมายของการสร้าง เครือข่ายให้เกิดขึ้น กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีลักษณะของการขยายเครือข่ายเพื่อขยายแนวความคิด เรื่องป่าชุมชน ชุมชนสามารถจัดการและศักยภาพในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติของตนเองได้ ขณะที่ กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม มีที่มาจากที่เกิดกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาการสร้าง เขื่อนซึ่งเป็นปัญหาจากแนวนโยบายการพัฒนาของรัฐ และได้ขยายเครือข่ายไปยังกลุ่มผู้ที่ได้รับ

ผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ เช่น การปฏิรูปที่ดิน ปัญหาการสร้างเขื่อน (เขื่อนปากมูน เขื่อนห้วยนา ฯลฯ) ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาการสร้างเขื่อน (เขื่อนราษีไศล) จึงเป็นที่มาของการขยายเครือข่ายเพื่อให้เกิดพลังร่วมของผู้ได้รับผลกระทบ จากการนำนโยบายไปปฏิบัติของรัฐที่ไม่เป็นธรรม

3) มีลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการแก้ไขปัญหา พบว่า ทั้งสองพื้นที่ประสบกับปัญหาจึงต้องชวนขยายในการเรียนรู้ โดยในพื้นที่กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว สามารถรักษาหรือแก้ไขปัญหาได้รับผลกระทบ แต่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม เป็นกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยไม่มีโอกาสได้รับรู้ถึงแนวทางการพัฒนานโยบายจากรัฐ จึงไม่สามารถหาวิธีการหรือมาตรการในการปกป้องฐานทรัพยากรธรรมชาติของตนเองได้ทัน่วงที

4) มีลักษณะของการลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและจริงจัง อีกทั้งมีการคิดวิเคราะห์ปัญหา วางแผน ดำเนินการตามแผน และสรุปบทเรียน ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ โดยเน้นหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/สมาคม สะท้อนเห็นได้ชัดจาก ลักษณะของการประชุม และการเตรียมแผนการทำงานของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และการประชุมพ่อครัวใหญ่ ของกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม

5) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วม ทั้ง 2 พื้นที่ ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม เนื่องจากการมีส่วนร่วมจะทำให้ทุกฝ่ายทุกภาคส่วน ได้ร่วมกันปฏิบัติ ในกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตาม ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผิดชอบจากสิ่งที่ตนเองหรือกลุ่ม/ชุมชนปฏิบัติ หากพื้นที่ใดไม่มีการให้ความสำคัญในประเด็นการมีส่วนร่วมย่อมจะทำให้ ชุมชน/กลุ่ม/คนนั้นขาดพลังในการที่จะค้นหาศักยภาพทั้งภายในตนเอง และกลุ่มต่อไป ถือเป็นลักษณะที่เป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

2.3 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.1 ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว

จากการศึกษาและวิเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร พบว่ามีขั้นตอนทั้งหมด 8 ขั้นตอน ประกอบไปด้วย

ขั้นตอนที่ 1	การสร้างแรงจูงใจร่วม
ขั้นตอนที่ 2	การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 3	การวิเคราะห์ทางเลือกและร่วมกำหนดแนวทาง
ขั้นตอนที่ 4	การวางแผนร่วมกัน
ขั้นตอนที่ 5	การลงมือปฏิบัติร่วมกัน
ขั้นตอนที่ 6	การร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผล
ขั้นตอนที่ 7	การร่วมทบทวนเชิงวิพากษ์
ขั้นตอนที่ 8	การถ่ายทอดองค์ความรู้

โดยมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ดังต่อไปนี้

1) ขั้นตอนการสร้างแรงจูงใจร่วม ในขั้นตอนนี้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากว่าบริบทของพื้นที่บ้านทุ่งยาว ได้มีการกล่าวถึงพัฒนาการการต่อสู้ของบรรพบุรุษในการออกมาใช้สิทธิชุมชนปกป้องพื้นที่ป่าและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตนเอง และเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าด้วยวิถีของชุมชน การบอกเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์และการเล่าถึงตำนานความเชื่อ ส่งผลให้เกิดในความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน โดยเฉพาะถ่ายทอดผ่านแม่หญิง ที่มีความผูกพันกับการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งผลลัพธ์จากขั้นตอนนี้ทำให้ กลุ่มแม่หญิงได้เห็นศักดิ์ศรีและคุณค่าในตนเอง การได้รับการยอมรับจากคนภายในชุมชน ถึงองค์ความรู้และความสามารถทั้งกลุ่มและชุมชน อีกทั้งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแม่หญิงกับธรรมชาติที่เกื้อกูล นำมาสู่การเกิด “สำนึกร่วม” เพื่อช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจากผลลัพธ์ดังกล่าว ทำให้เกิดพลังของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มุ่งเน้นให้เกิดพลังที่เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพทั้งภายในตนเอง ภายในกลุ่มแม่หญิง และนำมาสู่การเกิดการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน จากการสะท้อนตนเองในเวทีการประชุมกลุ่ม การสัมภาษณ์และจากการสังเกตของผู้วิจัย โดยการเสริมสร้างพลังที่ให้ความสำคัญมากที่สุดของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว คือ “พลังใจ” แห่งความร่วมมือจิตอาสาที่ผ่านจากการได้รับ โอกาสและการยอมรับของคนในสังคม เป็นสิ่งสำคัญที่จะเชื่อมโยงให้เกิดพลังต่างๆ ตามมาใน นอกจากนี้ ขั้นตอนการสร้างแรงจูงใจยังนำมาซึ่งพลังของการรวมกลุ่มแม่หญิง

2) ขั้นการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ได้เกิดผลลัพธ์กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ได้มีการกำหนดทิศทางเป้าหมายร่วมกันกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยได้มีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อีกทั้งได้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น พื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าใช้สอยอย่างชัดเจน รวมถึงการกำหนดเป้าหมายในการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่ง

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนำมาสู่การแสดงออกของพลังความคิด และพลังกลุ่มในการร่วมกันกำหนดเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3) ขั้นการวิเคราะห์ทางเลือกและรวมกำหนดทางเลือก ในขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้นี้ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวได้มีการค้นหาทางเลือกด้วยการปรึกษาหารือแบบไม่เป็นทางการที่จะเลือกแนวทางที่เหมาะสมของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการสำรวจคุณค่าอาหารจากป่าทั้งไว้บริโภคในครัวเรือนและนำไปขายประเภท ทุกชนิด เป็นการวิเคราะห์ทางเลือกร่วมกันที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของตนเอง ในการความมั่นคงทางอาหารและการอยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้ ยังเกิดผลให้แม่หญิงได้ร่วมกันคิดร่วมการศึกษาหาข้อมูลเกิดการประสานระหว่างกันเพื่อเตรียมตัวในการกำหนดวางแผนในขั้นตอนต่อไป ซึ่งในขั้นตอนนี้ สะท้อนให้เห็นสามัคคีของพลังกลุ่มแม่หญิง อีกทั้งสะท้อนพลังทางความคิด และการใช้พลังความรู้ที่มีอยู่เรื่องการหาของ แหล่งใดเป็นที่เก็บเห็ด หาหน่อ ซึ่งผลผลิตแต่ละประเภท ย่อมจะมีแหล่งชุกชุมแตกต่างกันไป เปรียบเสมือนการเตรียมการเพื่อจัดการความรู้และทักษะที่มีอยู่เอาออกมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) ขั้นการวางแผนร่วมกัน ได้ส่งผลให้กลุ่มแม่หญิงได้พัฒนาการคิดที่เป็นระบบในการจัดการความรู้ และขั้นการวางแผนร่วมกันเป็นการช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดร่วมกันของแม่หญิงแต่ละคน ให้สามารถทำงานร่วมกันได้ โดยมีพลังที่โดดเด่นของขั้นการวางแผนร่วมกันคือ พลังกลุ่มที่ร่วมกันวางแผน แสดงความคิดที่หลากหลายในการเตรียมการเพื่อจะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายในการเป็นกลไกสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการให้เห็นถึงพลังทางความคิดในการวางแผนที่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ที่พลังความรู้ของแต่ละคนที่มีในการกำหนดแผนการทำงานร่วมกันต่อไป

5) ขั้นการลงมือปฏิบัติ ส่งผลให้กลุ่มแม่หญิงได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้จะไม่เกิดขึ้นได้ อย่างเข้าใจถ้าไม่ได้จากการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นพลังของการปฏิบัติที่แสดงออกถึงความร่วมมือร่วมใจของพลังกลุ่มแม่หญิงในการร่วมกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เป็นเรื่องสำคัญของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ต่อไป ที่สำคัญได้เกิดพลังผู้นำเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ

จากการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่ รวมถึงการสังเกตของผู้วิจัย พบว่า ผู้นำของชุมชน ทั้งที่เป็นทางการในปัจจุบัน เช่น พ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน หัวหน้าป๊อก (หมู่บ้าน/กลุ่มแม่บ้าน) ผู้นำตามธรรมชาติ ที่เป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้คนในชุมชน เช่น ป้าภาติ วรรณลัก ลุงผอง หมุดลัก อติศ พ่อหลวงจรัส ขาสัก

เป็นต้น บทบาทสำคัญของกลุ่มคนเหล่านี้ ทั้งในเรื่องการมีภาวะเป็นผู้นำ การประสานงานระหว่างหน่วยงานภายนอกและลูกบ้าน การทำกิจกรรมที่จะต้องประสานความร่วมมือหลายฝ่าย การเลือกที่จะรับหรือเลือกที่จะปฏิเสธนโยบายการพัฒนาที่มาจากภาครัฐ มีผลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาของชุมชนอีกด้วย

ส่วนในอดีตที่ปรากฏพลังผู้นำ มีส่วนสำคัญให้พัฒนาการต่างๆ ของบ้านทุ่งยาวโดดเด่นทั้งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ มีผลต่อวิถีชีวิตที่ถูกถ่ายทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จะมีพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆศักดิ์ ที่เป็นพ่อหลวงคนแรกของบ้าน ที่เป็นผู้ดำเนินการเลือกที่ตั้งตำแหน่งบ้าน การคิดถึงการสร้างระบบเหมืองฝาย การให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าให้เป็นป่าต้นน้ำของชุมชน หรือแม้แต่พ่อหลวงเขียว สม โขติ ที่เป็นผู้ริเริ่มในการสร้างกฎระเบียบป่าที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกิดขึ้นครั้งแรกของชุมชน ซึ่งปรับตามสถานการณ์และบริบทที่เกิดขึ้น ณ ขณะนั้น

นอกจากศักยภาพและความสามารถของผู้นำแล้ว ผู้นำทั้งหญิงและชายต้องพึงมีลักษณะที่สำคัญ (เวทีประชุมกลุ่ม, 10 มิถุนายน พ.ศ. 2555) คือ 1) ต้องเป็นผู้มีจิตอาสาสาธารณะ เมื่อเป็นผู้นำแล้ว ต้องจะต้องพัฒนาจิตใจของตนเองให้พร้อมที่ให้และช่วยเหลือผู้อื่นอยู่เสมอ 2) รู้จักการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นๆ ได้แสดงศักยภาพ และส่งเสริมศักยภาพที่ผู้อื่นมีให้ถูก 3) ต้องเป็นคนชวนชวนความรู้ ใฝ่เรียนรู้อยู่เสมอ เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันมันเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว 4) ต้องเป็นคนมีเหตุ มีผล รับฟังความคิดเห็นผู้อื่นๆ และ 5) ต้องเป็นแบบอย่าง การเป็นแบบอย่างจะเป็นการสร้างวิธีการเรียนรู้ที่ดีให้แก่ผู้อื่นได้เรียนรู้จากตัวผู้นำ ซึ่งพลังดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้จะต้องเกิดจากชั้นลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจึงจะเห็นว่ามีผู้ใดที่เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำตามธรรมชาติต่อไปได้

6) ขั้นตอนการร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผล ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ทำให้กลุ่มแม่หญิงได้มีการสรุปผลจากการปฏิบัติ ได้รู้จักข้อดี ข้อเสียของตนเอง/กลุ่ม/ชุมชนจากลงมือปฏิบัติทำให้เกิดการสร้างชุดประสบการณ์และชุดความรู้จากการร่วมกันสรุปบทเรียน ซึ่งทำให้เกิดพลังของการนำความรู้ไปปรับใช้ รวมทั้งพลังความคิดที่ใช้ในการถอดบทเรียนของกลุ่มแม่หญิงอีกด้วย

7) ขั้นตอนร่วมทบทวนวิพากษ์ เป็นขั้นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ๆ ที่สร้างสรรค์ และร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นเหตุและผลอย่างเป็นระบบ เห็นได้ชัด จากการที่กลุ่มแม่หญิงได้ร่วมกันทบทวนและวิพากษ์หากิจกรรมใหม่ๆ ที่เชื่อมโยงเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนในชุมชนให้เกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ และได้เรียนรู้วิถีชีวิตในการทำนาปลูกข้าว อย่างน้อยได้เป็นบทเรียนในการได้ลงปฏิบัติจริง นั่นคือ

หลักสูตรอบรมเยาวชนพิทักษ์ป่า และหลักสูตรชาวนา ซึ่งถูกบรรจุเป็นหลักสูตรท้องถิ่น โดยให้กลุ่มแม่หญิงและผู้รู้ในชุมชนเป็นวิทยากร สะท้อนให้เห็นพลังความรู้ของกลุ่มแม่หญิงที่ได้จากการทบทวนวิพากษ์ต่อยอดประเด็นที่ทำอยู่ในเชื่อมโยงกับประเด็นการพัฒนาเยาวชนของชุมชน

8) ขั้นตอนการถ่ายทอดองค์รู้เป็นเครือข่าย ถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายในกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ที่หลังจากที่ผ่านขั้นตอนทั้ง 7 ขั้นตอนข้างต้น การที่จะทำให้องค์ความรู้ที่มีอยู่ในภายในกลุ่ม ได้นำมาสู่การถ่ายทอดนั้น ผลลัพธ์ของกระบวนการเรียนรู้ของแม่หญิงได้แก่ การได้เป็นทั้งผู้ถ่ายทอด และได้รับการถ่ายทอดผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เกิดเป็นสืบทอดแนวความคิดบทบาทแม่หญิงที่ได้ร่วมกับกลุ่มต่างๆเป็นทั้งฝ่ายร่วมและสนับสนุนความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ที่สำคัญการถ่ายทอดทำให้เกิดเป็นการต่อยอดความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลและกลุ่ม เห็นคุณค่าและภาคภูมิใจในสิ่งที่ทำ ที่สำคัญการได้สร้างเครือข่ายผ่านการถ่ายทอดจะเป็นผลลัพธ์ที่มีคุณค่าให้แก่พื้นที่อื่นๆ ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันต่อไป ซึ่งพลังที่โดดเด่นของขั้นตอนสุดท้ายนี้ สะท้อนให้เห็นพลังกลุ่มแม่หญิงในด้านพลังความรู้ พลังความคิด พลังใจที่ร่วมกันเป็นพลังกลุ่มและนำมาสู่การเป็นพลังเครือข่ายตามมา

การเกิดพลังเครือข่ายกับภายนอกชุมชนที่มีการสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกันกับชุมชนอื่นๆ ในภาคเหนือเกี่ยวกับ “ป่าชุมชน” ผ่านบทบาทผู้หญิงในชุมชน เป็นเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ในระดับจังหวัดและระดับภูมิภาค แต่ยังคงรวมถึงพลังเครือข่ายภายในชุมชนที่มีการประสานการทำงานร่วมกัน ระหว่างกลุ่มแม่หญิง กลุ่มเยาวชน ผู้สูงอายุ ในการร่วมทำกิจกรรมร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การบรรจุหลักสูตรการทำนา, การดูแลรักษาป่า, การอบรมค่ายเยาวชนรักษ์ป่า เป็นต้น ปรากฏดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.3.2 ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม

จากการศึกษาและวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เป็น *กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจาก “ความไม่รู้” มาสู่กระบวนการเรียนรู้ ที่ก่อให้เกิด “ความรู้”* กล่าวคือ การที่ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและดูแลรักษาจากวิถีธรรมชาติ โดยไม่รู้ถึงทิศทางของการพัฒนาจากภายนอกที่กำหนดวิถีชีวิตของตนเองเปลี่ยนไป จนทำให้ต้องหาข้อมูลความรู้และการต่อสู้ทำให้ จะต้องมีกระบวนการที่จะสร้างให้เกิดความรู้ เพื่อให้เท่าทันในการจะขับเคลื่อนเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง

ในการศึกษาของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541: 111-114) และศิริพร โคตะวินนนท์ (2543: 71) ได้กล่าวถึง แม่หญิงได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ในระหว่างการเข้าร่วมขบวนการต่อสู้ในช่วงการชุมนุมยกที่ 2 ของสมัชชาคนจน ที่หน้าทำเนียบรัฐบาล ในปี พ.ศ.2540 ได้บันทึกเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในที่สำคัญ ดังนี้

1) การจัดโรงเรียนการเมือง โดยให้ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ มาให้ความรู้แก่นักเรียนการเมือง โดยคัดเลือกจากตัวแทนกรณีปัญหาต่างๆ กรณีละ 2-3 คน รวมนักเรียนการเมืองทั้งหมดราว 300 คน ผู้สมัครเข้าเรียนจะเสียเงิน คนละ 1 บาท เนื้อหาหลักสูตรแบ่งออกเป็นด้านต่างๆ เช่น เกษตรกรรม การเมืองเศรษฐกิจ วัฒนธรรม กฎหมายรัฐธรรมนูญใหม่ เป็นต้น

2) การเข้าร่วมกิจกรรมทางวิชาการกับสถาบันทางวิชาการ และกิจกรรมร่วมแลกเปลี่ยนในวงอภิปรายและสัมมนาต่างๆ ที่จัดขึ้นโดยสถาบันการศึกษาต่างๆ โดยมีการจัดนักเรียนการเมืองและผู้ที่สนใจเข้าร่วมในรายการเหล่านี้ นอกจากนี้ยังมีการเข้าร่วมของรายการวิทยุ การจัดงานบนเวทีหน้าชุมนุม ซึ่งแม่ผา กองธรรม แกนนำหญิงกรณีฝ่ายราษีไศลได้เข้าร่วมเป็นวิทยากรในรายการวิทยุ ไม่น้อยกว่า 10 ครั้ง และเวทีสัมมนาอภิปรายไม่น้อยกว่า 20 ครั้ง

3) การจัดงานบนเวทีหน้าชุมนุม ซึ่งมีการจัดกิจกรรมหลายอย่าง เช่น ด้านวัฒนธรรม มีการจัดหมอลำทุกคืน เนื้อหาของหมอลำนอกจากจะให้ความบันเทิงโดยทั่วไปแล้วยังบอกเล่าความทุกข์ยากของคนที่เกิดจากโครงการของรัฐ นอกจากนั้นยังมีดนตรีเพื่อชีวิต และงานเวทีทุกวันจะมีรายการสรุปข่าวจากหนังสือพิมพ์ เรื่องสมัชชาคนจน เรื่องทำที่ของรัฐบาล เป็นต้น

พ.ศ. 2542 ชาวบ้านได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะกิจกรรมการออกเดินณรงค์ ไปในที่ต่างๆ ทั้งในพื้นที่และส่วนกลาง ที่สำคัญคือ

การไปเดินรณรงค์ที่กรุงเทพฯ โดยร่วมขีตรถไฟไปกับพี่น้องชาวปากมูน และการเดินเท้าทางไกล ไป-กลับระยะทางร่วม 100 กิโลเมตร เพื่อไปบอกข่าวเรื่องดินเค็มกับพี่น้องที่จังหวัดศรีสะเกษ

กระบวนการเหล่านี้ ได้สร้างให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาของตนเองที่เกิดจากผลการพัฒนาของรัฐ และก่อให้เกิดสำนึกของการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมที่ชาวบ้านถูกระงับจากฝ่ายรัฐอีกด้วย

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์กลุ่มแม่หญิงที่อยู่ในสมาคมคนทาม หลายคนได้เข้าร่วมขบวนการต่อสู้ สิ่งที่ได้จากการเข้าร่วม นั่นคือ การได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ การได้แลกเปลี่ยน การได้พูดคุยพบปะสังสรรค์กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆ ได้เห็นและเรียนรู้วิธีการขับเคลื่อนของแต่ละกลุ่ม/เครือข่ายว่าเป็นอย่างไรบ้าง ทำให้เห็นเป็นแนวทาง รวมไปถึงการเติมเต็มสิ่งที่ตนเองและกลุ่มของตนต้องพัฒนาต่อไป การที่แม่หญิงได้เข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหว ทำให้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งก่อนและในระหว่างการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหว ส่งผลให้เกิดความมั่นใจและความเชื่อมั่นในการออกมาร่วมต่อสู้เพื่อรักษา สิทธิ ของตนเอง ปรากฏในการสัมภาษณ์ แม่สมบุญ วังผือ ว่า

“...แม่มาชุมนุมนี้ บ่ได้มีผู้ใดมาบอกมาเอ็น(เรียก) มาเอง เขาเห็น ว่ามันเกิดผลกระทบกับวิถีชีวิตเขา เป็นหยั่งเขาสิบมา บ้านเขาม่อง(สถานที่)เขาอยู่เขากิน ผู้ใดมันสิไปสู้ดีกว่าเขาบ่มีดอก...”

(สมบุญ วังผือ, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

จากรายละเอียดข้างต้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึง ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทามในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบไปด้วย 9 ขั้นตอน ดังนี้

- ขั้นที่ 1 การเรียนรู้ปัญหา
- ขั้นที่ 2 การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย
- ขั้นที่ 3 การร่วมกำหนดเป้าหมาย
- ขั้นที่ 4 การร่วมกำหนดแนวทางเลือก
- ขั้นที่ 5 การร่วมวางแผน
- ขั้นที่ 6 การร่วมปฏิบัติ
- ขั้นที่ 7 การร่วมสรุปบทเรียน
- ขั้นที่ 8 การร่วมถอดบทเรียน
- ขั้นที่ 9 การร่วมถ่ายทอดภายในและเครือข่าย

โดยแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากความเท่าเทียมกันในการร่วมขบวนการทั้งหญิงและชาย ไม่มีการนำเรื่องบทบาททางเพศมาเป็นเงื่อนไขของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนเรียนรู้ปัญหา เป็นขั้นตอนที่ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล เป็นเพียงการรับรู้ถึงโครงการพัฒนาของรัฐที่มีการสร้างฝายเก็บน้ำ โดยปราศจากข้อมูลหรือความรู้ที่เกี่ยวกับประโยชน์และผลกระทบที่ได้จากการสร้างเขื่อนในทั้ง 3 พื้นที่ ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งทั้ง 3 พื้นที่ต่างประสบปัญหาที่เกิดจากความไม่รู้ จึงทำให้เกิดการคิดวิเคราะห์จากผลกระทบที่เกิดกับตนเอง ซึ่งจากการคิดวิเคราะห์ร่วมของแต่ละพื้นที่ ได้นำมาสู่การแลกเปลี่ยนทั้งความรู้สึกและข้อมูลผลกระทบของแต่ละชุมชนได้รับ และเกิดเป็นพลังความคิดให้หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่จะต้องเกิดขึ้นต่อไป

พลังความคิด ถือเป็นพลังอันดับแรก ที่กลุ่มแม่หญิงมีความเห็นว่า จะต้องทำให้เกิดขึ้นกับทุกคนในสมาคมฯ โดยมีเหตุผลกำกับ เพราะ หากสามารถกระตุ้นให้คนทุกคน “คิดเป็น” จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการ การจัดเวทีวงเสวนา หรือให้คนจากภายนอกเข้ามาช่วยชวนคุยในประเด็นที่เกี่ยวกับปัญหาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ทุกคนประสบและการที่จะส่งเสริมให้เกิดพลังการคิดได้ด้อย่อมเกิดจากการเรียนรู้จากบุคคล/กลุ่มอื่นๆ หลอมรวมเป็นเครือข่ายร่วมกันในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งนำมาสู่ขั้นตอนลำดับต่อไป

2) ขั้นตอนรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย เป็นขั้นที่ 2 ของกระบวนการเรียนรู้กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม ที่เป็นส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบในแต่ละพื้นที่ ได้มารวมกลุ่มสร้างเป็นเครือข่ายพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัด จึงเกิดเป็นชื่อกลุ่ม คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.) เพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาผลกระทบจากฝายราษีไศลและอนุรักษ์ป่าบุงป่าทาม จากผลกระทบของการสร้างเขื่อนได้ขยายเขตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ ดังนั้น การต่อสู้เรียกร้องของทั้ง 3 พื้นที่ที่จะต้องดำเนินการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายในการเรียกร้องสิทธิผ่านการเป็นรูปแบบของคณะกรรมการฯ ในการขับเคลื่อนทั้งในการกำหนดเป้าหมายยุทธศาสตร์การต่อสู้และแนวทางการแก้ไขต่อไปในอนาคตเช่นกัน

3) ขั้นตอนร่วมกำหนดเป้าหมาย เป็นผลลัพธ์ในกลุ่มแม่หญิงได้ร่วมกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน 2 ส่วน ได้แก่ การต่อสู้เรียกร้องค่าชดเชยจากผลกระทบการสร้างเขื่อน และ การ

ต่อสู้เพื่อแผนฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและการสูญเสียรายได้ ซึ่งทั้ง 2 ส่วนเป็นเป้าหมายร่วมกับของเครือข่าย ถึงแม้จะมีผู้ได้รับผลกระทบบางส่วนได้รับค่าชดเชยไปบ้าง ด้วยการต่อสู้ร่วมกันมาตลอด 20 ปี จึงทำให้มีการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในเครือข่าย และสร้างเป็นองค์กรชุมชนในการขับเคลื่อนทิศทางการพัฒนาของตนเองต่อไป นำมาสู่การเกิดพลังความคิด พลังการรวมกลุ่ม และพลังเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบร่วมกัน เนื่องจากสมาคมคนตามได้เข้าร่วมเป็นภาคีเครือข่ายสมัชชาคนจน การได้กำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนจะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในสมาคมให้เป็นหนึ่งเดียวในการต่อสู้

4) ขั้นตอนร่วมกำหนดแนวทางเลือก ผลจากการกำหนดเป้าหมายในการต่อสู้ที่ชัดเจน กลุ่มแม่หญิง ได้มีส่วนร่วมกำหนดแนวทางเลือกวิธีการต่อสู้ด้วย “สันติวิธี” คือ การเคลื่อนไหวชุมนุมด้วยความสงบ ไม่ใช้ความรุนแรง ที่สำคัญได้สะท้อนให้เห็นถึง กระบวนการเรียนรู้ที่มาจากการคิดและหาข้อมูลสำหรับกำหนดแนวทางเลือกประกอบกับการไปเรียนรู้ประสบการณ์จากกรณีตัวอย่างที่เป็นสมาชิกเครือข่ายร่วมกัน อย่างสมัชชาคนจน ที่เป็นสถานที่รวมกรณีปัญหาของผู้ที่ได้รับผลกระทบต่างๆ ในการแลกเปลี่ยนถึงแนวทางเลือกของการต่อสู้ในแต่ละพื้นที่ จึงทำให้ขั้นตอนนี้สะท้อนให้เห็นพลังความคิด พลังกลุ่มที่ร่วมกันกำหนดแนวทางเลือกที่เหมาะสมกับตนเอง พลังความรู้ที่ต้องมีควบคู่ในการกำหนดแนวทางเลือกและพลังของเครือข่ายที่ได้นำมาสู่การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่จะนำมาสู่การกำหนดแนวทางเลือกต่อไป

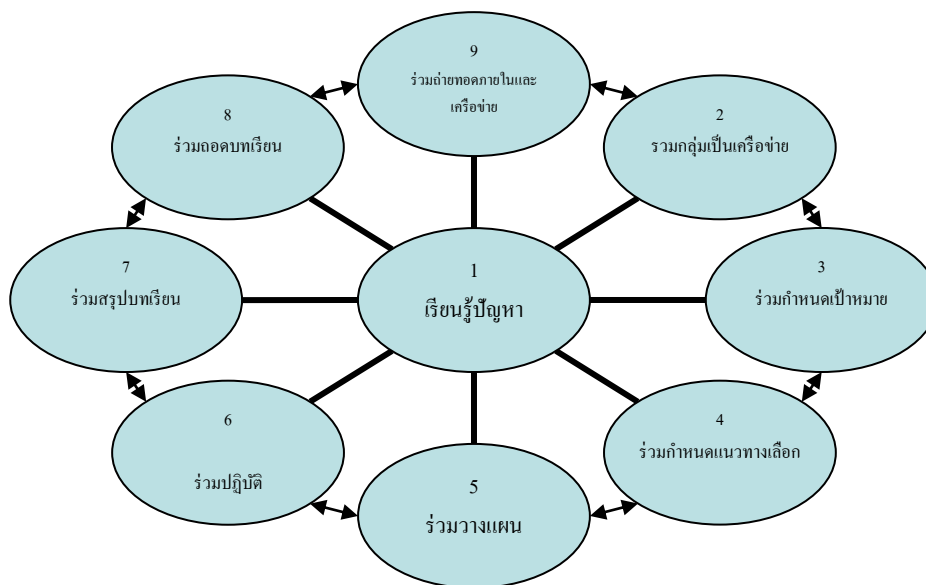
5) ขั้นตอนร่วมวางแผน เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง ผ่านการประชุมพ่อครัวใหญ่และวงสาวน้อย ในการระดมสมองทางความคิดกลุ่มแกนนำและตัวแทนของแต่ละพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัด ดังนั้นการวางแผนที่ดีและรอบคอบรัดกุมจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้ตัวแทนของแต่ละพื้นที่สามารถนำเอาแผนที่ได้ร่วมวางไปปฏิบัติได้โดยง่าย ซึ่งก่อให้เกิดพลังผู้นำ ผ่านการเป็นตัวแทนและแกนนำในการอธิบายในแผนที่วางไว้ให้นำไปสู่การปฏิบัติได้จริง และพบพลังที่เป็นความรู้ของทุกคนตั้งแต่แกนนำแม่หญิงพ่อชาย ตัวแทนชุมชนของแต่ละพื้นที่ได้ช่วยระดมสมองวางแผนร่วมกัน ในการกำหนดทิศทางให้ไปสู่เป้าหมายได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

6) ขั้นตอนร่วมปฏิบัติ การเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง จนทำให้เกิดเป็นความชำนาญในทักษะการคิด การวางแผน การบริหารจัดการ ทักษะการแก้ไขปัญหา ยิ่งปฏิบัติมากยิ่งได้ประสบการณ์มาก ส่งผลให้เกิดพลังปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม และทำให้ฝึกคิดวางแผนในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าต่อปัญหาสถานการณ์ขณะระหว่างในการปฏิบัติ

7) ขั้นตอนร่วมสรุปบทเรียน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการสรุปบทเรียน หลังจากที่น่าแผนไปปฏิบัติทุกครั้ง ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผลที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติ ที่ผ่านมามีเป็นอย่างไร จะต้องปรับและแก้ไขอย่างไรต่อไปในครั้งหน้า ซึ่งขั้นตอนร่วมสรุปบทเรียนรู้สะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญกับพลังความคิด ที่ได้จากสมาชิกทุกคนในการร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการปฏิบัติในขั้นตอนที่ 6

8) ขั้นตอนร่วมถอดบทเรียน เป็นขั้นตอนที่มีระดับความลึกของการสรุปบทเรียน ในขั้นที่ 7 กล่าวคือ เป็นการถอดชุดประสบการณ์ทั้งหมดที่มีการต่อสู้ตลอด 20 ปี ออกเป็นชุดความรู้ ที่มีทั้งกระบวนการเรียนรู้ภายในกลุ่มและกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากภายนอก นำมาสู่การวิเคราะห์สังเคราะห์ออกมาเป็นชุดความรู้ที่จะนำมาสู่การถ่ายทอดให้สมาชิกและเครือข่ายองค์กรภายนอกต่อไป ดังนั้น พลังที่ปรากฏเด่นชัดมากที่สุดในขั้นตอนนี้คือ พลังความคิดและพลังความรู้ที่จะต้องควบคู่ในการถอดบทเรียน

9) ขั้นตอนร่วมถ่ายทอดภายในและเครือข่าย เป็นการเรียนรู้ขั้นสุดท้ายที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง ที่พัฒนามาจากการได้ชุดความรู้ที่เกี่ยวกับทางเลือกในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุดความประสบการณ์การต่อสู้ ให้นำไปสู่การเผยแพร่ องค์ความรู้ให้แก่สมาชิกของทั้ง 3 พื้นที่ (จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดสุรินทร์) เพื่อเข้าใจถึงหลักการแนวทางและการปฏิบัติร่วมกันในการขับเคลื่อน อีกทั้ง เป็นการให้ความรู้เครือข่ายอื่นๆต่อไป พลังที่ถูกค้นพบในขั้นตอนสุดท้าย ได้แก่ พลังความรู้ พลังความคิดที่จะถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นอย่างไรและพลังของกลุ่มสมาคมคนทามที่ได้ร่วมกันถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆ ให้เป็นวิทยาทานแก่ผู้อื่นหรือองค์กรชุมชนอื่นๆ ที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับสมาชิกสมาคมคนทาม ปรากฏดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม
ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัย เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สามารถเป็นขั้นตอนการเสริมพลังได้ทุกขั้นตอน เพราะเน้นการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นตอนแรก การร่วมกำหนดเป้าหมาย จนถึงการปฏิบัติ ซึ่งเป็นตามหลักของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ เพื่อเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่บุคคล แต่ระดับของพลังที่เกิดขึ้นย่อมไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับบริบท ปัจจัยและเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่

เมื่อพิจารณาจากการตั้งข้อสังเกตของนักวิจัย พบว่ามี 2 ขั้นตอน ที่ผู้วิจัยเห็นว่าจำเป็นจะต้องเร่งเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น ทั้งในรายบุคคลและเป็นรายกลุ่มได้ จาก 2 พื้นที่ มีดังต่อไปนี้

1) “ขั้นตอนของการถอดบทเรียนและขั้นตอนของการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่คนภายในกลุ่ม/ชุมชน และเครือข่ายภายนอก” จะเป็นขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเสริมสร้างพลังเกิดขึ้น เพราะในขณะที่กำลังถอดบทเรียนนั้น เป็นกระบวนการสะท้อนกลับตัวเอง (Reflective Process) ทบทวนในสิ่งที่ปฏิบัติแต่ละขั้นตอนร่วมกับประสบการณ์เดิมของตนเอง ซึ่งการถอดบทเรียนตนเองได้นั้น จะทำให้เห็นถึงการรู้จักจุดอ่อน จุดแข็งของตนเอง เพื่อนำมาปรับปรุงพัฒนา

ตนเองต่อไป ในขณะที่เดียวกัน ถ้ามีการถอดบทเรียนแล้ว มีผู้นำที่ไม่มีวิถีประชาธิปไตย การปิดโอกาสของการเรียนรู้ ไม่รับฟังการแสดงความคิดเห็นและไม่เห็นความสามารถและศักยภาพของผู้อื่น รวมถึงการไม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ย่อมจะเกิดการเสริมสร้างพลังทั้งในระดับ บุคคล กลุ่มและชุมชนต่อไปได้ยาก

2) **ขั้นตอนถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งภายในกลุ่ม/ชุมชน** ถือเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดดอกงอกงอกขึ้นเตือนคุณค่าการเรียนรู้ของตนเอง กลุ่ม และชุมชน นำมาสู่ความเชื่อมั่นที่จะเป็นผู้รู้ในการถ่ายทอดประสบการณ์และชุดความรู้ และพัฒนาเป็นผู้นำของกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างพลังให้แก่ผู้อื่น ชุมชน เครือข่ายต่อไป จากการวิเคราะห์บริบทเชิงพื้นที่และ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นพบว่า ปัจจัย เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีรายละเอียดดังนี้

3.1 กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว

3.1.1 ปัจจัยที่สำคัญ ที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัย ได้แบ่งออกเป็น

3.1.1.1 ปัจจัยภายใน

1) ผู้นำในชุมชน ทั้งที่เป็นทางการ และผู้นำตามธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างมากที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ หลายครั้ง ที่สถานการณ์การต่อสู้ของชุมชนบ้านทุ่งยาวเกี่ยวกับการเรียกร้องในการดูแลผืนป่าน้ำจืด ผู้นำที่เป็นทางการ หรือพ่อหลวง จะมีบทบาทสำคัญในการเป็น “ผู้นำ” และเป็น “ผู้ประสาน” ความขัดแย้งทั้งสองฝ่าย ฝ่ายที่เป็นชาวบ้าน และฝ่ายที่เป็นหน่วยงานภาครัฐ คุณสมบัติในการเป็นผู้นำจึงมีส่วนสำคัญ ซึ่งป่าภาคี ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำที่มีต่อกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ไม่เพียงเฉพาะแม่หญิงเท่านั้น

“...ถ้ามีผู้นำ ที่มีจุดยืนของตัวเอง ใจที่หนักแน่น มีเหตุผล มีหลักในการดำเนินชีวิต มีจิตสำนึกร่วม ชอบเขียนรู้ ถ้าบู้จักเขียนรู้ บ่ฝึกคิดต่อยอดตัวเองก็ไม่พัฒนา บ่สู้ทันเป็น สักคมมันเปลี่ยนไปเร็วดี๊ๆ แล้วจะพัฒนาบ้านเขาไปจะได้ฟ้อง ต้องอ่านคนให้ทะลุ ทำตัวเองเป็นแบบเป็นอย่าง ยะการะงานฮื้อต่อเนื่อง ที่สำคัญ อีกสองอย่าง คือ ต้องสู้จักให้โอกาสคนเป็น และเห็นคุณค่าและงานของชุมชนเป็นสำคัญ ใจผู้นำต้องมาก่อน...”

(ภาที วรรณศักดิ์, สัมภาษณ์, 7 มิถุนายน พ.ศ. 2555)

2) วัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ถือเป็นปัจจัยสำคัญของการยึดโยงความรักและความห่วงใยของคนในชุมชน ตระหนักและเห็นคุณค่าของการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน หากไม่มีเนื้อหาการเรียนรู้ในเรื่องดังกล่าว ย่อมจะไม่สามารถมีผลให้เกิดเป็นปัจจัยในการเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ การสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ คนในชุมชน

3) ครอบครัว เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงเป็นอย่างมากในฐานะที่บทบาทภายในครอบครัว แม่หญิงมีบทบาทสำคัญในการดูแลความเรียบร้อยทั้งเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ทั้งลูกและสามี การออกมาทำงานภายนอกชุมชนที่เกี่ยวกับงานอาสาหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าและเรื่องอื่นๆ จะต้องได้รับความเห็นชอบ เข้าใจและสนับสนุนจากครอบครัว ดังนั้น ครอบครัวจึงเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของแม่หญิงในทุกๆ เรื่อง

4) คนในชุมชน จะต้องเห็นความสำคัญและตระหนักถึงประโยชน์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปในทิศทางเดียวกัน หากคนในชุมชนมีความขัดแย้ง ไม่เห็นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือมีความคิดที่แตกต่างกันแต่สามารถรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างได้ ที่สำคัญการยอมรับในบทบาทและศักยภาพที่มีอยู่ในตัวกลุ่มแม่หญิงได้ถูกยกระดับให้มีความสำคัญและเปิดพื้นที่แสดงความสามารถในบทบาทที่หลากหลายนอกเหนือจากบทบาทการเป็นแม่บ้าน ทำอาหารทำกับข้าว ดูแลความเรียบร้อยในครอบครัว จึงทำให้ การเปิดโอกาสและการยอมรับของคนในชุมชน จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมศักยภาพความสามารถของแม่หญิงออกมาให้เห็นในการแสดงพื้นที่ภายนอกมากยิ่งขึ้น

5) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ เป็นทั้งแหล่งความรู้และแหล่งทำมาหากิน ส่วนสำคัญของการเป็นพื้นที่ให้องค์ความรู้แก่คนในชุมชน จัดการความรู้จากชีวิตประจำวันที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากป่า เรียนรู้ที่จะรู้จักการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้ป่าคงอยู่อย่างยั่งยืน สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน

6) ความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งในด้านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความสามารถในการตัดสินใจของชุมชนในการจัดการและตัดสินใจกันภายในชุมชนในการพัฒนาชุมชนของตนเอง จะเป็นพื้นฐานในเสริมสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มต่างๆ และคนในชุมชน ในประเด็นต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชน เช่น ชุมชนบ้านทุ่งยาวที่กลุ่มผู้หญิงที่สามารถลุกขึ้นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนของตนเองก็ได้รับผลจากการเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง

ในภาพรวม ทำให้พร้อมที่จะเรียนรู้ผ่านกระบวนการต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว และพร้อมที่จะเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

7) การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในชุมชนต่อปัญหา เป็นปัจจัยภายในที่จะนำมาสู่กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเป็นอย่างสูง กล่าวคือ ถ้าคนในชุมชนมีความรู้สึกรับรู้ร่วมกัน และได้ร่วมรับรู้ประสบการณ์ การต่อสู้และการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยตนเอง ร่วมกับผู้อื่นๆ ความเข้าใจและเห็นความสำคัญย่อมจะเกิดขึ้น เช่น ความรู้สึกรักและหวงแหนป่าของชาวบ้านทุ่งยาว ที่ทุกคนในชุมชนให้เหตุผลของการไม่ให้รัฐประกาศพื้นที่ป่าน้ำจืด เป็นเขตวนอุทยานเกี่ยวกับการดูแลรักษา ชาวบ้านดูแลรักษาได้ทั้งหมดบ้าน แต่เจ้าหน้าที่รัฐมีเพียงไม่กี่คน จะดูแลปกป้องรักษาป่าได้เท่าจำนวนคนบ้านทุ่งได้อย่างไร จากเหตุการณ์ดังกล่าว ซึ่งเป็นหนึ่งตัวอย่างของการร่วมกันรับรู้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ได้ถูกถ่ายทอดมายังลูกหลานบ้านทุ่งยาวเท่าทุกวันนี้

8) ผู้รู้ในชุมชน ถือเป็นปัจจัยสำคัญภายในที่สำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากว่าผู้รู้จะเป็นตัวหลักที่สำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆ ประกอบกับเป็นผู้ที่เป็นแบบอย่างให้คำปรึกษาและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

3.1.1.2 ปัจจัยภายนอก

1) หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เช่น กลุ่มแม่หญิงได้มีการจัดทำเกี่ยวกับโครงการยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ต่อยอดจากการศึกษาความมั่นคงทางอาหาร ได้ของงบประมาณในการทำผลิตภัณฑ์และเรื่องการควบคุมคุณภาพของสมุนไพรจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่ได้ได้รับความต่อเนื่องในการสนับสนุน จึงทำให้เป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงาน (ทรงพร สุริยะศักดิ์, สัมภาษณ์, 5 เมษายน พ.ศ. 2555) ทำให้กลุ่มแม่หญิงเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะต้องดำเนินติดตาม ขณะเดียวกันจะต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์และแก้ไขปัญหาต่อไป

2) องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญที่ช่วยให้คนในชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาตนเอง ประกอบกับบทบาทของนักพัฒนาองค์กรเอกชน ในการนำโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าสู่พื้นที่ชุมชน จะต้องมีการศึกษาชุมชนอย่างถ่องแท้เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทชุมชน อีกทั้งมีส่วนช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนตื่นตัวและให้เห็นศักยภาพที่มีอยู่ภายในของคนในชุมชนได้แสดงออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ การได้รับการเสริมแรงสนับสนุนในการพัฒนาจิตความสามารถที่สอดคล้องกับสังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ จึงมีความจำเป็นและ

สำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากภายนอกควบคู่กับการเกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

3) นักวิจัย/นักวิชาการ การที่ชุมชนบ้านทุ่งยาวได้เป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้เป็นจุดรวมของกลุ่มคนที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงาน การศึกษาทำวิจัยเกี่ยวกับชุมชน และการนำข้อมูลผลการศึกษากลับไปคืนสู่ชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นที่นักวิจัย/นักวิชาการพึงปฏิบัติ เพื่อเป็นการต่อ ยอดกระบวนการเรียนรู้ภายในของกลุ่มแม่หญิงและคนในชุมชน

4) กลุ่ม/คนที่เข้ามาศึกษาดูงาน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นปัจจัยที่นำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้แบบ 2 ทาง กล่าวคือ การเกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในตัวของชุมชนเอง เมื่อมีกลุ่มคน/คณะศึกษาดูงานมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในประเด็นเกี่ยวกับการดูแลรักษา การใช้ประโยชน์จากป่า หรือแม่แต่บทบาทผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ จารีตวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ทำให้กลุ่มแม่หญิงที่เป็นตัวแทนของกลุ่ม และคนในชุมชนที่ร่วมเป็นกลุ่มต้อนรับ จัดเตรียมดูแลอาหาร ได้เป็นการทบทวนสิ่งที่ตนเองมีความสัมพันธ์ และผูกพันกับป่าชุมชนของตนเองอย่างไร เป็นการปลูกฝังและตอกย้ำสำนึกร่วมในการดูแลรักษา ป่าอีกด้วย ที่สำคัญการได้ถูกกระตุ้นจากความคิดที่มีคนมาศึกษาดูงานในชุมชน ส่งผลสะท้อนให้แก่คนในชุมชนเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเองอนุรักษ์ และสิ่งที่บรรพบุรุษคิดรักษาเอาไว้ให้คนรุ่นหลัง รู้สึกถึงคุณค่า ที่ชุมชนได้กลายมาเป็นชุมชนต้นแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเห็นประโยชน์จากสิ่งที่ชุมชนได้ทำร่วมกัน ซึ่งจากการสังเกตของผู้วิจัย ที่ได้ร่วมสังเกตการณ์ทั้งแบบไม่มีส่วนร่วมและมีส่วนร่วม พบว่า คณะต่างๆ ที่เข้ามาศึกษาดูงาน กลุ่มแม่หญิงจะมีการบริหารจัดการในการดูแลต้อนรับทั้งเรื่องอาหารการกินที่เป็นอาหารพื้นเมือง วัตถุประสงค์สำหรับทำอาหารก็จัดเตรียมหาซื้อภายในชุมชน เพื่อเป็นการช่วยเหลือกันของคนในชุมชน และให้เงินหมุนเวียนอยู่ภายในชุมชน น้อยครั้งที่จะต้องออกไปซื้อของวัตถุดิบจากตลาด และการมาร่วมแรงร่วมใจในการทำงานก็ไม่ทำให้รู้สึกอึดอัดหรือลำบากใจที่จะต้อนรับและบริการแก่ผู้ที่มาศึกษาดูงาน กลับเต็มใจที่จะต้อนรับและตอบข้อซักถามจากผู้ที่มาศึกษาดูงานถึง เรื่องราวความอุดมสมบูรณ์ของป่า ที่นำมาทำเป็นอาหารต้อนรับ

อีกทั้งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากคนภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยน จากประสบการณ์ของผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงาน หลายต่อหลายครั้ง ที่มุมมองหรือแนวความคิดของผู้มาศึกษาดูงาน ก็ช่วยต่อยอดให้แก่แกนนำของชุมชนได้มาปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนและการดูแลรักษาป่า

5) กลุ่ม/เครือข่ายป่าชุมชน เป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มแม่หญิงได้มีพื้นที่แสดงศักยภาพในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายป่าชุมชนทั้งในระดับจังหวัดลำพูนและระดับภาคเหนือ การได้ออกไปแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การขับเคลื่อนแนวคิดป่าชุมชนของบ้านแกนนำแม่หญิง ทำให้เปิดโลกทัศน์ และแรงจูงใจในการสานต่อการทำงานเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติผ่านมุมมองของแม่หญิงในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร และการประสานความร่วมมือในการทำงานร่วมกันอย่างลงตัวกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

6) แนวทางการจัดการป่าชุมชน และกระแสการพัฒนาบทบาทสตรี ถือเป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการปรับตัวและการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการถ่ายโอนองค์ความรู้ให้ชุมชนในพื้นที่อื่นๆ จัดการป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง การที่บ้านทุ่งยาวพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ฯ ทำให้เกิดเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ทั้งคนในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคน/ชุมชนอื่นๆ ร่วมกัน โดยเฉพาะเห็นความสำคัญและให้คุณค่าศักยภาพของชุมชนในการขยายแนวคิดการจัดการป่าชุมชนให้เกิดขึ้นต่อไปในสังคม อีกทั้งการส่งเสริมบทบาทในการมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้แม่หญิงกล้าที่จะแสดงศักยภาพและใช้สิทธิ์ของตนเองในการมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น

3.1.2 เงื่อนไข

1) แนวทางการพัฒนาของรัฐและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีผลเป็นอย่างมาก ต่อการปรับตัวและการต่อสู้กับแนวทางนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายของรัฐในการสร้างรางรถไฟ จากเชียงใหม่-กรุงเทพฯ ที่ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาตัดไม้ในเขตพื้นที่ป่าเพื่อทำหมอนรถไฟ หรือแต่กรณีที่รัฐมีนโยบายที่ต้องการจะขยายเขตพื้นที่ป่าของชุมชนเป็นเขตนวนอุทยาน เมื่อปี พ.ศ. 2532 อีกทั้งเรื่องราวการต่อสู้และพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามแนวทางการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศที่มีผลต่อชุมชนในฐานะที่เป็นหน่วยย่อยส่วนหนึ่งของสังคมจึงทำให้เกิดเป็นเงื่อนไขของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นของกลุ่มแม่หญิงและกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

2) ช่วงระยะเวลา เป็นเงื่อนไขต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ หากช่วงระยะเวลาที่เราต้องการถ่ายโอนองค์ความรู้ให้แก่ผู้อื่นไม่เหมาะสมและไม่ถูกกาลเทศะ หรือที่เรียกว่า จังหวะของเวลา (ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน พ.ศ. 2555; สหัทธยา วิเศษ, สัมภาษณ์, 29 เมษายน พ.ศ. 2555) ย่อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ ยาก ในขณะที่เดียวกันถ้าช่วง

ระยะเวลาเกิดเหตุการณ์การคัดค้านเขตพื้นที่ป่าน้ำจืดเป็นวนอุทยาน ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ณ ช่วงเวลานั้นตื่นตัวและทำให้เกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น

3) ความสนใจ ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่สำคัญ ของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ ความสนใจในเรื่องการเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าช่วยทำให้ ผู้เรียนรู้ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ จะต้องหาแนวทางการอนุรักษ์ ป่าฟู และรู้ข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อีกทั้งให้เกิด การพัฒนาหาความรู้ในประเด็นที่ตนเองสนใจ ผ่านการแลกเปลี่ยน และวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย จึงทำให้ ความสนใจของบุคคล เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้

3.2 กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม

3.2.1 ปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

3.2.1.1 ปัจจัยภายใน

1) แรงจูงใจภายใน ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของคนในสมาคมคน ทามเป็นอย่างมาก กล่าวคือ การรวมกลุ่มของแม่หญิงเข้ารวมการชุมนุม ขบวนการต่อสู้มาจากการ ถูกกระทำและได้รับผลกระทบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ อีกทั้งทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งทำมาหากิน แหล่งที่อยู่อาศัยทำให้เกิดความคับแค้นใจ เกิดเป็นความกดดัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สังคมในชนบท อาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ทุกครัวเรือนปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคและจำหน่าย ชาวบ้านทุกคน ให้ความสำคัญและให้คุณค่ากับการปลูกข้าว ข้าว คือ ชีวิต ซึ่งผลของการเริ่มดำเนิน โครงการสร้าง เชื้อนราษีไศล ได้ปรับสภาพพื้นที่ทับพื้นที่ทำนาปลูกข้าวของชาวบ้าน จึงนำมาสู่การเกิดเป็นแรง ผลักภายในให้ลุกขึ้นมารวมกลุ่มต่อสู้ในช่วงแรก อีกทั้ง ภายหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนเสร็จ และมีการเริ่มกักเก็บน้ำในปริมาณที่สูงเกินไป จนทำให้น้ำเอ่อท่วมพื้นที่ทามของชาวบ้าน ซึ่งเป็นแหล่ง ระบบนิเวศที่สำคัญของทั้งชาวบ้านและสัตว์ จึงยังเป็นแรงผลักดันให้ต่อสู้กับอำนาจรัฐ สะท้อนจาก บทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

“...ถ้านา ไร่(ไร่) เขาหล่ม(ลุ่ม)เพราะภัยธรรมชาติ มันลึบเจ็บใจปานนี้ อันนี้สิ เกี่ยวไปถึง 10 มื้อ(วัน) เพิ่นรอบได้ เอรามาไถ่กลบนาเฮาเลย...”

(ร่าพัน จันทะสร, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

2) ครอบครัว ปัจจัยเรื่องครอบครัวมีผลเป็นอย่างมากสำหรับกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม เนื่องจากบทบาทหน้าที่ของสังคมที่ทำให้แม่หญิงต้องดูแลความเรียบร้อยภายในครอบครัว เช่น การเลี้ยงดูลูก การหาอาหารทำกับข้าว ดูแลความสะอาดบ้านเรือน เลี้ยงสัตว์ ทำนา ทำสวน ทำไร่ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบที่อยู่ภายในบ้าน การออกมาช่วยขบวนการต่อสู้ จึงต้องได้รับการสนับสนุนและความเห็นชอบจากคนในครอบครัว และเป็นการเปิดโอกาสให้แม่หญิงได้ออกมาเรียนรู้ภายนอก ภาพที่เห็นการร่วมขบวนการต่อสู้ส่วนใหญ่เป็นแม่หญิง จากการผลการศึกษางานประเด็นของศิริพร โคติวินนท (2543: 65) และการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย พบว่า การที่ผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกบ้าน จึงทำให้การส่งตัวแทนในการเข้าร่วมขบวนการต่อสู้มีแม่หญิงเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็มีการแบ่งบทบาทที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่จะต้องออกไปต่อสู้ภายนอกชุมชน ผู้ชายจะรับบทบาทหน้าที่ในส่วนนี้ อย่างไรก็ตามกลุ่มแม่หญิงเป็นตัวหลักในการชุมนุม

“...สามีแม่ ไม่เข้าใจว่า ทำไมแม่ต้องออกมาทำแบบนี้ อธิบายแล้วอธิบายอีก ถามว่าอยากได้สิทธิ์ อยากได้ค่าชดเชยไหม เขาก็อยากได้ แต่ไม่มาร่วม แม่เลยบอกว่า ถ้าไม่ยอมมากก็ไม่ต้องมาเคี้ยวแม่มาเอง แม่เลยมาอยู่เป็นอาสาทีนี้เลย ผูกพันเราเห็นพี่น้องต่อสู้ร่วมกัน เรารู้ว่าเราทำเพื่อลูกหลานเราอนาคต มันไม่ใช่แค่ตัวเรา...”

(สมบุญ วั่งฝื่อ, สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

ในขณะที่ แม่ผา กองธรรม ได้ให้มุมมองที่เหมือนและแตกต่างว่า ครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ผลักดันในการดิ้นรนต่อสู้ ที่มีสาเหตุจากความยากจนข้นแค้นและสถานภาพทางของครอบครัวที่กดดัน ปัญหาหย่าร้างของพ่อแม่ และการแต่งงานใหม่ของพ่อและแม่ เป็นปัจจัยที่ถือเป็นแรงผลักดันให้แม่ผาต้องลุกขึ้นสู้ ประกอบกับเมื่อมีครอบครัวของตนเอง คู่ชีวิตก็ประสบปัญหาเรื่องโรคทางสมอง จึงเป็นแรงขับให้รู้จัก “ความกล้า” ลดความขลาดในใจของตัวเองลง และจากการสังเกตพบว่า การที่แม่ผา กล้าที่จะเล่าเรื่องราวของตนเองได้นั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการได้ทบทวนชีวิตของตนเอง และเกิดการตั้งคำถามกับตัวเองว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ เห็นได้จากบทสัมภาษณ์ ที่แม่ผาได้เล่าเรื่องราวชีวิตของตนเองที่มาที่เป็นในการพัฒนาตนเองได้ทุกวันนี้ เพราะจากสาเหตุอะไร และเมื่อแม่ผาได้เข้ามาเป็นแกนนำคนสำคัญของขบวนการต่อสู้ และกลายมาเป็นนายกสมาคมคนทาม ครอบครัว (ลูก, หลาน) เข้าใจบทบาทและทำหน้าที่ส่งเสริมในการทำงานเพื่อส่วนรวม และให้ทำในสิ่งที่แม่ผาเลือก ถึงแม้ปัจจุบันแม่ผาจะมีอายุเกือบ 70 ปี

“...แต่ก่อนแม่เป็นจิงลิ แต่ที่สมัยเริ่มสิเป็นสาว แม่สิมีความกอดันจากครอบครัวอยู่ว่า พ่อของแม่พาหนีไปเอาเมียใหม่ ตั้งแต่แม่ยังจำพ่อได้ ไปหาเงินอยู่กทม. ไปเรียนอยู่ปราชิน แล้วแม่ของแม่ก็เอาผัวใหม่ก็ไปหาไป 9 ปีก็กลับมา อันนี้คือความกอดัน แต่พ่อเจ้าของมาแต่งงาน ได้ลูกคนใหญ่นี้อยู่ป.2 ลูกคนที่ 2 อยู่ป.1 แฟนแม่มาเกิดไปทำงานอยู่กทม. ทำงานตลาดเก่าตลาดใหม่ พาผัวไปรักษาเป็นโรคทางสมองเพราะว่าไปถูกยาป่าปลิ้น คือ ยาม้า ยาขยัน พอถูกยาขยันหลาย ความรู้สึกของสมองมันก็กลับไปกลับมา แล้วแม่มีความกอดันจากปู่ย่า พ่อไปหาหมอ เขาต้องให้เจ้าของไข้ไปเล่าให้ฟังว่า คนไข้เกิดจากสาเหตุอียัง มีประวัติมาแต่จิงได้ ปู่ย่าตายายมีคนเคยเป็นจิงลิบ ปู่ย่าก็บ่มีผู้สิบอกได้ อ้าวอากี้บ่สามารถสิบอกได้ แม่หนีเขาบาดนี้ ไปเว่กับหมอ

ตั้งแต่ที่แม่เคยสู้ไฟ มันเป็นความกล้าของเธอเอง ถ้าเธอว่า ไผสิว่า มันทำให้เธอคิดว่าถ้าบ่เป็นเธอแล้วผู้ใดสิว่า ย่าก็บ่ปาก ปู่ก็บ่เป็น ไผก็บ่เป็นจกคน เจ้านั้นละๆ มีแต่คนบอกให้เธอเฮ็ด มันก็เลยทำให้เธอกล้าเว่...”

(ผา กองธรรม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม พ.ศ. 2555)

อีกทั้ง ผลของการจัดเวทีประชุมกลุ่ม เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2555 ทุกคนที่ร่วมประชุมได้ลงความเห็นถึงปัจจัยด้านครอบครัวมีผลเป็นอย่างมากที่ทำให้กลุ่มแม่หญิงมีผลต่อการเรียนรู้และทำให้เกิดพลังที่เป็นแรงขับให้กลุ่มเข้าร่วมขบวนการ ที่ทำเพื่อครอบครัว ทำเพื่อความอยู่ปากท้องของตนเอง และทำเพื่อลูกหลานของตนเองในอนาคต

ดังนั้น ปัจจัยครอบครัว จึงเป็นปัจจัยในเชิงบวกและเชิงลบที่จะทำให้ คนหนึ่งคนลุกขึ้นมาพลังในการที่จะเปลี่ยนแปลงตัวขึ้นเข้า ประกอบกับสถานการณ์ที่บีบบังคับที่ทำให้ คนหนึ่งคนต้องหาทางออกและทางรอดให้กับตนเองต่อไป

3) กระบวนการกลุ่ม กระบวนการกลุ่ม เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยชุมชนหรือเครือข่ายเรียนรู้มีการจัดการกระบวนการกลุ่มอย่างเป็นขั้นตอนและเน้นการมีส่วนร่วมและแลกเปลี่ยนได้อย่างดีแล้ว จะทำให้การเรียนรู้ไปได้อย่างรวดเร็ว และเกิดความหลากหลายในการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะหัวใจของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เน้นกระบวนการรวมกลุ่ม

4) ผู้รู้ในเครือข่าย ในกลุ่มแม่หญิงสมาคมทาม ถือเป็นปัจจัยภายในที่มีบทบาทสำคัญในการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในสมาคมทาม ซึ่งการเป็นผู้รู้ในเครือข่ายเกิด

จากการสั่งสมประสบการณ์ที่เรียนรู้ไปพร้อมด้วยการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ได้เรียนรู้สนับสนุนด้วยวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายจนสามารถถ่ายทอดให้แก่กลุ่มแม่หญิงในสมาคมให้มีการพัฒนาศักยภาพของตนเองตามไปด้วย

5) ระดับการมีส่วนร่วม เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ ถ้าคนในสมาคมมีระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมสรุป ทบทวนย่อมจะมีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลนั้นๆ ไปด้วย ในขณะที่การเป็นเพียงสมาชิกในสมาคมหากไม่มีระดับการมีส่วนร่วม ย่อมจะทำให้แรงผลักดันในการเกิดกระบวนการเรียนรู้บุคคลนั้น ช้าหรือน้อยไปด้วย

6) สภาพเศรษฐกิจ สภาพเศรษฐกิจ ภายในครอบครัวและชุมชน ของผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้จะส่งผลกระทบต่อผู้เรียนรู้โดยตรง เพราะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการหารายได้มาตอบสนองสิ่งที่ขาดแคลน จึงมุ่งที่จะหารายได้ ประกอบอาชีพ เวลาส่วนใหญ่จึงหมดไปกับการหาอยู่หากิน จึงไม่มีเวลาเหลือพอที่จะเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน

7) การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในสมาคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของสมาชิกแต่ละบุคคลต่อไปอย่างไร ถ้ายังรับรู้ปัญหาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมเผชิญปัญหา ย่อมจะทำให้เกิดความรักความผูกพันและพัฒนาเป็นความตระหนักและพร้อมที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองต่อไป

3.2.1.2 ปัจจัยภายนอก

1) ผู้นำ จากการศึกษากลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม พบว่า ส่วนใหญ่ผู้นำ ที่มีลักษณะนำพาการปฏิบัติ กระตุ้นคน และสร้างคนด้วยการถ่ายทอด และที่สำคัญผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักเปิดโอกาสให้แก่ผู้อื่น โดยต้องเป็นทั้งผู้พูด และผู้รับฟังที่ดี โดยเห็นได้ชัดจากที่ แม่ผากองธรรม เป็นนายกสมาคมคนทาม ที่พยายามถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังๆ ได้มีบทบาท ทำหน้าที่ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆภายในสมาคมฯและภายในศูนย์เรียนรู้ฯ นอกจากนี้จะเป็นการสร้างทักษะการเรียนรู้ให้แก่สมาชิกแล้ว ยังเป็นการทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง เพื่ออนาคต สมาชิกแต่ละคนได้เข้ามาสู่บทบาทการเป็นผู้นำ จะได้มีแนวทางในการกำหนดบทบาทหน้าที่ในการสร้างคนรุ่นใหม่ต่อไปได้ เพราะการที่คนหนึ่งคนจะสามารถมีพลังที่จะเชื่อมั่นในตนเองได้ และรับรู้ถึงศักยภาพที่มีอยู่ภายในตนเอง การมีผู้นำที่เข้าใจและมองเห็นความสำคัญของการเปิดพื้นที่และให้โอกาสจึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้คนหนึ่งคนเกิดการเรียนรู้

“...กว่าแม่สิมาได้ปานนี้ ผู้อื่นเขาก็ให้เป็นแกนนำ มันเกิดจากว่า เสาต้องสู้ เพื่อปากท้องตัวเขาและญาติพี่น้อง รัฐเฮ็ดจ้งสิ มันบ่ถ้อ ตั้งแต่สมัยแรก แม่ไปเห็นบ้านนั้น บ้านนี้เพิ่นคือ เจริญแท้ บัดหันมาบ้านเฮา มันคือ เป็นจ้งสิ เอามาบอกผู้ใหญ่บ้าน เพิ่นก็เสย บ่ว่าอีกหยัง บัดทีนี้ พอเฮาได้มาเป็นแกนนำในขบวนการ เสาเข้าใจเลยว่า จะต้องชวย(ช่วย) เปิดโอกาสให้ผู้ที่สนใจ ได้มาช่วมความคิดกับเฮา มันจ้งสิไปได้ สำเร็จได้...”

(ผา กองธรรม, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม พ.ศ. 2555)

“...ผู้นำ เป็นปัจจัยหนึ่งของการเสริมสร้างพลังให้แก่สมาชิกในสมาคมฯและทั้งเครือข่าย และมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนๆ นั้นอีกด้วย หลายต่อหลายชุมชนสำเร็จได้ก็เพราะมีผู้นำที่ดี และเข้าใจเป็นส่วนหนึ่ง ถ้าผู้นำไม่เป็นแบบอย่าง ไม่เอาด้วย ไม่สนใจ และไม่เห็นความสำคัญ ทำอะไรในชุมชนก็เขินไม่ขึ้น ยากที่จะสำเร็จ...”

(ปราณี มัคคะนันท์, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ.2555)

จากการสังเกตของผู้วิจัยในการเข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในการประชุมพ่อครัวใหญ่ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555 พบว่า บทบาทผู้นำมีผลเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการนำการประชุม การจัดการความขัดแย้งในการแสดงความคิดเห็นของตัวแทนแต่ละชุมชน การเปิดโอกาสให้ตัวแทนแต่ละชุมชนแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่างๆ ร่วมกันเพื่อให้ทุกคนได้มีสิทธิ์และรักษาสิทธิของตนเองในฐานะที่เป็นตัวแทนของชุมชนทั้ง 3 จังหวัด การกำหนดทิศทางและแนวทางในการขับเคลื่อนจึงเกิดจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและทำให้บรรยากาศของการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ เกิดขึ้นและสามารถขับเคลื่อนต่อไปอย่างมั่นคงและยาวนาน

2) สื่อ จากการที่กลุ่มแกนนำ ของสมาคมคนทาม ได้มีการออกไปให้ข้อมูลเคลื่อนไหวทั้งในระดับพื้นที่และนอกพื้นที่ การใช้สื่อที่ถูกต้อง และการมีนักข่าวพลเมือง ของคนในสมาคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ คนภายนอกเข้าใจถึงอุดมการณ์ และแนวความคิดของผู้คนในพื้นที่สมาคมว่าเป็นอย่างไร และเป็นกลไกสำคัญในการเปิดเวทีให้ศักยภาพของคนในชุมชนรอบพื้นที่ทาม ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน และจากการสังเกตในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัย พบว่า กลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่าเป็น นักข่าวพลเมือง ที่เป็นหนึ่งในสมาชิกสมาคมคนทาม ได้เป็นกลไกขับเคลื่อนเกี่ยวกับการเผยแพร่องค์ความรู้ที่มีอยู่ภายในของคนในสมาคมฯ ให้เป็นที่ยอมรับในเรื่องแนวคิด

หลักการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น และเป็นการสร้างพื้นที่ให้กับตนเองมากยิ่งขึ้น และทำให้หน่วยงานภายนอกยอมรับว่า “เหตุใดจึงเกิดการต่อสู้ ไม่ใช่เพียงแค่ขอเงินชดเชย เป็นการแสดงศักยภาพให้คนภายนอกได้รับรู้ และเข้าใจในสิ่งที่ปฏิบัติออกมาสู่สาธารณะ ที่สำคัญการมีสื่อ เป็นตัวช่วยเสริมให้เกิดความมั่นใจ ในการพูด ในการแสดงความคิดเห็นของตนเองให้แก่ผู้อื่น/เครือข่ายอื่นๆ ได้รู้และร่วมแลกเปลี่ยนกัน มากระตุ้นและสร้างพื้นที่การนำเสนอให้ผู้หญิงและคนในสมาคมคนทาม ถือเป็นเรื่องในวิถีชีวิตของสมาชิก เป็นมุมมองที่เกิดจากคนใน (Emic View) ผ่านการใช้สื่อในการถ่ายทอดวิถีชีวิตอย่างเข้าใจและดีกว่าสื่อจากภายนอกที่จะอธิบายสิ่งต่างๆ ที่อาจจะบิดเบือนจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เป็นปัจจัยที่มีลักษณะเป็น เครื่องมือ ในการเสริมสร้างพลัง ให้เขามีพื้นที่แสดงออก

3) กระบวนการวิจัยไต่บ้าน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านทั้งได้รับผลกระทบและไม่ได้รับผลกระทบโดยตรง ได้สามารถค้นคว้าศึกษาข้อมูลชุมชนของตนเองถึงทุนทางสังคมอะไรบ้าง และที่สำคัญเป็นกระบวนการที่ทำให้ ผู้ทำวิจัยได้เห็นคุณค่าภายในของตนเองที่มีศักยภาพ ซึ่งองค์ความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ภายในได้ถูกจัดระบบ จัดระเบียบ และถูกเรียบเรียง โดยคนในชุมชน เปรียบเสมือนการร้อยพู่กันองค์ความรู้ที่มีอยู่ให้นำมาสู่การใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

อีกทั้งมีผลต่อการเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญของการเข้าใจวัฒนธรรมของคนที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และเป็นหลักฐานทางข้อมูลสำคัญในการสร้างฐานต่อรองอำนาจของรัฐที่ละเมิดสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นของหน้าหมู่บ้านของชุมชน(ทุกคนร่วมใช้ประโยชน์และร่วมดูแลรักษาพื้นที่ร่วมกัน) ที่มาจากพื้นที่ สถานการณ์จริง และผู้ทำวิจัยก็เป็นผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่จริงอีกด้วย

“...มันมีมิติของกรม.หลายมิติที่ตีความ เรื่อง การครอบครองและการใช้ประโยชน์ เป็นการครอบครองปรปักษ์ แล้วพื้ร่องก็สู้กับมันเรื่องนี้ เอามิติเรื่องกฎหมายมาใช้กับพื้ร่อง แต่พื้ร่องรายนี้ไศลจะเด่นเรื่องการทำวิจัยไต่บ้าน หลายมุม พื้ร่องเอาวิจัยไต่บ้าน ไปสู้ในกระบวนการเรียกร้องสิทธิ รัฐเองก็เอามิติทางกฎหมายมาใช้ เช่น การครอบครองและการใช้ประโยชน์ หมายถึงประเพณีการทำมาหากินที่ต่างจากพื้นที่อื่น ถ้าพูดถึงการครอบครองและการใช้ประโยชน์ก็จะ เป็นแปลงนา มีคันทา แต่่วาวิถีชีวิตของคนในป่าทาม มันเป็นลักษณะไร้ หมุนเวียน จะไม่ได้ทำเป็นพื้นที่กว้างๆ อย่างเดียว ถ้าเอาพื้นที่ทางอากาศมาดูมัน ก็ไม่เห็นเป็นแบบนั้น มันเลยทำให้ต่อสู้กันเรื่องนี้พอสมควร จนสุดท้ายงานวิจัยไต่บ้านอธิบายได้ชัดที่สุด รองรับด้วยข้อมูลงานวิจัย มี NODE จากทุ่งกุลาร้องไห้

ของ สกว.มาช่วย ซึ่งงานวิจัยได้หลายต่อ ถ้าพูดในมุมวิชาการ ก็ได้รับการยอมรับ
ขั้นตอนในการศึกษา วิเคราะห์ รวบรวมข้อมูลเป็นที่น่าเชื่อถือ เอาไปพูดก็มีคน
ฟัง ที่สำคัญมันสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนได้มากพอสมควรเพราะ
สามารถจับต้องได้ ฐานข้อมูลก็เป็นส่วนหนึ่งที่ได้ ที่ได้มากกว่านั้น คือ
กระบวนการสร้างคน จากกระบวนการทำงานวิจัย การศึกษารวบรวมข้อมูลการ
ไปถาม การมีคนกลุ่มหนึ่งไปถามจะต้องมีทีม งานวิจัยชุดหนึ่งประมาณ 7-10 คน
ได้ทีมได้คนทำงานได้ความร่วมมือ จะบอกได้ว่า กระบวนการวิจัย เป็นเครื่องมือ
ในการสร้างหรือพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนให้มาเข้าใจประเด็นศึกษาและ
ต่อสู้ด้วยกัน อันนี้มากที่สุด ผลงานวิจัย ก็ได้ เอาไปใช้ต่อตรงในวงวิชาการได้
แต่สิ่งที่พี่น้องได้มากที่สุดคือ “กระบวนการสร้างคน” ได้เยอะที่สุด มันเป็น
กระบวนการ ได้คิดร่วมกัน วิเคราะห์ปัญหา ได้มีการสืบเสาะหาข้อมูลว่าจริงไหม
ที่จริงเขาารู้อยู่แล้วแต่ไม่เคยตระหนัก เหมือนเป็นความเคยชิน พอตั้งโจทย์และ
เข้าใจอย่างลึกซึ้ง ตั้งคำถามกับสิ่งที่เคยชิน และมีการตั้งคำถามว่า จากนั้นแล้วไป
ไหนต่อ มีการสร้างกระบวนการคิดวิเคราะห์แลกเปลี่ยนกับคนข้างนอก คนข้าง
นอกก็จะมาร่วมวิเคราะห์ร่วมกัน เหมือนเรารู้ พอมีทฤษฎีมาจับก็อ้อ พอเอา
กระบวนการวิจัยนี้มาก็นิยมมองชัดขึ้น และมันสามารถเชื่อมกับคนที่เคยทำให้
เราว่าเป็น พวกมีอุปเปลี่ยนทัศนคติของคนได้ เราก็เชิญเขามาให้ข้อมูลเป็นผู้รู้
ทำทีละเปลี่ยนและเริ่มเข้าใจกัน...”

(ปราณี มัคคะนันท์, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555)

สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ของ นายบุญเสริมฐ์ เสียงสนั่น จากมูลนิธิกริด ผู้เป็น
นักพัฒนาเอกชน รุ่นแรกๆ ที่ได้ทำงานด้านการพัฒนาชุมชนในเขตพื้นที่ป่าทามในเขตพื้นที่อำเภอ
โพธารายจังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งแต่ปี พ.ศ.2528

“...กระบวนการวิจัย(ไทบ้าน) เป็นเครื่องมือ ของการสร้างกระบวนการ
เรียนรู้ ตัววิจัยมันก็เป็นกระบวนการอยู่แล้ว พวกพี่ทำงานพัฒนามาก่อน มันจึง
เป็นการผนวก ทำกระบวนการงานวิจัยกับงานพัฒนา แล้วมันไปบวกกับงาน
เคลื่อนไหวเรื่องเขื่อน 2-3 ประเด็นมันผนวกกัน เบื้องต้น ในแง่ของ
กระบวนการวิจัย ความชัดเจนในเรื่องขบวนการเครื่องมืออะไรในช่วงแรกๆนี้ เรา
พยายามปรับใช้ในเรื่องกระบวนการพัฒนามาใช้ เพราะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมัน

เน้นไปใช้ตัวปัญหาชาวบ้าน ชาวบ้านมาแก้ไขปัญหาชาวบ้านแล้วมาเรียนรู้โดยใช้การเรียนรู้และฐานความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน เพราะฉะนั้นงานวิจัยท้องถิ่น อาจจะต่างจากงานวิจัยวิชาการทั่วไป ที่มุ่งไปที่ตัวความรู้เป็นหลัก อันนี้วิจัยที่บ้านเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้แล้วความรู้ก็จะตามมา ในขณะที่ตัวคนตัวชุมชนก็เรียนรู้เรื่องราวพวกนั้นเพื่อที่จะพัฒนาศักยภาพตัวเองขึ้นมาได้...”

(บุญเสริฐ เสียงสนัน, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555)

สะท้อนให้เห็นการจัดการภายในของคนในชุมชน ที่สามารถเชื่อมพลังภายในของชุมชนในเรื่องฐานทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน สถาบันการศึกษา ครูในโรงเรียน จากที่ไม่เห็นด้วยในสิ่งที่ชาวบ้านได้ร่วมกันต่อสู้ เมื่อทำงานวิจัยได้ข้อมูลเป็นฐานความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในป่าบุงป่าทามที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ครูได้นำข้อมูลดังกล่าวใส่ไว้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการวิจัยได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น คือ 1) ชุมชนสามารถบอกเล่าด้วยการถ่ายทอดเป็นงานทางวิชาการใช้หลักวิชาการมาศึกษาในข้อมูลชุมชนของตนเอง และเป็นการต่อยอดในสิ่งที่ชุมชนได้รับรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัย 2) มีข้อมูลที่น่าเชื่อถือมาจากคนในชุมชน ได้ร่วมศึกษาวิจัยนำเสนอให้แก่หน่วยงานภายนอก อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการจัดการภายในของชุมชนที่ได้รับผลกระทบเรื่องเขื่อนราษีไศลที่ทำให้ความรู้ท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับมากขึ้นอีกด้วย 3) ผู้ที่ร่วมในคณะวิจัย ได้เกิดการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกันและได้เข้าไปในองค์ความรู้ต่างๆที่ตนเองและชุมชนมีอยู่ให้ถูกการจัดการอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

4) กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)

เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ ในการช่วยผลักดันและเติมเต็มผ่านกระบวนการพัฒนาทั้งในเรื่องกระบวนการความคิด กระบวนการมีส่วนร่วม การดึงศักยภาพของแกนนำ และการทำหน้าที่และมีบทบาทเป็นองค์กรที่เลี้ยงให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาจัดการตัวเองได้อย่างยั่งยืน

5) องค์กรเครือข่าย (กลุ่มนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ)

ในการศึกษา พบว่า องค์กรเครือข่าย ของสมาคมคนทามจะมีทั้งที่เป็นองค์กรเครือข่ายในระดับพื้นที่ และเครือข่ายภายนอก เช่น กลุ่มสมัชชาคนจน เขื่อนปากมูน เป็นต้น ที่เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ในการจัดการแก้ไขปัญหา รวมถึงการต่อสู้ของแต่ละองค์กร เพื่อ

แบ่งปันประสบการณ์และเป็นบทเรียนให้แก่กลุ่มอื่นๆ ต่อไป รวมไปถึง กลุ่มนักวิชาการ ในสถาบันการศึกษาต่างๆ

นอกจากนี้ จากการศึกษาของศิริพร โคตะวินนันท (2543: 71) ในประเด็นเรื่อง ปัจจัยของกระบวนการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดพลัง นั้นคือ กำลังใจจากพันธมิตร กล่าวคือ ในช่วงที่ชาวบ้านได้ลงมาชุมนุมอยู่ในห้องอ่างของฝายราษีไศล ได้มีพันธมิตรกลุ่มต่างๆ ได้มาเยี่ยมชมอยู่ตลอดเวลา นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ได้ลงมาเยี่ยมในพื้นที่และร่วมดำเนินาตามเพื่อระดมเสปียงในการต่อสู้กับชาวบ้าน อีกทั้งยังมีนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมทั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่เป็นพันธมิตรกัน มาร่วมเยี่ยมชม ทำให้เกิดกำลังใจในการอยู่ต่อสู้ต่อไป และสะท้อนให้เห็นถึง คุณค่าในสิ่งที่กลุ่มพวกเขาทำ และคิดถึงวิธีการที่ถูกทางเพื่อให้พี่น้องทุกคนและลูกหลานรุ่นต่อไปอยู่รอดในอนาคต

3.2.2 เงื่อนไข

สำหรับเงื่อนไขที่จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นั้น พบว่าเงื่อนไขที่สำคัญ ดังนี้

1) บริบทเชิงพื้นที่ ถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการถูกระงับของบริบทพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ที่เป็นบริเวณและเป็นพื้นที่แหล่งอาหาร อาชีพ รายได้ของคนบริเวณโดยรอบทั้ง 3 จังหวัด (จังหวัดร้อยเอ็ด, จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดสุรินทร์) พื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ถึงจัดการเป็นพื้นที่การสร้างฝายเก็บน้ำขนาดใหญ่ ฝายราษีไศล ซึ่งต่อมาชาวบ้านในพื้นที่เรียกว่า เขื่อนราษีไศล เพราะเนื่องจากขนาดและมูลค่าในการก่อสร้างไม่ใช่เป็นเพียงแค่ฝายกักน้ำเหมือนฝายอื่นๆ ทั่วไป ผลจากการสร้างเขื่อนราษีไศลทับในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามของชาวบ้านทำให้บริบททางสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ถูกทำลายส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตกับป่าบุ่งป่าทาม โดยที่ไม่ได้รับรู้ถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นถึงการสร้างเขื่อนจะมีผลมากน้อยอย่างไรต่อวิถีชีวิต

2) นโยบายของรัฐ โครงการ โขง ชี มูล ที่ไม่เข้าใจความเป็นภูมินิเวศวัฒนธรรม การไม่ศึกษาถึงบริบททางภูมิสังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ มุมมองการจัดการของรัฐ ขาดความตระหนักถึงผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่ในการใช้ประโยชน์

3) การเป็นตัวแทนของครอบครัวในการยื่นยันสิทธิ์ เนื่องจากผู้ชายจะออกไปทำมาหากิน เพื่อหารายได้เลี้ยงดูครอบครัว บทบาทผู้หญิงที่ต้องอยู่ดูแลบ้าน ไม่ต้อง

รับผิดชอบหารายได้จึงทำให้ ผู้หญิงในชุมชนส่วนใหญ่ออกมาต่อสู้แทนผู้ชาย ถึงแม้บทบาทในวัฒนธรรมอีสาน ได้แบ่งบทบาทให้ผู้หญิงมีขอบเขตรับผิดชอบอยู่ภายในครอบครัว ส่วนเรื่องของชุมชนนอกหมู่บ้านยกให้เป็นภาระหน้าที่ของผู้ชายก็ตาม แต่ด้วยสถานการณ์ได้บีบบังคับเพื่อจะได้ยืนยันสิทธิ์ในการเคลื่อนไหวและร่วมทำกิจกรรม ผู้หญิงจึงได้ทำหน้าที่ดังกล่าว

ตอนที่ 4 การสรุปและนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในการนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังนั้น มีพื้นฐานที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้บนฐานของประสบการณ์ (Experiential Based) และฐานของปัญหา (Problem Based) ที่เกิดขึ้น ส่งผลให้เกิดพลังของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีขั้นตอนวิธีการเรียนรู้ ดังนี้

4.1 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้

การเปรียบเทียบขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง ทั้งในบ้านทุ่งยาว และในสมาคมคนทาม พบว่า มีขั้นตอนที่ไม่แตกต่างกันมากนัก มีขั้นตอนที่มีลักษณะร่วมกัน คือ การร่วมกำหนดเป้าหมาย การร่วมกำหนดแนวทางเลือกเพื่อให้ไปสู่เป้าหมาย มีการวางแผนร่วมกัน มีการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม มีการสรุปบทเรียนหลังมีการปฏิบัติ และที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ภายในชุมชน/กลุ่ม ซึ่ง 2 ขั้นตอนสุดท้าย เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ก่อให้เกิดพลังในการพัฒนาศักยภาพของตัวแม่หญิงด้วยตนเอง เพราะการที่สามารถสรุปบทเรียน ทั้งข้อดี ข้อเสียในสิ่งที่ตนเอง/กลุ่มกระทำ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการคิดวิเคราะห์และสามารถวิพากษ์ในสิ่งที่ตนเองทำได้ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดเรื่องราวจากสรุปบทเรียนหรือจากองค์ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ นั้น ทำให้เกิดเป็นความเชื่อมั่นว่าตนเองมีศักยภาพและมีพลังที่จะขับเคลื่อนกลุ่ม/ชุมชนตนเองต่อไป

ในขณะที่มีบางขั้นตอนที่มีความแตกต่างกัน เพราะเกิดจากการพิจารณาและวิเคราะห์ถึงบริบทและลักษณะของการรวมกลุ่มทั้ง 2 พื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีลักษณะของการรวมกลุ่มที่อยู่ภายในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการ “ระเบิดจากภายใน” ส่วนกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามมีลักษณะของการรวมกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ใน

ชุมชนของตนเอง แต่เป็นการสร้างพื้นที่ขึ้นมาใหม่ในการรวมกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบปัญหาการ
สร้างเขื่อนรายไศลร่วมกัน จึงทำให้ขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้แตกต่างกันไปด้วย แต่ทั้ง 2
พื้นที่มีกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานของประสบการณ์ (Experiential Based) และจากปัญหาที่เข้ามา
กระทบ (Problem Based) และนำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน/สมาคม

สำหรับเหตุผลในขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้ทั้ง 2 พื้นที่ เนื่องจากว่า กลุ่ม
แม่หญิงบ้านทุ่งยาว มองเห็นว่าหากมีความอยากรู้ และความสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรม ย่อมจะทำให้
ให้การเปิดรับที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ง่ายและเร็วขึ้น จะนำมาถึงการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทาง
ความคิดและความรู้ต่อไปได้เอง ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จะต้องเริ่มต้นจาก แรงจูงใจที่อยากจะ
เข้าร่วมเรียนรู้ ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม ด้วยบริบทที่แตกต่างปัญหาจากนโยบาย
ของรัฐเรื่องการสร้างเขื่อน และเกิดผลกระทบทำให้ต้อง เรียนรู้ปัญหาให้ถ่องแท้งร่วมกัน จึงจะ
สามารถกำหนดและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ต่อไป

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเป็นขั้นตอนสำคัญของกลุ่มแม่หญิงสมาคม
คนทาม ซึ่งเป็นเครือข่ายภายในพื้นที่ที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน จึงทำให้การ
รวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเป็นขั้นตอนที่นำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในแง่ของการร่วม
รับรู้ และเข้าใจปัญหาร่วมกัน นำมาสู่การกำหนดเป้าหมาย แนวทางเลือกในการแก้ไขปัญหาว่าควร
เป็นทิศทางใดแล้วจึงร่วมกำหนดเป็นแผน และการปฏิบัติต่อไป อีกทั้ง มีการร่วมถอดบทเรียนของ
สมาคมคนทาม ที่เป็นชุดความรู้จากประสบการณ์การต่อสู้ และการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง อีกทั้ง
ขั้นตอนในการทบทวนวิพากษ์ ซึ่งเป็นขั้นตอนของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว เนื่องจากลักษณะของ
กลุ่มแม่หญิงนั้นมีลักษณะที่อยู่ภายในชุมชนการพูดคุย รวมกลุ่มสะท้อนตนเองด้วยการวิพากษ์ใน
สิ่งที่ตนเองและกลุ่มทำ ย่อมจะทำให้สะดวกและง่ายต่อการวิพากษ์ร่วมกัน ในขณะที่กลุ่มแม่หญิง
ในสมาคมทามเป็นแม่หญิงที่มาจากหลากหลายชุมชน หลายจังหวัด การร่วมกันวิพากษ์กันและกัน
และกิจกรรมจึงเป็นลักษณะของการร่วมกันสรุปบทเรียน เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาสมาคมฯ
และแก้ไขปัญหาของตนเองต่อไป

ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษากลุ่มแม่หญิงทั้ง 2 พื้นที่
พบว่า มีการให้ความสำคัญเกี่ยวกับ “การมีส่วนร่วม” ในทุกขั้นตอน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเกิด
กระบวนการเรียนรู้ในการเสริมสร้างพลังให้แก่คนในชุมชน/กลุ่ม ปราบกุดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว	ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม
1. การสร้างแรงจูงใจร่วม	1. การเรียนรู้ปัญหา
2. การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน	2. การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย
3. การวิเคราะห์ทางเลือกและร่วมกำหนด แนวทาง	3. การร่วมกำหนดเป้าหมาย
4. การวางแผนร่วมกัน	4. การร่วมกำหนดแนวทางเลือก
5. การลงมือปฏิบัติร่วมกัน	5. การร่วมวางแผน
6. การร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผล	6. การร่วมปฏิบัติ
7. การร่วมทบทวนเชิงวิพากษ์	7. การร่วมสรุปบทเรียน
8. การถ่ายทอดองค์ความรู้	8. การร่วมถอดบทเรียน
	9. การร่วมถ่ายทอดภายในและเครือข่าย

4.2 วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ผู้วิจัยศึกษาและร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในขณะที่ศึกษา ทั้ง 2 พื้นที่ ส่วนใหญ่มีวิธีการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน โดยมีหลักการสำคัญของการวิธีการเรียนรู้ คือ ต้องเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผสมผสาน การเกิดกระบวนการเรียนรู้ไม่สามารถมีวิธีการเรียนรู้เพียงวิธีการเดียว แต่ต้องใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายและเหมาะสมกับผู้ที่เรียนรู้ ที่สำคัญต้องมีรูปแบบของวิธีการเรียนรู้เป็นทั้งแบบทางการและแบบไม่เป็นทางการ

4.2.1 วิธีการเรียนรู้ที่เป็นทางการ ในทั้ง 2 พื้นที่ มีดังต่อไปนี้

1) มีวิธีการเรียนรู้ที่ผ่าน “การประชุมภายใน” โดยมีบรรยากาศของการประชุมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้วิธีการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมการประชุมชนทุกคนเกิดความเรียนรู้มากขึ้นเพียงใด ซึ่งวิธีการเรียนรู้แบบการประชุมนี้จะทำให้เกิดการจับประเด็นสาระสำคัญหรือเนื้อของการประชุม การแสดงความคิดเห็นของแต่ละคน ให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล ทำความเข้าใจ และเป็นการปรึกษาหารือ ซึ่งนำมาสู่การเกิดพลังทางความคิด และพลังในการเห็นแนวทางในการ

ปฏิบัติร่วมกัน นอกจากการประชุมภายในกลุ่ม/ชุมชนแล้ว ยังมีการประชุมที่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม ที่มีกลุ่มนักวิชาการ นักวิจัย จากหน่วยงานต่างๆ เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเป็นประจำ จึงทำให้วิธีการเรียนรู้ ผ่านการประชุมจะช่วยทำให้เกิดการพัฒนากระบวนการคิด และความรู้ในการพัฒนาขององค์กรต่อไป

2) วิธีการเรียนรู้ผ่านการศึกษาดูงาน (ทัศนศึกษา) เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นเชิงประจักษ์เป็นตัวอย่าง/แบบอย่าง ในการเรียนรู้ ซึ่งทั้ง 2 พื้นที่ใช้วิธีการดังกล่าวในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดพลัง นอกจากนี้ได้เห็น ได้เรียนรู้จากของจริง ประสบการณ์ โดยตรงและได้ร่วมแลกเปลี่ยนกับผู้ให้ข้อมูล ย่อมจะทำให้เกิดกระบวนการคิด เข้าใจ ได้ง่ายมากขึ้น เหมือนเป็นภาพประกอบทางความคิด และนำมาดัดแปลงเพื่อให้เกิดการนำไปใช้ที่เหมาะสมในพื้นที่

4.2.2 วิธีการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ ทั้ง 2 พื้นที่ประกอบไปด้วย

1) การเล่าเรื่อง (Story Telling) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว จะมีการใช้วิธีการเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การตั้งถิ่นฐาน และการต่อสู้ของชาวบ้านที่ร่วมกันคัดค้านกับอำนาจรัฐคัดค้านการประกาศเขตพื้นที่ป่าเป็นวนอุทยานแห่งชาติ รวมไปถึงเรื่องเล่าจากความเชื่อต่างสิ่งทีเหนือธรรมชาติ ที่ช่วยปกป้องรักษาพื้นที่ป่าชุมชน(ป่าน้ำจាំ)ของชุมชน ที่ไม่ให้ใครมาละเมิดหรือลวงล้ำเข้าไปหาประโยชน์โดยมิชอบ สะท้อนออกมาเป็นเรื่องเล่า ผ่านกลุ่มแม่หญิง เพื่อที่จะ ถ่ายทอดปลูกฝังให้แก่คนรุ่นหลัง ไม่ว่าจะเป็นวัยหนุ่ม สาว วัยเด็กและเยาวชน และคณะศึกษาดูงานต่างๆ ที่เข้าไปศึกษาเรียนรู้วิถีชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะของการผลิตซ้ำทางความคิดให้เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผ่านการเล่าเรื่อง ทวนซ้ำจนเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน

ในขณะที่กลุ่มสตรีในสมาคมคนทาม ใช้วิธีการเล่าเรื่อง ผ่านประสบการณ์จริงในการต่อสู้และเข้าร่วมขบวนการชุมนุมกับเครือข่ายสมัชชาคน 99 วัน ที่หน้ารัฐสภา

2) วิธีเรียนรู้การตั้งคำถาม จากการสังเกตของผู้วิจัย และจากการสัมภาษณ์ นักพัฒนาองค์กรเอกชนของทั้ง 2 พื้นที่ (ปราณี มัคคะนันท์, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม พ.ศ. 2555; วิเศษ สุจินทรัพย์, สัมภาษณ์, 17 เมษายน พ.ศ. 2555) พบว่า กลุ่มแม่หญิงของทั้ง 2 พื้นที่ มีวิธีการเรียนรู้ที่ได้จากการซักถาม แลกเปลี่ยนข้อมูล หรือความรู้ซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม อีกทั้งการเรียนรู้จากการซักถามจากบุคคล หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในประเด็นเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน และประเด็นการต่อสู้เรื่องเขื่อน มี

กระบวนการเรียนรู้อย่างไร วิธีการต่อสู้ การที่ได้เกิดการตั้งคำถาม ถูกซักถามอยู่บ่อยครั้งจนทำให้กลุ่มแม่หญิงเกิดเป็นความชำนาญและทักษะและสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งของตนเองและกลุ่มขับเคลื่อนและเป็นการยืนยันความคิดที่จะขับเคลื่อนหรือดำเนินแนวทางที่เป็นอยู่อีกด้วย

3) วิธีการเรียนรู้จากสังเกตและนำมาสู่การเลียนแบบ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญของทั้ง 2 พื้นที่ ให้ความสำคัญในการพัฒนาตนเองในการปฏิบัติ เช่น การเป็นผู้ดำเนินการประชุม ก่อนที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสามารถ กล่าวพูดเพื่อดำเนินการประชุม ต่อหน้าคนเป็นจำนวนมากในพื้นที่สาธารณะ หรือการแสดงความคิดเห็นต่อพื้นที่สาธารณะ การสังเกตพฤติกรรม ตั้งแต่ท่าที การพูด ถ้อยคำที่พูด การเริ่มต้นการพูด การลงท้ายการพูด ต้นแบบทำอย่างไรบ้าง ซึ่งตัวเราจะต้องนำมาลองปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับตัวเรา นั้นย่อมหมายถึง การรู้จักศักยภาพของตนเองก่อนว่าเป็นเช่นไร มีจุดไหนที่จะต้องเรียนรู้เพิ่มและใช้วิธีการเรียนรู้ด้วยการสังเกตและเลียนแบบ นำมาปฏิบัติในลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบฉบับของเรา หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบครูพักลักจำ”

4) วิธีการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม จารีตประเพณี พิธีกรรม จารีตประเพณี เป็นเครื่องมือหนึ่งของการเรียนรู้ ด้วยการร่วมกิจกรรมในพิธีกรรมที่เป็นแหล่งหลอมรวมทั้งจิตใจความเชื่อ และความศรัทธาของผู้คนในชุมชนหรือสมาคมฯ ให้เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าในการสืบสานกิจกรรมหรือแนวความคิดด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งสะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดชุดความรู้ และความเชื่อ ผ่านการจัดพิธีกรรม เช่น การบวชป่า บวชวังสงวน สืบชะตาแม่น้ำ เลี้ยงผีฝาย เป็นต้น

6) วิธีการเรียนรู้ด้วยการพูดคุยในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยในชีวิตประจำวัน หรือการปรึกษาหารือที่ไม่เป็นทางการ ย่อมนำมาสู่การเกิดการเรียนรู้ได้เข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น ทำให้ผู้ที่เรียนรู้และผู้ถ่ายทอดไม่เกิดช่องว่างในการสื่อสาร การรับรู้และเรียนรู้ในสิ่งที่ถ่ายทอด อาจจะได้ผลดีและเร็วขึ้นในการทำความเข้าใจในเรื่องนั้น อย่างเช่น วงสนทนาของกลุ่มแม่หญิงส่วนใหญ่ ที่ผู้วิจัยสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ประธานกลุ่มแม่บ้านจะนำประเด็นที่ต้องหารือปรึกษาแม่หญิงคนอื่นๆ ในระหว่างเตรียมงานบุญหรือ งานครัว พูดคุยไปด้วย ทำกิจกรรมอย่างอื่นๆ ร่วมไปด้วย

ในขณะที่วิธีการเรียนรู้ของทั้ง 2 พื้นที่ ส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกัน มีเพียง “วิธีการเรียนรู้ด้วยการอ่าน” ปรากฏเห็นชัดในกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ซึ่งผู้วิจัยได้สังเกตขณะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และสรุปจากบทสัมภาษณ์ของแม่ภาณี วรรณศักดิ์ (สัมภาษณ์, 16 มกราคม พ.ศ. 2555) ว่า ผู้นำจำเป็นต้องมีความใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ วิธีการเรียนรู้จากการอ่าน

จะช่วยให้เกิดการสร้างจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ที่ ทำให้เกิดคิดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ยิ่งขึ้น ตัวอย่าง บางตอนของการสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่ สำคัญในกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ได้นำหลักการอ่านเกี่ยวกับหลักการเศรษฐกิจพอเพียง มาปรับ ประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ส่วนใหญ่ มุ่งหน้าออกไปทำงานภายนอกชุมชน และเน้น ให้บุตรหลานเรียนหนังสือสูง ไม่อยากให้กลับมาทำนาทำสวน แต่ความคิดที่ว่า “ลูกหลานที่ไปเรียน สูงๆ หลายคนอาจจะไม่ได้เป็นเจ้าของนาคนได้ จะต้องมีคนที่ต้องผัดหวัง แล้วกลับมาอยู่ บ้านตนเอง ถ้าไม่มีความรู้ติดตัวเกี่ยวกับทักษะการใช้ชีวิตในเรื่องหาอยู่หากิน ทำนา ทำสวน หา ของป่า ซึ่งเป็นวิถีของคนบ้านทุ่งยาว ที่ส่งลูกหลานได้เรียนสูงๆ คงจะเป็นไปไม่ได้ จึงทำให้เกิดการ จัดทำเป็นหลักสูตรทำนา ให้กลายเป็นหลักสูตรของท้องถิ่นในโรงเรียนของชุมชน ประสานกับครู และคนในชุมชน ช่วยกันเป็นวิทยากรถ่ายทอดให้ลูกหลานได้เรียนรู้วิถีหาอยู่หากิน อย่างน้อยทำให้ รู้ถึงรากเหง้าของวิถีชุมชนของตนเอง นี่เป็นส่วนหนึ่งของตัวอย่างที่ได้จากการอ่านของผู้ดำเนินการ สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายในและขยายผลไปสู่การเสริมสร้างพลังทางความคิดและพลัง ในการปฏิบัติการกับชุมชนของตนเอง

กล่าวโดยสรุปสำหรับวิธีการเรียนรู้ของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่ม สตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการนั้น มีจุดเน้นสำคัญในเชิง ยุทธศาสตร์/กลยุทธ์ในการเสริมสร้างพลัง มีวิธีการเรียนรู้ 4 วิธี ที่สะท้อนการทบทวนตัวเอง คือ 1) การเล่าเรื่อง (Story telling) 2) การตั้งคำถาม และ 3) การเรียนรู้ผ่านการพูดคุยในบรรยากาศที่ไม่เป็น ทางการ และอีกวิธีที่ผู้วิจัยพบจากงานวิจัยคือ 4) วิธีการเรียนรู้ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ เพราะ เป็นวิธีการที่ทำให้เกิดทบทวนตนเอง การ ได้แลกเปลี่ยนมุมมองของตัวเองกับผู้อื่น และการสรุปที่ ตนเองได้เป็นเจ้าขององค์ความรู้ที่เรามั่นใจและใช้อย่างต่อเนื่องซ้ำๆต่อกันในสิ่งที่เรารู้ว่ามันถูก หรือผิด เพื่อได้ข้อสรุปที่เป็นองค์ความรู้อย่างมั่นใจเพื่อให้ชุมชนได้นำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

4.3 ปัจจัยและเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ

4.3.1 ปัจจัยของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์ ปัจจัยของทั้ง 2 พื้นที่ (กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว และกลุ่มสตรีใน สยามคนทาม) มีปัจจัยภายในที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังของ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีวัฒนธรรมประเพณี เป็นปัจจัยภายในที่ทำให้กลุ่มแม่หญิงและคนใน

ชุมชนเกิดความคิดและนำมาซึ่งความรู้ มาใช้ในการจัดการทรัพยากรผ่านวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ซึ่งมาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้ง คนในชุมชนเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อบรรยากาศของการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิง เช่น การยอมรับในการแสดงบทบาทนำของกลุ่มแม่หญิง การแสดงความคิดเห็นร่วมและการรับฟังความคิดเห็นของกันและกันของคนในชุมชน นั่นคือ การมีวิถีประชาธิปไตยของคนในชุมชน ที่จะนำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ต่อไป ส่วนสมาคม มีปัจจัยภายในที่แตกต่าง ในเรื่องของปัจจัยที่เป็นแรงจูงใจภายในของแต่ละคน ซึ่งมาจากฐานปัญหาที่ตนเองถูกกระทำ ผลกระทบในวิถีชีวิต เรื่อง ความเป็นอยู่ แหล่งทำมาหากิน แหล่งอาหาร สภาพทางเศรษฐกิจของแต่ละชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่เคยหาอยู่ หากินตามวิถีธรรมชาติ ป่าบุ่งป่าทาม กลับต้องเปลี่ยนแปลงอาชีพ ไม่มีที่นาเพราะถูกน้ำท่วม เป็นต้น จึงทำให้แรงจูงใจภายในเป็นกลายแรงผลักดันที่นำมาสู่การเกิดพลังในการสร้างกระบวนการกลุ่มที่เป็นเครือข่ายภายใต้การดำเนินการแบบมีส่วนร่วมทุกฝ่าย อีกทั้งสภาพทางเศรษฐกิจ ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้าง

ส่วนปัจจัยภายนอกที่แตกต่างกัน พบว่า สมาคมคนทาม ได้มีการสนับสนุนจากสื่อสาธารณะ เป็นปัจจัยที่ทำให้คนในสมาคมตระหนักและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ตนเองและกลุ่มกำลังดำเนินการ เป็นการตอกย้ำถึงความเชื่อมั่นทั้งในวิธีคิดและการปฏิบัติ อีกทั้ง ปัจจัย “สื่อ” ยังเป็นกลไกสำคัญในการช่วยเผยแพร่องค์ความรู้ต่างๆ และประสบการณ์การต่อสู้ออกไปสู่สาธารณะ เพื่อให้บุคคลภายนอกได้เข้าใจในเหตุผลและสาเหตุที่สมาคมคนทามทั้งเครือข่ายปฏิบัติ อีกทั้งกระบวนการวิจัยชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างคนและสร้างความรู้ที่เป็นข้อมูลจากฐานชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้วิจัย ศึกษาและจัดการความรู้ที่มีอยู่ในตนเองให้เป็นระบบและเป็นหลักฐานทางความคิดและความรู้เพื่อการต่อสู้ของวิถีตนเองต่อไป ส่วนกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวมีปัจจัยเกี่ยวกับสถานการณ์แนวคิดการจัดการป่าชุมชนและกระแสพัฒนาบทบาทสตรี เนื่องจากเป็นการส่งเสริมความมั่นใจต่อบทบาทของแม่หญิงให้ได้แสดงความรู้ความสามารถของตนเอง ภายใต้การติดตามประเด็นเรื่องการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มแม่หญิงที่มีการติดตามกระแสอยู่แล้ว ปรากฏดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบปัจจัยของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว	กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม
<u>ปัจจัยภายใน</u>	<u>ปัจจัยภายใน</u>
1. ผู้นำชุมชน	1. แรงจูงใจภายใน
2. วัฒนธรรมประเพณี	2. ครอบครัว
3. ครอบครัว	3. กระบวนการกลุ่ม
4. คนในชุมชน	4. ผู้รู้
5. ฐานทรัพยากรธรรมชาติ	5. การมีส่วนร่วม
6. ความเข้มแข็งของชุมชน	6. สภาพเศรษฐกิจ
7. ผู้รู้ในชุมชน	7. การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในสมาคม
8. การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในชุมชน	
<u>ปัจจัยภายนอก</u>	<u>ปัจจัยภายนอก</u>
1. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน	1. ผู้นำ
2. องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs)	2. สื่อ
3. นักวิจัยและนักวิชาการ	3. กระบวนการวิจัยที่บ้าน
4. คนมาศึกษาดูงาน	4. องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs)
5. กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน	5. องค์กรเครือข่าย
6. สถานการณ์แนวคิดการจัดการป่าชุมชนและกระแสการพัฒนาบทบาทสตรี	

4.3.2 เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ความแตกต่างของเงื่อนไขทั้ง 2 พื้นที่ พบว่า บริบทเชิงพื้นที่ มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีสาเหตุมาจาก การรวมกลุ่มของเครือข่ายชุมชนผู้ได้รับผลกระทบ จึงไม่สามารถควบคุมได้ ในขณะเดียวกัน การมาร่วมต่อสู้ของกลุ่มแม่หญิง มาในฐานะของตัวแทนคนในครอบครัว เนื่องจาก แม่หญิงมีบทบาทของการอยู่ภายในบ้าน ในขณะที่พ่อชายออกไปทำงานนอกบ้านแล้วส่งรายได้กลับมาเลี้ยงดูครอบครัว จึงทำ

ให้กลุ่มแม่หญิงได้ออกมาแสดงสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าทาม ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะกับหน่วยงานของรัฐ ในฐานะของครอบครัวผู้ได้รับผลกระทบ แต่สำหรับกลุ่มบ้านทุ่งยาว ให้มีความสำคัญกับเงื่อนไข เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาของรัฐและท้องถิ่นมีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง เช่น นโยบายที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน อย่างการส่งเสริม กลุ่มอาชีพให้มีการรวมกลุ่ม จัดตั้งเป็นสถานที่ชัดเจน แต่พบว่าการรวมกลุ่มในลักษณะนี้ ส่งผลให้เกิดความล้มเหลวในการทำกิจกรรม แต่สิ่งที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ คือ มีลักษณะของ “การเป็นกลุ่มแบบไม่รวมกลุ่ม” และช่วงระยะเวลา เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มาพร้อมกับเงื่อนไขความสนใจของแต่ละคน หากไม่มีความสนใจ การส่งเสริมไม่ให้ความสำคัญกับช่วงระยะเวลาที่เหมาะสม ย่อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นได้ยากเช่นกัน ปรากฏดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 แสดงการเปรียบเทียบเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว	กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม
1.แนวทางการพัฒนาของรัฐและท้องถิ่น	1.บริบทเชิงพื้นที่
2.ช่วงระยะเวลา	2. นโยบายของรัฐ
3. ความสนใจ	3. การเป็นตัวแทนของครอบครัว

4.4 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาและวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของแต่ละพื้นที่ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้นำรายละเอียดดังกล่าว ประกอบสร้างภาพความคิด เพื่อให้เห็นภาพรวมรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในแต่ละพื้นที่ ดังนี้

4.4.1 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษา กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว

บทที่ 5

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติโดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

จากผลการวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติของทั้ง 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มแม่หญิงชุมชนทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน
และ 2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์
ดังกล่าว มาพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) มีระยะเวลาใน
การเก็บรวบรวมข้อมูล จำนวน ระยะเวลา 1 ปี 6 เดือน แบ่งออกเป็น 3 ช่วง

ช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่ทำความรู้จักและไปสำรวจพื้นที่หลังจากที่สอบ โครงร่าง ทั้ง 3 พื้นที่

- 1) ชุมชนบ้านม่วงชุม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2554
- 2) สมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เดือน ตุลาคม พ.ศ.2554

ช่วงที่ 2 ไปร่วมกิจกรรมในชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน

- 1) งานลอยกระทง บ้านม่วงชุม เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2554
- 2) งานปีใหม่เมืองบ้านม่วงชุม เดือนมกราคม พ.ศ. 2555
- 3) งานบวชป่าและงานบวชวังสงวน เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2555

ช่วงที่ 3 เป็นการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง 6 เดือน (เดือนตุลาคม 2555-มีนาคม 2556)
รายละเอียดในบทนี้ แบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทกลุ่มสตรีและบริบทชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 2 ผลการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ตอนที่ 3 สรุปการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 1 บริบทกลุ่มสตรีและบริบทชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ตำบลศรีบัวบาน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ ที่ผู้วิจัย
คัดเลือกสำหรับทดลองรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกับกลุ่มสตรี ซึ่งมีรายละเอียดบริบท จำแนกออกเป็น 4 มิติ ดังนี้

1.1 มิติประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ชุมชน ที่ตั้งหมู่บ้านในอดีต เป็นบริเวณที่ชาวบ้านนำวัวควายไปเลี้ยง จนมีการอพยพมาอยู่เพิ่มมากขึ้นเป็นชุมชน จากหลักฐานที่มีการบันทึกไว้บางส่วนเกี่ยวกับการตั้งบ้านเรือนเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 ชาวบ้านได้อพยพมาตั้งบ้าน 5 หลังคาเรือนไว้ชั่วคราวเพื่อเลี้ยงวัวควาย ในสมัยนั้นแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่บริเวณห้วยม่วงชุมทางทิศใต้ และอีกกลุ่มอยู่ทางทิศเหนือ ในปีพ.ศ. 2459 มีครอบครัวของนายหมื่น ศรีสม อพยพจากอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย และครอบครัวนายจำปา ปันใจ อพยพจากบ้านไคร้ตบเต่า อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ซึ่งสมัยนั้นบ้านม่วงชุมอยู่กับบ้านตอง หมู่ 6 ตำบลศรีเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ปีพ.ศ.2499 กลุ่มพ่ออุ้ยหมื่น ศรีสม ได้พากันอพยพย้ายไปอยู่บ้านร่องห้า ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ

ปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านจากอำเภอเชียงคำ อำเภอเทิงและอำเภอเชียงของได้อพยพมาสมทบให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเป็น 25 ครัวเรือน ปี พ.ศ. 2504 ชุมชนได้ย้ายมาอยู่บริเวณท่าแสนสาวติดกับแม่น้ำอิง ต่อมาปี พ.ศ. 2509 ชุมชนที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของบ้านม่วงชุมที่เรียกว่า “ท่าแสนสาว” เกิดน้ำท่วมใหญ่ ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนกว่า 30 ครอบครัวต้องอพยพมาอยู่หมู่บ้านใกล้เคียง ได้แก่ บ้านตอง บ้านชาดและบางส่วนยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านม่วงชุมในที่ตั้งปัจจุบัน ซึ่งขณะนั้นยังเป็นป่า ในช่วงปี พ.ศ. 2509-2512 ได้มีการอพยพครอบครัวจากอำเภอใกล้เคียง เช่น อำเภอเชียงคำ อำเภอเวียงแก่น ทอยมาสมทบ ในปี พ.ศ. 2512 สืบเนื่องจากชาวบ้านจากอำเภอต่างๆ ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนเป็นจำนวนมากจึงได้แยกการปกครองจากบ้านตอง หมู่ 6 ออกมาตั้งเป็นบ้านม่วงชุม หมู่ 7 นับตั้งแต่นั้นเป็นต้น มี พ่อหลวงเสรี ประเสริฐบุญมีเป็นผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) คนแรก และ นายปัญญา เป้าพรหมมา เป็นพ่อหลวงคนปัจจุบัน

สาเหตุของการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ม่วงชุม” นั้น เกิดจากที่ได้อพยพจากท่าแสนสาว เพราะน้ำท่วม จึงได้อพยพมาอยู่ในพื้นที่ดอนบริเวณที่ตั้งในอดีตเป็นป่าดงรกทึบ มีต้นไม้จำนวนมาก ทั้งต้นมะม่วงฝ้าย มะม่วงจีหีด มะม่วงไข่ มะม่วงแก้มแดง ขึ้นอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ทั้งบริเวณวัดและริมห้วยเป็นจำนวนมากเลยตั้งชื่อบ้านว่า “บ้านม่วงชุม” บ้านม่วงชุม เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลศรีเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากอำเภอเชียงของประมาณ 20 กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันตกของเทือกเขาดอยยาว และมีแม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านชุมชนก่อนไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดกับบ้านศรีลานนา เทศบาลตำบลศรี้ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ทิศใต้ ติดกับบ้านตอง หมู่ 6 เทศบาลตำบลศรี้ง

อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ทิศตะวันออก ติดกับลำน้ำอิงและป่าชุมชน

ทิศตะวันตก ติดกับเทือกเขาตอยยาว

1.2 มิติทางสังคม ของบ้านม่วงชุม ประกอบไปด้วย

1) ประชากร ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านม่วงชุม เป็นคนล้านนา มีประชากรทั้งหมด จำนวนรวมทั้งสิ้น 550 คน เป็นชาย 283 คน เป็นหญิง 267 คน 205 ครัวเรือน (เทศบาลตำบลศรี้ง, 2555: ออนไลน์)

2) ระบบความสัมพันธ์เครือข่ายของบ้านม่วงชุม ส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกัน เหมือนกับชุมชนทางภาคเหนือ มีทั้งแบบครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย ตระกูลที่มีกลุ่มเครือญาติจำนวนมาก ได้แก่ ตระกูล ศรีสม ปัญญาลือ อินชัย ปันพรม เป็นต้นที่ ซึ่งอพยพย้ายถิ่นฐานติดตามกันมา จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีลักษณะความเป็นพี่น้องกันเป็นส่วนใหญ่และมีบางครัวเรือนที่ได้ลูกเขย ลูกสะใภ้ต่างถิ่น แต่จำนวนไม่มากจึงทำให้ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันยังคงอยู่ ไม่มีระบบความสัมพันธ์ที่ต่างคนต่างอยู่

3) การมีส่วนร่วม ลักษณะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน พบว่า ทุกคนในชุมชนให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างดี สืบเนื่องจากชุมชนบ้านม่วงชุม ได้รับการยอมรับให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำของภาคเหนือ ประกอบกับการได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2553 จึงส่งผลให้มีผู้มาศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนอยู่เสมอ พร้อมกับหน่วยงานของรัฐที่นำโครงการพัฒนาต่างๆ เข้ามาสู่ชุมชน ดังนั้น ในภาพรวมชาวบ้านม่วงชุมจึงมีส่วนร่วมในการร่วมกิจกรรม แต่เมื่อผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านม่วงชุม มีลักษณะการมีส่วนร่วมเพียงรับรู้กิจกรรมและนโยบายของท้องถิ่นที่เข้ามาในชุมชนเท่านั้น แต่ในกระบวนการมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน เป็นเพียงกลุ่มแกนนำคณะกรรมการหมู่บ้านและคณะกรรมการป่าอนุรักษ์ฯ มีบทบาทหลักรับผิดชอบในกระบวนการคิด การวางแผน แล้วจึงกระจายแผนการดำเนินการต่างๆ ในแก่ลูกบ้านต่อไป เห็นได้ชัดจาก การมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ในนามของกลุ่มแม่บ้าน ที่มีหน้าที่หลักเพียงทำอาหารต้อนรับบุคคล/คณะศึกษาดูงานจากแหล่งต่างๆ

ทั้งไทยและต่างประเทศ บทบาทในการร่วมกันวางแผนการต้อนรับ ร่วมกันวางแผนกำหนดเนื้อหาสาระในการถ่ายทอด ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ชายทั้งหมด มีเพียงแม่หญิง 1 คน ที่มีตำแหน่งเป็นสมาชิกสภาเทศบาลตำบล (สท.) ได้เข้าร่วมภาคคณะผู้ศึกษาดูงานเข้าป่าชุมชน แต่ไม่ได้ไปในบทบาทของวิทยากรหลักในการให้ความรู้ เป็นเพียงทำหน้าที่ดูแลและคอยตอบคำถามที่คณะศึกษาดูงานสนใจซักถาม เป็นต้น

4) ด้านเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ ชาวบ้านม่วงชุมส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางเกษตร ทำนา ทำสวน เป็นหลัก ส่วนอาชีพรองลงมา คือ รับจ้างทั่วไป ตามหมู่บ้านใกล้เคียงและมีบางส่วนออกไปรับจ้างทำงานยังจังหวัดต่างๆ ส่วนใหญ่จะไปด้วยกันเป็นกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อน ภายในชุมชนนอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริม คือ จับปลาในหนองและในลำน้ำอิง เก็บของจากป่าขาย เช่น เห็ด หน่อ ผักต่างๆ ที่อยู่ในป่า เช่น ผักแซ่ว ผักสีเสียด ไข่มดแดง ฯลฯ บางครอบครัวสามารถมีรายได้หลักจากการหาของป่าอีกด้วย

“...แม่เก็บหน่อตั้งแต่เป็นละอ่อน จนมีลูก ก็ยังเก็บหน่อขาย ส่งลูกเรียน
จบปริญญาตรี หน่อขึ้นดีตรงไหนรู้หมด เราหาจนทะเล(เขี้ยวชาย)...”

(นางเย็นจิต แก้วแก่น, สัมภาษณ์กลุ่ม, 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555)

จากการสังเกตของผู้วิจัย ระหว่างการสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า แม่หญิงทุกคนพยายามพูดแสดงความคิดเห็น และเล่าถึงกันและกันในความเชี่ยวชาญชำนาญในการหาของป่า เช่น ถ้าเก็บหน่อไม้ ต้องให้แม่เย็นจิต แก้วแก่น สอน ถ้าไปชะหอย ต้องยกให้พี่ชรินทร์ ศรีสม หากงู รั้วที่หา เป็นต้น ซึ่งแม่หญิงทุกคนจะรู้จักความสามารถและทักษะของกันและกันได้

5) ด้านการเมือง บ้านม่วงชุมได้แยกพื้นที่การปกครองออกมาจากบ้านดอง หมู่ 6 มาเป็นบ้านม่วงชุม หมู่ 7 เมื่อปี พ.ศ.2512 โดยมี นายเสรี ประเสริฐบุญมี เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ปัจจุบันมีพ่อหลวงคนที่ 16 คือ นายปัญญา เป้าพรหมมา

บทบาทของพ่อหลวงบ้านม่วงชุม มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน สถาบันการศึกษาต่างๆ ภายหลังจากที่ชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวเมื่อปี พ.ศ.2553 ได้ติดต่อเข้าศึกษาดูงานอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้บทบาทของพ่อหลวง

กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ส่วนใหญ่เหมือนกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่มี กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกี่ยวกับอาชีพเสริม เช่น กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มทำขนม กลุ่มหน่อไม้อัด นอกจากนี้ยังมี กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มอสม. กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มฌาปนกิจ และกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน

1.3 มิติทางวัฒนธรรม

ในมิติทางวัฒนธรรมของชาวบ้านม่วงชุม พบว่า ในรอบปีชุมชนมีการประกอบประเพณีตามพุทธศาสนา ที่ประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จะเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านจะदानข้าวใหม่ หรือถวายข้าวที่เก็บเกี่ยวมาใหม่ให้แก่บรรพบุรุษ เดือนเมษายน จะเป็นประเพณีปีใหม่เมืองหรือวันสงกรานต์ จะมีการส่งเคราะห์บ้าน สืบชะตาบ้าน รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ เดือนกรกฎาคมมีประเพณีเข้าพรรษา เดือนกันยายนมีประเพณีสลากภัต หรือกินข้าวสลาก เดือนตุลาคมมีประเพณีออกพรรษา ส่วนเดือนพฤศจิกายนเป็นประเพณียี่เป็ง และส่งน้ำพระพุทธรเจ้า

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวบ้านล้านนา (คนเมือง) ที่ได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เริ่มตั้งช่วงเดือนมิถุนายนเป็นเดือนแห่งการเลี้ยงผีเพื่อให้ผีป่า ผีน้ำและผีบรรพบุรุษดูแลปกป้องรักษาผืนป่า โดยเริ่มจากเลี้ยงดวงชาวบ้าน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ผีชาวบ้าน” เดือน 8 เหนือ ขึ้น 13 ค่ำ ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่า ผีดวงชาวบ้านเป็นผีที่ดูแลรักษาให้คนในชุมชนอยู่ดีกินดี แต่ละครัวเรือนจะนำไก่ เหล้า ดอกไม้รูปเทียนเลี้ยงผีชาวบ้านเพื่อให้ครอบครัวของตนเองเป็นสุข ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นอกจากนี้ยังมีเลี้ยงผีขุนหัวหรือผีอ่าง ที่เกิดจากความเชื่อของคนในหมู่บ้านตั้งแต่ก่อนที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณลำห้วยม่วงชุมมีผีเจ้าป่าดูแลรักษาแม่น้ำ ในทุกปีก่อนฤดูทำนา ชาวบ้านจะเลี้ยงผีเจ้าป่าด้วยเนื้อสุนัข และในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นเนื้อวัวแทนเนื่องจากสะดวกต่อการจัดหา นำมาถวายแก่ผีเจ้าป่า อีกทั้งยังมีการเลี้ยงผีปู่ย่า เหมือนกันชุมชนอื่นๆ ทางภาคเหนือ ที่จะเลี้ยงวันเดียวกันกับเลี้ยงผีชาวบ้าน ความเชื่อเรื่องผีเหล่านี้ ได้ถูกสืบทอดให้แก่คนรุ่นหลัง ได้ยึดถือปฏิบัติต่อกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีของบ้านม่วงชุม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการดูแลรักษาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์และดูแลรักษาให้ชาวบ้านทุกคนได้อยู่เย็นเป็นสุข เมื่อคนในชุมชนต้องการขอให้ผีชาวบ้านช่วยโดยมีการบนบานสานกล่าวต่อผีชาวบ้าน เพื่อให้สำเร็จดังที่ตั้งใจไว้ ซึ่งได้ผลสำเร็จจะมีการเลี้ยงแก้บนด้วยหัวหมู อาหารทั้งคาวหวาน เหล้า และดอกไม้รูปเทียน และชาวบ้านทุกคนจะมาร่วมในพิธีกรรมดังกล่าวด้วย

จากการลงพื้นที่ อย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยได้เห็นชาวบ้านม่วงชุม ได้ทำพิธีกรรมแก้บนอยู่บ่อยครั้ง และทุกคนในชุมชนได้เข้าร่วมพิธีกรรม ภายหลังจากเสร็จพิธีกรรม เจ้าภาพได้มีการแบ่งปันอาหารคาวหวานให้แก่ครัวเรือนที่มาช่วยงานอีกด้วย

1.4 มิติทางทรัพยากรธรรมชาติ

1.4.1 ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ

มีแม่น้ำอิง ยาวประมาณ 4 กม. โอบล้อมป่าหนองขอนแก่นซึ่งเป็นป่าชุ่มน้ำขนาดใหญ่ เป็นแหล่งอาหารและแหล่งวางไข่ มีพันธุ์ปลามากกว่า 99 ชนิด

ห้วยม่วงชุม เป็นห้วยที่มีต้นกำเนิดจากคอยาวมีความยาวประมาณ 7 กม. ไหลลงมาต่อเลี้ยงหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านได้ทำฝายชะลอน้ำ จำนวน 12 ฝาย เพื่อมีน้ำไว้ใช้ตลอดทั้งปี อีกทั้งเป็นแหล่งอาศัยของปลา และพืชผักที่เป็นอาหารของชุมชน

หนองน้ำที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์มี หนองไก่ให้ หนองป่าคาและหนองขอนแก่น ทั้งหมดเป็นหนองน้ำที่อยู่ในเขตป่าหนองขอนแก่น มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำอิงในฤดูฝน น้ำจากแม่น้ำโขงหนุนขึ้นมา น้ำจากแม่น้ำอิงเอ่อท่วม ทำให้ปลาสามารถขึ้นมาวางไข่ในหนองน้ำได้ มีสัตว์น้ำและสัตว์เลื้อยคลาน จำนวน 22 ชนิด

ป่าหนองขอนแก่น (ป่าชุ่มน้ำ) เป็นป่าที่อยู่ติดกับแม่น้ำอิงมีพื้นที่ประมาณ 500 ไร่ มีลักษณะแนวป่าเว้าตามสายน้ำ พบผักป่า ที่เป็นผักกินได้สามารถนำมาประกอบอาหาร มีทั้งหมด 50 ชนิด สมุนไพรมีมากถึง 74 ชนิด เห็ด 14 ชนิด แมลง 14 ชนิด ผลไม้ป่า 13 ชนิด ไม้ใช้สอย กว่า 70 ชนิด สัตว์ป่า จำนวน 16 ชนิด และนกและสัตว์ปีก มี 37 ชนิด

ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ มีลักษณะของการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน สะท้อนจากมิติทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กล่าวคือ เมื่อธรรมชาติถูกถูกล้ำมาจนเกิดความเสื่อมโทรม ประกอบกับการถูกล้างจากนายทุนภายนอกที่จะเข้ามาตัดไม้ในป่าชุมชน จึงทำให้คนในชุมชนเกิดความสำนึกและตระหนัก การเห็นประโยชน์และเห็นคุณค่าของธรรมชาติที่อยู่ในชุมชนของตนเอง นำมาสู่การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเองขึ้น ด้วยการผลักดันจากผู้นำในสมัยนั้น คือ พ่อหลวงสวย ศรีสม เป็นผู้ริเริ่มที่จะรื้อฟื้นการอนุรักษ์ดูแลป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ ประกอบการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก คือ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชน ช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุ่มน้ำ และอนุรักษ์เขตวังปลาในลุ่มน้ำอิง (สวย ศรีสม, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556)

1.4.2 พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

เดิมทรัพยากรธรรมชาติของบ้านม่วงชุมอย่างป่าหนองขอนแก่นและแม่น้ำอิง ถูกใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมาภายหลัง โดยทำการตัดไม้ เผาถ่าน แปรรูปไม้ในเขตป่าหนองขอนแก่นเพื่อการค้า ทำให้ป่าไม้ถูกโค่นเป็นจำนวน

มาก ประกอบกับมีการระเบิดปลา ซีต ปลา และใช้วนตาถี่จับปลาในแม่น้ำอิง ปลาในแม่น้ำเริ่มหายากขึ้น เพราะปลาเล็กปลาน้อยถูกจับแบบผิดวิธีและผู้นำในสมัยนั้นเริ่มมีความคิดที่จะจัดสรรที่ทำกินจากพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านเริ่มมองเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงร่วมกันทำการประชุมประชาคมชาวบ้านหาแนวทางปกป้อง ดูแลฟื้นฟูสภาพป่าขึ้นมาอีกครั้ง โดยกำหนดให้ทุกคนหยุดการตัดไม้ ทุกชนิด และหยุดการจับปลาแบบผิดวิธีอีกต่อไป

“...เมื่อก่อนบ้านเรา เผาถ่านกันหนักมาก มีเป็นหลายสิบเตา คนนี้เผาแล้วได้เงิน ก็พากันสร้างเตาเผาเพิ่ม สร้างกันอยู่ในป่าเลย เพราะมันใกล้ไม้สะดวก แล้วไม่ส่งกลิ่นมารบกวนคนในหมู่บ้าน ทำอาชีพเสริมเผาถ่านกันเกือบทุกครัวเรือนจนป่ามันเสื่อมโทรม เมื่อก่อนป่าขึ้นที่บึงมาก ตอนนั้นแต่ละบ้านก็ใช้ประโยชน์หนัก คิดว่าป่าคงไม่หมดไปง่ายๆ อย่างจับปลาในหนอง จับปลาลำน้ำอิง ให้เครื่องมือหนักๆ ทั้งนั้น จนเริ่มวิกฤติ ถึงได้หันมาว่าเราจะทำอย่างไรกันต่อไป...”

(ปัญญา เป้าพรหมมา, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม พ.ศ. 2555)

ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยและร่วมมือกันหันกลับมาอนุรักษ์ ฟื้นฟู ป่าขึ้นมาใหม่ โดยประกาศปิดป่า เมื่อ พ.ศ. 2540 และเริ่มมีการสำรวจข้อมูลป่าและแม่น้ำอิง เมื่อ พ.ศ.2543 ทำการอนุรักษ์ป่าหนองขอนแก่นที่เป็นป่าชุ่มน้ำ จำนวนพื้นที่ 500 ไร่ และกันแนวเขตแม่น้ำอิงระยะความยาว 300 เมตร (ปัจจุบันขยายเป็น 500 เมตร) สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของปลา โดยมี การไปศึกษาดูงานในท้องถิ่นต่างๆ และได้รับคำแนะนำ ช่วยกำหนดแนวทาง จากกลุ่ม เครือข่ายรักษ์น้ำโขงและลุ่มน้ำอิงตอนปลายมาโดยตลอด

“...ตอนแรกที่พี่ได้พาตัวแทนชาวบ้าน ไปดูงาน ตอนนั้นไปดูงานครั้งแรกที่ จังหวัดน่านกลุ่มฮักเมืองน่าน ไปดูเรื่องการจัดการน้ำ และป่า อยากพาเขาไปดูงานว่าจะมีแนวทางในการอนุรักษ์และฟื้นฟูในชุมชนตัวเองอย่างไร ตอนแรกพวกพี่กับชาวบ้านก็พูดคุยกันก่อน ว่าเราจะกลับมาทำงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหลังจากดูงาน ตกกลางคืนก่อน พอไปดูกลับมาก็ได้ผลเลย ตัวแทนชาวบ้าน ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ กันเลย...”

(จิระศักดิ์ อินทะยศ, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม พ.ศ. 2555)

ผลการดำเนินงานเกี่ยวกับจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บ้านม่วงชุมได้มีการดำเนินกิจกรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำอิง มีการร่วมกับองค์กรภายนอก คือ ร่วมกับโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ในการศึกษาดูงานการจัดการป่าชุ่มน้ำและการจัดทำแหล่งเรียนรู้ของชุมชน สำรวจรวบรวมพันธุ์พืชและสัตว์น้ำ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมโครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำอิงตอนปลายและชายฝั่งโขง มีการกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยจัดทำค่ายเยาวชนลุ่มน้ำอิง ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างชุมชน กับหน่วยงาน นำเด็กเยาวชนจากลุ่มน้ำอิงมาศึกษาเรียนรู้ในป่าชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม มีการประยุกต์ใช้ความเชื่อมาใช้ในการอนุรักษ์ เช่น การสืบชะตาแม่น้ำและบวชป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน และมีการร่างกฎระเบียบขึ้นมาใหม่เพื่อให้เท่าทันต่อสถานการณ์ เช่น จัดทำเขตอนุรักษ์ป่าต้นน้ำรอบอ่างม่วงชุมจำนวน 10 ไร่ เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินและรักษาป่าต้นน้ำ อีกทั้งได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกการจัดตั้งเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำอิงตอนปลาย ในการทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมกัน มีสมาชิกทั้งหมด 13 ชุมชน ในเขตอำเภอเชียงของ อำเภอขุนตาลและอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย

กฎระเบียบในการรักษาทรัพยากรป่าหนองขอนแก่น และเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

- 1) ห้ามตัดไม้ทำลายป่าในเขตอนุรักษ์ป่าหนองขอนแก่น
- 2) ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิดในเขตอนุรักษ์ป่าหนองขอนแก่น
- 3) ห้ามจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและหนองน้ำ
- 4) หากฝ่าฝืนกฎระเบียบดังกล่าวปรับไม่เกิน 5,000 บาท

จากผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บ้านม่วงชุม พบว่า ส่วนใหญ่พ่อชาจะเป็นผู้นำเสนอถ่ายทอดให้แก่คณะผู้มาศึกษาดูงานจะดูถึงวิธีการจัดการป่าของบ้านม่วงชุม ที่เป็นแนวทางการอนุรักษ์และการฟื้นฟูป่า ในส่วนที่เป็นประเด็นการใช้ประโยชน์จากป่าจะเป็นเพียงมุมมองที่ผ่าน มุมมองคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ในเรื่องของการได้ประโยชน์จากป่า ขาดการอธิบายเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตการหาอยู่หากินของคนในชุมชน สะท้อนจากที่ ลูกเมือง ศรีสม ประธานอนุรักษ์ป่าฯ เล่าว่า

“...เฮาอนุรักษ์ป่าไว้ให้ มันก็มีผัก มีปลา นกกว่าเดิม บ่ใช้มีแต่บ้านเฮาได้ใช้ประโยชน์ บ้านอื่นที่ใกล้เคียงตลอดลุ่มน้ำอิงก็ได้ใช้ประโยชน์ด้วยกัน...”

(เมือง ศรีสม, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม พ.ศ. 2555)

จากการสังเกตที่ผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในการพานักศึกษาและคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-เมดิสัน (University of Wisconsin-Madison) เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2555 มาร่วมแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของป่าชุ่มน้ำ พบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นคณะกรรมการป่าอนุรักษ์ฯที่มีส่วนร่วมในการพานักศึกษาและคณาจารย์เข้าป่า และเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการริเริ่มจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีการแบ่งเขตพื้นที่ป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย อธิบายถึงพิธีกรรม กฎระเบียบต่างๆ ที่คนในชุมชนร่วมกันคิดและพูดถึงเรื่องการเดินแนวเขตป่าต้นน้ำ และผลผลิตที่ได้จากป่าเท่านั้น

จะเห็นว่า อธิบายเพียงว่าได้อะไร จะไม่ได้มีการอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ได้เห็นภาพเหมือนเช่นกลุ่มหญิงเล่าให้ฟัง ถ้านำศักยภาพที่มีในลักษณะเฉพาะของแม่หญิงกลุ่มนี้ขึ้นมาเป็นแหล่งเรียนรู้ในการใช้ประโยชน์จากของในป่า ผ่านมุมมองอาหาร ที่เป็นงานถนัดของกลุ่มแม่หญิงทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ใน 3 องค์ประกอบ ได้แก่ การอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการฟื้นฟู อย่างชัดเจนมากขึ้น ซึ่งมีองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวทุกคน เนื่องจากการได้รับการถ่ายทอด การปลูกฝังเลี้ยงดูจากรุ่นปู่ย่าตายาย ในเรื่อง “การหาอยู่หากินที่อยู่กับป่า” อย่างที่พี่บัวจันทร์ ปานพรม พูดว่า

“...ชีวิตของเรามันก็สัมพันธ์กับป่าตั้งแต่เป็นละอ่อน เสาฐู้ได้ว่าป่ามันสำคัญกับชีวิตคนเราได้จะได้อะไร ก็เพราะเราสัมผัสกับมันทุกวัน มันหันการเปลี่ยนแปลงจากที่บ่เคยอนุรักษ์ แต่ปะเดี๋ยวนี้อ่ามันที่บ่หนัก ปลาที่บ่หนักเลยต้องยะดูแลป่าตลอด...”

(บัวจันทร์ ปานพรม, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2555)

กลุ่มผู้หญิง เหล่านี้ สามารถบอกได้ทุกอย่างว่า ผักแบบไหน ชนิดไหน ประเภทไหนกินได้กินไม่ได้ แล้วจะออกฤดูกาลไหน ฤดูไหนต้องเก็บหน่อ เก็บเห็ดมาทำกับข้าวกินในครัวเรือน

“... บ้านไหนขยันเก็บของป่าได้นักก็เอามาขาย ขายก็บ่ได้ขายไหนไกลก็ขายในหมู่บ้านเขา แล้วก็มีคนข้างนอกมาซื้อในหมู่บ้าน...”

(จันทร์เพ็ญ ไบจิ, สัมภาษณ์, 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556)

สะท้อนให้เห็นว่า แม่หญิงบ้านม่วงชุม มีความรู้ในการหาอยู่หากิน เพียงแต่ว่าไม่ได้รับการส่งเสริมบทบาทตรงนี้ให้แสดงออก เป็นภาพให้มานำเสนอให้ควบคู่กับการอนุรักษ์ป่าฯ ร่วมกับพ่อชาย จากการที่ได้ช่วยพูดคุย ในกลุ่มผู้หญิง ยังเข้าใจว่า

“งานออกหน้าต้องให้หมู่พ่อชายเป็นคนยะ เขาเป็นแม่หญิงก็เยอยู่ข้าง
หลัง แต่ก็ทำงานทุกอย่างเหมือนกัน ช่วยกัน ต่างกันก็ตรงออกหน้า
นี่แหละ”

(เย็น อุ๋นใบ, สัมภาษณ์, 6 มกราคม พ.ศ. 2556)

จากการศึกษาบริบทกลุ่มสตรีและบริบทชุมชนของบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอ
เชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับภาวะวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการ
เรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กับ 2 พื้นที่ศึกษา ในบทที่ 4
ได้แก่ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และกลุ่มสตรีสมาคมค
ทาม เชียงรายไฮสไลด์ ตำบลหนองแคว อำเภอรายไฮสไลด์ จังหวัดศรีสะเกษ ทั้ง 3 พื้นที่ศึกษา มีความ
แตกต่างในประเด็น ดังต่อไปนี้

1) กระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วม พบว่า ทั้งกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาวและสมาคม
ทาม ให้ความสำคัญในการพัฒนาคนในชุมชน/สมาคม ให้มีความเสียสละที่จะทำงานเพื่อส่วนร่วม
เน้นพลังจิตใจในเรื่องจิตสาธารณะ เห็นความสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดพลัง
ดังกล่าว ด้วยวิธีการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชน เรื่องราวการต่อสู้ที่ยากลำบากในการ
ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การสอดแทรกเนื้อหาและการเชื่อมประสานของผู้นำทั้งที่เป็น
ผู้นำทางการและผู้นำตามธรรมชาติเชื่อมโยงการปลูกฝังการมีจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นกับลูกหลาน
ในชุมชน ในขณะที่กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ยังไม่ได้มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมในการเข้ามามี
ส่วนร่วมในการคิด วางแผน ตัดสินใจร่วมในกระบวนการงานพัฒนาชุมชนและกิจกรรมต่างๆ อีกทั้ง
ทั้งการขาดโอกาสที่จะเข้าร่วมและยังไม่รู้ถึงศักยภาพของตนเองและไม่เกิดความเชื่อมั่นในสิ่งที่
ตนเองคิด และสิ่งที่ตนเองทำว่าสามารถทำได้และมีประโยชน์ต่อส่วนรวม จากการสังเกตของผู้วิจัย
ที่ลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พบว่า ทักษะของกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ยังไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเห็น
ของตนเอง กลัวผิด หลายครั้ง

2) คุณลักษณะของผู้นำและการสร้างผู้นำ คุณลักษณะของผู้นำของทั้ง 2 พื้นที่ (ทุ่ง
ยาวและสมาคมคทาม) มีลักษณะที่เน้นเปิดโอกาสและเข้าใจถึงศักยภาพของกลุ่มสตรี และเชื่อมั่น
ถึงการพัฒนาศักยภาพของคนชุมชนได้ โดยลักษณะของผู้นำ ที่จะต้องเป็นผู้เปิดกว้างยอมรับฟัง
ความคิดเห็นของผู้อื่นๆ อีกทั้งต้องรู้จักการเปิดโอกาสและการส่งเสริมสนับสนุนพัฒนาคนในกลุ่ม/
สมาคม ให้เป็นผู้นำต่อไปได้ ซึ่งบ้านม่วงชุม มีผู้นำที่ยังไม่โดดเด่นในลักษณะเช่นนี้ ในส่วนของ
การสร้างผู้นำ พบว่า บ้านทุ่งยาวเน้นการสร้างผู้นำ ด้วยการฝึกฝนให้รับผิดชอบ พยายามกระตุ้น

ให้แสดงความคิดเห็นเสริมแรงให้เกิดความมั่นใจที่จะกล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็น ให้กำลังใจระหว่างกัน รวมไปถึงการส่งเป็นตัวแทนเข้าร่วมประชุมภายนอกชุมชนให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ส่วนสมาคมคนทาม จะมีวิธีการสร้างผู้นำคล้ายกับบ้านทุ่งยาว แต่จะเน้นหนักไปที่การประชุมที่เป็นทางการ “วงประชุมพ่อครัวใหญ่” ให้แสดงความคิดเห็น เน้นการปฏิบัติ และต้องมีความกระตือรือร้นที่จะทำความเข้าใจในข้อมูลที่เกี่ยวข้องการต่อสู้ การเรียกร้อง และงานขับเคลื่อนงานพัฒนาของสมาคมอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ยังไม่ได้มีโอกาสในการเข้าถึงพื้นที่ของการแสดงความคิดเห็นในพื้นที่สาธารณะในชุมชน และยังขาดการทบทวนศักยภาพของตนเองที่มีอยู่ด้วย จึงทำให้เป็นจุดเริ่มต้นที่จะต้องทำให้กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุมเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องรู้จักตนเองก่อนที่จะเสริมสร้างพลังอื่นๆ ต่อไป

3) การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่คนในชุมชน/กลุ่ม เป็นสิ่งที่บ้านม่วงชุมยังมีไม่ชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับ 2 พื้นที่ (บ้านทุ่งยาวและสมาคมคนทาม) กล่าวคือ มีลักษณะการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน จนทำให้ไม่ได้พัฒนากระบวนการความคิดและพัฒนาคนในชุมชนไปพร้อมๆ กับการเติบโตของชื่อเสียงของชุมชนในการเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีเพียงกลุ่มคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ที่ได้ถ่ายทอดและทบทวนความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงในการดูแลรักษาป่า ส่วนใหญ่จะถ่ายทอดในมุมมองของการกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชน ความเป็นมาพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเรื่องการหาอยู่หากินของคนในชุมชนที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ผ่านมุมมองของผู้ชาย ที่เป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ เท่านั้น

4) ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ด้วยลักษณะบริบทและวัฒนธรรมระหว่างบ้านม่วงชุมและบ้านทุ่งยาว มีลักษณะสังคมและวัฒนธรรมทางภาคเหนือ การมีความเชื่อ รวมไปถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงค่อนข้างโดดเด่น ที่สำคัญต้นทุนในเรื่องฐานทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของคนทั้ง 2 ชุมชน เป็นฐานการเรียนรู้ที่จะพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เกิดพลังในการพัฒนาตนเองและชุมชนต่อไป

5) ลักษณะการรวมกลุ่ม ซึ่งทั้ง 3 พื้นที่ศึกษา มีการรวมกลุ่มเกิดขึ้นในการทำกิจกรรมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่มีที่มาและความเข้มข้นของระดับการรวมกลุ่มแตกต่างจาก 2 พื้นที่ (บ้านทุ่งยาวและสมาคมคนทาม) กล่าวคือ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ ของทั้ง 2 พื้นที่ เป็นการต่อสู้ที่ยาวนานและนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละครั้งที่เกิดเหตุการณ์สำคัญๆ คนในชุมชน ความผูกพันและความสำนึกทรัพยากรธรรมชาติของ

ชุมชนได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จึงทำให้ความเข้มข้นของเนื้อหาและองค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ให้แก่คนรุ่นหลัง จึงมากกว่าบ้านม่วงชุม

6) แนวคิดและกระบวนการขององค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization: NGOs) มีผลอย่างมากต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน/กลุ่ม จะเห็นได้ว่ากลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชนของบ้านทุ่งยาว และสมาคมคนทาม มีลักษณะที่คล้ายกัน คือ เน้นกระบวนการเรียนรู้ของการได้เนื้อหาสาระ ให้ความสำคัญที่กระบวนการในการขับเคลื่อนเน้นการพัฒนากระบวนการคิด และกระบวนการพัฒนาศักยภาพที่มีอยู่ในระดับบุคคล ระดับกลุ่มและชุมชน ในขณะที่ นักพัฒนาองค์กรเอกชนของบ้านม่วงชุม จะมุ่งเน้นในการทำกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม และงานรณรงค์ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

7) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง พื้นที่ศึกษา 2 พื้นที่ที่มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังที่ชัดเจนในขั้นตอนของการทบทวนตัวเอง รวมไปถึงการร่วมกันสรุปบทเรียนในการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง ที่สำคัญเน้นการถ่ายทอดองค์ความรู้ภายหลังจากที่ได้นำประสบการณ์และองค์ความรู้

8) การใช้ข้อมูลชุมชนเป็นฐานในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ทั้ง 3 พื้นที่ มีการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ได้นำเทคนิควิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยคนในชุมชนศึกษาข้อมูลชุมชนและมูลค่าผลผลิตจากป่าชุมชน ซึ่ง 2 พื้นที่ศึกษา (ทุ่งยาว และสมาคมคนทาม) ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการนำข้อมูลที่ได้นำมาปรับประยุกต์ใช้และเป็นเครื่องในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน/สมาคมต่อไป ในขณะที่บ้านม่วงชุมมีการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล แต่ขาดการนำข้อมูลที่ได้นำมาเชื่อมโยงกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในมิติการอนุรักษ์

ตอนที่ 2 ผลการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินการลงพื้นที่ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ.2554 – เดือนกุมภาพันธ์ 2556 โดยได้เริ่มต้นตั้งแต่การสำรวจชุมชนเพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับทำวิจัย ในเบื้องต้นได้พิจารณาการเลือกพื้นที่ตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ในบทที่ 3 ซึ่งการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้สังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีจาก 2 พื้นที่ศึกษา ได้แก่ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน และกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ โดยนำจุดเด่นของทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา ที่เห็นว่าเหมาะสมกับบริบทกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม

เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง นั่นคือ “พลังความคิด” เป็นหลัก เพราะพลังความคิดจะนำมาสู่การเกิดพลังต่างๆ ตามมา ไม่ว่าจะเป็นพลังกลุ่ม พลังเครือข่าย พลังปฏิบัติ ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยพลังความคิดเป็นพื้นฐานสำคัญ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเน้นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดกระบวนการคิด ไม่ว่าจะเป็นการจัดกลุ่มพูดคุย สอบถามความคิดเห็น การจัดสนทนากลุ่มแบบเป็นทางการ การออกไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากพื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน นั่นคือ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยกลุ่มสตรีและผู้วิจัยได้ร่วมกันกำหนดหัวข้อการไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในประเด็น “พลังแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป หลังจากนั้นได้กลับมาทบทวนวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์ชุมชนของตนเอง รวมไปถึงการหาแนวทางการพัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยมีรายละเอียด ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 4 ระยะ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร, 2545: 81) เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการ กิจกรรม วิธีการ และผลที่เกิดขึ้น ดังนี้

ระยะที่ 1 กระบวนการค้นหาพื้นที่และสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน หรือระยะก่อนทำวิจัย (Pre-research Phase)

ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 สำรวจและศึกษาพื้นที่ศึกษาเบื้องต้น และช่วงที่ 2 ทำความรู้จักและเรียนรู้ชุมชน (เพื่อหาผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาพื้นที่ที่จะทำ และศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนเบื้องต้นและสร้างความสัมพันธ์) ชาวบ้านและนักพัฒนาเห็นด้วยและให้ความร่วมมือ ในระยะที่ 1 ผู้วิจัยเริ่มดำเนินการ ตั้งแต่เดือน กรกฎาคม 2554

ช่วงที่ 1 สำรวจและศึกษาพื้นที่เบื้องต้น ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านกบกก หมู่ที่ 5 ตำบลหนองจิว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ได้ไปสำรวจพื้นที่ พร้อมทั้งได้ปรึกษารื้อหรือกับนักพัฒนาในพื้นที่ และเข้าไปพูดคุยทำความเข้าใจกับผู้นำในชุมชน พบว่า เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มของแม่หญิงเพื่อจัดทำเป็นกลุ่มทอผ้าฝ้ายปลอดสารพิษ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กับ คุณวารุณี พลุศิลป์ ผู้จัดการด้านตลาดให้กับกลุ่มฯ พบว่า กลุ่มทอผ้าฝ้ายฯเกิดจากความคิดริเริ่มที่จะอนุรักษ์พันธุ์ฝ้ายและกระบวนการผลิตแบบพื้นบ้านไว้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 ซึ่งเป็นผลจากเจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ป่าภูหลวง ที่มีเป้าหมายให้คนในชุมชนจะมีรายได้ และไม่บุกรุกป่า และจากการศึกษาข้อมูลเมื่อรู้ว่าบ้านกบกกเคยปลูกฝ้ายมาก่อน ก็พากันแม่บ้านไปดูงานที่กลุ่มทอผ้าย้อมสีคราม จังหวัดสกลนคร มีดำเนินงานของกลุ่มคล้ายสหกรณ์ ให้สมาชิก แต่ละคนทำการปลูกฝ้ายด้วยตนเอง กลุ่มรับซื้อตั้งแต่ดอกฝ้าย เส้นฝ้าย และผ้าผืนต่างๆ มีเป้าหมายส่งเสริมการ

ปลอดภัยเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกอนุรักษ์ธรรมชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาพื้นบ้าน ไม่ให้สูญหายไป เป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน

จากข้อมูลพื้นที่ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า พื้นที่ชุมชนดังกล่าวไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในบทที่ 3 เนื่องจากว่ากลุ่มแม่หญิงบ้านกบก เป็นกรรวมกลุ่มเพื่อทำอาชีพ โดยนำประเด็นเรื่องการรื้อฟื้นการอนุรักษ์การปลูกฝ้ายปลอดภัย มาช่วยในการสร้างรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน ไม่ได้มีการดำเนินการเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ที่สำคัญลักษณะของกลุ่มที่เป็นเชิงพาณิชย์ประกอบกับเงื่อนไขของเวลาที่จำกัดของกลุ่มแม่หญิง ทำให้การให้ความร่วมมือในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นไปได้ยาก

2) ชุมชนบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เป็นพื้นที่ 2 ที่ผู้วิจัยได้รับคำแนะนำจากนักพัฒนาองค์กรเอกชน เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา ให้ลองสำรวจพื้นที่บ้านม่วงชุม ถึงความเป็นไปได้ของการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า บริบทชุมชนมีประเด็นที่ชาวบ้านทั้งชุมชนสนใจเรื่องจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้ง เป็นชุมชนที่ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทชุมชน ครั้งที่ 12 เมื่อปี พ.ศ.2553 และหลังจากได้พูดคุยกับ พ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) และกลุ่มแกนนำคณะกรรมการป่าอนุรักษ์บ้านม่วงชุม ถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาและรายละเอียดของกระบวนการที่จะวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ร่วมกับกับกลุ่มแม่หญิง ซึ่งพบว่า ชาวบ้านทั้งในส่วนของผู้นำชุมชนและกลุ่มแม่หญิง ยินดีเข้าร่วมกระบวนการ โดยให้เหตุผลว่า ตลอดระยะเวลาที่ได้เริ่มมีการอนุรักษ์ป่ามาร่วม 10 ปี ประเด็นการพัฒนาด้านอนุรักษ์ ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของกลุ่มพ่อชายในการขับเคลื่อน และมีกลุ่มแม่หญิงในชุมชนเป็นฝ่ายสนับสนุนในเรื่องของการจัดเตรียมอาหาร และคอยต้อนรับคณะต่างๆ ที่เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ยังไม่ได้มีโอกาสเปิดพื้นที่ให้กลุ่มแม่หญิงได้เข้ามาร่วมในการแลกเปลี่ยน จึงทำให้ทั้งในส่วนของผู้นำ คณะกรรมการป่าฯ และกลุ่มแม่หญิง ให้ความสนใจและพร้อมที่จะเข้าร่วมกระบวนการ ประกอบกับผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์นักพัฒนาในพื้นที่ ถึงทิศทางที่ต่อของงานพัฒนาด้านการอนุรักษ์ว่าจะไปอย่างไร และตั้งแต่ชุมชนได้รับรางวัล ทำให้ประเด็นการพัฒนาคนในชุมชนในด้านการอนุรักษ์ได้หายไป เพราะต้องคอยต้อนรับและเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชน/กลุ่ม/เครือข่ายอื่นๆ ที่สนใจ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ศึกษา กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม เป็นพื้นที่สำหรับดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และนำมาสู่การเรียนรู้คนในชุมชนและทำความเข้าใจกลุ่มเป้าหมายมากยิ่งขึ้นด้วยการลงพื้นที่ศึกษาโดยตลอดอย่างต่อเนื่อง

ช่วงที่ 2 ทำความรู้จักและเรียนรู้ชุมชน ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้แนะนำตัวรู้จักกับผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน แกนนำในกลุ่มต่างๆ และแกนนำกลุ่มผู้หญิง ได้สร้างความสัมพันธ์ทำความรู้จักให้มากขึ้น ด้วยการไปร่วมกิจกรรมงานบุญประเพณีต่างๆ เช่น งานบวช ป่า พิธีสืบชะตาแม่น้ำอิง บวชเขตวังสวงป่า งานสงฆ์น้ำพระธาตุของตำบล เป็นต้น ซึ่งบ้านม่วงชุมที่มีการจัดกิจกรรมเช่นนี้เป็นประจำทุกปี พร้อมทั้ง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลเอกสารควบคู่ในการทำความเข้าใจบริบทชุมชน รวมถึงการได้ไปพูดคุยสร้างความเป็นกันเองในบ้านของสมาชิกกลุ่มแม่หญิง เพื่อสร้างความคุ้นเคยและสังเกตลักษณะนิสัยใจคอและความสนใจของกลุ่มแม่หญิงไปในตัวอีกด้วย ในช่วงนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการลงพื้นที่เป็นระยะๆ เป็นเพียงการสร้างความสัมพันธ์และทำความรู้จักกับกลุ่มเป้าหมายและแกนนำกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายถึงเป้าหมายและสิ่งที่ทุกฝ่าย ได้แก่ ชุมชน กลุ่มแม่หญิง นักพัฒนาท้องถิ่น และนักวิจัย สิ่งที่ได้จะเป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ภายในของกลุ่มแม่หญิงในการดึงศักยภาพที่มีอยู่ภายในให้ถูกนำมาใช้

“...ถ้าจะขับเคลื่อนงานพัฒนาร่วมกับงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
ไม่ให้มันตัน บ้านม่วงชุมมีศักยภาพหลายอย่าง แต่เรื่องแม่หญิงยังไม่มี
หน่วยงานไหนหรือที่ไหนดึงพลังความสามารถของแม่หญิงขึ้นมา...”
(จิระศักดิ์ อินทะยศ, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2556)

ระยะที่ 2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA)

ภายหลังจากการถอดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจาก 2 กรณีศึกษา 1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และ 2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามิไศล จังหวัด ศรีสะเกษ

บทบาทของผู้วิจัย ทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้น สนับสนุนและประสาน (Facilitator) ให้เกิดความร่วมมือ เพื่อให้กลุ่มแม่หญิงเกิดกระบวนการเรียนรู้ ในการร่วมคิดและวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตนเองว่าเป็นอย่างไร ตนเองสัมพันธ์อย่างไรกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยเริ่มจาก การพูดคุยแบบกลุ่มไม่เป็นทางการ เพื่อเป็นการรื้อฟื้นความสัมพันธ์และร่วมกันวิเคราะห์ตนเอง

กระบวนการนี้ มีวัตถุประสงค์ได้เน้นให้กลุ่มแม่หญิงเกิดกระบวนการคิด จากการตั้งคำถามของผู้วิจัย ช่วยกระตุ้นให้เกิดการคิดเพื่อทบทวนตนเองถึงที่ผ่านมาว่าเป็นอย่างไร ซึ่ง

วิธีการเรียนรู้นี้ได้จากพื้นที่บ้านทุ่งยาวและสมาคมคนทาม ที่ให้ความสำคัญในการตั้งคำถามกันเอง ภายในกลุ่ม เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ช่วยฝึกกระบวนการคิดอย่างมีเหตุและมีผลรวมกัน

ในขณะนี้ ผู้วิจัยใช้เวลาในการทำกระบวนการ 2 ครั้ง ในการสนทนากลุ่มแบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มแม่หญิง และอีก 1 ครั้ง สนทนากลุ่มแบบเป็นทางการร่วมกับกลุ่มแม่หญิง และคณะกรรมการป่า และนักพัฒนาในท้องถิ่นจาก เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม กลุ่มน้ำโจง-ล้านนา

ใน 2 ครั้งแรก เป็นการร่วมกับแม่หญิงบ้านม่วงชุมในการวิเคราะห์ตนเองและวิเคราะห์ชุมชนของตนเองว่าเป็นอย่างไร พบว่า กลุ่มแม่หญิง ได้สะท้อนความคิดถึง บทบาทที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน

ส่วนที่ 1 เกี่ยวกับบทบาทตนเองที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ระยะเวลา 2 ครั้ง เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว พบว่า แม่หญิง สะท้อนการทำหน้าที่ดูแลสมาชิกในครอบครัวด้านอาหารการกิน เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และช่วยพ่อขายหารายได้เสริมจากการเข้าไปเก็บของหาอาหารจากธรรมชาติในป่า เช่น เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ แมลงต่างๆ ไข่มดแดง เก็บผัก และปาริมน้ำ หาลา หากุ้ง หาทอยในหนองน้ำ และแม่น้ำอิง ในขณะที่ผู้ชายจะมีหน้าที่หาไม้ฟืน ไม้ใช้สอย และเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ป่าชุมชน ในขณะที่บางครอบครัว แม่หญิงทำหน้าที่ทั้งหมดส่วนมากจะเป็นลักษณะของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่เน้นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

“...แม่หญิงบ้านเก็บหน่อ หาเห็ด หาลาได้ทุกคน แต่และคนก็จะถนัด
ไม่เหมือนกัน บางคนถนัดเก็บหน่อ ก็เก็บไป ส่งลูกเรียนจบปริญญาตรีก็มีนา
ไม่ธรรมดา คนไหนขยันก็ได้เงินเป็นกอบเป็นกำ...”
(เมื่อด เชื้อสอาด, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม พ.ศ. 2555)

ส่วนที่ 2 เกี่ยวกับบทบาทตนเองในการมีส่วนร่วมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน พบว่า ทั้งแม่หญิงและพ่อชายได้มีบทบาทเป็นทั้งผู้อนุรักษ์ฟื้นฟู และเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน แต่บทบาทความสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องป่า เรื่องฝายชุมชน ส่วนใหญ่แม่หญิงจะเป็นเพียงฝ่ายสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในกิจกรรมต่างๆ หรืออยู่เบื้องหลัง

“...ส่วนใหญ่แม่หญิงบ้านเฮา ก็ช่วยป้อชายยะการยะงาน บ่ค่อยได้ออกหน้า เป็นบ่เคยเชิญให้ไปอู้ยังเกี่ยวกับป่า จะมีเพียงพีจันทร์ อติศประธานแม่บ้าน ได้ไปเข้าป่าพาคคนไปแอ่วไปคูป่าบ้านเฮาเด้านั้น แต่ว่าเฮานี้ถ้าจะอู้ก็จะอู้ได้หนา ก็เฮายะเองกับมือ แต่ที่ได้ยะก็จะเป็นคนฮับแขก ยะกับข้าวเลี้ยงเป็น...”
(เย็นจิตร แก้วแก่น, สัมภาษณ์กลุ่ม, 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555)

หลังจากให้กลุ่มแม่หญิงได้วิเคราะห์ถึงสถานการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และบทบาทตนเองที่มีส่วนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ได้นำมาสู่การสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการอีกครั้ง เพื่อค้นหาวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการมีส่วนร่วมที่ทำหน้าที่ “เพียงต้อนรับ เก็บกวาดและทำกับข้าว” พบว่า สิ่งที่สะท้อนออกมาจากความคิดกลุ่มแม่หญิงคือ

1) การไม่แสดงตัวของกลุ่มแม่หญิงที่อยากจะมีส่วนร่วมจริงจังกในการเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในประเด็นการใช้ประโยชน์ซึ่งกลุ่มแม่หญิงจะพูดได้คืบเนื่องจาก สิ่งที่จะถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตตั้งแต่วัยเด็ก

“...งานออกหน้าต้องให้หมูป้อชายเป็นคนยะ เฮาเป็นผู้หญิงก็ยะอยู่ข้างหลัง แต่ก็ทำงานทุกอย่างเหมือนกัน ช่วยกัน ต่างกันก็ตรงออกหน้านี้แหละ...”

(เมียด เชื้อสอาด, สัมภาษณ์กลุ่ม, 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555)

2) แม่หญิงไม่กล้าและไม่มั่นใจในสิ่งที่ตนเองรู้และเข้าใจ ว่าสิ่งที่ตนเองรู้นั้นสามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นๆ ได้ แต่สามารถพูดในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ การพูดคุยในวงสนทนาของกลุ่มแม่หญิงที่ใช้ภาษาท้องถิ่น (ภาษาเหนือ) จะทำให้เกิดความกล้าที่จะพูดมากกว่าที่จะต้องใช้คำพูดที่เป็นภาษาราชการ (ภาษาภาคกลาง)

“...เฮาก็อู้ว่าจะอู้ยัง แต่เวลาไปอู้บนเวที่ มันก็บ่กล้า เวลาฟังป้อชายเป็นอู้ เป็นอู้คิดบ่ใช่ แต่ก็บ่กล้าอู้ กลัวว่าเป็นจะว่าเอาว่าอู้แทรก บางที่มีงานมีการ เป็นอู้กลางมาเฮาก็บ่กล้าอู้กับเป็น...”

(พัชรี ศรีคำ, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556)

3) คณะกรรมการป่าฯ ส่วนใหญ่ทั้ง 20 คน เป็นพ่อชาย ไม่ได้ให้ความสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มแม่หญิงได้ร่วมถ่ายทอดและเน้นความสะดวกในการติดต่อประสานงานเฉพาะในกลุ่มคณะกรรมการป่าฯกันเองเท่านั้น แต่จะประสานงานกลุ่มแม่หญิงให้ไปช่วยนั้น เพียงการแจ้งว่ามีคณะใดบ้างที่จะมาศึกษาดูงานในพื้นที่ป่าของชุมชนให้จัดเตรียมอาหารต้อนรับทำกับข้าว ส่วนเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ไม่ได้มีการกล่าวถึงให้มีส่วนร่วม

“...ไม่เรียกก็ไม่ใช้อะไร ก็เห็นแม่หญิงเป็นยะงานบ้านงานเรือน กลัวติดงานติดการ บางทีชวนแล้วก็ติดธุระ บ่มา บางทีคณะที่มาดูงานก็มาแบบด่วนๆ ตั้งตัวไม่คิด แจ้งล่วงหน้าแค่ วัน 2 วัน เตรียมอะไรก็ไม่ทัน บางรายการที่วีมาถ่าย สารคดีก็มากันแบบรีบๆ ครั้นเราจะเตรียมคนก็ไม่พร้อม เลยเอาสะดวกเอาเร็วกว่า...”

(เมือง ศรีสม, สัมภาษณ์กลุ่ม, 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555)

สำหรับกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ในครั้งที่ 3 ผู้วิจัยได้ร่วมกลุ่มแม่หญิง คณะกรรมการอนุรักษ์ฯ และนักพัฒนาท้องถิ่น รวมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กลุ่มแม่หญิง เพื่อเป็นการรื้อฟื้นทบทวนการดำเนินการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตนเองในรอบ 10 ปี ว่าเป็นอย่างไรบ้าง ผลของการสรุปพบว่า กิจกรรมต่างๆ ตลอด 10 ปีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ทุกคนให้ความร่วมแรงร่วมใจมีส่วนร่วมทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้น แต่ขาดในการพัฒนาศักยภาพด้านความรู้ ความสามารถของคนในชุมชนให้พัฒนาประเด็นการจัดการทรัพยากรของชุมชน หลังจากได้เป็นที่ยอมรับในการเป็นแหล่งเรียนรู้ และบทบาทส่วนใหญ่เป็นภาระหนักอยู่กับคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ เป็นส่วนใหญ่ไม่ได้มีการถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนได้มาร่วมแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน อีกทั้งบทบาทแม่หญิงแทบจะไม่มีบทบาทในการนำศักยภาพด้านความรู้ต่างๆ มาใช้ร่วมการถ่ายทอด

นำมาสู่การตั้งคำถาม เกี่ยวกับการวิเคราะห์ทางแก๊จะเป็นอย่างไร ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่าง กรณีศึกษา 2 พื้นที่ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาศักยภาพกลุ่มอย่างไรบ้าง โดยสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญในการเสริมสร้างพลังของกลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว คือ การให้รู้จักวิเคราะห์ตนเองและค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองเพื่อนำมาพัฒนากลุ่ม และชุมชนต่อไป ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในเครือข่าย ตั้งแต่เรียนรู้ร่วมในปัญหา ผลกระทบที่

เกิดขึ้น และการร่วมกันหาทางออกรวมกันทั้งเครือข่าย ซึ่งในความแตกต่างของทั้ง 2 พื้นที่นี้ จึงเป็นเหมือนแนวทางให้แก่กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมที่จะกำหนดทางเลือกในการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น

หลังจากที่ได้ข้อสรุปร่วมกันที่จะพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวิธีการ ชุมความรู้ในมุมมองแม่หญิงเพื่อที่จะนำเสนอ เป็นการสร้างพื้นที่ให้กับตนเองพร้อมกับการได้รับโอกาสพื้นที่แสดงความรู้และความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีและไปศึกษาดูงาน เพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มแม่หญิงได้รู้ถึงบทบาทของตนเองในการเป็นแบบอย่าง จากการสะท้อนข้อมูลของผู้วิจัยที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั้ง 2 พื้นที่ (ชุมชนบ้านทุ่งยาวและสมาคมคนทามเขื่อนราษีไศล)

จากการสะท้อนความคิดผ่านการสัมภาษณ์กลุ่ม และการจัดสนทนากลุ่มย่อย(Focus Group Discussion) ซึ่งมีกลุ่มร่วมแลกเปลี่ยนในการวิเคราะห์ภาพรวมของชุมชน ได้แก่ กลุ่มแม่หญิง คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าและผู้วิจัย ทำให้เกิดกระบวนการคิดถึงความเป็นไปได้ในการค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในกลุ่มแม่หญิงว่ามีอะไรบ้าง

จากการสังเกต พบว่า กลุ่มแม่หญิงให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ทางเลือกในการพัฒนาศักยภาพของตนเองจากสิ่งที่เห็นในชีวิตประจำวัน คือ “การไปศึกษาดูงาน” เนื่องจากมีคณะผู้ศึกษาดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศเข้ามาศึกษาดูงานบ้านม่วงชุมเกี่ยวกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องป่า เรื่องการจัดการน้ำ และวิถีชีวิตของผู้คนที่ผูกพันกับป่า คิดย้อนกลับถึงทางออกในการพัฒนาตนเองว่าควรที่จะไปศึกษาเรียนรู้จากพื้นที่อื่นๆ ที่มีลักษณะการจัดการที่ใกล้เคียงกัน จึงน่าจะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และรู้จักและเข้าใจในการพัฒนาศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น และวิธีการเรียนรู้และรู้จักเองมากยิ่งขึ้นด้วยการไปดูแบบอย่างเพื่อเป็นแนวทางในการปรับประยุกต์ใช้ในกลุ่มและในชุมชนของตนเองต่อไปได้อีกด้วย

ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพความรู้และความสามารถของคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแม่หญิงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องร่วมแรงร่วมใจหาทางแก้ไข ในขั้นต้นจึงต้องค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในตนเอง ผ่านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติของชุมชน จึงทำให้เป็นที่มาของการเลือกพื้นที่ศึกษาดูงาน

ระยะที่ 3 การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action: PPA)

ในระยะที่ 3 นี้ ผู้วิจัยได้รวมกลุ่มเพื่อสนทนากลุ่มย่อยในกลุ่มแม่หญิง ภายหลังจากที่เลือกแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยเลือกวิธีการศึกษาดูงานในพื้นที่บ้านทุ่งยาว

ซึ่งกลุ่มแม่หญิงได้เลือกพื้นที่ในการศึกษาคูงานว่า เป็นพื้นที่บ้านทุ่งยาว เพราะเป็นพื้นที่ที่สามารถเดินทางไปได้สะดวกถึงแม้จะต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทาง แต่น้อยครั้งที่กลุ่มแม่หญิงจะได้มีโอกาสได้ไปศึกษาเรียนรู้ในพื้นที่อื่นๆ ส่วนใหญ่แม่หญิงที่ได้ออกนอกพื้นที่เพื่อไปศึกษาคูงานในพื้นที่อื่นๆ นั้นจะเป็นกลุ่ม อสม. และ สมาชิกสภาเทศบาลตำบล (สท.) ที่บ้านม่วงชุมมี แม่หญิง 1 คนได้รับการคัดเลือก ซึ่งเคยเป็นอดีตประธานกลุ่มแม่บ้าน ส่วนแม่หญิงคนอื่นๆ จึงไม่ได้มีโอกาสไปเรียนรู้ชุมชนภายนอก ประกอบกับ คณะกรรมการป่าที่บ้านม่วงชุม เคยศึกษาคูงานเกี่ยวกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่บ้านทุ่งยาว เป็นลักษณะของการดูภาพรวมในการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นอย่างไร

ดังนั้น จึงทำให้กลุ่มแม่หญิง ตัวแทนคณะกรรมการป่า ร่วมกับนักพัฒนาในท้องถิ่น และผู้วิจัย ได้ร่วมกันวางแผนถึงประเด็นที่ไปศึกษาเรียนรู้จากกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว โดยมีประเด็นสำคัญ คือ “พลังแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” และประเด็นอื่นๆ ที่กลุ่มแม่หญิงสนใจ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และจัดที่พักในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งกำลังเป็นกระแสจากสถาบันการศึกษาทางภาคเหนือได้ติดต่อชุมชนเพื่อเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวกำลังเข้ามาในพื้นที่

ระยะที่ 4 การปฏิบัติและการถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Evolution: PAE)

ในระยะนี้เป็นช่วงการลงมือปฏิบัติ ภายหลังจากที่มีสรุปการวิเคราะห์ปัญหา ร่วมกัน ได้รู้จักตัวเองมากยิ่งขึ้น ถึงการเสริมศักยภาพในด้านความคิดและความรู้ที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายให้เป็นระบบ ให้ถูกกลับมาทบทวนอีกครั้ง จากการนำแผนที่วางไว้นำมาสู่การ

เป้าหมายของการปฏิบัตินี้ ผู้วิจัยได้พยายามเน้นการเพิ่มขีดความสามารถของกลุ่มแม่หญิงในการคิด ไปจนถึงการทำอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อให้แต่ละฝ่ายได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นอย่างไร สำคัญของการได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ไม่ใช่เพียงการได้ความรู้สำหรับนำมาพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น คือได้เรียนรู้แบบอย่างของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับพ่อชาย และรูปแบบการบริหารจัดการ และรูปแบบการเรียนรู้ในการทำงาน กิจกรรมและการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยหัวใจสำคัญอยู่ที่การได้ไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของกลุ่มแม่หญิงด้วยกัน

ภายหลังจากที่ได้มีการปฏิบัติตามแผน ศึกษาคูงานที่ชุมชนบ้านทุ่งยาว กลุ่มแม่หญิง นักพัฒนาส่วนท้องถิ่น และผู้วิจัย ได้ร่วมกันสรุปบทเรียนที่ได้จากการศึกษาคูงาน ผ่านการสะท้อน

ความคิด 4 หัวข้อ ดังนี้ 1) เราได้อะไรจากการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน 2) ทูทางสังคมของเรามีอะไรบ้าง 3) เราอยากทำอะไรบ้างหลังจากศึกษาดูงาน และเราจะต้องเพิ่มเติมศักยภาพอะไรบ้าง เพื่อให้สอดคล้องในสิ่งที่อยากทำ

การสรุปถอดประสบการณ์ของกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมที่ได้สะท้อนจาก 4 หัวข้อข้างต้น มีดังนี้

1) สิ่งที่ได้จากการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน

- ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการป่าของชุมชนอื่น และการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่ชุมชนอื่นๆ อย่างยั่งยืนไม่กระทบต่อวิถีชีวิต

- มุมมองในการบริหารจัดการภายในกลุ่มแม่หญิงในการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดเวรเป็นหมวดหมู่รับผิดชอบหน้าที่ในการต้อนรับคณะผู้ศึกษาดูงานที่อย่างต่อเนื่อง จัดเป็นหมวดหมู่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกัน และการจัดการอาหารพื้นบ้าน ซึ่งเป็นอาหารที่ตนเองถนัด ไว้สำหรับต้อนรับ โดยอุดหนุนวัตถุดิบภายในชุมชน นอกจากสะดวกและความชำนาญในการทำแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตกับผลผลิตจากธรรมชาติ แสดงออกถึงเอกลักษณ์ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งสามารถอธิบายถึงความมั่นคงทางอาหารผ่านสำหรับอาหารที่ต้อนรับ ได้อีกด้วย

- ศักยภาพแม่หญิงในฐานะ “ผู้ถ่ายทอด” องค์ความรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ต่อผู้ของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า การสร้างการยอมรับในศักยภาพของแม่หญิงผ่านกระบวนการวิจัยไทบ้าน ในการสำรวจมูลค่าอาหารจากป่า กลุ่มแม่บ้านได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลตลอด 1 ปี อีกทั้งเป็นการต่อยอดถึงการสร้างคุณค่าและความตระหนักในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

- การใช้สื่อ สิ่งพิมพ์ เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่องค์ความรู้ควบคู่กับการถ่ายทอดจากคำบอกเล่า เกี่ยวกับข้อมูลชุมชนและเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ความเป็นมาของชุมชน โดยมีเป้าหมายในการผลิตซ้ำทางความคิด ให้เดือนใจคนในชุมชนได้ตระหนักและเข้าใจถึงเหตุและผลของการดูแลรักษาป่าชุมชน

เป้าหมายของหัวข้อนี้ เพื่อต้องการให้กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ได้สะท้อนสิ่งที่ผู้อื่นทำ เพื่อกลับมาตั้งคำถามกับตัวเอง/กลุ่ม/ชุมชนตนเอง โดยเน้น หลักการ “เรียนรู้ผู้อื่น เพื่อสะท้อนตัวเอง”

2) ต้นทุนของกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม

- ทรัพยากรธรรมชาติ มีลำน้ำอิงไหลผ่านบริเวณพื้นที่ป่าชุ่มน้ำ ป่าต้นน้ำหนองน้ำ 4 หนอง 1 ห้วยสำหรับทำฝายชะลอน้ำ มีเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา หรือ “วังปลา” มีป่าคอย ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน

- มีการจดบันทึกรวบรวมเป็นงานวิจัยที่บ้านเกี่ยวกับพืชพรรณ อาหารสัตว์ ผักในป่าภายใต้ หัวข้อ ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำ

- มีการทำบุญประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น บวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำทุกปี

เป้าหมายของหัวข้อนี้ เพื่อให้พลังการคิดและพลังกลุ่ม ด้วยการให้รู้พื้นและเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นต้นทุนในชุมชนของตนเอง หลังจากการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน เพื่อจะได้นำมาสู่การพัฒนาค้นหาศักยภาพของตนเองในขั้นต่อไป

3) การร่วมคิดที่จะทำร่วมกันจากต้นทุนของชุมชน

- การเป็นวิทยากรร่วมถ่ายทอดองค์ความรู้ร่วมกับคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ เกี่ยวกับ “เรื่องเล่าจากการหาของป่า” เช่น แชะหอย หาหน่อไม้ หาผัก เก็บเห็ด ซ่อนกึ่ง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่คณะกรรมการอนุรักษ์ฯ

- ทำชุดความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารต่อยอดจากการทำวิจัยที่บ้านให้เป็นรูปธรรมผ่านการทำเมนูอาหารตามฤดูกาล (ปฏิทินความมั่นคงทางอาหาร)

4) การเติมเต็มสิ่งที่ขาด ต่อยอดในสิ่งที่มี

- สร้างพื้นที่และให้โอกาสให้แก่ตนเองได้มีส่วนร่วมในการรับฟังคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ด้วยการสนใจอย่างจริงจังที่จะเข้าร่วม

- การพัฒนาทักษะการพูด และการจัดระบบความคิดในการสื่อสาร

- ปรับรูปแบบการบริหารจัดการ เพิ่มทักษะการปฏิบัติ และสร้าง

เป้าหมายสำคัญของหัวข้อนี้ คือ การให้ความสำคัญกับพลังการคิดเชิงวิพากษ์ตนเองในสิ่งที่ตนเองบกพร่องและต้องพัฒนาต่อไปอย่างไรได้บ้าง โดยพิจารณาจากสิ่งที่กลุ่มแม่หญิงสามารถปฏิบัติได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยได้นำขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังจากทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา คือ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว และกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ศึกษาที่ 3 คือ กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม สืบเนื่องจากลักษณะบริบทของกลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม เป็น

กลุ่มที่ไม่เคยมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และไม่ได้รับการส่งเสริมในการค้นหาศักยภาพภายในตนเอง ผู้วิจัย จึงนำขั้นตอนการเรียนรู้ปัญหา ของสมาคมคนทาม เป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้ภายในตนเอง และภายในชุมชน ผ่านมุมมองของกลุ่มสตรี ด้วยการสัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยในการพูดแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

หลังจากนั้น ได้ร่วมกันกำหนดเป้าหมายร่วมกัน วิเคราะห์ทางเลือกและร่วมกันกำหนดแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง วางแผนร่วมกัน และลงมือปฏิบัติร่วมกันใน และร่วมกันสรุปบทเรียนที่เกิดขึ้น

ตอนที่ 3 สรุปการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาพื้นที่ต้นแบบ 2 พื้นที่ 1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และ 2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม และนำรูปแบบจากทั้ง 2 พื้นที่มาปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ 3 คือ กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้เทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ทั้ง 3 พื้นที่ มีประเด็นความเหมือนและความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

1) ความสนใจในประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเช่นกัน ซึ่งในความสนใจนั้นมีสาเหตุและที่มาแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

พื้นที่ 1 กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม มีความสนใจในปัญหาภายในชุมชนที่เกิดการบุกรุกทำลายป่าของชุมชนจนนำมาสู่สถานการณ์ที่จะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต จึงทำให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้ ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว ได้มีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญในช่วงพัฒนาการของชุมชนได้การเป็นตัวแทนคัดค้านการประกาศเขตพื้นที่ป่าของชุมชนเป็นวนอุทยาน แรงจูงใจที่ไม่อยากให้พื้นที่ป่า ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนหายไปอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ โดยมีความเชื่อว่า อย่างไรก็ตามแล้วชาวบ้านสามารถดูแลจัดการให้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอุดมสมบูรณ์และมีประโยชน์ได้ในฐานะผู้มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์ทั้งในการใช้ประโยชน์ พื้นฟูและอนุรักษ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่การมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่หญิงไม่ได้เข้าร่วมในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วนของการจัดการทรัพยากร เป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการอนุรักษ์เท่านั้น ไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผน กับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชน ทั้ง 2 พื้นที่ มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากชุมชนเป็นฐาน

ส่วนกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีลักษณะความสนใจที่นำไปสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเสริมสร้างพลังเครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลและเกิดจากความไม่รู้ถึงเงื่อนไขภายนอกเป็นผู้กำหนดและนำมาสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 พื้นที่ มีรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากปัญหา (Problem Based) และประสบการณ์ (Experiential Based) ของแต่ละพื้นที่ที่สิ่งสมเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนและสมาคมฯ โดยพบว่า บริบทของพื้นที่ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นที่ได้จากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยมีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง ดังนี้

1) การเรียนรู้ปัญหา จากสิ่งเร้าทั้ง 3 พื้นที่ พบว่า ทั้งหมดเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานของปัญหา โดยขั้นตอนที่ 1 จะต้องทำให้คนในกลุ่ม/ชุมชนเกิดการรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามีสาเหตุ มีที่มาอย่างไร เพื่อนำไปสู่การค้นหาหุ้นส่วนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่กลุ่ม/ชุมชนเผชิญอยู่

2) การรวมกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดผลดีนั้น จะต้องมิลักษณะของกระบวนการกลุ่ม มีการรวมกลุ่มเพื่อร่วมรับรู้ และเข้าใจปัญหาร่วมกัน ที่สำคัญให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเผชิญปัญหาต่างๆ ที่แตกต่างกันของแต่ละคน ให้ถูกนำมาใช้ และเห็นคุณค่าของประสบการณ์และปัญหาร่วมกันต่อไป การจะเกิดกระบวนการกลุ่มได้นั้นจะต้องเกิดจากความสนใจที่จะกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น

3) การร่วมค้นปัญหา เป็นขั้นตอนเพื่อค้นหาสาเหตุ และหาหนทางแก้ไขร่วมกันว่าสามารถมีหนทางแก้ไขที่เหมาะสมกับกลุ่ม/ชุมชนอย่างไรบ้าง จากการระดมความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ได้ร่วมกันวิเคราะห์ วิพากษ์ถึงแนวทางการแก้ไขของตนเองต่อไป

4) การร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง เป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนความคิดในการวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา พร้อมถึงกำหนดแนวทางที่ชัดเจนร่วมกันสำหรับการวางแผนที่เป็นรูปธรรมและง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ

5) การร่วมวางแผน เป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกันวางแผนในการปฏิบัติให้เป็นไปได้ตามเป้าหมายและให้เป็นไปตามการกำหนดแนวทางที่ตั้งใจไว้ในการแก้ไขปัญหา

6) การร่วมปฏิบัติร่วม เป็นขั้นตอนสำคัญที่นำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมพลังให้เกิดการคิดและการปฏิบัติไปพร้อมกัน การลงมือปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ร่วมกัน จะทำให้เห็นถึงศักยภาพของแต่ละฝ่ายได้ช่วยเหลือกันและเรียนรู้จากการปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน

7) การร่วมถอดบทเรียน เน้นทั้งการสรุปหลังจากที่ลงมือปฏิบัติร่วมกัน เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น สกัดเป็นความรู้ที่และได้จากประสบการณ์การปฏิบัติ ผ่านการบันทึกรายละเอียดแต่ขั้นตอนของการปฏิบัติ ที่วิเคราะห์ถึงความสำเร็จและความล้มเหลวจากการปฏิบัติเพื่อนำไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงต่อไป

8) การร่วมถ่ายทอด เป็นตอนสุดท้ายของกระบวนการเรียนรู้ ถ้าผ่านขั้นตอนทั้ง 7 ข้างต้นแล้ว การถ่ายทอดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่สะท้อนให้เห็นการตกย้ำ ความภาคภูมิใจในการที่จะเป็น “ผู้ให้ความรู้ ให้ทักษะ ถ่ายทอดผ่านการเล่าเรื่อง การอบรม การแลกเปลี่ยน ฯลฯ สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ตกผลึกทั้งความคิด การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน ถึงจะสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ ที่สำคัญ การถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น เป็นการสร้างเครือข่ายทั้งในกลุ่ม/ชุมชนด้วยตนเอง และเป็นเครือข่ายกลุ่มต่างๆที่เป็นภาคีอีกด้วย

ทั้ง 8 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ สะท้อนให้เห็นการเสริมสร้างพลังที่สำคัญให้เกิดขึ้นนั่นคือ การให้ความสำคัญกับพลังความคิด พลังกลุ่ม พลังปฏิบัติร่วมกัน และนำมาสู่การเกิดพลังความรู้ตามมา ดังนั้น พื้นฐานสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับกลุ่ม/ชุมชน จะต้องเริ่มจากที่ให้คนในชุมชน/กลุ่ม/สมาคม “คิดให้เป็น” กระตุ้นให้เกิดการคิด อย่างลึกซึ้ง คิดอย่างเป็นระบบ รอบด้าน ในกระบวนการเทคนิคการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ก็ใช้วิธีการกระตุ้นให้หุ้นส่วนแต่ละได้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ และวิพากษ์ตนเองและผู้อื่นๆ โดยเน้นการ “รู้จักตนเองและชุมชน” ให้ครอบคลุมทุกด้าน เพื่อนำไปเป็นข้อมูลเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนต่อไป

ตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ผู้วิจัยได้พิจารณาเกณฑ์ในการประเมินผลจาก การแสดงออกทั้งพฤติกรรม การปฏิบัติ และการคิดของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวและกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม เพื่อนำมาพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นประกอบไปด้วย

- 1) การแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นเหตุเป็นผลในที่ประชุมกลุ่ม/ชุมชน
- 2) การมีส่วนร่วม
 - 2.1) การมีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนกิจกรรม
 - 2.2) การมีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน

3) ความสามารถในการสรุปบทเรียนในสิ่งที่ปฏิบัติกิจกรรม

4) ความสามารถในการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับมุมมองผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่อง ความมั่นคงทางอาหาร

จากการพิจารณาตัวชี้วัดดังกล่าว ขณะที่ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) พบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมมีความพยายามที่จะสรุปบทเรียนทบทวนตัวเองถึงศักยภาพและความสามารถของตนที่จะช่วยพัฒนาชุมชนในประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การต่อ ยอดองค์ความรู้ที่ได้จากการสำรวจพันธุ์พืช ผัก สมุนไพร ชนิดของป่า มาปรับประยุกต์ใช้ทำกิจกรรม “ปฏิทินอาหารจากป่า จากหนอง” ที่ทุกคนได้ร่วมกันคิดเมนูอาหารที่โดดเด่นในแต่ละเดือน ซึ่งเป็นเมนูอาหารที่ได้จากวัตถุดิบจากป่าชุมชนและหนองน้ำในชุมชน ที่สำคัญ กลุ่มแม่หญิงได้นำการบทสรุปดังกล่าว เข้าที่ประชุมเสนอต่อคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ของชุมชน แต่การนำเสนอ ถึงการแสดงความคิดเห็นยังไม่คล่องและการให้เหตุผล ยังขาดความเชื่อมั่น จึงทำให้ ตัวชี้วัดเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะ/ที่ประชุม ยังไม่เกิดผลเท่าที่ควร

ในส่วนที่เป็นการมีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนกิจกรรมร่วมกันภายในกลุ่มแม่หญิงเองไม่มีปัญหาในการติดต่อสื่อสารและความร่วมแรงร่วมใจในการทำกิจกรรม แต่ยังเป็นอุปสรรคในส่วนของการมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนกิจกรรมร่วมกับแกนนำคณะกรรมการหมู่บ้าน และคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย เนื่องจากว่าวัฒนธรรมของคนในชุมชน บทบาทผู้หญิงเป็นฝ่ายสนับสนุนมากกว่าที่จะมีบทบาทร่วมกับผู้ชาย อีกทั้ง กลุ่มผู้ชายในชุมชน มองข้ามศักยภาพและความสามารถในความรู้ของผู้หญิงในชุมชนของตนเอง จึงทำให้ไม่ได้ตระหนักและเห็นคุณค่าในการร่วมแสดงความคิดเห็น การวางแผนกิจกรรมเป็นต้น และในส่วนของการมีส่วนร่วมในการเป็นส่วนหนึ่งของการเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ภายหลังจากที่มีการศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้จาก กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัด ลำพูน พบว่า แม่หญิงบ้านม่วงชุมเกิดการตื่นตัว และเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถมีบทบาทร่วมในการเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการป่าอนุรักษ์ของชุมชนตนเอง จึงได้มีการหารือประชุมร่วมกันกับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ขึ้น ผลการหารือ พบว่า ในมุมมองของผู้ชาย เปิดรับฟังการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น และจะพยายามที่จะเปิดโอกาสให้แม่หญิงได้มีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันฝ่ายกลุ่มแม่หญิงจะต้องพร้อมที่จะเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อส่วนรวมในการร่วมกิจกรรมดังเช่นคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าฯ ทำด้วย เพื่อที่จะได้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน

ดังนั้น 8 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีเงื่อนไขสำคัญในการพิจารณาสำหรับการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวไปปรับประยุกต์ใช้ต่อไป ได้แก่

1) บริบทของพื้นที่ ซึ่งแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างกัน ถึงแม้จะมีลักษณะของความเป็นชุมชน/กลุ่มประเภทเดียวกัน แต่ละพื้นที่ที่มีความเป็นพลวัต ประวัติศาสตร์ พัฒนาการของแต่ละแห่งย่อมไม่เหมือนกันจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะพิจารณาและศึกษาอย่างลึกซึ้ง

2) ความสนใจ เป็นเงื่อนไขที่เป็นอีกตัวหนึ่ง ที่ต้องให้ความสำคัญโดยเฉพาะในการเสริมสร้างพลัง เนื่องจาก ผู้ที่ต้องจะไปเสริมสร้างพลังให้แก่กลุ่ม/ชุมชนใด โดยไม่ได้เกิดจากความสนใจ และตระหนักในสิ่งที่เราในฐานะคนภายนอกเห็นสภาพปัญหา ย่อมจะทำให้การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างพลังความคิด พลังปฏิบัติ พลังต่างๆ ฯลฯ เป็นไปได้ยาก

3) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย เป็นเงื่อนไขที่ทุกสถาบันทุกกลุ่มทุกชุมชนไม่สามารถมองข้ามเงื่อนไขนี้ได้ เพราะระบบย่อยของสังคมไทยได้ถูกผูกติดและเชื่อมโยงกับแนวทางการพัฒนาระดับชาติ หลายครั้งได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชนและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต เช่น แนวทางการพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่ต้องการใช้ทรัพยากรเป็นต้นทุน และมีผลต่อฐานชีวิตของคนในชุมชน อย่างกรณีกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามที่ต้องได้ออกจากครอบครัวมาร่วมกันต่อสู้และเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ที่สำคัญได้นำมาสู่การลุกขึ้นมาเรียนรู้ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการกำหนดทางเลือกในการดำรงชีวิตในสภาพฐานทรัพยากรของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

ส่วนของปัจจัยที่ภายในที่สำคัญต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังได้แก่

1) ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นปัจจัยภายในที่สะท้อนให้เห็นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความสามารถในการตัดสินใจของชุมชนในการจัดการและตัดสินใจกันภายในชุมชน ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง จะเป็นพื้นฐานในเสริมสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มต่างๆและคนในชุมชน ในประเด็นต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นการรับรู้และการตระหนักของคนในชุมชน อีกด้วย

2) ครอบครัว เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสนับสนุนและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น เบื้องหลังของความสำเร็จและทำให้มีพลังใจ พลังความคิด ฯลฯ ครอบครัวมีส่วนสำคัญในการเข้าใจ และเอื้อต่อการออกไปเรียนรู้ภายนอกชุมชน/เครือข่าย

3) ผู้รู้ในชุมชน เป็นปัจจัยที่ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆให้แก่คนในชุมชน/กลุ่ม เป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน อีกทั้งเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ผ่านการถ่ายทอดทั้งประสบการณ์และความรู้

ปัจจัยภายนอก คือ บทบาทของนักพัฒนา นักวิชาการ และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก มีส่วนในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในด้านความรู้ การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในด้าน การจัดการ การคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถามให้ชุมชนได้คิด การเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย

สำหรับข้อสังเกตในการลงพื้นที่วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่บ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัย พบว่า ข้อสังเกตที่น่าสนใจที่ควรนำมาเป็นฐานในการพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีทั้งหมด 4 ประเด็น ดังนี้

1) ฐานความรู้และประสบการณ์เดิมของบุคคล ซึ่งแต่ละบุคคลมีไม่เท่ากัน การผ่านเรื่องราวในอดีตของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกันไปด้วย ซึ่งการพิจารณาจากฐานความรู้เดิมที่แต่ละคนมีติดตัว ควรจะต้องนำมาพิจารณาในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น เช่น กลุ่มแม่บ้านม่วงชุม ไม่รับโอกาส และขาดการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ภายในและภายนอก ส่งผลให้ต้องได้รับการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงเนื้อหาและเชิงทักษะกระบวนการแลกเปลี่ยนอยู่สม่ำเสมอและเพิ่มมากขึ้น

ในขณะที่ แม่ผา กองธรรม จากสมาคมคนทาม และ แม่ภาทิ วรณศักดิ์ จากกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ผ่านการมีประสบการณ์โดยตรงจากการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นตนเอง สิ่งเหล่านี้ได้นำมาสู่การสกัดเป็นองค์ความรู้ ที่รู้จักเลือกหรือปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาตนเองต่อไปให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง การเลือกรับนโยบายจากหน่วยงานภาครัฐ และการกล้าที่จะปฏิเสธการไม่ทำตามวิธีการของรัฐ แต่มีทางออกให้แก่รัฐในการดำเนินการตามนโยบาย อย่างกรณี สินค้าโอท็อป การเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น ส่วนของแม่ผา กองธรรม จากประสบการณ์ต่อสู้ ตลอด 20 ปี ในกรณีผู้ที่ได้ผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล จากคนที่ไม่มีความรู้ เขียนหนังสือไม่ได้ อ่านหนังสือไม่ออก แต่สามารถพัฒนาการเรียนรู้ของตนเองให้กลายเป็นแกนนำคนสำคัญของสมาคมคนทามในการรวมคนและร่วมวางแผนกับแกนนำคนอื่นๆ ได้ ที่สำคัญจากประสบการณ์ทำให้เรียนรู้ถึงวิธีการต่อสู้กับรัฐ ที่จะต้องให้ความสำคัญ

ของการมีข้อมูลหลักฐาน และปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นการตอกย้ำถึงศักยภาพของผู้ที่ได้รับผลกระทบว่าสามารถจัดการตนเองและทรัพยากรของตนเองได้

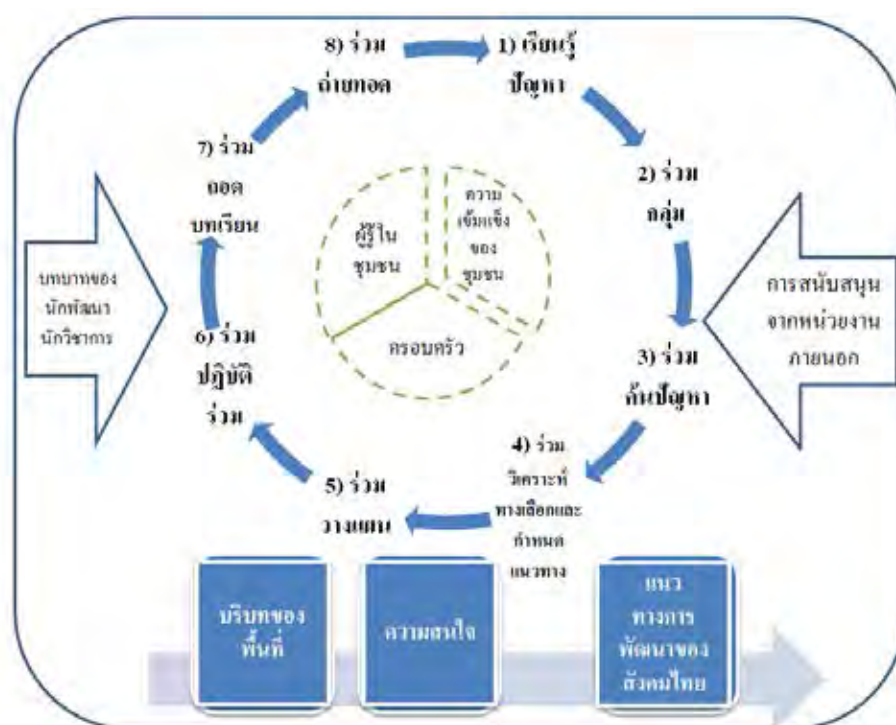
2) ฐานความคิดและท่าทีต่อโลกทัศน์เรื่องบทบาททางเพศ เป็นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง กล่าวคือ ถ้าผู้ชาย/คนในชุมชน มีโลกทัศน์ในการให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของผู้หญิงในการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ และตัวผู้หญิงเองต้องมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ ต้องมองว่าตนเองมีศักยภาพในการคิด ในการลงมือปฏิบัติ ร่วมด้วยเช่นกัน

มิฉะนั้น จะไม่สามารถก้าวข้ามผ่านการพัฒนาศักยภาพภายในของตนเองให้เกิดขึ้นได้ เช่น ในบางตอนการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญของ แม่หญิงบ้านม่วงชุม สะท้อนให้เห็นภายหลังจากการไปร่วมแลกเปลี่ยนกับกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ถึงบทบาทของแม่หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งผู้ให้ข้อมูล เห็นว่า ตนเองและกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมนั้นสามารถทำได้อย่างแม่หญิงบ้านทุ่งยาวทำ แต่จะให้ออกหน้ารับบทบาทนำ ผู้ชาย/คนในชุมชนคงไม่ยอมรับ ซึ่งฐานความคิดเช่นนี้ เป็นการมองข้ามศักยภาพตนเอง โดยจะต้องสร้างกระบวนการเสริมสร้างพลังให้กลุ่มแม่หญิงเหล่านี้ดึงให้เห็นความสำคัญของตนเองก่อน ในขณะที่เดียวกัน จะต้องเปิดโลกทัศน์ของกลุ่มผู้ชายและคนในชุมชน ให้เข้าใจและเปิดโอกาสทางพื้นที่ให้ผู้หญิงได้มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกระบวนการ เพื่อเติมเต็มในการพัฒนาศักยภาพภายในตนเอง กลุ่ม และชุมชนร่วมกัน

3) ฐานของทักษะและเทคนิคเชิงกระบวนการ จากที่ลงพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 พื้นที่ ผู้วิจัยพบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ยังขาดการทักษะการมีส่วนร่วมในการประชุม ไม่ว่าจะเป็นการจัดกระบวนการ การเตรียม ทักษะทั้งในเรื่องการพูด การฝึกปฏิบัติ การจัดกระบวนการ การจัดเวที และการนำเสนอ เป็นต้น ซึ่งต่างจาก 2 พื้นที่ บ้านทุ่งยาว และสมาคมคนทาม ที่มีทักษะของการเป็นวิทยากร การจัดการประชุม มีการพูดคุยสรุปบทเรียนการทำงานอยู่เสมอ เป็นต้น หากพิจารณาถึงทักษะและเทคนิคเชิงกระบวนการดังกล่าว ทั้ง 2 พื้นที่ ได้มีหน่วยงาน/องค์กรภายนอกสนับสนุนส่งเสริมการ “ทำกระบวนการ” ซึ่งหาพื้นที่ใดมีลักษณะของการเป็นชุมชนที่ไม่มีฐานของทักษะเหล่านี้ จำเป็นต้องเพิ่มทักษะต่างๆ ให้แก่ชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างพลังให้แก่ตนเองและชุมชนต่อไป

4) ฐานระดับการมีส่วนร่วม มีส่วนสำคัญในการพิจารณา เนื่องจาก ในแต่ละชุมชน การให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วม ซึ่งถือเป็นพื้นฐานสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกันในกลุ่ม/ชุมชน หากชุมชนใดมีระดับการให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมน้อย ย่อมไม่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เช่น 2 พื้นที่ ของบ้านทุ่งยาว และสมาคมคนทาม ได้ให้

ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชน และแกนนำที่เป็นตัวแทนของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน เข้ามาเป็นสมาชิกพ่อครัวใหญ่ เพราะการที่จะขับเคลื่อนงาน/กิจกรรมต่างๆ ถ้าเกิดจากความร่วมแรงร่วมใจตั้งแต่กระบวนการคิดร่วมกัน กำหนดทางเลือกร่วมกัน วางแผนร่วมกัน ร่วมกันปฏิบัติ ร่วมกันสรุป ร่วมกันรับผิดชอบ สะท้อนให้เห็นถึงความเหนียวแน่นและนำมาสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งต่อไป จึงทำให้การมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นของคนในชุมชน ปรากฏดังภาพที่ 10

ภาพที่ 10 การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนากลุ่มสตรีเพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Approach) ในการศึกษา 2 พื้นที่ ได้แก่ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ และใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือในการวิจัย ในกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมชน ตำบลศรีง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีรายละเอียดเนื้อหา

ตอนที่ 1 สรุปผลการศึกษา

ตอนที่ 2 อภิปรายผลการศึกษา

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ

ตอนที่ 1 สรุปผลการศึกษา

1. กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบไปด้วย

1.1 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ของทั้ง 2 พื้นที่ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีฐานการเรียนรู้ที่ไม่ต่างกันมาก เนื่องจาก มีฐานการเรียนรู้เป็นระดับชุมชน แตกต่างตรงที่ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม/ความเชื่อเป็นฐานการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชนเป็นอย่างมากผ่านการถ่ายทอดเรื่องราวตำนานและการสืบสานประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินน้ำป่าของชุมชน คือ ส่วนที่เหมือนกันได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน/ในเครือข่าย ผู้นำ บริบททางประวัติศาสตร์ ศูนย์เรียนรู้/สมาคม และพื้นที่ป่าชุมชนของแต่ละพื้นที่ ส่วนเนื้อหาความรู้ จะมีแตกต่างกันในแง่ของลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่พื้นที่กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวมีความเป็นชุมชนสูง ในขณะที่พื้นที่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามมีลักษณะของการเป็นเครือข่าย และในส่วนที่เป็นวิธีการเรียนรู้ ทั้งสองพื้นที่ใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายขึ้นอยู่กับผู้รู้ในชุมชน/สมาคมและสถานการณ์เป็นตัวกำหนด

1.2 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้ง 2 พื้นที่ มีทั้งในลักษณะที่แตกต่างกันและเหมือนกัน ดังต่อไปนี้

1.2.1 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่ “แตกต่าง”

1) ลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้

พื้นที่กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน มีลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ 2 ทาง กล่าวคือ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายใน ไปสู่ภายนอก และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากภายนอกได้นำมาสู่กระบวนการเรียนรู้ภายในอีกครั้ง และมีการผลิตซ้ำแบบหมุนวนอย่างต่อเนื่อง

กล่าวได้ว่า ลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว เกิดขึ้นจากคนในชุมชน ที่มีการสั่งสมประสบการณ์การต่อสู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่า การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ของผู้อื่น จนพัฒนากลายเป็นกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือที่ คนในชุมชนเรียกว่า เป็น “สัญญาประชาคม” ในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากสิ่งที่เกิดขึ้นภายในของชุมชนนี้เอง จึงทำให้เกิดการเผยแพร่องค์ความรู้ให้แก่ บุคคล/องค์กร หน่วยงานภายนอก และคนภายนอกเองที่เข้ามาเรียนรู้ในวิถีของชุมชน และเป็นปัจจัยเสริมให้คนภายในเกิดความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเองดำรงและยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เกิดเป็นความภาคภูมิใจและนำมาซึ่งการสืบทอดการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเช่นนี้ต่อไป

ในขณะที่พื้นที่ที่ 2 กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่ได้มาจากแรงผลักดันจากภายนอก เข้ามาช่วยกระตุ้นและทำให้กระบวนการเรียนรู้ภายในของกลุ่มคนในสมาคม เพื่อให้เกิดความรู้และนำมาสู่การสร้างเชื่อมั่นในเกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับเครือข่ายออกไป

1.2.2 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะ “ร่วม”

1) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคลอื่นๆ ทั้งในลักษณะภายในกลุ่มและภายนอกชุมชน/เครือข่าย

2) มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้เป็นเครือข่าย

3) มีลักษณะของการลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

4) มีลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการแก้ไขปัญหา

5) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วม

1.3 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาและวิเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร พบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีขั้นตอนทั้งหมด 8 ขั้นตอน ประกอบไปด้วย

- ขั้นตอนที่ 1 การสร้างแรงจูงใจร่วม
- ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน
- ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ทางเลือกและร่วมกำหนดแนวทาง
- ขั้นตอนที่ 4 การวางแผนร่วมกัน
- ขั้นตอนที่ 5 การลงมือปฏิบัติร่วมกัน
- ขั้นตอนที่ 6 การร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผล
- ขั้นตอนที่ 7 การร่วมทบทวนเชิงวิพากษ์
- ขั้นตอนที่ 8 การถ่ายทอดองค์ความรู้

ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามมี ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบไปด้วย 9 ขั้นตอน ดังนี้

- ขั้นที่ 1 เรียนรู้ปัญหา
- ขั้นที่ 2 รวมกลุ่มเป็นเครือข่าย
- ขั้นที่ 3 ร่วมกำหนดเป้าหมาย
- ขั้นที่ 4 ร่วมกำหนดแนวทางเลือก
- ขั้นที่ 5 ร่วมวางแผน
- ขั้นที่ 6 ร่วมปฏิบัติ
- ขั้นที่ 7 ร่วมสรุปบทเรียน
- ขั้นที่ 8 ร่วมถอดบทเรียน
- ขั้นที่ 9 ร่วมถ่ายทอดภายในและเครือข่าย

2. ปัจจัยและเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวมีปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย 1) ผู้นำในชุมชน 2) วัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น 3) ครอบครัว 4) คนในชุมชน จะต้องเห็น

ความสำคัญและตระหนักถึงประโยชน์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 5) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ 6) ความเข้มแข็งของชุมชน 7) การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในชุมชนต่อปัญหา 8) ผู้รู้ในชุมชน และในส่วนของปัจจัยภายนอก พบว่า มี 1) หน่วยงานภาครัฐและเอกชน 2) องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) 3) นักวิจัย/นักวิชาการ 4) กลุ่ม/คนที่เข้ามาศึกษาดูงาน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ 5) กลุ่ม/เครือข่ายป่าชุมชน 6) แนวทางการจัดการป่าชุมชน และกระแสการพัฒนาบทบาท โดยมี เงื่อนไข ได้แก่ 1) แนวทางการพัฒนาของรัฐและองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่น 2) ช่วงระยะเวลา 3) ความสนใจ

ในส่วนของกลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม ปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) แรงจูงใจภายใน 2) ครอบครั้ว 3) กระบวนการกลุ่ม 4) ผู้รู้ในเครือข่าย 5) ระดับการมีส่วนร่วม 6) สภาพเศรษฐกิจ 7) การรับรู้และการตระหนักรู้ของคนในสมาคม มีปัจจัยภายนอก ได้แก่ 1) ผู้นำ 2) สื่อ 3) กระบวนการวิจัยที่บ้าน 4) กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) 5) องค์กรเครือข่าย (กลุ่มนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ) โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ ดังนี้ 1) บริบทเชิงพื้นที่ 2) นโยบายของรัฐ โครงการ โขง ชิ มูน ที่ไม่เข้าใจความเป็นภูมินิเวศวัฒนธรรม 3) การเป็นตัวแทนของครอบครัวในการยืนยัน

3. ผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.1 ขั้นการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินการลงพื้นที่ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ.2554-เดือนกุมภาพันธ์ 2556 โดยได้เริ่มต้นตั้งแต่การสำรวจชุมชนเพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับทำวิจัย ในเบื้องต้นได้พิจารณาการเลือกพื้นที่ตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ในบทที่ 3 โดยมีรายละเอียด ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 4 ระยะ เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการ กิจกรรม วิธีการ และผลที่เกิดขึ้น โดยใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบต่อเนื่อง จำนวน 1 ปี ในระยะที่ 1 และ 2 และจำนวน 6 เดือนในการดำเนินการระยะที่ 3 และ 4 มีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้

ระยะที่ 1 กระบวนการค้นหาพื้นที่และสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน หรือระยะก่อนทำวิจัย (Pre-research Phase)

ช่วงที่ 1 สำรวจและศึกษาพื้นที่เบื้องต้น จำนวน 2 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่ที่ 1 ชุมชนบ้านกอกกหมูที่ 5 ตำบลหนองจิว อำเภอสระพุง จังหวัดเลย ได้ไปสำรวจพื้นที่ พร้อมทั้งได้ปรึกษารื้อกับนักพัฒนาในพื้นที่ และเข้าไปพูดคุยทำความเข้าใจกับผู้นำในชุมชน พบว่า เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่ม

ของแม่หญิงเพื่อจัดทำเป็นกลุ่มทอผ้าฝ้ายปลอดสารพิษ จากการศึกษาข้อมูลเมื่อรู้ที่บ้านกบกเคยปลูกฝ้ายมาก่อน และมีการฟื้นฟูโดยองค์กรพัฒนาเอกชนมีส่วนช่วยในการส่งเสริมการปลอดสารพิษ เพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกอนุรักษ์ธรรมชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาพื้นบ้านไม่ให้สูญหายไป เป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน

จากข้อมูลพื้นที่ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า พื้นที่ชุมชนดังกล่าวไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในบทที่ 3 เนื่องจากว่ากลุ่มแม่หญิงบ้านกบก เป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำอาชีพ โดยนำประเด็นเรื่องการรื้อฟื้นการอนุรักษ์การปลูกฝ้ายปลอดสารพิษ มาช่วยในการสร้างรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน ไม่ได้มีการดำเนินการเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ที่สำคัญลักษณะของกลุ่มที่เป็นเชิงพาณิชย์ประกอบกับเงื่อนไขของเวลาที่จำกัดของกลุ่มแม่หญิง ทำให้การให้ความร่วมมือในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นไปได้ยาก ส่วนพื้นที่ 2 คือ ชุมชนบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ 2 ที่ผู้วิจัยได้รับคำแนะนำจากนักพัฒนาองค์กรเอกชน เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา ให้ลองสำรวจพื้นที่บ้านม่วงชุม ถึงความเป็นไปได้ของการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า บริบทชุมชนมีประเด็นที่ชาวบ้านทั้งชุมชนสนใจเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และหลังจากได้พูดคุยกับ พ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) และกลุ่มแกนนำคณะกรรมการป่าอนุรักษ์บ้านม่วงชุม เห็นด้วยที่จะร่วมกระบวนการเพื่อต่อยอดการพัฒนาคนในชุมชน จึงทำให้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษา กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม เป็นพื้นที่สำหรับดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ช่วงที่ 2 ทำความรู้จักและเรียนรู้ชุมชน ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้แนะนำตัวรู้จักกับผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน แกนนำในกลุ่มต่างๆ และแกนนำกลุ่มผู้หญิง ได้สร้างความสัมพันธ์ทำความรู้จักให้มากขึ้น ด้วยการไปร่วมกิจกรรมงานบุญประเพณีต่างๆ เช่น งานบวชป่า พิธีสืบชะตาแม่น้ำอิง บวชเขตวังสวนป่า งานสงกรานต์ของตำบล เป็นต้น ซึ่งบ้านม่วงชุมที่มีการจัดกิจกรรมเช่นนี้เป็นประจำทุกปี พร้อมทั้ง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลเอกสารควบคู่ในการทำความเข้าใจบริบทชุมชน รวมถึงการได้ไปพูดคุยสร้างความเป็นกันเองในบ้านของสมาชิกกลุ่มแม่หญิง เพื่อสร้างความคุ้นเคยและสังเกตลักษณะนิสัยใจคอและความสนใจของกลุ่มแม่หญิงไปในตัวอีกด้วย

ระยะที่ 2 การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA)

ภายหลังจากการถอดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจาก 2 กรณีศึกษา 1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอยางชุมน้อย

เมือง จังหวัดลำพูน และ2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล ตำบลหนองแค อำเภอรามิ
ไศล จังหวัด ศรีสะเกษ

บทบาทของผู้วิจัย ทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้น สนับสนุนและประสาน (Facilitator) ให้
เกิดความร่วมมือ เพื่อให้กลุ่มแม่หญิงเกิดกระบวนการเรียนรู้ ในการร่วมคิดและวิเคราะห์ถึง
สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตนเองว่าเป็นอย่างไร ตนเองสัมพันธ์
อย่างไรกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยเริ่มจาก การพูดคุยแบบกลุ่มไม่เป็นทางการ เพื่อเป็น
การรื้อฟื้นความสัมพันธ์และร่วมกันวิเคราะห์ตนเอง

กระบวนการนี้ มีวัตถุประสงค์ได้เน้นให้กลุ่มแม่หญิงเกิดกระบวนการคิด จากการ
ตั้งคำถามของผู้วิจัย ช่วยกระตุ้นให้เกิดการคิดเพื่อทบทวนตนเองถึงที่ผ่านมามีเป็นอย่างไร ซึ่ง
วิธีการเรียนรู้นี้ได้จากพื้นที่บ้านทุ่งยาวและสมาคมคนทาม ที่ให้ความสำคัญในการตั้งคำถามกันเอง
ภายในกลุ่ม เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ช่วยฝึกกระบวนการคิดอย่างมีเหตุและมีผลรวมกัน

ผู้วิจัยได้ชวนกลุ่มแม่บ้านพูดคุยแบบเป็นทางการวิเคราะห์ตนเองและวิเคราะห์
ชุมชนของตนเองผ่านการสะท้อนความคิด พบว่า กลุ่มแม่หญิง ได้สะท้อนความคิดถึง บทบาทที่
เกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน

ส่วนที่ 1 เกี่ยวกับบทบาทตนเองที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า
กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม เป็นกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในการหาอาหารไว้ทั้งบริโภคและ
เป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว ในการเก็บอาหารจากป่า จากหนอง เช่น จับปลา หาหอย เก็บเห็ด
เก็บไข่มดแดง เป็นต้น

ส่วนที่ 2 เกี่ยวกับบทบาทตนเองในการมีส่วนร่วมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ของชุมชน พบว่า ทั้งแม่หญิงและพ่อชายได้มีบทบาทเป็นทั้งผู้นุรักษ์ฟื้นฟู และเป็นผู้ใช้ประโยชน์
จากป่าร่วมกัน แต่บทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องป่า เรื่อง
ฝายชุมชน ส่วนใหญ่แม่หญิงจะเป็นเพียงฝ่ายสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในกิจกรรมต่างๆ
หรืออยู่เบื้องหลัง

การวิเคราะห์ตนเองของกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม พบว่า

1) การไม่แสดงตัวของกลุ่มแม่หญิงที่อยากจะมีส่วนร่วมจริงจังในการเป็นผู้
ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในประเด็นการใช้ประโยชน์
ซึ่งกลุ่มแม่หญิงจะพูดได้คือนื่องจาก สิ่งที่จะถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตตั้งแต่วัยเด็ก

2) แม่หญิงไม่กล้าและไม่มั่นใจในสิ่งที่ตนเองรู้และเข้าใจ ว่าสิ่งที่ตนเองรู้นั้น
สามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นๆ ได้ แต่สามารถพูดในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ การพูดคุยในวง

สนทนาของกลุ่มแม่หญิงที่ใช้ภาษาท้องถิ่น (ภาษาเหนือ) จะทำให้เกิดความกล้าที่จะพูดมากกว่าที่จะต้องใช้คำพูดที่เป็นภาษาราชการ (ภาษาภาคกลาง)

3) คณะกรรมการป่าฯ ส่วนใหญ่ทั้ง 20 คน เป็นพ่อชาย ไม่ได้ให้ความสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มแม่หญิงได้ร่วมถ่ายทอดและเน้นความสะดวกในการติดต่อประสานงานเฉพาะในกลุ่มคณะกรรมการป่าฯกันเองเท่านั้น แต่จะประสานงานกลุ่มแม่หญิงให้ไปช่วยนั้น เพียงการแจ้งว่ามีคณะใดบ้างที่จะมาศึกษาดูงานในพื้นที่ป่าของชุมชนให้จัดเตรียมอาหารต้อนรับทำกับข้าว ส่วนเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ไม่ได้มีการกล่าวถึงให้มีส่วนร่วม

สำหรับกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ในครั้งที่ 3 ผู้วิจัยได้ร่วมกลุ่มแม่หญิง คณะกรรมการอนุรักษ์ฯ และนักพัฒนาท้องถิ่น รวมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) พบว่า

1) กิจกรรมต่างๆ ตลอด 10 ปีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ทุกคนให้ความร่วมแรงร่วมใจมีส่วนร่วมทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้น แต่ขาดในการพัฒนาศักยภาพด้านความรู้ความสามารถของคนในชุมชนให้พัฒนาประเด็นการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2) การได้รับรางวัลและเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่ชุมชน/กลุ่มอื่นๆ ที่สนใจแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทบาทส่วนใหญ่เป็นภาระหนักอยู่กับคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ เป็นส่วนใหญ่ไม่ได้มีการถ่ายทอดให้แก่คนในชุมชนได้มาร่วมแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน ซึ่งในส่วนของบทบาทแม่หญิงเองแทบจะไม่มีบทบาทในการนำศักยภาพด้านความรู้ต่างๆ มาใช้ร่วมการถ่ายทอด

3) การตั้งคำถาม เกี่ยวกับการวิเคราะห์ทางแก้อะไรจะเป็นอย่างไร ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่าง กรณีศึกษา 2 พื้นที่ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาศักยภาพกลุ่มอย่างไรบ้าง โดยสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญในการเสริมสร้างพลังของกลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว คือ การให้รู้จักวิเคราะห์ตนเองและค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองเพื่อนำมาพัฒนากลุ่ม และชุมชนต่อไป ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในเครือข่าย ตั้งแต่เรียนรู้ร่วมในปัญหา ผลกระทบที่เกิดขึ้น และการร่วมกันหาทางออกรวมกันทั้งเครือข่าย ซึ่งในความแตกต่างของทั้ง 2 พื้นที่นี้ จึงเป็นเหมือนแนวทางให้แก่กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมที่จะกำหนดทางเลือกในการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น

จากการสะท้อนความคิดผ่านการสัมภาษณ์กลุ่ม และการจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ซึ่งมีกลุ่มร่วมแลกเปลี่ยนในการวิเคราะห์ภาพรวมของชุมชน ได้แก่กลุ่มแม่หญิง

คณะกรรมการอนุรักษ์ป่า และผู้วิจัย ทำให้เกิดกระบวนการคิดถึงความเป็นไปได้ในการค้นหา ศักยภาพที่มีอยู่ในกลุ่มแม่หญิงว่ามีอะไรบ้าง จากการสังเกต พบว่า กลุ่มแม่หญิงให้ความสำคัญในการวิเคราะห์ทางเลือกในการพัฒนาศักยภาพของตนเองจากสิ่งที่เห็นในชีวิตประจำวัน คือ “การไปศึกษาดูงาน” โดยกลุ่มแม่หญิงจึงน่าจะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และรู้จักและเข้าใจในการพัฒนา ศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น และวิธีการเรียนรู้และรู้จักเองมากยิ่งขึ้นด้วยการไปดูแบบอย่างเพื่อ เป็นแนวทางในการปรับประยุกต์ใช้ในกลุ่มและในชุมชนของตนเองต่อไปได้อีกด้วย

ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพความรู้และความสามารถของคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแม่ หญิงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องร่วมแรงร่วมใจหาทางแก้ไข ในขั้นต้นจึงต้องค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ใน ตนเอง ผ่านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติของชุมชน จึงทำให้เป็นที่มาของการเลือก พื้นที่ศึกษาดูงาน

ระยะที่ 3 การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action: PPA)

ในระยะที่ 3 นี้ ผู้วิจัยได้รวมกลุ่มเพื่อสนทนากลุ่มย่อยในกลุ่มแม่หญิง ภายหลังจาก ที่เลือกแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยเลือกวิธีการศึกษาดูงานในพื้นที่บ้านทุ่งยาว เพราะเป็นพื้นที่ที่สามารถเดินทางไปได้สะดวกถึงแม้จะต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทาง แต่น้อยครั้งที่ กลุ่มแม่หญิงจะได้มีโอกาสได้ไปศึกษาเรียนรู้ในพื้นที่อื่นๆ ส่วนใหญ่แม่หญิงที่ได้ออกนอกพื้นที่ เพื่อไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆ นั้นจะเป็นกลุ่ม อสม. และ สมาชิกสภาเทศบาลตำบล(สท.) ที่บ้าน ม่วงชุมมี แม่หญิง 1 คนได้รับการคัดเลือก ซึ่งเคยเป็นอดีตประธานกลุ่มแม่บ้าน ส่วนแม่หญิงคน อื่นๆ จึงไม่ได้มีโอกาสไปเรียนรู้ชุมชนภายนอก ประกอบกับ คณะกรรมการป่าฯบ้านม่วงชุม เคย ศึกษาดูงานเกี่ยวกับประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่บ้านทุ่งยาว เป็นลักษณะของการดู ภาพรวมในการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นอย่างไร

ดังนั้น จึงทำให้กลุ่มแม่หญิง ตัวแทนคณะกรรมการป่า ร่วมกับนักพัฒนาใน ท้องถิ่น และผู้วิจัย ได้ร่วมกันวางแผนถึงประเด็นที่ไปศึกษาเรียนรู้จากกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว โดย มีประเด็นสำคัญ คือ “พลังแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” และประเด็นอื่นๆ ที่กลุ่มแม่ หญิงสนใจ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และจัดที่พักในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งกำลังเป็นกระแส จากสถาบันการศึกษาทางภาคเหนือได้ติดต่อชุมชนเพื่อเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวกำลังเข้ามาในพื้นที่

ระยะที่ 4 การปฏิบัติและการถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Evolution: PAE)

ในระยะนี้เป็นช่วงการลงมือปฏิบัติร่วมกัน ทำให้ได้รู้จักตัวเองมากยิ่งขึ้นผ่านการปฏิบัติ ถึงการเสริมศักยภาพในด้านความคิดและความรู้ที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายให้เป็นระบบ ให้ถูกกลับมาทบทวนอีกครั้ง จากการนำแผนที่วางไว้นามาสู่การ ปฏิบัติ

เป้าหมายของการปฏิบัตินี้ ผู้วิจัยได้พยายามเน้นการเพิ่มขีดความสามารถของกลุ่มแม่หญิงในการคิด ไปจนถึงการทำอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อให้แต่ละฝ่ายได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นอย่างไร สาละสำคัญของ การได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ไม่ใช่เพียงการได้ความรู้สำหรับนำมาพัฒนาตนเองและพัฒนา กลุ่มเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น คือได้เรียนรู้แบบอย่างของกลุ่มแม่หญิงในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับพ่อชาย และรูปแบบการบริหารจัดการ และรูปแบบการเรียนรู้ในการทำงาน กิจกรรมและการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยหัวใจสำคัญอยู่ที่ การได้ไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของกลุ่มแม่หญิงด้วยกัน

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ร่วมกับกลุ่มแม่หญิงทำสรุปบทเรียนจากการไปศึกษา แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับแม่หญิงบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

1) สิ่งที่ได้จากการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน

- ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการป่าของชุมชนอื่น และการพัฒนาเป็นแหล่ง เรียนรู้ให้แก่ชุมชนอื่นๆ อย่างยั่งยืน ไม่กระทบต่อวิถีชีวิต

- มุมมองในการบริหารจัดการภายในกลุ่มแม่หญิงในการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดเวรเป็นหมวดหมู่รับผิดชอบหน้าที่ในการต้อนรับคณะผู้ศึกษา ดูงานที่อย่างต่อเนื่อง

- ศักยภาพแม่หญิงในฐานะ “ผู้ถ่ายทอด” องค์ความรู้เกี่ยวกับ ประสบการณ์ต่อสู้ของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า

- การใช้สื่อ สิ่งพิมพ์ เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่องค์ความรู้ควบคู่กับการ ถ่ายทอดจากคำบอกเล่า เกี่ยวกับข้อมูลชุมชนและเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ความเป็นมาของชุมชน

เป้าหมายของหัวข้อนี้ เพื่อต้องการให้กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ได้สะท้อน สิ่งที่ผู้อื่นทำ เพื่อกลับมาตั้งคำถามกับตัวเอง/กลุ่ม/ชุมชนตนเอง โดยเน้น หลักการ “เรียนรู้ผู้อื่น เพื่อ สะท้อนตัวเอง”

2) ต้นทุนของกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม

- การมีทรัพยากรธรรมชาติ ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นมีลำน้ำอิงไหลผ่าน บริเวณพื้นที่ป่าชุ่มน้ำ ป่าต้นน้ำ หนองน้ำ 4 หนอง 1 ห้วยสำหรับทำฝายชะลอน้ำ มีเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา หรือ “วังปลา” มีป่าคอย ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน

- มีการจดบันทึกรวบรวมเป็นงานวิจัยไทบ้านเกี่ยวกับพืชพรรณ อาหาร สัตว์ ผักในป่าภายใต้ หัวข้อ ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำ

- มีการทำบุญประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น บวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำทุกปี

เป้าหมายของหัวข้อนี้ เพื่อให้พลังการคิดและพลังกลุ่ม ด้วยการให้รู้พื้นและเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นต้นทุนในชุมชนของตนเอง หลังจากการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงาน เพื่อจะได้นำมาสู่การพัฒนาค้นหาศักยภาพของตนเองในขั้นต่อไป

3) การร่วมคิดที่จะทำร่วมกันจากต้นทุนของชุมชน

- การเป็นวิทยากรร่วมถ่ายทอดองค์ความรู้ร่วมกับคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ เกี่ยวกับ “เรื่องเล่าจากการหาของป่า” เช่น แซะหอย หาหน่อไม้ หาผัก เก็บเห็ด ซ่อนกึ่ง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่คณะกรรมการอนุรักษ์ฯ

- ทำชุดความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารต่อยอดจากการทำวิจัยไทบ้านให้เป็นรูปธรรมผ่านการทำเมนูอาหารตามฤดูกาล (ปฏิทินความมั่นคงทางอาหาร)

4) การเติมเต็มสิ่งที่ขาด ต่อยอดในสิ่งที่มี

- สร้างพื้นที่และให้โอกาสให้แก่ตนเองได้มีส่วนร่วมในการรับฟังคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ด้วยการสนใจอย่างจริงจังที่จะเข้าร่วม

- การพัฒนาทักษะการพูด และการจัดระบบความคิดในการสื่อสาร

- ปรับรูปแบบการบริหารจัดการ เพิ่มทักษะการปฏิบัติ และสร้าง

เป้าหมายสำคัญของหัวข้อนี้ คือ การให้ความสำคัญกับพลังการคิดเชิงวิพากษ์ตนเองในสิ่งที่ตนเองบกพร่องและต้องพัฒนาต่อไปอย่างไรได้บ้าง โดยพิจารณาจากสิ่งที่กลุ่มแม่หญิงสามารถปฏิบัติได้

สรุปผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาพื้นที่ต้นแบบ 2 พื้นที่ 1) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และ 2) กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม และนำรูปแบบจากทั้ง 2 พื้นที่มาปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ 3 คือ กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอลำปาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้เทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ทั้ง 3 พื้นที่ มีประเด็นความเหมือนและความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

1) ความสนใจในประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเช่นกัน ซึ่งในความสนใจนั้น มีสาเหตุและที่มาแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม มีความสนใจในปัญหาภายในชุมชนที่เกิดการบุกรุกทำลายป่าของชุมชนจนนำมาสู่สถานการณ์ที่จะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต จึงทำให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้ ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว ได้มีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญในช่วงพัฒนาการของชุมชนได้การเป็นตัวแทนคัดค้านการประกาศเขตพื้นที่ป่าของชุมชนเป็นวนอุทยาน แรงจูงใจที่ไม่อยากให้พื้นที่ป่า ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนให้ไปอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ โดยมีความเชื่อว่า อย่างไรก็ตามแล้วชาวบ้านสามารถดูแลจัดการให้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอุดมสมบูรณ์และมีประโยชน์ได้ในฐานะผู้มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์ทั้งในการใช้ประโยชน์ พื้นฟูและอนุรักษ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่การมีส่วนร่วมของกลุ่มแม่หญิงไม่ได้เข้าร่วมในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วนของการจัดการทรัพยากร เป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการอนุรักษ์เท่านั้น ไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผน กับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชน ทั้ง 2 พื้นที่มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากชุมชนเป็นฐาน

ส่วนกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีลักษณะความสนใจที่นำไปสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นฐานเครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนรายีไฮล และเกิดจากความไม่รู้ถึงเงื่อนไขภายนอกเป็นผู้กำหนดและนำมาสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 พื้นที่ มีรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากปัญหา และประสบการณ์ของแต่ละพื้นที่ที่สังสมเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนและสมาคมฯ โดยพบว่า บริบทของพื้นที่ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น

โดยมีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง ดังนี้

1) การเรียนรู้ปัญหา จากสังเคราะห์ทั้ง 3 พื้นที่ พบว่า ทั้งหมดเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานของปัญหา โดยขั้นตอนที่ 1 จะต้องทำให้คนในกลุ่ม/ชุมชนเกิดการรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามีสาเหตุ มีที่มาอย่างไร เพื่อนำไปสู่การค้นหาหุ้นส่วนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่กลุ่ม/ชุมชนเผชิญอยู่

2) การรวมกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้ได้เกิดผลดีนั้นจะต้องมีลักษณะของกระบวนการกลุ่ม มีการรวมกลุ่มเพื่อร่วมรับรู้ และเข้าใจปัญหาาร่วมกัน ที่สำคัญให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเผชิญปัญหาต่างๆ ที่แตกต่างกันของแต่ละคน ให้ถูกนำมาใช้และเห็นคุณค่าของประสบการณ์และปัญหาาร่วมกันต่อไป การจะเกิดกระบวนการกลุ่มได้นั้นจะต้องเกิดจากความสนใจที่จะกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น

3) การร่วมค้นปัญหา เป็นขั้นตอนเพื่อค้นหาสาเหตุ และหาหนทางแก้ไขร่วมกัน ว่าสามารถมีหนทางแก้ไขที่เหมาะสมกับกลุ่ม/ชุมชนอย่างไรบ้าง จากการระดมความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ได้ร่วมกันวิเคราะห์ วิพากษ์ถึงแนวทางการแก้ไขของตนเองต่อไป

4) การร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง เป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนความคิดในการวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา พร้อมถึงกำหนดแนวทางที่ชัดเจนร่วมกันสำหรับการวางแผนที่เป็นรูปธรรมและง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ

5) การร่วมวางแผน เป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกันวางแผนในการปฏิบัติให้เป็นไปตามเป้าหมายและให้เป็นไปตามการกำหนดแนวทางที่ตั้งใจไว้ในกรณีปัญหา

6) การร่วมปฏิบัติร่วม เป็นขั้นตอนสำคัญที่นำมาสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมพลังให้เกิดการคิดและการปฏิบัติไปพร้อมกัน การลงมือปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ร่วมกัน จะทำให้เห็นถึงศักยภาพของแต่ละฝ่ายได้ช่วยเหลือกันและเรียนรู้จากการปฏิบัติไปพร้อมกัน

7) การร่วมถอดบทเรียน เน้นทั้งการสรุปหลังจากที่ลงมือปฏิบัติร่วมกัน เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น สกัดเป็นความรู้ที่และได้จากประสบการณ์การปฏิบัติ ผ่านการบันทึกรายละเอียดแต่ขั้นตอนของการปฏิบัติ ที่วิเคราะห์ถึงความสำเร็จและความล้มเหลวจากการปฏิบัติเพื่อนำไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงต่อไป

8) การร่วมถ่ายทอด เป็นตอนสุดท้ายของกระบวนการเรียนรู้ ถ้าผ่านขั้นตอนทั้ง 7 ข้างต้นแล้ว การถ่ายทอดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่สะท้อนให้เห็นการตกย้ำ ความภาคภูมิใจในการที่จะเป็น “ผู้ให้ความรู้ ให้ทักษะ ถ่ายทอดผ่านการเล่าเรื่อง การอบรม การแลกเปลี่ยน ฯลฯ สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ตกผลึกทั้งความคิด การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน ถึงจะสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ ที่สำคัญ การถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการสร้างเครือข่ายทั้งในกลุ่ม/ชุมชนด้วยตนเอง และเป็นเครือข่ายกลุ่มต่างๆที่เป็นภาคีอีกด้วย

ทั้ง 8 ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ สะท้อนให้เห็นการเสริมสร้างพลังที่สำคัญให้เกิดขึ้นนั่นคือ การให้ความสำคัญกับพลังความคิด พลังกลุ่ม พลังปฏิบัติร่วมกัน และนำมาสู่การเกิดพลังความรู้ตามมา ดังนั้น พื้นฐานสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับกลุ่ม/ชุมชนจะต้องเริ่มจากที่ให้คนในชุมชน/กลุ่ม/สมาคม “คิดให้เป็น” กระตุ้นให้เกิดการคิด อย่างลึกซึ้ง คิดอย่างเป็นระบบ รอบด้าน ในกระบวนการเทคนิคการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมก็ใช้วิธีการกระตุ้นให้หุ้นส่วนแต่ละได้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ และวิพากษ์ตนเองและผู้อื่นๆ โดยเน้นการ “รู้จักตนเองและชุมชน” ให้ครอบคลุมทุกด้าน เพื่อจะนำไปเป็นข้อมูลเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนต่อไป

โดยทั้ง มีเงื่อนไขสำคัญในการพิจารณาสำหรับการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวไปปรับประยุกต์ใช้ได้แก่

1) บริบทของพื้นที่ ซึ่งแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างกัน ถึงแม้จะมีลักษณะของความเป็นชุมชน/กลุ่มประเภทเดียวกัน แต่ละพื้นที่ที่มีความเป็นพลวัต ประวัติศาสตร์ พัฒนาการของแต่ละแห่งย่อมไม่เหมือนกันจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะพิจารณาและศึกษาอย่างลึกซึ้ง

2) ความสนใจ เป็นเงื่อนไขที่เป็นอีกตัวหนึ่ง ที่ต้องให้ความสำคัญ โดยเฉพาะในการเสริมสร้างพลัง เนื่องจาก ผู้ที่ต้องจะไปเสริมสร้างพลังให้แก่กลุ่ม/ชุมชนใด โดยไม่ได้เกิดจากความสนใจ และตระหนักในสิ่งที่เราในฐานะคนภายนอกเห็นสภาพปัญหา ย่อมจะทำให้การเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างพลังความคิด พลังปฏิบัติ พลังต่างๆ ฯลฯ เป็นไปได้ยาก

3) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย เป็นเงื่อนไขที่ทุกสถาบันทุกกลุ่มทุกชุมชนไม่สามารถมองข้ามเงื่อนไขนี้ได้ เพราะระบบย่อยของสังคมไทยได้ถูกผูกติดและเชื่อมโยงกับแนวทางการพัฒนาระดับชาติ หลายครั้งได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชนและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต

ในส่วนของปัจจัยที่ภายในที่สำคัญต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังได้แก่

- 1) ความเข้มแข็งของชุมชน
- 2) ครอบครั้ว
- 3) ผู้รู้ในชุมชน

ปัจจัยภายนอก คือ บทบาทของนักพัฒนา นักวิชาการ และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก มีส่วนในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ให้เกิดทั้งความรู้ ความคิดที่เป็นระบบและการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเพื่อเสริมสร้างพลังนั้น จะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนเน้นการรู้จักศักยภาพภายในของตนเอง/ชุมชน คือ การค้นหาต้นทุนที่มีอยู่ในตัวเองผ่านการคิดแบบไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ยังต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างคน ซึ่งไม่ใช่เน้นเพราะกระบวนการในการได้มาซึ่งความรู้ ที่สำคัญต้องให้เห็นความสำคัญของกระบวนการความคิด วิพากษ์ด้วยเหตุและผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งที่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิต รวมไปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการลงมือปฏิบัติซ้ำๆ อย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นความชำนาญและทักษะของตนเองและนำไปพัฒนากลุ่ม/ชุมชนต่อไป และกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นเรื่องกระบวนการกลุ่มและการสร้างเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ระดับของกระบวนการเรียนรู้จะเกิดผลเร็วหรือไม่ต้องดูที่กระบวนการสร้างกลุ่มและเครือข่าย

ตอนที่ 2 การอภิปรายผล

การอภิปรายผลการศึกษา เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัย แบ่งการอภิปรายผลออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การอภิปรายผลการศึกษาและการอภิปรายผลการศึกษาเชิงทฤษฎี โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

2.1 การอภิปรายผลการศึกษาเพื่อใช้ในพื้นที่อื่นๆ จำแนกตามลักษณะของกลุ่มสตรี แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. กลุ่มสตรีที่มีการรวมกลุ่มและมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนแต่ยังขาดการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มสตรี

1) ลักษณะชุมชนและกลุ่มสตรี มีการรวมกลุ่มทั้งกลุ่มผู้หญิงและกลุ่มต่างๆ ในการทำกิจกรรมของชุมชน เช่น กลุ่มเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว กลุ่มทอผ้า กลุ่มอนุรักษ์ป่า ฯ และเป็น

แหล่งเรียนรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้แก่พื้นที่/ชุมชนอื่นๆ แต่กลุ่มผู้หญิงยังไม่ได้มีบทบาทร่วมในการแสดงความคิด วางแผน จัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชน เป็นเพียงการร่วมทำกิจกรรมภายในชุมชนเท่านั้น

2) การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เช่น ให้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้ความสามารถ เน้นการเสริมสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพภายในตนเอง ด้วยการเปิดโอกาส และเปิดพื้นที่ โดยเน้นให้ความสำคัญในขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้คือ ขั้นตอน เรียนรู้ปัญหา ร่วมกันทั้งภายในกลุ่มผู้หญิง และกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เพื่อรับรู้และเข้าใจร่วมกัน ถึงการนำศักยภาพของผู้หญิงในการทำงานที่มีบทบาทร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้น ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมถอดบทเรียน และร่วมกันถ่ายทอด ในเบื้องต้นจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการทบทวนประสบการณ์เดิมของตนเอง (ผู้หญิง) เพื่อที่จะนำมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ปัญหา ร่วมกันภายในกลุ่ม แล้วจึงจะสามารถพัฒนาตามขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในลำดับขั้นตอนต่อไป และต้องเน้นให้เกิดการถ่ายทอดภายในกลุ่มผู้หญิงและภายในชุมชน เพื่อเสริมสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้น มีลักษณะหมุนวนขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น จนเกิดเป็นความคุ้นเคยในการคิด และปฏิบัติ โดยไม่จำเป็นต้องมีพี่เลี้ยง/ฝ่ายสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้

3) วิธีการเรียนรู้ ที่สำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง ในกลุ่มนี้ จะเน้นการกระตุ้นให้เห็นศักยภาพของตนเองและเชื่อมั่นในองค์ความรู้ที่มีอยู่ของตนเอง ผ่านการแลกเปลี่ยนพูดคุยทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ถ่ายทอดผ่านการเล่าเรื่อง (Story telling) สะท้อนเรื่องราวของตนเองที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในชีวิตประจำวัน และเน้นการตั้งคำถามเพื่อให้เกิดความกล้าที่จะตอบ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการซักถาม-ตอบ มากกว่าความถูกต้อง/ผิดของคำตอบ

หลังจากนั้นจึงควรให้มีการได้ไปสร้างพื้นที่ในการแสดงความสามารถของตนเอง ผ่านเวทีภายในชุมชน แล้วจึงขยายออกไปสู่เวทีภายนอก ในขณะเดียวกันจะต้องสร้างการยอมรับและความเข้าใจอันดีในมุมมองของบทบาทหญิง-ชายทำงานร่วมกันตั้งแต่กระบวนการคิด วางแผน ปฏิบัติ ร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผลร่วมกันในสิ่งที่ปฏิบัติ

4) เนื้อหา/องค์ความรู้ ที่จะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ก็จะต้องใช้วิธีการค้นหาองค์ความรู้ที่มีอยู่ภายในที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นรายบุคคล ผนวกกับองค์

ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาในการหาอยู่หากิน ในป่าชุมชน การอนุรักษ์ป่าผ่านการใช้ประโยชน์ตามฤดูกาล การฟื้นฟูป่าด้วยการปล่อยให้ป่าเติบโตตามธรรมชาติ เป็นต้น ในชุมชนหากไม่มีองค์ความรู้ดังกล่าวให้หรือฟื้นฟูองค์ความรู้ของชุมชน ผ่านผู้รู้/ปราชญ์ในชุมชนเพื่อนำมาจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2. กลุ่มสตรีที่มีการรวมกลุ่มมีทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนแต่ไม่มีการดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1) ลักษณะของชุมชน/กลุ่มสตรี มีการรวมกลุ่มผู้หญิงและกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพเสริม กลุ่มกองทุน/ออมทรัพย์ เป็นต้น และมีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าสาธารณะของคนในชุมชน มีแม่น้ำ หนองน้ำ ห้วย ฯลฯ ในชุมชนแต่ไม่มีการรวมกลุ่มที่เกี่ยวกับการดูแลอนุรักษ์จัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2) การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องสร้างแรงจูงใจ ให้เห็นความสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อสร้างให้เกิดความสนใจและตระหนักในทรัพยากรของตนเอง ผ่านขั้นตอนการเรียนรู้ปัญหาและเรียนรู้ตนเองร่วมกันของคนทั้งชุมชน เพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่มีอยู่ เป็นขั้นตอนแรกในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น แล้วจึงขยายการเสริมสร้างพลังไปในกลุ่มผู้หญิง และสร้างพื้นที่ให้ทั้งผู้หญิงและผู้ชายในการทำงานร่วมกันผ่านขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในการร่วมค้นหาปัญหาาร่วมกัน ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ สรุบทบทเรียนร่วมกัน และร่วมกันถ่ายทอดภายในชุมชนจนเกิดความมั่นใจ แล้วจึงขยายผลต่อไปในพื้นที่อื่นๆ

3) วิธีการเรียนรู้ ใช้วิธีการเรียนรู้ด้วยการพูดคุยแบบตั้งคำถามให้ชวนคิด ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ พร้อมการออกไปเรียนรู้จากชุมชนภายนอก คือ การศึกษาดูงาน เพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่างในบริบประยุคต์ใช้ในชุมชนของตนเอง โดยเปิดโอกาสทั้งหญิงและชายเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน และเน้นการทำวิจัยชุมชนเพื่อการจัดการองค์ความรู้เดิมและสร้างความรู้ใหม่

4) เนื้อหา/องค์ความรู้ ต้องทำการรวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการหาอยู่หากิน การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น รวบรวมจัดทำเป็นองค์ความรู้

ของชุมชน ผ่านการทำวิจัยชุมชน หรือการจัดเก็บเชิงสำรวจข้อมูลเบื้องต้น เพื่อพัฒนาเป็น
ฐานความรู้ให้แก่คนในชุมชนและหน่วยงานภายนอกต่อไป

3. กลุ่มสตรีที่เกิดจากการรวมกลุ่มของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของ
รัฐจากหลายๆ พื้นที่

1) ลักษณะของชุมชน/กลุ่มสตรี เกิดจากการรวมกลุ่มของผู้ที่ได้รับ
ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ถูกแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2) การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มผู้หญิงใน
การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จะต้องเน้นกระบวนการเรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นพร้อมกัน และต้องให้
ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม การถอดชุดประสบการณ์เดิมของแต่ละบุคคลที่มีเพื่อ
ร่วมแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีอยู่ภายใน เพื่อจัดเป็นองค์ความรู้สำหรับนำมาปรับประยุกต์ใช้
ร่วมกันในการแก้ไขปัญหา ผ่านการค้นหาคำตอบอย่างเป็นเหตุเป็นผลจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

3) วิธีการเรียนรู้ ด้วยลักษณะของการรวมกลุ่มเป็นชุมชน ที่มาจากกลุ่ม
คน/ชุมชนที่หลากหลาย การพูดคุยอย่างเป็นทางการผ่านการประชุมรวมกัน จะช่วยให้ทุกฝ่ายได้
เรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้ง การได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ผ่านการรวมกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็วิธีการเรียนรู้จากการ
ไปศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์จากพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบปัญหาใกล้เคียงกัน
ย่อมจะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจถึงปัญหาและมีตัวอย่างที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการ
แก้ไขปัญหาของตนเองต่อไป โดยเน้นการสังเกต ฝึกให้ตั้งคำถาม และการทำวิจัยชุมชน ผ่าน
ตัวแทนของผู้ที่มารวมกลุ่ม ให้กลับไปทำในพื้นที่ชุมชนของตนเอง สร้างองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นและ
นำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญในการหาทางออกของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

4) เนื้อหา/องค์ความรู้ เน้นให้ตัวแทนของแต่ละชุมชน กลับคืนสู่ชุมชน
และศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเองที่วิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับ
ทรัพยากรธรรมชาติ แล้วนำฐานข้อมูลดังกล่าว นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่ม เป็นทั้ง
เนื้อหาที่เกิดจากภายนอกกลุ่ม มาสู่กระบวนการเรียนรู้ในการเสริมสร้างพลังความรู้ภายในกลุ่ม

ทั้ง 4 ลักษณะของชุมชนข้างต้น จะดำเนินการสำเร็จได้นั้น จะต้องมีปัจจัยและ
เงื่อนไขที่สำคัญ

ปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในกลุ่มสตรี ได้แก่

- 1) ความเข้มแข็งของชุมชน หรือลักษณะของชุมชน ที่จะต้องประกอบไปด้วย ภูมิปัญญาความรู้เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย รวมถึงกลุ่มต่างๆ ในชุมชน
- 2) ครอบครัวยุคใหม่ เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นในตัวของกลุ่มผู้หญิงเป็นอย่างมาก เพราะตามโครงสร้างทางสังคมไทยนั้น บทบาทของผู้หญิงที่มีฐานะเป็น แม่ ภรรยา ลูก จะต้องดูแลความเรียบร้อยภายในครอบครัว ดังนั้นการออกมาร่วมกิจกรรมและแสดงบทบาทที่เกินจากความคาดหวังในโครงสร้างทางสังคม จึงจำเป็นต้อง
- 3) ผู้รู้/ปราชญ์ภายในชุมชน เป็นปัจจัยที่เอื้อในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดเนื้อหาการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนจะต้องถูกค้นหาผู้รู้/ปราชญ์ของชุมชนให้พบ
- 4) บทบาทของนักพัฒนา (รัฐ/เอกชน) และนักวิชาการ เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้หญิง/คนในชุมชน
- 5) การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก จะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ หากหน่วยงานในท้องถิ่น มีความสนใจและเห็นความสำคัญ การได้รับสนับสนุนทั้งในเรื่องงบประมาณและแผนยุทธศาสตร์ของท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและชุมชน

เงื่อนไขที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในกลุ่มสตรี

- 1) ต้องมีทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้, เหมืองฝาย, หนองน้ำ เป็นต้น) อยู่ในชุมชน
- 2) บริบทและประวัติศาสตร์ของชุมชน
- 3) บริบทของผู้หญิงในชุมชน ต้นทุนเดิมของผู้หญิง เช่น ฐานะครอบครัว, สถานภาพของครอบครัว เช่น อยู่ในครอบครัวที่เป็นผู้นำ/ผู้รู้ในชุมชน, ได้รับการศึกษาสูง, เป็นผู้นำกลุ่ม เป็นต้น
- 4) ผู้นำที่เป็นทางการ/ผู้นำตามธรรมชาติ
- 5) ลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน
- 6) ความสนใจของคนในชุมชน
- 7) ผู้รู้ในชุมชน
- 8) ครอบครัวยุคใหม่ การจะเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นกับผู้หญิงนั้น ครอบครัวมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมหรือไม่เห็นด้วยในการให้ผู้หญิงเข้าร่วมกระบวนการ

9) คุณสมบัติและกระบวนการทำงานของผู้วิจัย/นักพัฒนา/นักวิชาการที่เข้ามาศึกษา/สนับสนุนในชุมชน

- คุณสมบัติของผู้วิจัย/นักพัฒนา/นักวิชาการ ประกอบไปด้วย 1) ต้องเป็นผู้พร้อมที่จะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น 2) ลดความครอบงำทางความคิด 3) เน้นการใช้ทักษะความเชื่อมโยงประเด็นที่ชาวบ้านสนใจกับบริบทชุมชน 4) ประเมินลักษณะนิสัยของบุคคล/ชุมชนได้เบื้องต้น 5) ต้องหมั่นกระตุ้นและซักถามถึงเหตุและผลในการปฏิบัติกับกลุ่มผู้หญิงและคนในชุมชน

- ลักษณะกระบวนการทำงาน ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่เน้น “กระบวนการ” มากกว่า การให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เช่น เน้นการฝึกคิด ฝึกตั้งคำถาม ฝึกการตั้งสังเกต โดยผู้วิจัยรับบทบาทหน้าที่ Facilitator เพื่อให้เกิดกระบวนการดังกล่าว จนกว่ากลุ่มแม่หญิง/กลุ่มเป้าหมาย จะมีความเชื่อมั่น และกล้าที่แสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยน พิจารณาจากการให้แสดงความคิดเห็นและไปร่วมแลกเปลี่ยนกับกลุ่มแม่หญิง/กลุ่มต่างๆ ภายในชุมชน และภายนอกชุมชน การได้ทดลองปฏิบัติอยู่เสมอ ย่อมสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองให้เกิดขึ้นได้ โดยไม่ให้ความสำคัญว่าจะผิดหรือถูก แต่ให้บุคคลนั้นๆ รู้จักตนเองว่า “สามารถทำได้”

- ผลการทำงานเน้นการให้แลกเปลี่ยนสรุปบทเรียนในการปฏิบัติทุกครั้งที่มีการทำกิจกรรม

10) แนวทางนโยบายของท้องถิ่น ว่ามีการส่งเสริมเรื่องบทบาทผู้หญิงและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่

11) เวลา เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะกำหนดว่าชุมชนใดจะมีพัฒนาการในการเสริมสร้างพลังของกลุ่มผู้หญิงช้าหรือเร็ว ก็ย่อมจะขึ้นอยู่กับลักษณะของชุมชนอีกด้วย โดยเฉพาะในช่วงเวลาของแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ย่อมจะใช้ระยะเวลาในการเสริมสร้างพลังที่แตกต่างกัน พิจารณาเงื่อนไขและปัจจัยที่กล่าวข้างต้น ประกอบการใช้เงื่อนไขของเวลา เป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จ ซึ่งย่อมแตกต่างกันออกไป

12) มุมมองของคนในชุมชนเกี่ยวกับบทบาททางเพศ ถือเป็นเงื่อนไขที่ต้องให้ความสำคัญ ถ้าชุมชนใดเห็นความสำคัญของความเท่าเทียมกันของมนุษย์และการเห็นคุณค่าภายในของแต่ละคนว่าแต่ละคนสามารถมีการเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ย่อมจะทำให้กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังเกิดขึ้นและเห็นผลได้เร็วมากขึ้น

2.2 การอภิปรายผลการศึกษาเชิงทฤษฎี

จากการศึกษาของผู้วิจัย ในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัย ขออภิปรายผลเชิงทฤษฎี ดังนี้

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎี Structuration theory ของ Anthony Giddens เพื่อช่วยอธิบาย “การเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิง” ตามแนวคิดได้ให้ความสำคัญกับการอธิบายของการกระทำ (พฤติกรรม) ของผู้กระทำ (Agency) กับ โครงสร้าง (Structure) ซึ่งโครงสร้างจะถูกทำให้เปลี่ยนแปลง โดยผู้กระทำ (Agency) และ โครงสร้างที่ถูกเปลี่ยนนั้นจะย้อนกลับมากำหนดพฤติกรรมของผู้กระทำ (Agency) และบุคคลอื่นๆ ในกลุ่ม/ชุมชน/สังคมต่อไปอีกครั้งหนึ่ง ในการแสดงออกของกระทำดังกล่าวนี้ เรียกว่า ทวิลักษณ์ของโครงสร้าง และการที่ผู้กระทำได้กระทำหรือแสดงพฤติกรรมให้แก่ผู้อื่น ก็จะนำโครงสร้างที่ถูกเปลี่ยนไปถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นพร้อมๆ กับโครงสร้างทางสังคมอีกเช่นเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า “การผลิตซ้ำ” (reproduction)

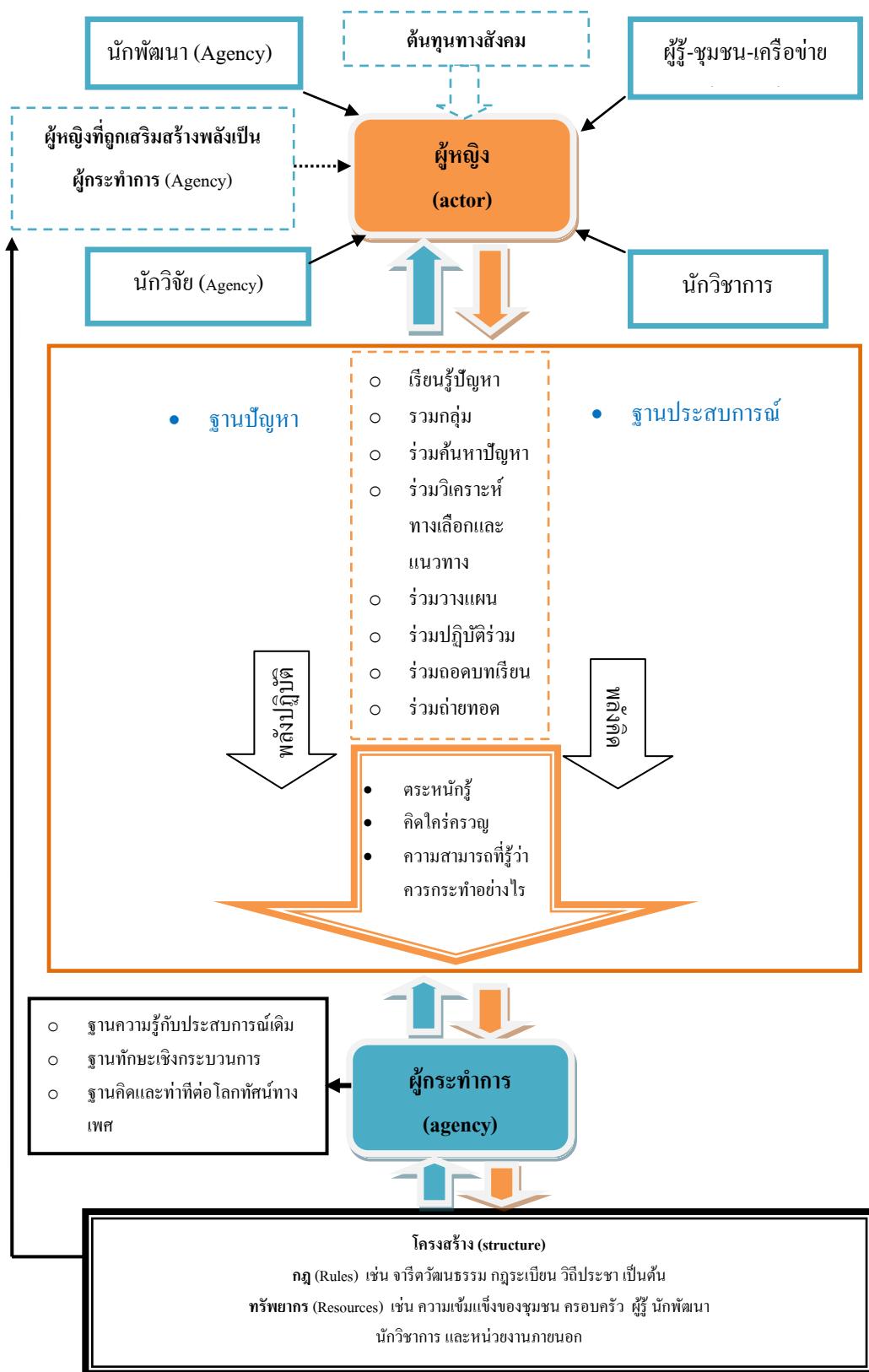
ในผลการศึกษา การค้นหาผู้กระทำ (Actor) ที่จะผ่านกระบวนการมาเป็นผู้กระทำ (Agency) จากการศึกษา พบว่า ต้องพิจารณาถึงต้นทุนทางสังคมว่าผู้กระทำ (Actor) จะสามารถเป็นผู้กระทำ (Agency) ได้หรือไม่ โดยพิจารณาต้นทุนทางสังคม ของผู้หญิง เช่น พื้นฐานของครอบครัวที่เป็นผู้นำ ของครอบครัวแม่ภาคี พรรณศักดิ์ ที่นอกจากจะมีพ่อเป็นอดีตพ่อหลวง (นายเขียว สมโชติ) แล้ว ยังเป็นหลานพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้นำของการตั้งถิ่นฐานของบ้านทุ่งยาวอีกด้วย ซึ่งต้นทุนทางสังคมดังกล่าวก็มีอิทธิพลต่อการพัฒนาตนเองของแม่ภาคีได้ด้วยเช่นกัน ประกอบกับการได้รับการยอมรับให้เป็นปราชญ์ชุมชนในเรื่องการจัดการป่าชุมชนผ่านการเป็นผู้ถ่ายทอด ลักษณะเฉพาะของการเป็นผู้ผู้รักในการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นๆ ยอมรับฟังความคิดของคนอื่นๆ การได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในหลายๆ พื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน และมองเห็น ความสามารถของตนเองว่าจะสามารถช่วยเหลือชุมชน/สังคมตนเองได้อย่างไร ทั้งหมดเรียกว่า เป็นต้นทุนทางสังคมของผู้กระทำ (Agency) หรืออย่างที่แม่ผา กองธรรม ซึ่งมีต้นทุนทางสังคมที่ต่ำกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนทางสังคมของแม่ภาคี พรรณศักดิ์ ที่มีอยู่ การมีฐานะที่ยากจน เป็นแรงผลักดันให้พัฒนาตนเองจากผู้กระทำ (Actor) มาเป็นผู้กระทำ (Agency) การพัฒนาตนเองได้นั้นเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานปัญหาและฐานประสบการณ์ ผ่านขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้กับตนเอง แล้วพัฒนาเป็นผู้มีความตระหนักรู้ มีความคิดอย่างเป็นระบบและใคร่ครวญ และรู้ว่าตนเองนั้นจะมีบทบาทในการกระทำอย่างไร ซึ่งเห็นได้จากบทบาทของแม่ภาคี และแม่ผา ที่ปรับเปลี่ยนตนเองจากการเป็นผู้กระทำ (Actor) มาสู่การเป็นผู้กระทำ (Agency) ที่ไปปรับเปลี่ยน โครงสร้างทางสังคม ตาม

แนวคิด Stucturation ซึ่งมองว่า โครงสร้างทางสังคมจะประกอบด้วย กฎ (Rules) หมายถึง การกฎระเบียบต่างๆ วิธีประชา จาริตประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ โลกทัศน์มุมมองในเรื่องเพศ ที่มองว่า ผู้หญิงไม่น่าจะเป็นผู้นำ ไม่น่าจะทำงานได้ น่าจะมีความสามารถในบางเรื่อง เป็นต้น เช่น ที่บ้านทุ่ง ยาว บทบาทผู้หญิงเป็นเพียงการมีสถานภาพเป็น “แม่ เมีย ลูก” และต้องอยู่ในครอบครัว ตามวิถีของชุมชนในต่างจังหวัด การที่ผู้หญิงจะออกมาทำกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะจึงเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีผู้ใดทำ การแสดงความคิดเห็นกับเรื่องภายนอกครอบครัวเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชาย จนกลายเป็นการยอมรับบทบาทของตนเองไปในตัวพร้อมๆ กับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของตนเองอย่างลงตัว แต่แล้วก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้บทบาทของผู้หญิงได้รับการยอมรับมากขึ้นจากการได้รับผลกระทบจากอำนาจรัฐที่เข้ามายึดพื้นที่ป่าชุมชนเป็นเขตพื้นที่วนอุทยาน ซึ่งไปกระทบความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และพื้นที่ของผู้หญิงในเรื่องการหาอยู่หากินในการเลี้ยงดูของครอบครัว จึงทำให้เป็นแรงผลักดันให้ผู้หญิงได้ลุกขึ้นมาแสดงความคิดเห็นและคัดค้าน จนประสบผลสำเร็จขึ้นมาได้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังค้นพบว่า ทรัพยากร (Resource) ตามแนวคิดของ Gidden ที่มี 2 ประเภท ทั้งที่เป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับสิทธิอำนาจ ที่เกิดจากความร่วมมือในการกระทำกิจกรรมของผู้กระทำการ (Agency) ที่ใช้ควบคู่กับ ทรัพยากรที่ใช้ในการแบ่งปัน ซึ่งจะช่วยให้ผู้กระทำการมีพลังที่จะนำไปสู่การสร้างผลกระทบที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ในการศึกษา พบว่า การมีชุมชนที่เข้มแข็ง ครอบครัว ผู้นำที่เป็นประชาธิปไตย ผู้รู้ในชุมชน นักพัฒนาชุมชนในพื้นที่ นักวิชาการ เป็นทรัพยากรที่มาช่วยเสริมอำนาจในการอ้างอิงและให้ความรู้ แก่ผู้กระทำการ และผู้กระทำการนี้เองก็จะนำความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้จากการเรียนรู้มานำมาใช้กับโครงสร้างทางสังคม/ชุมชนของตนเองอีกครั้ง เหมือนที่แม่ผา กองธรรมและแม่ภาทิ วรรณศักดิ์ทำให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้โครงสร้างทางสังคมนี้ จะต้องพิจารณาในเรื่องของมิติเวลา (Time) และมิติของพื้นที่ (Space) ประกอบด้วย เช่น ในกรณีของแม่ผา กองธรรม มีสถานะของการยกระดับพัฒนาตนเองจากการเป็นผู้กระทำ มาเป็น ผู้กระทำการ ในกรณีเป็นแกนนำของผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งในช่วงแรกของการต่อสู้เป็นการเรียกร้องสิทธิในพื้นที่หน้าหมู่บ้าน (พื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ใช้ร่วมกัน) และคำขดเซยในการสูญเสียที่ดินทำกิน และเมื่อเวลา (Time) มันเปลี่ยนไป การเรียกร้องก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ในแง่ของการยกระดับของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมาเป็นกลุ่มเครือข่าย เพื่อจัดการและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองร่วมกัน ตัวแม่ผา เองในฐานะผู้กระทำการ (Agency) เป็นหนึ่งในแกนนำที่ถอดบทเรียนจากประสบการณ์การต่อสู้ที่ผ่านมาว่าการต่อสู้กับรัฐนั้น ไม่สามารถทำได้เพียงการประท้วงและการชุมนุมแบบเดิมได้อีกต่อไป จะต้องมีการปรับวิธี มาตรการ การต่อสู้ให้เกิดผลต่อคุณภาพชีวิตของตนเองและเครือข่ายในพื้นที่ของตนเอง สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์

ของมิติเวลา และมิติเชิงพื้นที่ ซึ่งผู้กระทำการจะต้องมีการปรับตัวเพื่อที่จะปรับโครงสร้างทางสังคมให้สอดคล้องกับมิติเวลา และมิติเชิงพื้นที่อีกด้วย

การใช้แนวคิด Structuration นี้ ทำให้ผู้วิจัย ได้ค้นพบถึงความสำคัญของการ ค้นหาต้นทุนทางสังคมของผู้กระทำ (Actor) เพื่อที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างพลังให้ผู้กระทำ (Actor) ได้ถูกและพัฒนาระดับเป็น ผู้กระทำการ (Agency) อีกทั้ง การให้ความสำคัญของการการคิดแบบไคร่ครวญ เป็นคุณสมบัติสำคัญของการเป็นผู้กระทำการ (Agency) ที่ตรงกับกลุ่มเป้าหมายของผู้วิจัย ที่เห็นว่าการเสริมสร้างพลังจะต้องเกิดจากการพัฒนาความคิดให้เกิดขึ้นในกลุ่มสตรี เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาทั้งตนเองและชุมชนต่อไป ปรากฏดังภาพที่ 11

ภาพที่ 11 การอภิปรายผลการศึกษาระบบทฤษฎี Structuration ของ Giddens

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.1 จากข้อค้นพบเกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จะช่วยให้นักพัฒนาในท้องถิ่นนำผลการวิจัยไปพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนพื้นที่ของตนเองที่รับผิดชอบในการสร้างศักยภาพและความเชื่อมั่นในตนเองของคนในชุมชน ซึ่งสามารถใช้ได้กับทุกประเด็นเกี่ยวกับงานพัฒนา ไม่จำกัดในการใช้กับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น และการทำงานพัฒนาให้เกิดผลสำเร็จได้นั้น จะต้องปลูกพลังทางความคิดของคนในชุมชน เพื่อเป็นต้นทุนให้แก่คนในชุมชนที่จะเติบโตพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป โดยนักพัฒนาท้องถิ่น เป็นเพียงผู้กระตุ้นสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการเสริมสร้างพลังการคิด และการรวมกลุ่มที่มีเงื่อนไขสำคัญของความสนใจของคนในชุมชนเป็นหลัก

1.2 ในการทำงานเชิงกระบวนการ ควรจะเน้นการให้ความสำคัญในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และทั้งระดับชุมชน

1.3 ผู้ที่เกี่ยวข้องในการทำงานกับชุมชน/องค์กรชุมชน ต้องมีความเข้าใจถึงบริบทของชุมชนอย่างแท้จริง มุ่งเน้นที่จะใช้เทคนิควิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการทำงานพัฒนา กับชุมชนหรือนำมาปรับประยุกต์ใช้กับองค์กรในลักษณะอื่นๆ

2. ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในระดับบุคคลอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะนำมาสู่การพัฒนา รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่ละเอียดเจาะลึก ของแต่ละชุมชนที่เป็นชุมชนต้นแบบในประเด็นต่างๆ เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประเด็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง

2.2 ควรมีการขยายผลด้วยการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ในพื้นที่อื่นๆ

2.3 ควรมีการศึกษาในประเด็นเรื่องนี้กับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม เช่น องค์กรภาครัฐที่ได้รับการยกย่องให้เป็นหน่วยงานต้นแบบในเรื่องการทำงานและบริการประชาชน องค์กรภาคธุรกิจเอกชน มีกระบวนการเรียนรู้อย่างไรที่เสริมสร้างพลังให้แก่พนักงานของบริษัท เป็นต้น แล้วยังรวมถึง การศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในกลุ่มอาชีพต่างๆ จะทำให้เห็นการ

สังเคราะห์รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย เพื่อนำผลดังกล่าวไปเป็น
ฐานทำความเข้าใจในกระบวนการสร้างคนในชาติต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กชกร ชินะวงศ์, บรรณาธิการ. เรื่องราวของคนรักป่า รั้งสรรค์ด้วยใจ..ชุมชน “คลองลิตี”. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)สำนักงานภาค, 2548.
กนกวรรณ มะโนรัมย์. ภัยแล้ง การจัดการน้ำ และ นโยบายสาธารณะ. มติชนรายวัน (19 เมษายน 2548): 6.

กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ. การพัฒนาคลองแสนแสบด้วยการศึกษา: กรณีศึกษาเขต มีนบุรีและหนองจอก. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

กมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง และวุฒิสาร ตันไชย. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำป่าสัก. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2544.

กรมการศึกษานอกโรงเรียน. ทำอย่างไรให้ชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา, 2545.

กลุ่มจิตวิวัฒน์. จักรवालผลัดใบ การเกิดใหม่ของจิตสำนึก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. การบริหารจัดการงานวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. การศึกษากับวิถีชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

กาญจนา ทองทั่ว. การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2545.

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การเมืองกับการสื่อสาร. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2551.

กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ: สภาคณาจารย์แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.

- กิจวัฒน์ ผุสดี และจรัญ พุเต็มวงศ์. จุดเปลี่ยนทางการพัฒนา : กระบวนการการหวนคืนสู่วัฒนธรรมชุมชน ศึกษากรณี บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. ลำปาง: ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 5, 2543.
- กึ่งกร นรินทรกุล ณ อยุธยา, บรรณาธิการ. แนวคิดและทิศทางการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2543.
- กุนทลี ภักชนกุล. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการลุ่มน้ำแม่สา อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.
- เกศสุดา สิทธิสันติกุล, บรรณาธิการ. น้ำ...ความขัดแย้ง การคลี่คลาย “ปัญหา” ของชุมชนแพรทนามแดง. โครงการรูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรทนามแดง. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, 2547.
- เกศสุดา สิทธิสันติกุล, บรรณาธิการ. แร่งหูนชุมชน คนหูนวิจัย เมืองแม่กลอง. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, 2549.
- เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. สตรีกับความเสมอภาค การพัฒนาและสันติภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. วิถีชุมชน: คู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนง่าย ได้ผลและสนุก. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวคิด 5 ทฤษฎี. กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, 2541.
- คณะกรรมการกฤษฎีกา, สำนักงาน. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปีพุทธศักราช 2550. [ออนไลน์]. 2550. แหล่งที่มา: <http://web.krisdika.go.th/data/law/law1/%C306/%C306-10-2550-a0001.pdf>. [8 กันยายน 2553].
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2550.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553.

- โครงการขับเคลื่อนสิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม. เลียงจากคนชายขอบ: สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย เขียน รามิไศล. ศูนย์ สันติภาพและสิทธิมนุษยชนแห่งภาคอีสานประเทศไทยและองค์กรชาวบ้านชีวิตและชุมชนลุ่มน้ำมูน: ขอนแก่น, 2551.
- โครงการพัฒนาเครือข่ายภาคประชาสังคมในการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเพื่อสุขภาวะของบุคคลและชุมชน(คสม.). **ลุ่มน้ำคลองยัน: ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2549
- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย, สำนักงาน. **ชุดประสบการณ์การส่งเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย, 2550.
- โครงการพัฒนาสหประชาชาติ, สำนักงาน. **รายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทย 2546.** กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาสหประชาชาติ, 2546
- งานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, สำนัก. **โครงการบริหารจัดการนิเวศลุ่มน้ำบางปะกง เล่มที่ 1 : รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร(ภาษาไทย).** กรุงเทพฯ: เทคนิค 19, 2549.
- งามพิศ สัตย์สงวน. **หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2538.
- จตุพร หล้าใจ. **กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.
- จรัญญา วงษ์พรหม. **การศึกษาสถานภาพผู้หญิงอีสาน ใน ผู้หญิงอีสาน: ทางเลือก ศักยภาพ และแนวทางการพัฒนา.** ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2541.
- จันทร์ ใจคำมี, บรรณาธิการ. **รามิไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล.** เชียงใหม่: วนิดา เพรส , 2549.
- จ่านง บัวเนี้ยว. **การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผลการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของระบบในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น.** เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, 2550.

- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ: เอกสารประกอบการ
เรียนภาควิชาการพัฒนาชุมชน, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- จินตนา อินทปัญญา และคณะ. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่
โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี. กรุงเทพฯ: สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2553.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2549.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537.
- ฉันทนา บรรพศิริโชติ และคณะ. ผู้ใหญ่วิบูลย์ กับการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนา
ชุมชนอย่างยั่งยืน. ฉะเชิงเทรา: ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนป่าตะวันออก(วนเกษตร),
2546.
- ฉันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว. จินตนาการสู่ปี 2000 เมืองไทยในความใฝ่ฝันของ
นักคิด อาวุโสผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2539.
- ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ. คน น้ำ ป่า บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใน
ลุ่มน้ำ อิงโดยองค์การชุมชน ผญาพายว. พะเยา: เจริญอักษร, 2546.
- ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. ผู้หญิงกับความรู้ในจักรวาลของผู้ชาย ความหมาย การมองเห็นโลก
และระบอบอำนาจความจริง ใน ผู้หญิงกับความรู้ (ภาค๒) . กรุงเทพฯ: โครงการสตรี
และเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- ชยันต์ วรรณะภุติ. “การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ใน คู่มือการวิจัยเชิง
คุณภาพเพื่องานพัฒนา, อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ, ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- ชัยพันธ์ ประภาสวัต และคณะ. รายงานวิจัยโครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่
ตาช้าง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547.
- ชาย โพธิ์ดิดา. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน), 2549.
- ชัชวาล ทองดีเลิศ. แนวคิดการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ส่วนประชาสัมพันธ์
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน), 2547.

- ชัยฤทธิ์ โพธิวรรณ. การศึกษาผู้ใหญ่: ปรัชญาตะวันตกและการปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544.
- เชษฐา พวงหัตถ์. โครงสร้าง-ผู้กระทำการ(Structure-Agency). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2548.
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2551). ทฤษฎีสังคมและการทำความเข้าใจสภาวะสมัยใหม่ของแอน โธนี กิดเดนส์. วารสารร่มพฤษ์ 26 (ตุลาคม 2550 – มกราคม 2551) :1-37.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมกับการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง และความ เป็นอื่น. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549.
- ณรงค์ กุลจันทร์. รูปแบบการจัดการน้ำโดยวัฒนธรรมชุมชน กรณีลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน. [ออนไลน์]., 2552. แหล่งที่มา: http://www.vijai.org/research/project_content.asp?projID=RDG49E0005. [8 กันยายน 2553].
- เดชา ดวงนามลและคณะ. การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองกำ พวนเพื่อการวางแผนการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการ พัฒนาชายฝั่งอันดามัน สถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2551.
- ถวิล ชาราโกชน์ และศรีณีย์ คำริสุข. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ, 2545.
- ทรงธรรม สุขสว่าง. นิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2548.
- ทวีวิทย์ ภัทวนิตย์. การสัมมนาสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง. นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2544.
- ทิสนา เขมมณี และคณะ. ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด ต้นแบบ การเรียนรู้ ทางด้านหลักทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ, 2540.
- ทิสนา เขมมณี. ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี ประสิทธิภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ทิสนา เขมมณี. กระบวนการเรียนรู้: ความหมาย แนวทางการพัฒนา และปัญหา ข้อใจ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- เทศบาลตำบลศรี้ง. ข้อมูลพื้นฐานบ้านม่วงชุม. [ออนไลน์], 2555. แหล่งที่มา: <http://www.krung.go.th/banM7.html>. [1 กุมภาพันธ์ 2556].

ชนพรรณ ธานี. การศึกษาชุมชน. ขอนแก่น: เพ็ญ พรินต์, 2540.

ชนัดต์ พรหมด้วง. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่ศึก
อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชาการใช้ที่ดิน
และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
2550.

ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. และ ประเวศ วะสี เอกวิทย์ ฌณกลาง ศรีศักร วัลลิโกดม. การ
เรียนรู้ที่เหมาะสมกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ภัคธรรม, 2544.

ธีระพงษ์ แก้วหาญ. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม ประชา
สังคม. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา, 2543.

นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล. การวิจัยเชิงบูรณาการแบบองค์รวม. กรุงเทพฯ: วิ.พรินท์,
2551.

นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ. ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่าง
ทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,
2550.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของกลุ่มน้ำแม่ตาช้าง. ศิลปวัฒนธรรม 24 (สิงหาคม
2545): 64.

นิวัติ ร้อยแก้ว และนพรัตน์ ละมุล. นิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำโขง: กรณีพื้นที่แม่น้ำของ-ล้านนา. กรุงเทพฯ: ภาพ
พิมพ์, 2553.

นิวัติ เรืองพานิช. หลักการจัดการลุ่มน้ำ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547.

เนาวรัตน์ พลาายน้อย, บรรณาธิการ. การศึกษาและความรู้ทางเลือกเพื่อความเป็นไท:
ขบวนการและปฏิบัติการในโรงเรียนชาวนา, ในโอกาสนำเสนอผลงานวิจัยแห่งชาติ
2550 ณ ศูนย์ประชุมบางกอกคอนเวนชันเซ็นเตอร์ เซ็นทรัลเวิลด์ ราชประสงค์
กรุงเทพฯ วันที่ 9 กันยายน 2550. กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด, 2550.

บรรจง นะแส, บรรณาธิการ. การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน กรณีศึกษาจากชุมชน
ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้. โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้. กรุงเทพฯ:
เฟื่องฟ้า พรินต์ จำกัด, 2545.

บรรณาธิการมติชนออนไลน์. “สมคิด สิงสง” นักคิดแห่งลุ่มน้ำภาคอีสาน. [ออนไลน์].

แหล่งข้อมูล: <http://www.khlong-u-taphao.com/public.php?&obj=forum.view>

(cat_id=pub_gen, id=698). [9 สิงหาคม พ.ศ. 2553]

บันทึกองค์กรเหมืองฝายบ้านทุ่งยาว. ลำพูน, 2469.

บันทึกประวัติศาสตร์บ้านทุ่งยาว. ลำพูน, ม.ป.ป.

บัณฑิต อ่อนคำ. การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริม

การเรียนรู้, มูลนิธิการพัฒนาภาคเหนือ, 2544.

บุปผา อนันต์สุชาติกุล และคณะ. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การพัฒนากระบวนการคิด

ชุมชนแห่งการเรียนรู้ รวมสาระจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. เชียงใหม่: เชียงใหม่โรง

พิมพ์แสงศิลป์, 2549.

เบญจวรรณ วงศ์คำ. มิติใหม่ ท่องเที่ยวในวิถีปกากะญอ ชุมชนแม่กลางหลวง.

เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, 2548.

ปวีติ กาญจนวงศ์. พันสัมพันธ์คนกับคน คนกับป่าชุมชนเขาถ้ำ บ้านคลองแสง. เชียงใหม่:

วนิศาการพิมพ์, 2550.

ปฐมภรณ์ บุญปธารง. ก้าวใหม่ของผู้หญิง: สตรีนิยมกับนโยบายสังคม ใน ผู้หญิงกับความรู้

1 (ภาค2). กรุงเทพฯ: โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

2546.

ประชา หุตานุวัตร. การเมืองสีเขียว. กรุงเทพฯ: กังหัน มาร์เก็ตติ้ง, 2541.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวน

ชุมนุมประท้วงในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ต้นตำรับ, 2541.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. การประชุมคณะทำงานเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนโดย

ภาคประชาสังคม.[ออนไลน์]. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2552.

แหล่งที่มา: http://www.codi.or.th/index.php?option=com_content&task=view&id=25

75&Itemid=2) [18 สิงหาคม 2552]

ประภาเพ็ญ สุวรรณ และคณะ. ประสิทธิภาพของโครงการป้องกันและควบคุมเอดส์ใน

สถาบัน ครอบครัว โดยวิธีการสร้างพลังในกลุ่มสตรี และการมีส่วนร่วมของชุมชน.

กรุงเทพฯ: คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540.

- ประมวล เจริญยิ่ง และคณะ. กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนป่าละหอก
กระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.
- ประยงค์ ดอกคำไย และคณะ. มาตรการอำพรางบนเส้นทางอนุรักษั ชะตากรรม
ของชุมชนท้องถิ่นและผืนป่าในกระแสการอนุรักษั. เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2541.
- ประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, สำนักงาน. แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำ : คน ชุมชน
ลุ่มน้ำ.[ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งข้อมูล: <http://www.trf.mju.ac.th/lobby/lobby.php?Lpage=AT&id=AAT520103.php> [8 กันยายน 2553].
- ประเวศ วะสี และคณะ. ฟังตนเองในชนบท: อีกรูปหนึ่งของการทบทวนโลกทัศน์แห่งการ
ฟังตนเอง. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.
- ประเวศ วะสี. บนเส้นทางชีวิต. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน, 2538.
- ประเวศ วะสี. ตักดีศรีแห่งความเป็นคน ตักยภาพแห่งความสร้างสรรค์.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2540.
- ประเวศ วะสี. “แนวคิดเกี่ยวกับระบบพัฒนาการเรียนรู้” **สถานปฏิรูป 2 (มีนาคม): 31-32.** กรุงเทพฯ:
สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, 2542.
- ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ทางปัญญา เครือข่ายแห่งปัญญา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธาณสุขแห่งชาติ,
2545.
- ประเวศ วะสี. ปาฐกถานำ เรื่อง การศึกษาทางเลือกเพื่อการสร้างพลังปัญญา. กรุงเทพฯ:
พริกหวานกราฟฟิค, 2547.
- ประเวศ วะสี. การจัดการความรู้ กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์ ผู้ศักยภาพ เสรีภาพ และ
ความสุข. กรุงเทพฯ: ศ.เจริญการพิมพ์, 2550.
- ประเวศ วะสี. การเมืองใหม่ที่ไม่ใช่เงินเป็นใหญ่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2550.
- ประเวศ วะสี. วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑. กรุงเทพฯ: แปลนพรีนติ้ง จำกัด, 2550
- ประเวศ วะสี. การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ จุดยุทธศาสตร์ชาติ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
สาธาณสุขแห่งชาติ (มสช) , 2553.
- ปาน กิมปี. การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการฟังตนเองของ
ชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุยฎีบัณฑิต ภาควิชาสารัตถะศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2540.

- ปาริชาติ สถาปิตานนท์. การสื่อสารประเด็นสาธารณะและการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสังคมเป็นสุข, 2546.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2543.
- ปรีชา เปี่ยมพงสานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. การเคลื่อนไหวสังคมแนวใหม่. [ออนไลน์]. 2551. แหล่งข้อมูล: <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=232226> [14 กุมภาพันธ์ 2554].
- ปิยาพร อรุณพงษ์. มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง: กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอสรีสงคราม จังหวัดนครพนม. การประชุมวิชาการ “สังคมในวิจัย...วิจัยใน สังคม”. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- พงศา ชูแนม. รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำหลังสวน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในเอกสารประกอบการนำเสนอ การสัมมนากระบวนการนโยบายสาธารณะระดับพื้นที่ กับความมั่นคงของชุมชนภาคใต้ ตอนบนกรณีศึกษา: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. [ออนไลน์]. 2547. แหล่งข้อมูล: http://www.treebankthai.com/phototnam/article_watermanagement.html [8 กันยายน 2553].
- พงษ์ไพบูลย์ ศิวาวราเวทย์. กระบวนการพัฒนาชุมชน. โครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ, 2542.
- พจนานุกรมมติชน, สำนัก. พจนานุกรม ฉบับมติชน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- พนัส พุกฤษ์สุนันท์ และคณะ. พลังชุมชน เทคนิคสำหรับวิทยากร. กรุงเทพฯ: สำนักที่ปรึกษา กรมอนามัย, 2546.
- พนัส พุกฤษ์สุนันท์ และคณะ. คู่มือวิทยากรสร้างพลังชุมชน. นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, 2548.

พรชัย ธรรมธรรม และ จินตนา ทวีมา. กลยุทธ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ใน
สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 19. [ออนไลน์]. 2538 .แหล่งข้อมูล:

[http://kanchanapisek.or.th/kp6/New/sub/book/book.php?book=19&chap=1&page=t19-1-
 infodetail03.html](http://kanchanapisek.or.th/kp6/New/sub/book/book.php?book=19&chap=1&page=t19-1-infodetail03.html)[8 กันยายน 2553].

พรทิพย์ โกลิยอุตม. การเสริมสร้างอำนาจด้วยการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพัฒนา
ชุมชนที่ยั่งยืน ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ ปริญญาคุณฎี
 บัณฑิต, สาขาการศึกษานอกภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2544.

พรพิไล เลิศวิชา. **คีรีวงจากไพร่หนีนาย ถึงธนาคารแห่งขุนเขา**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การ
 พิมพ์, 2541.

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, 2539.

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ:สยาม, 2542.

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ:
 สหธรรมิก, 2546.

พระไพศาล วิสาโล. **การเสริมสร้างพลังทางศีลธรรมในสังคมไทย**. [ออนไลน์]. 2549 .

แหล่งข้อมูล: <http://www.prachatai.com/column-archives/node/1696>[8 กันยายน 2553].

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอูน). **นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพฯ:
 โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.

พราวดี ไวรวัจนกุล และคณะ, เรียบเรียง. **รางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 4**. กรุงเทพฯ: บริษัท ปตท.
 จำกัด(มหาชน), 2545.

พลเดช ปิ่นประทีป, บรรณาธิการ. **ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม : 20 มุขนิชชุมชนท้องถิ่น
 พัฒนา**. กรุงเทพฯ : มุขนิชชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2551.

พัคตร์วิมล เพียรล้ำเลิศ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. **รายงานการวิจัยการเสริมสร้างความเข้มแข็ง
 ให้กับองค์กรผู้นำในลุ่มน้ำจันทบุรี**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2548.

พัชรินทร์ ลาภานันท์. **ผู้หญิงอีสานกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในผู้หญิงอีสาน: ทางเลือก
 ศักยภาพและแนวทางการพัฒนา**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2541.

- พัชรินทร์ สิริสุนทร. องค์ความรู้ใหม่กับการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 เรื่อง พลังสังคมไทยใน ทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา, 2546.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2543.
- พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์. การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: เลิฟและลิฟเพรส จำกัด, 2549.
- พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ. แนวทางประชาธิปไตยในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2546.
- พุดม บุญเต็ม และคณะ. โครงการวิจัยศึกษาองค์ความรู้การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ตามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)สำนักงานภาค, 2549.
- พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์. การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืน: พื้นฐานการศึกษาด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2553.
- เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, บรรณาธิการ. เปลี่ยนประสบการณ์เอ็นจีโอด้านป่าและทรัพยากร โดยโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: จุฑาทอง, 2546.
- เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์. การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อความยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2545.
- เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์. การจัดการลุ่มน้ำสายบุรี...อย่าให้เป็นแค่ความหวังริบหรี่ของชาวบ้านและนักวิจัย. [ออนไลน์]. 2552 แหล่งที่มา: http://www.isranews.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=4850&Itemid=86. [8 กันยายน 2553].
- แฟร์รี่, เปาโล. การศึกษาสำหรับผู้ถูกกดขี่. แปลโดย ช.เจียวพุ่มพวง. กรุงเทพฯ : สหพันธ์นักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย, 2517.
- ภรภัทร พิมพ์า. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนกับธรรมาภิบาลในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด, 2554

ภัสสร ลิมานนท์. **บทบาทเพศ สถานภาพสตรีกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ภารกิจโครงการและประสานงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. **การสัมมนาวิชาการ เรื่อง การแก้ปัญหาวิกฤตการณ์น้ำท่วม: การใช้งานวิจัยและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), 2549.

มนตรี กรรพุมมาลย์. **การศึกษาองค์กรชุมชนเข้มแข็งและการพัฒนารูปแบบเครือข่ายองค์กรชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนในเขตเทศบาลตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน**. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 เรื่อง พลังสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา, 2546.

มนตรี จันทวงศ์และพรทิพย์ บุญครอบ. **ชุมชนลุ่มน้ำวาง วิถีแห่งการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: มุคนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2548.

มนตรี จันทวงศ์, บรรณาธิการ. **ถอดรหัส สงครามแย่งน้ำ**. กรุงเทพฯ: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์, 2548.

มนตรี เข้มกลสิกร และสุทธภา โชติประดิษฐ์. **เอกสารเพื่อการเรียนรู้ ภูมิปัญญาด้านการศึกษา**. ชลบุรี: เอส แอล กราฟฟิค ดีไซน์ จำกัด, 2548.

มนู โอมะคุปต์. **การจัดเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร และเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแบบพหุภาคี ใน การสัมมนา วิชาการ เรื่อง การแก้ปัญหาวิกฤตการณ์น้ำท่วม: การใช้งานวิจัยและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), 2549.

มนัสวาสน์ โกวิทยา. **การศึกษานอกระบบโรงเรียน: แนวทางการศึกษาและกิจกรรมที่หลากหลายรวมบทความวิชาการ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

มนัสชา มรรคอนันต์ โชติ. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าบ้านห้วยไคร้เพื่อการใช้ประโยชน์และรักษา ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

มนูญ เทศน์นำ และคณะ. **โครงการกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืนบ้านภาค(ตลาด)ขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

- มณีรัตน์ ประกัน. **กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน: ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก.** วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.
- มานะ นาคำ และคณะ. **กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชนด้านการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.
- มิ่งสรรพ สันติกาญจน์ ชาวสะอาด. **การจัดการระบบนิเวศต้นน้ำทางภาคเหนือของประเทศไทย.** เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- มิ่งสรรพ ชาวสะอาด และอดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา. **ปัญหาการจัดการและความขัดแย้งเรื่องน้ำ การสำรวจพรมแดนแห่งความรู้.** กรุงเทพฯ: ฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, 2538.
- ยศ สันตสมบัติ. **น้ำ1360.** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537.
- ยศ สันตสมบัติ. **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.** ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2544.
- ยศ สันตสมบัติ. **มนุษย์กับวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี จำกัด, 2548.
- เขาวดี สุวรรณนาคะ. **ผลของกระบวนการศึกษาเพื่อสร้างพลังที่มีต่อการพัฒนาแกนนำสุขภาพ ประจำ ครอบครัว.** วิทยานิพนธ์ปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิต, สาขาพัฒนศึกษา ภาควิชา นโยบาย และการเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ระวี ถาวร. **การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม: บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางใน อนาคต(Participatory Monitoring and Assessment of Ecosystem: Lesson Learned for Development).** กรุงเทพฯ: คูมายเบส จำกัด, 2549.
- รัตนะ บัวสนธ์. **วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา.** กรุงเทพฯ: แอล.ที.เพรส. 2551.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชั่น, 2546.
- ลำยอง สำเร็จดี และคณะ. **โครงการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการ วิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย, 2546.

- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. รายงานการประเมินผลการมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ของชุมชน ในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาวิจัยและส่งเสริมการเรียนรู้อิงชีวิต, 2550.
- เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์. การจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก คือ ยุทธศาสตร์การจัดการน้ำของชาติ. [ออนไลน์]. กรุงเทพฯ: ไทยโพสต์, 2552. แหล่งที่มา: <http://www.ryt9.com/s/tpd/851907> [29 มีนาคม 2552].
- วรวิทย์ อวิรุทธวรกุล และธีระพงษ์ มาลัยทอง. การพัฒนาดัชนีชี้วัด ความเข้มแข็งของชุมชน. วารสารเศรษฐกิจและสังคม7. (มกราคม – มีนาคม 2550): 40-41.
- วศิน อิงคพัฒนากุล. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- วันชัย วัฒนศัพท์, แปลและเรียบเรียง. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันติวิธี เพื่อพัฒนาประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า, 2543.
- วันชัย วัฒนศัพท์ (แปล). คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การตัดสินใจที่ดีกว่าโดยชุมชนมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2551.
- วันชัย วัฒนศัพท์. ธรรมเนียมปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชน และกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารธาร, 2544.
- วันทนี วาสิกะสิน. สังคมสงเคราะห์แนวสตรีนิยม ทฤษฎีและการปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. สตรี: นิยมขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. ความเป็นเพศ, [ออนไลน์], 2547. แหล่งข้อมูล : <http://www.midnightuniv.org/midnightuniv/newpage91.htm> [22 กุมภาพันธ์ 2553].
- วิชา นิยม และกิตติชัย รัตนะ. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเชิงบูรณาการ. กรุงเทพฯ: ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547.
- วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, สถาบัน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. ม.ป.ท., 2538.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. โลกวิวัฒน์กับความหลากหลายทางชีวภาพ. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี, 2553.

- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต ,สาขาวิชา
สัตวศาสตร์ ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วิลาวัลย์ เสนารัตน์ . การเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนในการส่งเสริมการดูแลผู้ติดเชื้อ
เอชไอวีและเอดส์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย. [ออนไลน์]. ,2546
แหล่งที่มา: http://intraserver.nurse.cmu.ac.th/mis/download/research/06-102-A-43_file.doc. [4 มีนาคม 2552].
- วิเศษ สุจินทร์หม. การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัด
ลำพูน, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- ศศิณา ภารา. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท, 2550.
- ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์. สองทศวรรษงานพัฒนาสตรีในประเทศไทย เอกสารประกอบการสัมมนา
ขบวนการผู้หญิงไทย ในศตวรรษที่ 21 ใน ขบวนการผู้หญิงไทย ในศตวรรษที่ 21.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง, 2543.
- ศิริพร โคตะวินนันท. ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่าย
ราชินีใส : หมู่บ้านแม่มน่มันยี่ 2 และ 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาสังคม
วิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- ศิริพร สะโครบานเนค. ผู้หญิงกับวัฒนธรรมอำนาจนิยม. ใน เครื่องมือทางวัฒนธรรม, หน้า77-101.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2552.
- ศรีศักร วัลลิโกดม. คู่มือลูกคิด+ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึก
ของท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2551.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.
พรินติ้งเฮาส์, 2548.
- สถาบันวิจัยสังคม. โครงการจัดทำรูปแบบกลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการ
จัดทำนโยบาย แผน มาตรการ หลักเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติ ในการบริหารจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,
2547.

- สนั่น ชูสกุล, บรรณาธิการ. **ป่าทามป่าไทย 2 ซึ่พจนป่าทามอีสาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลาคม, 2556.
- สมพล โชคดีศรีสวัสดิ์. **กลุ่มรักษั้คลองชีร่วมฟื้นฟูลุ่มน้ำตรัง**. [ออนไลน์], 2553. แหล่งข้อมูล : http://taitonlang.blogspot.com/2010/03/blog-post_933.html[8 กันยายน 2553].
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. **ศัพท์พัฒนาเพื่อชุมชนและสังคม**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2547.
- สมพันธ์ เตชะอธิก(บรรณาธิการ). **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- สมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ. **รายงานการวิจัย กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการจัดการองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย**. 2549.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2552.
- สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต. **ทฤษฎีและเทคนิคการปรับพฤติกรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- สหทยา วิเศษและคณะ. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำลาว-ยวน โดยองค์กรชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- สามารถ สุขบรรจง. **ธรรมนุญลุ่มน้ำรัตภูมิ เรื่องดี ดี ของคนลุ่มน้ำ**. [ออนไลน์]. 2553. แหล่งข้อมูล: <http://taiklang.unbbz.com/board/trade-391078.un#391078>[8 กันยายน 2553].
- สามัคคี บุญยะวัฒน์. **การจัดการลุ่มน้ำประยุกต์**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาอนุรักษวิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2539.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. **การฟื้นฟูพลังชุมชน ด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์: แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2547.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ: วนิดาเพรส, 2547.

- ศิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. **กระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.
- สิ่งแวดล้อมไทย, สถาบัน. **ชุดคู่มือการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เล่มที่ 2 การบริหารยุทธศาสตร์เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: ชินวัฒน์การพิมพ์, 2542.
- สีภาภรณ์ นาคทรพร. **ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้**. วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช.(พฤษภาคม-สิงหาคม 2538) : 40.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. **การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. ใน เอกสารสืบเนื่องจากการประชุมเรื่อง การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. **การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539 ก.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. **แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม: ระดับกลุ่ม/ชุมชน. ใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอำ, บรรณาธิการ. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539 ข.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. **พลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.
- ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม. **การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: แปลน พรินต์ติ้ง จำกัด, 2542.
- ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา, กรมทรัพยากรน้ำ. **รายงานวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคเหนือของประเทศไทย(ปิง วัง กก)**. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรน้ำ, 2550.
- สุจินดา สุขกำเนิด และสมพจน์ สมบูรณ์. **ทวนทางสังคม: การปฏิวัติชุมชนอีสาน**. ขอนแก่น: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาศาธารณสุขมูลฐาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น, 2542.
- สุชาดา ทวีสิทธิ์, บรรณาธิการ. **เทศกาล: การทำทายร้าง การค้นหาตัวตน**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2547.

- สุนทร สุนันท์ชัย. แนวคิดในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ในเครือข่ายการเรียนรู้
และภูมิปัญญาชาวบ้าน. (ม.ป.ท.), 2543.
- สุนันทา สมพงษ์ และคณะ, บรรณาธิการ. การสัมมนาวิชาการ เรื่อง การแก้ปัญหาวิกฤตการณ์น้ำ
ท่วม: การใช้งานวิจัยและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ. กรุงเทพฯ:
สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ(วช.), 2549.
- สุพัตรา ชาติปัญญาชัย.กระบวนการเรียนรู้ แนวคิด ความหมาย และบทเรียนใน
สังคมไทย.กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. รูปแบบแหล่งการเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน
อย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงาน
บริหารและพัฒนาองค์ความรู้, 2550.
- สุภาวดี แก้วประดับ. สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนา
ที่ยั่งยืน: จากจารีตปฏิบัติสู่การปฏิรูปการเมืองไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต,
สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สุเทพ บุญซอ่อน. (บรรณาธิการ). สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและการ
พัฒนา จัดพิมพ์ในวาระอายุครบ 60 ปี ดร.อุทัย ดุลยเกษม. พระนครศรีอยุธยา:
เทียนวัฒนา, 2545.
- สุรางค์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2543.
- สุรางค์ จันทวานิช. ทฤษฎีสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- สุภาวดี ทรวงพรวานิชย์. หนงแม่นา...ถิ่นสมรภูมิรบ...ท่องเที่ยวโดยชุมชนคนกับป่า. เชียงใหม่:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)สำนักงานภาค, 2548.
- สุรัสวดี หุ่นพยนต์ และชนาธิป บุญยเกตุ. สตรีกับบทบาทในการเข้าร่วมองค์การบริหารส่วนตำบล
(อบต.): บริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- สุริยา สมุทกุลดี และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญบั้ง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากร
พื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทาง
มานุษยวิทยาของอีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสุรนารี. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี,
2536.

- เสน่ห์ จามริก. **ฐานคิด ผู้ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541.
- เสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2539.
- เสรี พงศ์พิศ. **ฐานคิด จากแผนแม่บทสู่วิสาหกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548ก.
- เสรี พงศ์พิศ. **ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548ข.
- เสรี พงศ์พิศ. **วิธีคิด วิธีทำ แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2550.
- เสรี พงศ์พิศ. **แนวคิดแนวปฏิบัติ ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2551.
- เสาวนีย์ กุลสมบุรณ์ และคณะ. **การศึกษาพลังชุมชนและประชาสังคมด้านสุขภาพ**. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์(ร.ส.พ.), 2543.
- องค์การบริหารส่วนตำบลศรีบัวบาน. **ประวัติป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว**. [ออนไลน์], 2555. แหล่งที่มา: www.sribuaban.com/P32.htm. [25 มิถุนายน 2555].
- อดุลย์ วงศ์วิบูลย์. **การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน**. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อธิพงษ์ ฟองสมุทร และสุพรรณ. **กระบวนการจัดการป่าชุมชนตำบลแม่กิ อำเภอบุณยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยองค์กรชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.
- อนุชาติ พวงสำลีและกฤตยา อาชวนิจกุล. **ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.
- อมรวิชัย นาคทรพรและดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: ข้อคิด แนวทาง และประสบการณ์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อลิศรา ชูชาติ**. เอกสารประกอบการประชุมปฏิบัติการเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม”. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- อมรวิชัย นาคทรพร, เรียบเรียง. **ความจริงของแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: เจ.พี.ดี. โปรเซส., 2541.
- อมรา พงศาพิชญ์. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

- อรรถชัย ก๊กผล. **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- อรรถศรี งามวิทยาพงศ์. **กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.
- อรรถศรี งามวิทยาพงศ์. **คุยเรื่องความคิดกับ ศ.นพ.ประเวศ วะสี**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2539.
- อรรถศรี งามวิทยาพงศ์. **รายงานผลการศึกษา กระบวนการเรียนรู้สู่การเท่าทันสื่อ: บทสำรวจสถานภาพและก้าวต่อไป**. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี, 2551.
- อรุณีวรรณ บัวเนี้ยว. **กระบวนการสื่อสารในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น “พูดคุยกันบ้าง จะได้เข้าใจกัน”**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)สำนักงานภาค, 2550.
- อนงก นากะบุตร. **คน กับ ดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- อนงก เหล่าธรรมทัศน์. **ทักษิณา-ประชานิยม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- อาคเนย์, เรียบเรียง. **ผ่าความคิด “ฝรั่ง”**. กรุงเทพฯ: เม็ดทราย, 2548.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. **คุณธรรมนำความรู้**. กรุงเทพฯ: วิ.ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น, 2550.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, เสน่ห์ จามริก และคณะ. **ฐานทรัพยากรทุนชีวิตของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2546.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. **“ผมไม่มีคำตอบ”: 60 ปี ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ กับ 20 ปี ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ด้านสิทธิมนุษยชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**. เชียงใหม่: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์, 2551.
- อาภัสสร สมบุญวัฒนกุล. **ป่าชุมชนเชียงใหม่**. เชียงใหม่: บี.เอส.การพิมพ์, 2544.
- อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, บรรณาธิการ. **การวิจัยท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา**. กรุงเทพฯ: วนิดาเพรส, 2545.
- อาภรณ์ จันทร์สมหวัง, บรรณาธิการ. **พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.
- อังคณา ทาลัดชัย และคณะ. **กระบวนการสังเคราะห์ความรู้งานวิจัยท้องถิ่นประเด็นการจัดการทรัพยากร ภูมิศึกษา ชุมชนบ้านปางจำปี หมู่ 7 ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อ่อน จังหวัดเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2551.

- อังคณา ทาคัดชัย. จากมอดไม่ทำลายป่า...สู่ผู้พิทักษ์ลำน้ำแม่ลายน้อย. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.)สำนักงานภาค, 2552.
- อัจฉรา รัศยุติธรรม. 3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย. เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2542.
- อัญชลี มณีโรจน์, เรียบเรียง. ถอด ๒๓ กระบวนท่า วิชาฟื้นฟูชีวิตท้องถิ่น. เชียงใหม่: สำนักงานปฏิบัติการภาคเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์กรมหาชน), 2548.
- อัมพร แก้วหนู. ชุมชนจัดการลุ่มน้ำคิดเป็นมูลค่าเท่าไร?. [ออนไลน์], 2552. แหล่งที่มา: http://www.codi.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=278%3A2010-03-11-09-48-00&catid=43%3Ad&Itemid=57&lang=th. [8 กันยายน 2553].
- อ้อมทิพย์ เมฆรักษาวนิช แคมป์ และนเรศ สงเคราะห์สุข. บทบาทการสื่อสารในการเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งของผู้หญิงในการปกครองท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการการสื่อสารเพื่อชุมชน, 2547.
- อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดเพื่อการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.
- อุดม เจริญนิยมไพโร และคณะ. รายงานผลการวิจัยเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนตามจารีตประเพณีของชนเผ่าพื้นเมืองในประเทศไทย: กรณีศึกษาชุมชนม้งและกะเหรี่ยง. เชียงใหม่: สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย, 2549
- เอกวิทย์ ฒ ถกลาง, บรรณาธิการ. ความเป็นคนไทย = The process of becoming Thai people. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.

ภาษาอังกฤษ

- Braidotti, Rosi, et al. **Women, The environment and sustainable development**. [Online]. 1994. Available from: <http://www.eou.edu/socwomen/support/articles/Shiva.pdf>. [2010, February 17].
- Czuba, Cheryl E. and Page, Nanette. Empowerment: What is it?. **Journal of Extension** [Online]. 1999. Available from: <http://www.joe.org/joe/1999october/comm1.php>. [2010, May 31].

- Easter, K. William., Dixon, John A., and Hufschmidt, Maynard M. **Watershed Resources Management: Studies from Asia and the Pacific**. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore: Loi Printing Pte Ltd., 1991.
- Giddens, Anthony. **The Constitution of society: Outline of Theory of Structuration**. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Ugbomeh, M.M. George. Empowering women in agricultural education for sustainable rural Development. **Community Development Journal** 36 (October 2001): 289 – 302.
- Kraft, Julia. Power – with, not power – over. **Peace News** (June – August 2000): 35.
- Rekha, Datta. From development to empowerment: The self-employed women's association in india. **International Journal of Politics, Culture and Society** 16 (March – May 2003): 351 – 366).
- Roger, Alan. **Adult learning for development**. Trowbridge: Redwood Books, 1994.
- Sanjaya, Acharya, and others. Empowering rural women through a community development Approach in Nepal. **Community Development Journal** 42 (January 2007): 34-46.
- Shobita, Jain . **Standing up for trees: Women’s role in the Chipko Movement**. [Online]. 1984. Available from: <http://www.fao.org/docrep/R0465E/r0465e03.htm> [2012, June 25].

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.
แนวประเด็นคำถามที่ใช้ในการวิจัย

แนวประเด็นการสัมภาษณ์

เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN IN NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.

สำหรับ นักพัฒนาเอกชน(NGOs)

1. รูปแบบการทำงาน/กระบวนการทำงานพัฒนา เน้นประเด็นใดเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเหตุใด
2. ในมุมมองการจัดการป่าทาม ที่ผ่านมาของชุมชน/กลุ่ม เป็นอย่างไร และเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร
3. ในมุมมองของท่าน เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม/ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร
4. ท่านคิดว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญที่สามารถพัฒนาในระดับตนเอง ระดับกลุ่ม และทั้งระดับชุมชน ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน คืออะไร เพราะอะไร
5. ในการทำงานพัฒนา ท่านคิดว่าการเสริมสร้างพลังอะไรเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเพราะอะไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
6. ในมุมมองของท่านการสร้างกระบวนการเสริมสร้างพลังให้แก่ชุมชนอื่นๆ ควรจะเริ่มจากการเสริมสร้างพลังอะไร เพราะอะไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

แนวประเด็นการสัมภาษณ์

เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN IN NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.

(กรณีศึกษา)

ส่วนที่ 1 บริบททั่วไปของกรณีศึกษา

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน/ประวัติความเป็นมาของกลุ่ม
- สภาพทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ
- สภาพสังคมสภาพทางเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม มีความเชื่อเรื่องผี ผาย เป็นอย่างไร
- ในอดีต ผู้หญิงเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ/ป่าชุมชนใน ชุมชนมีลักษณะอย่างไร เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เมื่อไร ทำไมถึงเป็นเป็นเช่นนั้น และทำอย่างไร
- ความสัมพันธ์ของตนเองที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน(การพัฒนาและฟื้นฟู,การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์)เป็นอย่างไร(ทั้งในแง่ของวิถีชีวิต,ทัศนคติ,จิตใจ)
- ความสัมพันธ์ของบทบาทตนเองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน/สังคม/กลุ่มเครือข่ายภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร

ส่วนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- พัฒนาการต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีเป็นอย่างไร กระบวนการต่อสู้ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยน (Turning Points) ที่สำคัญ ของกลุ่มผู้หญิงในการลุกขึ้นมาบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
- วิธีการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรี ผ่านมิติวัฒนธรรม(การใช้วัฒนธรรม , ประเพณี, พิธีกรรม ,ความเชื่อการปรับประยุกต์) มิติสังคม(การมีส่วนร่วม,การจัดการแบบกลุ่ม/เครือข่าย,การกำหนดกฎระเบียบ, ภูมิปัญญา,การกำหนดแผนการใช้ประโยชน์ และการสร้างระบบแบบแรงจูงใจ) และมีมิติสิ่งแวดล้อม (ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับทรัพยากรธรรมชาติ ,บทบาทผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- ภูมิปัญญา/องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ(การใช้ประโยชน์, การฟื้นฟู, การอนุรักษ์) เป็นอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับมิติทางวัฒนธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างไร
- ในมุมมองของท่าน เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้แบบใดที่ช่วยก่อให้เกิดการเสริมสร้างพลังของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ส่วนที่ 3 ปัจจัยและเงื่อนไขการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- พลังของกลุ่มสตรีที่ทำให้สามารถลุกขึ้นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คืออะไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และเกิดขึ้นได้อย่างไร มีวิธีการอย่างไรที่ทำให้เกิดการเสริมสร้างพลังดังกล่าวให้เกิดขึ้น
- ในมุมมองของท่านเห็นว่า จุดเด่น/ลักษณะเด่นของกลุ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คืออะไรและเกิดจากสาเหตุใด เพราะอะไร
 - ปัจจัย และเงื่อนไข อะไรที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเสริมสร้างพลังแก่กลุ่มผู้หญิงในการต่อสู้และเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
 - ในมุมมองของท่าน การเสริมสร้างพลังการคิด, ปฏิบัติ, ความรู้, เครือข่าย, กลุ่ม, ผู้นำมีความสำคัญและจำเป็นอย่างไรเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร
 - ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่ม ได้มีการนำพลังการคิด, ปฏิบัติ, ความรู้, เครือข่าย, กลุ่มและผู้นำมาใช้อย่างไร และมีวิธีการสร้างพลังดังกล่าวให้เกิดขึ้นอย่างไรบ้าง
- ถ้าจะให้ท่านแนะนำกระบวนการเรียนรู้อย่างไรที่จะเป็นการเสริมสร้างพลังของกลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ชุมชนอื่นๆให้ลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร จะต้องเริ่มจากอะไร เพราะอะไร ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น

แนวประเด็นการสัมภาษณ์

เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

THE DEVELOPMENT OF LEARNING PROCESS TO EMPOWER WOMEN IN NATURAL RESOURCE MANAGEMENT.

(กรณีศึกษาที่ใช้เทคนิควิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม)

ส่วนที่ 1 บริบททั่วไปของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน/ประวัติความเป็นมาของกลุ่ม
- สภาพทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ
- สภาพสังคมสภาพทางเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม มีความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นอย่างไร
- ในอดีต ผู้หญิงเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ/ป่าชุมชนใน ชุมชนมีลักษณะอย่างไร เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เมื่อไร ทำไมถึงเป็นเป็นเช่นนั้น และทำอย่างไร
- ความสัมพันธ์ของตนเองที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน(การพัฒนาและฟื้นฟู,การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์)เป็นอย่างไร(ทั้งในแง่ของวิถีชีวิต,ทัศนคติ,จิตใจ)
- ความสัมพันธ์ของบทบาทตนเองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน/สังคม/กลุ่มเครือข่ายภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร

ส่วนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- พัฒนาการต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีเป็นอย่างไร กระบวนการต่อสู้ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยน (Turning Points) ที่สำคัญ ของกลุ่มผู้หญิงในการลุกขึ้นมาบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
- วิธีการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรี ผ่านมิติวัฒนธรรม(การใช้วัฒนธรรม , ประเพณี, พิธีกรรม ,ความเชื่อการปรับประยุกต์) มิติสังคม(การมีส่วนร่วม,การจัดการแบบกลุ่ม/เครือข่าย,การกำหนดกฎระเบียบ, ภูมิปัญญา,การกำหนดแผนการใช้ประโยชน์ และการสร้างระบบแบบแรงจูงใจ) และมีมิติสิ่งแวดล้อม (ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับทรัพยากรธรรมชาติ ,บทบาทผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- ภูมิปัญญา/องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ(การใช้ประโยชน์, การฟื้นฟู, การอนุรักษ์) เป็นอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับมิติทางวัฒนธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างไร
- ในมุมมองของท่าน เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้แบบใดที่ช่วยก่อให้เกิดการเสริมสร้างพลังของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ส่วนที่ 3 ปัจจัยและเงื่อนไขการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- พลังของกลุ่มสตรีที่ทำให้สามารถลุกขึ้นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คืออะไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และท่านคิดว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มีวิธีการอย่างไรที่ทำให้เกิดการเสริมสร้างพลังดังกล่าวให้เกิดขึ้น
- ปัจจัย และเงื่อนไข อะไรที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเสริมสร้างพลังแก่กลุ่มผู้หญิง ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
 - ในมุมมองของท่าน การเสริมสร้างพลังการคิด,ปฏิบัติ,ความรู้,เครือข่าย,กลุ่ม,ผู้นำมีความสำคัญและจำเป็นอย่างไรเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร
 - ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่ม ได้มีการนำพลังการคิด,ปฏิบัติ,ความรู้, เครือข่าย,กลุ่มและผู้นำมาใช้อย่างไร และมีวิธีการสร้างพลังดังกล่าวให้เกิดขึ้นอย่างไรบ้าง
- ในมุมมองของท่านคิดว่า พลังอะไรที่มีความสำคัญมากที่สุดในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพราะอะไร

ภาคผนวก ข.

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

1. รองศาสตราจารย์ ดร. สุพรรณณี ไชยอำพร คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
2. รองศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ

1. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
2. อาจารย์ ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ	โสมเขียนสืบสานล้านนา
3. นายวิเศษ สุจินทร์หม	นักพัฒนาเอกชน จังหวัดลำพูน
4. นางปราณี มัคคะพันธ์	โครงการทามมูน
5. นายบุญเสริมฐู เสียงสนั่น	มูลนิธิกริด (GRID)
6. นายจิระศักดิ์ อินทะยศ	กลุ่มรักษ์เชียงใหม่
7. นางสาวสัททยา พิเศษ	เครือข่ายลุ่มน้ำภาคเหนือ
8. นางเจริญศรี ไชยขัติย์	ผู้ประสานงานเครือข่ายแม่หญิงพะเยา

ภาคผนวก ค.
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

รายชื่อ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants)
เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรี
ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

บ้านทุ่งยาว จ.ลำพูน	สมาคมคนทาม จ.ศรีสะเกษ	บ้านม่วงชุม
1.นางภาติ วรรณศักดิ์	1.แม่ผา กองธรรม	1.พ่อหลวงปัญญา เป้าพรหมมา
2.น.ส.ระวีวรรณ กันไชยศักดิ์	2.นายแจลัม คงโนนนอก	2.นายเมือง ศรีสม
3.นางทรงพร สุริยศักดิ์	3.นายวินัย พันทอง	3.นางบัวจันทร์ ปานพรม
4.นางไอยรา ดิศักดิ์	4.นางรำพัน จันทะสร	4.นายสัมพัน ทะระ
5.นางสาวเกสร หมุดศักดิ์	5.นางปราณี มัคนันท์ Ngos	5.นางเมื่อด เชื้อสอาด
6.นายวิเศษ สุจินพรัหม Ngos	6.นางสมบูรณ์ วงศ์อ	6.นางพัชรี ศรีคำ
7.พ่อหลวงทรัพย์อนันต์ วรรณศักดิ์	7.นายบุญเสริฐ เสียงสนั่นNGOs	7.นายจรัสศักดิ์ อินทะยศNgos
8.นายผอง หมุดศักดิ์	8.นายปัญญา คำลาก	8.น.ส.สหัทยา วิเศษ Ngos
9.นายสง่า ผัดศักดิ์		9.นางเจริญศรี ไชยชาติย์
		10.นางเย็นจิต แก้วแก่น
		11.นางจันทร์เพ็ญ ไบจิ
		12.นางสัมฤทธิ์ ชันทะสีมา
		13.นายพล ปันอินทร์
		14.นายธนิรินทร์ ทุมอนันต์
		15.นายเส็ง บัวดีบ
		16.นายสววย ศรีสม
		17.นางเย็น อุ๋นไบ

รายชื่อผู้เข้าร่วม สัมมนา

บ้านทุ่งยาว : ภาพรวมพัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเสริมสร้างพลัง

กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว

วันที่ 10 มิถุนายน 2555

- 1 พ่อหลวงทรัพย์อนันต์ วรรณสัก
- 2 นายพันธ์ศักดิ์ วังपाल
- 3 นายสง่า ผัดสัก
- 4 นางครุณี ดวงจิตร
- 5 นางอรุณ ศิริกานต์
- 6 นางทรงศิริ แดงนา
- 7 นางศิริวรรณ ศรีวิชัย
- 8 นายถาวร แก้วโขง
- 9 นายยอด ใจเพ็ญสว่าง
- 10 นายบุญชู ปันทะธง
- 11 นายอมรเทพ หมุดสัก
- 12 นายวิวัฒน์ ขาวสัก
- 13 ค.ญ.ทิพวรรณ สุริยสัก
- 14 ค.ญ.สุธิดา จำเมืองตึง
- 15 นางชูศรี เลสัก
- 16 นางลำจวน พรนิลแสงสัก
- 17 นางละเอียด โนไซติ
- 18 นางภาที วรรณสัก
- 19 นายคะนองเดช สุริยสัก
- 20 ร.ต.อ.วิสูตร กันไชยสัก
- 21 นายเสน่ห์ กันทาสัก
- 22 นางทรงพร สุริยสัก
- 23 นางสาวระวีวรรณ กันไชยสัก

รายชื่อผู้เข้าร่วม ประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion)
พลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ผู้หญิงในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
วันที่ 10 ตุลาคม 2555

1. นางผา กองธรรม
2. นายแจ่ม
3. นายวินัย พันทอง
4. นางรำพัน จันทะสร
5. นางปราณี มัคนันท์ Ngos
6. นางสมบุญ วังฝื่อ
7. นายไพฑูรย์ โถทอง
8. นายสำรอง หล้าจันดี
9. นางบุญมี พิมพ์น้อย
10. นายวิจิตร ศิริศิลป์

รายชื่อผู้เข้าร่วมการสัมภาษณ์กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม(คณะกรรมการแม่บ้าน)

“ผู้ตัวเก่า...กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน”

วันที่ 23 ธันวาคม 2555 เวลา 17.00 น.

- 1 นางจันทร์เพ็ญ ไบจิ
- 2 นางเมื่อด เชื้อสอาด
- 3 นางบัวจันทร์ ปานพรม (สท.)
- 4 นางโสพิณ กำคำ
- 5 นางสมลวย ใจเถิง
- 6 นางจำเนียร แก้วแก่น
- 7 นางชรินทร์ ศรีสม
- 8 นายเมือง ศรีสม
- 9 นางสาวฤทธิ ชันทะสีมา

รายชื่อผู้ศึกษาดูงาน เรื่อง “พลังแม่หญิงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ”
ณ บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
วันอาทิตย์ที่ 13 มกราคม พ.ศ.2556

- 1 นางวิภา ศรีสม
- 2 นางจำเนียร แก้วแก่น
- 3 นางจันทร์เพ็ญ ไบจิ
- 4 นางเย็นจิตร แก้วแก่น
- 5 นางเมื่อด เชื้อสอาด
- 6 นางชรินทร์ ศรีสม
- 7 นางพัชรี ศรีคำ
- 8 นางโสพิณ คำคำ
- 9 นางสาวฤทธิ ชันทะสีมา
- 10 นายเมือง ศรีสม
- 11 นายสมพันธ์ ทาระ

รายชื่อผู้เข้าร่วมเวที
ระดมความคิดแม่หญิง “ปฏิทินอาหารจากป่า จากหนองบ้านม่วงชุม”
ณ วันเสาร์ ที่ 16 กุมภาพันธ์ 2556

- 1 นางสาวอริศรา พลศรีเมือง
- 2 นางพัชรี ศรีคำ
- 3 นางเย็นจิต แก้วแก่น
- 4 นางโสพิณ คำคำ
- 5 นางชรินทร์ ศรีสม
- 6 นางจันทร์เพ็ญ ไบลี
- 7 นายสมพันธ์ ทะระ
- 8 นางจำเนียร แก้วแก่น
- 9 นางบัวจันทร์ ปานพรม
- 10 นางเมื่อด เชื้อสอาด

รายชื่อผู้เข้าร่วมเวที
“ร่วมความคิดแม่หญิงพ่อชาย บ้านม่วงชุมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน”
ณ วันอาทิตย์ ที่ 17 กุมภาพันธ์ 2556 เวลา 19.00 น.

- 1 นายธนินทร์ ทุมอนันต์(พี่เอ๋)
- 2 นายสมพันธ์ ทะระ
- 3 นายสวัสดิ์ ศรีสม
- 4 นางเมื่อด เชื้อสอาด
- 5 นางวิภา ศรีสม
- 6 นางชรินทร์ ศรีสม
- 7 นางจำเนียร แก้วแก่น
- 8 นางจันทร์เพ็ญ ไบจิ
- 9 นางสาวฤทธิ์ ขันทะสีมา
- 10 นางพัชรี ศรีคำ (พี่ต้อย)
- 11 นางเย็นจิต แก้วแก่น
- 12 นายสนั่น ไบจิ
- 13 นายเสาร์ วรรณศรี
- 14 นายพน ปันอินทร์
- 15 นายเจริญ วงศษา
- 16 นายพนมเวศ ชัดิยะ
- 17 นายเมือง ศรีสม
- 18 นายปู้ อุ่นไบ
- 19 นายกฤษฎา (บอย)
- 20 นางบัวจันทร์ ปานพรหม
- 21 นายปัญญา เป้าพรหมมา

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาว ธิดารัตน์ วัน โพนทอง เกิดเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2523 ประวัติการศึกษา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขาการจัดการ พัฒนาสังคม เมื่อปี พ.ศ.2545 และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จาก สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์(นิด้า) ปี พ.ศ. 2549 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชา นโยบายการจัดการ และความเป็น ผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2551